

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЪ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

JOURNAL

of Actual Problems of Jurisprudence

№1(113)

Алматы
«Қазақ университеті»
2025

ISSN 1563-0366; eISSN 2617-8362

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 1 (113) наурыз

04.05.2017 ж. Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникация министрлігінде тіркелген

Күәлік № 16496-Ж

*Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады
(наурыз, маусым, қыркүйек, желтоқсан)*

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Сманова А.Б., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Телефон: +7727-377-33-36 (ішкі н. 12-57)

E-mail: Akmaral.Smanova@kaznu.kz

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Ахатов У.А., з.ғ.к. (бас редактор) (Қазақстан)

Алимкулов Е.Т., з.ғ.к., доцент м.а. (бас редактордың орынбасары) (Қазақстан)

Байдельдинов Д.І., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Қуаналиева Г.А., з.ғ.д. (Қазақстан)

Джансараева Р.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Омарова А.Б., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к. (Қазақстан)

Жанибеков А.К., PhD (Қазақстан)

Томас Хоффман, PhD докторы, профессор (Эстония)

Лю Сяохун, профессор (Қытай)

Минина В., проректор (Ресей)

Гаврилов В.В., з.ғ.д. (Ресей)

Мажорина М.В., з.ғ.к., доцент (Ресей)

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОР

Нұрбақытова Ж.Н., з.ғ.магистрі (Қазақстан)

Заң сериясы Мемлекет пен құқық теориясы және тарихы, конституциялық және әкімшілік құқығы, азаматтық құқық және еңбек құқығы, табиғи ресурстар және экологиялық құқық, қылмыстық құқық және криминалистика, халықаралық қатынастар бағыттарын қамтиды.

Жоба менеджері

Гүлмира Шаккозова

Телефон: +7 701 724 2911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

ИБ № 15682

Пішімі 60x84/8. Көлемі 00,0 б.т. Тапсырыс № 227.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

Баспа журналдың ішкі мазмұнына жауап бермейді.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2025

1-бөлім
**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯСЫ МЕН ТАРИХЫ**

Section 1
**THEORY AND HISTORY
OF STATE AND LAW**

Раздел 1
**ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ
ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

МРНТИ 10.07.45

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511311>

А.Б. Мұхамеджан^{1*}, Д.А. Турсынкулова¹,
А.А. Касымжанова², А.С. Ибраева¹, У.А. Ахатов²

¹ Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

² Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

*e-mail: aknow.009@gmail.com

РОЛЬ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРАВОВОТВОРЧЕСТВА: ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ В ПРАВОВОТВОРЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН НА ОСНОВЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Актуальность данного исследования заключается в том, что в настоящее время технологии искусственного интеллекта (ИИ) активно внедряются в различные сферы общества. В этой связи необходимо исследовать влияние ИИ на правотворческий процесс, определять направления использования международных актов для правовой практики и совершенствования национального законодательства, выявлять риски его применения в законотворчестве.

Цель исследования – изучение международного опыта регулирования ИИ и анализ его влияния на правотворчество в Республике Казахстан.

В процессе подготовки исследования были использованы научные методы исследования: анализ и синтез, системный, сравнительно – правовой, проведен обзор научной литературы и нормативных документов, изучен опыт стран, внедряющих регулирование ИИ.

В результате проведенного исследования был систематизирован опыт регулирования ИИ в Европейском Союзе, рассмотрены правовые, этические и технологические аспекты использования ИИ в правотворчестве, обоснована необходимость разработки механизмов регулирования ИИ для Казахстана и предложены рекомендации. Результаты исследования могут использоваться законодательными органами и юридическими экспертами в качестве основы для интеграции ИИ в правовую систему.

Научная статья подготовлена в рамках реализации грантового проекта «Внедрение инструментов искусственного интеллекта в законотворческий процесс Республики Казахстан для оптимизации и повышения эффективности, прозрачности законодательства», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грант №. BR27101389).

Ключевые слова: искусственный интеллект, правовое регулирование, законотворчество, международный опыт, цифровая трансформация.

A.B. Mukhamedzhan^{1*}, D.A. Tursynkulova¹,
A.A. Kassymzhanova², A.S. Ibrayeva¹, U.A. Akhatov¹

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

*e-mail: aknow.009@gmail.com

The role of Artificial intelligence in improving lawmaking: prospects for implementation in the legislative process of the Republic of Kazakhstan based on foreign experience

The relevance of this article lies in the fact that artificial intelligence (AI) technologies are currently being actively implemented in various spheres of society. In this regard, it is necessary to study the impact of AI on the law-making process, determine the directions of using international acts for legal practice and improving national legislation, and identify the risks of its application in lawmaking.

The purpose of the article is to study the international experience of AI regulation and analyze its impact on law-making in the Republic of Kazakhstan.

In the process of preparing the article, following scientific research methods were used: analysis and synthesis, systematic, comparative legal analysis, a review of scientific literature and regulatory documents was conducted, and the experience of countries implementing AI regulation was studied.

As a result of the research, the experience of regulating AI in the European Union was systematized, the legal, ethical and technological aspects of using AI in law-making were considered, the need to de-

velop AI regulatory mechanisms for Kazakhstan was substantiated, and relevant recommendations were proposed. The results of the research can be used by legislative bodies and legal experts as a basis for integrating AI into the legal system.

The scientific article was prepared as part of the implementation of the grant project "Introduction of artificial intelligence tools into the legislative process of the Republic of Kazakhstan to optimize and increase the efficiency and transparency of legislation", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (grant No. BR27101389).

Key words: artificial intelligence, legal regulation, lawmaking, international experience, digital transformation.

А.Б. Мұхамеджан^{1*}, Д.А. Тұрсынқұлова¹,
А.А. Касымжанова², А.С. Ибраева¹, У.А. Ахатов¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²А.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

*e-mail: akmow.009@gmail.com

Жасанды интеллекттің заң шығармашылығын жетілдірудегі рөлі: шетелдік тәжірибе негізінде Қазақстан Республикасының заң шығармашылық процесіне енгізу перспективалары

Бұл зерттеудің өзектілігі қазіргі уақытта жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының қоғамның әртүрлі саласына белсенді түрде енгізіліп жатқанымен байланысты болып табылады. Осыған орай, жасанды интеллекттің құқық шығармашылық процесіне әсерін зерттеу, құқықтық тәжірибеде халықаралық актілерді пайдалану бағыттарын анықтау, сонымен қатар оның заң шығару процесінде қолданылуының тәуекелдерін айқындау қажеттілігі туындайды.

Зерттеудің мақсаты – жасанды интеллектті реттеу бойынша халықаралық тәжірибені зерделеу және оның Қазақстан Республикасындағы құқық шығармашылыққа әсерін талдау.

Зерттеу барысында ғылыми әдістер қолданылды: талдау және синтез, жүйелі әдіс, салыстырмалы-құқықтық әдіс, ғылыми әдебиеттер мен нормативтік құжаттарға шолу жүргізілді, сондай-ақ ЖИ-ді реттеуді енгізген елдердің тәжірибесі зерттелді.

Зерттеу нәтижесінде Еуропалық Одақтағы ЖИ-ді реттеу тәжірибесі жүйелендіріліп, құқық шығармашылықта ЖИ-ді қолданудың құқықтық, этикалық және технологиялық аспектілері қарастырылды, Қазақстан үшін ЖИ-ді реттеу механизмдерін әзірлеудің қажеттілігі негізделді, сонымен қатар тиісті ұсыныстар жасалды. Зерттеу нәтижелері заң шығарушы органдар мен құқық сарапшыларына ЖИ-ді құқықтық жүйеге интеграциялау негізі ретінде пайдалануға мүмкіндік береді.

Бұл ғылыми мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландыратын «Қазақстан Республикасының заң шығармашылық процесіне жасанды интеллект құралдарын енгізу арқылы заңнаманың тиімділігі мен ашықтығын оңтайландыру және арттыру» гранттық жобасын іске асыру аясында әзірленді (грант № BR27101389).

Түйін сөздер: жасанды интеллект, құқықтық реттеу, заң шығармашылық, халықаралық тәжірибе, цифрлық трансформация.

Введение

Данная статья посвящена изучению потенциала использования искусственного интеллекта в процессе совершенствования правотворчества, а также исследованию возможностей его внедрения в законодательный процесс Республики Казахстан. На основе анализа трудов зарубежных исследователей раскрываются смысловые особенности понятия «искусственный интеллект». Кроме того, работа направлена на изучение особенностей внедрения технологий искусственного интеллекта в деятельность субъектов законодательного процесса в различных странах. Доказано, что данная технология способна

повысить эффективность правотворческой деятельности, поскольку она позволяет значительно автоматизировать и оптимизировать данный процесс.

На сегодняшний день искусственный интеллект активно внедряется в различные сферы жизни, включая законодательную деятельность. Следует подчеркнуть, что современные цифровые технологии оказывают значительное влияние на процесс законотворчества, в том числе в Казахстане. По нашему мнению, использование ИИ способно не только оптимизировать законодательные процедуры, но и повысить их точность, минимизируя влияние человеческого фактора.

Стоит отметить, что важной частью данного исследования является анализ зарубежного опыта, позволяющий выявить передовые методики применения ИИ в разработке нормативных актов. Кроме того, рассмотрены ключевые принципы интеграции интеллектуальных алгоритмов в процесс правового регулирования, что может способствовать повышению эффективности государственной политики в этой сфере.

Вместе с тем, цифровизация законодательства предполагает не только автоматизацию отдельных процедур, но и глобальные изменения в подходах к нормотворчеству. Считается, что внедрение ИИ может существенно улучшить качество принимаемых решений, ускоряя процесс анализа и обработки юридических данных.

В статье особое внимание уделяется инновационным направлениям развития законодательной деятельности в связи с задачами, стоящими перед правовыми системами современных государств. В настоящее время высокая интенсивность социальных процессов и динамичность общественных отношений требуют от субъектов законодательного процесса своевременного реагирования, в том числе с применением цифровых технологий. Искусственный интеллект играет важную роль в выявлении изменений в потребностях общества, а также в обработке массивов данных, позволяющих эффективно ставить на повестку дня вопросы их правового регулирования.

Консолидация норм, регулирующих применение искусственного интеллекта, позволит обеспечить прозрачность всех этапов законодательного процесса, структурировать тексты законов, устранить противоречия и ошибки. Особая значимость внедрения данной технологии заключается в минимизации рисков при разработке законопроектов и снижении влияния субъективного фактора.

Таким образом, рассматриваются тенденции развития правовой системы Казахстана с точки зрения применения современных технологий автоматизации, а также перспективы интеграции искусственного интеллекта в законодательную деятельность. В статье анализируются как положительные, так и негативные риски, связанные с внедрением искусственного интеллекта в правотворчество.

Искусственный интеллект начал формироваться как научное направление после смерти его основателя Алана Тьюринга в 1954 году, одного из пионеров вычислительной техники и

теории машинного интеллекта. Несмотря на то, что ИИ был официально признан самостоятельной областью исследований в 1956 году, значимым этапом в его развитии стала Ганноверская конференция, давшая импульс дальнейшим исследованиям.

Искусственный интеллект (ИИ) является одной из ключевых технологий в совершенствовании законотворческого процесса. Впервые в 1956 году Джон Маккарти определил его как область науки и инженерии, позволяющую машинам имитировать интеллектуальные способности, присущие человеку. В настоящее время ИИ развивается не только в сфере информатики, но и тесно связан с математикой, статистикой, когнитивными науками, правом, экономикой и социологией (Ministry of Science, Innovation and Universities, 2019), (https://knowledge4policy.ec.europa.eu/sites/default/files/Spanish_RDI_strategy_in_AI.pdf).

Искусственный интеллект (ИИ) может стать эффективным инструментом совершенствования законотворческого процесса, особенно в анализе больших объемов законодательных данных, выявлении противоречий и автоматизации разработки нормативно-правовых документов. В Казахстане в этом направлении запущен проект «Е-Парламент», а также объявлено о разработке Концепции по развитию ИИ на 2024–2029 годы. По словам председателя Сената Маулена Ашимбаева, для повышения качества законодательных решений необходимо широко внедрять цифровые технологии (<https://egemen.kz/article/359994-zanh-shygharu-qyzmetindegi-dgasandy-intellekt>).

Обзор литературы

Вопросы регулирования искусственного интеллекта (ИИ) и его применения в правотворческом процессе активно изучаются зарубежными исследователями. В современных научных трудах рассматриваются правовые, этические и технологические аспекты внедрения ИИ в законодательную деятельность, а также его влияние на государственное управление и принятие решений.

Одним из ключевых исследований в данной области является работа, в которой анализируются правовые вызовы, возникающие при использовании ИИ в законотворчестве, а также подчеркивается необходимость разработки новых законодательных механизмов для регулирования алгоритмов и автоматизированных решений.

Систематизация основных подходов к этическому регулированию ИИ позволила выделить восемь ключевых принципов, таких как прозрачность, подотчетность, справедливость и недискриминация, которые легли в основу множества международных инициатив, включая AI Act Европейского Союза.

Особое внимание на влияние ИИ на защиту прав человека в цифровую эпоху уделяется в исследовании, где авторы утверждают, что автоматизированные системы могут приводить к дискриминации в правоприменении, что требует внедрения механизмов контроля и ответственности (Mantelero 2021: 102-118).

Важный вклад в изучение правового регулирования ИИ внесен в исследованиях, посвященных возможным моделям государственного регулирования и анализу мирового опыта, включая сравнение подходов США, ЕС и Китая (Cath, 2018: 45-60; Wirtz, Weyerer & Geyer, 2018: 29-47). Несмотря на значительный объем исследований, остается ряд нерешенных вопросов, которые затрагиваются в данной статье:

- Проблема адаптации международного опыта регулирования ИИ к национальной правовой системе Казахстана.

- Недостаточная разработанность законодательных инициатив, направленных на интеграцию ИИ в процесс правотворчества.

- Отсутствие комплексного подхода к учету этических аспектов использования ИИ в законодательной деятельности.

Таким образом, настоящий обзор выявил основные тенденции и пробелы в исследуемой области, что позволяет сформировать более точные рекомендации для внедрения ИИ в законодательную практику Казахстана.

Методология

В данном исследовании применены качественные методы анализа, включающие следующие подходы:

- Обзор литературы – изучены научные работы и государственные отчеты, касающиеся применения ИИ в правотворчестве.

- Анализ конкретных случаев (case study) – исследован опыт внедрения ИИ в законодательные процессы Эстонии, США и Европейского Союза.

- Экспертные оценки – проведён анализ мнений юристов и специалистов в сфере ИИ, выявлены преимущества и возможные риски его применения в правотворческой деятельности.

Результаты и обсуждение

Искусственный интеллект (ИИ) стал важным инструментом для улучшения правовой системы. Внедрение ИИ в законодательный процесс Республики Казахстан может повысить творческий потенциал юристов за счет ускорения правовых исследований, анализа судебной практики и оптимизации принятия правовых решений.

Использование искусственного интеллекта в сфере правотворчества, по нашему мнению, открывает широкие перспективы для повышения эффективности законодательного процесса. Следует отметить, что интеллектуальные системы способны автоматизировать обработку больших массивов правовой информации, анализировать нормативные акты и выявлять потенциальные коллизии в законодательстве. Благодаря современным алгоритмам и технологиям машинного обучения, ИИ не только ускоряет разработку и внесение правовых инициатив, но и существенно повышает их качество, снижая вероятность ошибок, логических противоречий и неточностей. Помимо вышеуказанного, искусственный интеллект может способствовать более точному выявлению общественных запросов, так как анализ данных из открытых источников, социальных сетей и опросов позволяет учитывать мнение граждан при формировании законодательных инициатив. Вместе с тем, автоматизированные правовые системы способны расширить доступ населения к юридической информации, предоставляя консультации в режиме реального времени и помогая гражданам ориентироваться в действующем законодательстве. Таким образом, внедрение ИИ в сферу законотворчества может способствовать не только оптимизации законодательных процессов, но и формированию более прозрачной, адаптивной и ориентированной на общественные потребности правовой системы.

Следует обратить внимание на то, что, несмотря на явные преимущества искусственного интеллекта, его применение может повлиять на рынок труда, изменяя роль специалистов в юридической сфере. Также необходимо подчеркнуть, что правовые системы многих стран уже начали активно адаптироваться к новым условиям цифровой трансформации. Вместе с тем, ключевым вопросом остается баланс между автоматизацией и сохранением человеческого контроля над процессами принятия решений. По

нашему мнению, внедрение ИИ должно сопровождаться четкими механизмами регулирования, исключаящими риски предвзятости алгоритмов и обеспечивающими прозрачность данных.

Трудности и риски внедрения искусственного интеллекта в правотворчество рассматриваются через призму возможных негативных последствий, среди которых особое значение имеют алгоритмическая предвзятость, влияние на рынок труда и вопросы правового регулирования. Следует отметить, что алгоритмическая предвзятость и возникающие в процессе работы ИИ ошибки обусловлены зависимостью его решений от исходных данных, что, в свою очередь, может привести к систематическим искажениям информации или даже к дискриминации. Помимо вышеуказанного, автоматизация юридических процессов способна оказать значительное влияние на рынок труда, поскольку существует вероятность сокращения спроса на низкоквалифицированных юристов и административных сотрудников.

Вместе с тем, для полноценного и эффективного использования ИИ в правотворческом процессе необходимо создать четкую систему правового регулирования и механизмы этического контроля, которые обеспечат прозрачность алгоритмов и минимизируют потенциальные риски, связанные с их внедрением в законодательную сферу. В контексте Казахстана ключевой задачей является разработка нормативных актов, обеспечение прозрачности данных и организация обучения специалистов (Zidouemba 2025). Таким образом, государства, внедряющие ИИ в правотворческую деятельность, должны одновременно развивать систему дополнительного образования и переквалификации кадров, что позволит избежать негативных последствий цифровизации.

Современные исследования все чаще посвящены оценке потенциального воздействия ИИ на общество. Несмотря на его позитивную роль в политической среде и защите прав человека, необходимо учитывать возможные негативные последствия. ИИ может повлиять на основные принципы демократии, такие как самоуправление, равенство и политическая конкуренция, создавая определенные риски (Jungherr 2023). Кроме того, он может стать инструментом ограничения свободы личности. Алгоритмы, анализируя предпочтения пользователей, предлагают информацию, соответствующую их взглядам, тем самым создавая информационные пузыри.

Это приводит к искаженному восприятию реальности и может ограничивать свободу принятия решений. Важно, чтобы люди имели возможность формировать собственные взгляды без скрытого влияния алгоритмов ИИ (Kaye 2018).

ИИ активно используется в политической сфере, особенно в предвыборных кампаниях и агитационных материалах. Политические элиты применяют интеллектуальные алгоритмы для моделирования реакций граждан и прогнозирования их вероятной поддержки или сопротивления тем или иным инициативам. Хотя точность таких методов еще полностью не доказана, они уже используются для разработки стратегий манипуляции общественным мнением (Bai 2023). Это ставит под угрозу принципы свободы и демократические ценности, что требует разработки механизмов регулирования подобных технологий на государственном уровне.

С учетом стремительного развития технологий искусственного интеллекта (ИИ) в различных сферах, в том числе в законотворчестве, возникает необходимость не только в оценке его преимуществ и недостатков, но и в разработке эффективных механизмов его регулирования.

Регулирование искусственного интеллекта (ИИ) в Казахстане – это процесс разработки политических и правовых механизмов для развития и контроля технологий ИИ в государственном секторе. При этом важно подчеркнуть, что регулирование ИИ является частью общего правового регулирования алгоритмов (Cath 2018).

На данный момент вопрос правового регулирования ИИ актуален во многих странах мира, включая международные организации, такие как IEEE и OECD. Однако, несмотря на активное участие этих структур в обсуждении правовых аспектов ИИ, они не обладают полномочиями, позволяющими непосредственно обязывать государства соблюдать разработанные ими нормы.

Говоря о регулировании ИИ, необходимо учитывать не только правовые, но и этические аспекты, поскольку технологии искусственного интеллекта могут повлиять на демократические процессы, права человека и общественные ценности. С 2016 года были разработаны многочисленные руководящие принципы по этике ИИ, направленные на обеспечение общественного контроля над данной технологией (Héder, 2020).

С одной стороны, регулирование ИИ должно стимулировать технологические инновации, однако, с другой стороны, оно должно эффективно

управлять связанными с ним рисками. В частности, необходимо учитывать, что организации, использующие ИИ, несут ответственность за его безопасную и надежную работу. Таким образом, они обязаны соблюдать установленные принципы и минимизировать возможные риски (Curtis et al., 2022).

В Казахстане одним из важнейших приоритетов в данном направлении является обеспечение прозрачности и безопасности технологии при ее внедрении в правотворческий процесс. Это позволит не только избежать правовых и этических противоречий, но и повысить доверие общества к использованию ИИ в государственных структурах.

Для того чтобы регулирование ИИ было эффективным, необходимы четко сформулированные механизмы контроля, обеспечивающие безопасность и законность применения данных технологий. Одним из возможных методов является создание надзорных органов и разработка правовых инструментов, направленных на контроль деятельности систем ИИ. Данный подход рассматривается как один из ключевых социальных механизмов обеспечения общественного контроля над искусственным интеллектом (Sotala 2014).

Кроме того, следует учитывать, что для эффективного управления влиянием ИИ на законодательные процессы в Казахстане необходимо создать соответствующие структуры наблюдения и закрепить их правовой статус на законодательном уровне.

Таким образом, правовое регулирование ИИ играет важную роль в совершенствовании законотворческой деятельности в Казахстане. Во-первых, оно позволяет ускорить процесс принятия правовых решений. Во-вторых, способствует повышению качества законопроектов. В-третьих, помогает снизить потенциальные риски при использовании ИИ в правотворчестве. Более того, ответственное использование ИИ в правовом поле способствует усилению его положительного влияния на общество и предотвращению возможных угроз (Cath 2018).

Регулирование искусственного интеллекта представляет собой не просто контроль над новой технологией, но и стратегический процесс, направленный на управление развитием ИИ и связанными с ним рисками. Важно отметить, что правовые нормы в этой сфере должны учитывать как национальные интересы, так и международный опыт.

На сегодняшний день необходимость правового регулирования ИИ широко признана, и в этом направлении уже предпринимаются конкретные шаги (Wirtz, Weyerer, Geyer, 2018). Так, в большинстве развитых стран государственное управление и формирование политики в сфере ИИ сосредоточены на его техническом и экономическом влиянии, а также на разработке надежных и ориентированных на человека систем (Buiten 2019).

Кроме того, особого внимания требуют вопросы регулирования суперинтеллекта в долгосрочной перспективе, так как существует вероятность появления полностью автономных систем, способных принимать критически важные решения (Kamyshansky 2020).

Правовое регулирование направлено на снижение рисков, связанных с алгоритмами машинного обучения, а также на минимизацию возможных искажений, вызванных исходными данными. Этот процесс включает тестирование алгоритмов, оценку моделей принятия решений и анализ интерпретируемости результатов (Mantelero 2021).

Существуют две основные стратегии регулирования ИИ:

- над использованием ИИ через конкретные законы и обязательные нормы. Однако некоторые исследователи отмечают ряд сложностей, которые снижают эффективность такого подхода. Быстрое развитие ИИ создает «проблему скорости регулирования», поскольку традиционные законы не успевают адаптироваться к изменениям в технологиях. Также многообразие областей применения ИИ ограничивает юрисдикцию существующих регулирующих органов (Marchant 2023; Johnson 2021).

Гибкое («мягкое») правовое регулирование – использование рекомендаций, кодексов и стандартов для управления ИИ. Такой подход позволяет избежать препятствий для инноваций, обеспечивая их эффективное управление. Однако механизмы мягкого регулирования могут иметь ограниченную обязательную силу (Sutcliffe 2021).

ИИ должен регулироваться по трем основным направлениям:

- Управление автономными системами
- Подотчетность и юридическая ответственность решений ИИ
- Конфиденциальность и вопросы безопасности (Wirtz 2018).

Вопрос правового регулирования искусственного интеллекта (ИИ) приобретает все

большую актуальность в условиях цифровой трансформации и стремительного внедрения новых технологий в различные сферы общества. В данной связи особое значение имеет формирование комплексного подхода, который обеспечит баланс между технологическими инновациями и необходимыми мерами по защите общественных интересов. В этом контексте важным аспектом становится разработка стратегических основ регулирования ИИ, включающих правовые, этические и организационные механизмы, способствующие его безопасному и эффективному использованию.

В целях успешной интеграции ИИ в законодательные процессы Казахстану необходимо осуществить комплексную работу по совершенствованию государственного управления на местном, национальном и международном уровнях. Данный процесс должен учитывать не только развитие нормативной базы, но и необходимость формирования соответствующей институциональной структуры, обеспечивающей эффективный контроль за применением ИИ в правотворческой деятельности (Bredt 2019).

Важным направлением в данной сфере является создание правовых механизмов регулирования ИИ, охватывающих различные отрасли, включая правоохранительную систему, здравоохранение, финансовый сектор, робототехнику, транспорт, военную сферу и национальную безопасность. Внедрение ИИ в указанные области требует разработки четких регламентов, направленных на минимизацию потенциальных рисков, связанных с применением интеллектуальных систем в процессе принятия решений (Müller 2018; Hwang et al. 2019).

В научной среде активно обсуждается вопрос о возможных подходах к регулированию ИИ, среди которых особый интерес представляет механизм лицензирования определенных моделей ИИ и наборов данных. Данный подход был предложен исследователями Кейсон Шмит, Меган Доеер и Дженнифер Вагнер, которые рассматривают систему интеллектуальной собственности как инструмент контроля за разработкой и применением алгоритмов. Реализация такого механизма позволит не только повысить прозрачность процесса создания ИИ, но и обеспечить соблюдение этических норм и принципов ответственности при его использовании (Schmit 2023).

С учетом стремительного развития технологий и их возрастающего влияния на социальные

процессы перед государствами стоит задача создания специализированных органов, занимающихся регулированием ИИ. В 2021 году Генри Киссинджер, Эрик Шмидт и Дэниел Хаттенлохер выдвинули предложение о формировании государственной комиссии по регулированию ИИ, что, по их мнению, позволит выработать комплексный подход к управлению цифровыми технологиями. В условиях Казахстана данный вопрос приобретает особую актуальность в связи с реализацией программы «Цифровой Казахстан», что требует согласования стратегии развития ИИ с правовыми мерами регулирования (Kissinger 2021).

Таким образом, эффективное внедрение ИИ в законодательную сферу требует разработки всеобъемлющей системы регулирования, ориентированной на создание правовых условий, обеспечивающих ускорение законодательных процессов, повышение точности правовых решений и адаптацию нормативной базы к изменяющимся условиям.

Одним из ключевых направлений регулирования ИИ является международное сотрудничество, что обусловлено необходимостью разработки универсальных стандартов, применимых в различных юрисдикциях. В этом контексте важную роль играет деятельность Совета Европы, который занимается вопросами защиты прав человека, демократии и верховенства закона в условиях цифровизации. В состав данной организации входят 46 государств, включая 29 стран, подписавших в 2018 году Декларацию о сотрудничестве в области ИИ Европейского Союза.

В целях минимизации негативного влияния ИИ на демократические процессы особое внимание уделяется следующим аспектам: установлению строгих норм контроля за использованием ИИ в политической сфере; разработке этических стандартов, регулирующих вопросы распространения информации; обеспечению свободы информации и предотвращению манипулятивного влияния алгоритмов; ограничению чрезмерного вмешательства ИИ в процесс принятия решений, что позволяет сохранять информационную свободу граждан.

Одним из значимых событий в сфере международного регулирования ИИ стало принятие 17 мая 2024 года «Рамочной конвенции о искусственном интеллекте, правах человека, демократии и верховенстве закона» (Council of Europe, 2024a). Дальнейшим этапом стало подписание данного документа 5 сентября 2024 года, при

этом первыми подписантами выступили 10 государств, включая США, Великобританию и Европейский Союз. Данный международный договор является важным шагом на пути к унификации норм регулирования ИИ и созданию правовой основы для его безопасного использования.

Европейский Союз занимает одну из ведущих позиций в сфере регулирования цифровых технологий, внедряя жесткие меры контроля за развитием и использованием искусственного интеллекта. В целях обеспечения правовой безопасности и защиты прав граждан были приняты ключевые законодательные акты, среди которых Общий регламент по защите данных (GDPR), Закон о цифровых услугах (DSA) и Закон о цифровых рынках (DMA) (Coulter, 2023a). Эти нормативные документы направлены на установление стандартов работы цифровых платформ, регулирование использования персональных данных и контроль за деятельностью крупных технологических компаний.

Помимо этого, в рамках политики регулирования ИИ в ЕС были разработаны дополнительные нормативные инициативы. В 2019 году были опубликованы Этические руководящие принципы для доверенного ИИ, в которых изложены ключевые принципы, направленные на обеспечение прозрачности и подотчетности алгоритмов искусственного интеллекта (European Commission, 2019). В 2020 году был представлен Белый доклад о ИИ, содержащий классификацию технологий ИИ по уровням риска, что позволило определить степень необходимости государственного вмешательства в ту или иную сферу применения искусственного интеллекта.

В 2021 году Европейская комиссия предложила первую редакцию Закона об искусственном интеллекте (AI Act), который впоследствии прошел несколько этапов обсуждений и доработок. В мае 2024 года был принят его окончательный вариант, устанавливающий жесткие требования к разработке и использованию ИИ, особенно в сферах общественной безопасности, здравоохранения и образования. Данный законопроект также предусматривает классификацию ИИ-систем по уровням риска, что позволяет регулировать их применение в зависимости от потенциальных угроз для общества (Browne, 2023a).

Согласно новым нормам, использование ИИ для распознавания эмоций и биометрической идентификации в реальном времени теперь подлежит строгим ограничениям, за исключением отдельных случаев, например, при расследо-

вании тяжких преступлений (Atlantic Council, 2023). Кроме того, универсальные ИИ-модели, такие как ChatGPT, регулируются отдельно, что позволяет установить дополнительные механизмы контроля за их разработкой и распространением.

Помимо Европейского Союза, ряд стран также активно разрабатывает собственные стратегии регулирования искусственного интеллекта, принимая законодательные меры, направленные на контроль за развитием данной технологии.

В Германии вопросам регулирования ИИ уделяется значительное внимание, что подтверждается принятием в 2020 году Национальной дорожной карты по стандартизации ИИ. В документе отражены основные направления развития технологий искусственного интеллекта, а также меры, направленные на обеспечение их безопасного и этичного использования. В 2022 году была представлена обновленная версия дорожной карты, которая охватывает такие ключевые отрасли, как здравоохранение, финансовые услуги и промышленную автоматизацию. В документе также предусмотрены конкретные механизмы контроля за алгоритмическими решениями и способы минимизации потенциальных рисков.

В Израиле правительство также предпринимает шаги по созданию нормативной базы для регулирования ИИ. В октябре 2022 года Министерство инноваций, науки и технологий представило Принципы регулирования и этики ИИ, в которых были сформулированы основные подходы к контролю за использованием алгоритмических систем. Дальнейшим развитием данной инициативы стало представление в декабре 2023 года конкретных предложений по регулированию ИИ, направленных на обеспечение прозрачности технологий, защиту прав граждан и предотвращение возможных злоупотреблений в сфере автоматизированных решений (Ministry of Innovation, 2023).

Великобритания также активно занимается вопросами регулирования ИИ. В 2021 году была принята Национальная стратегия ИИ, которая определила основные направления политики государства в отношении разработки и внедрения технологий искусственного интеллекта. В марте 2023 года правительство опубликовало Белый доклад «Про-инновационный подход к регулированию ИИ», в котором был представлен гибкий механизм правового регулирования, ориентированный на поддержку инноваций при

соблюдении принципов безопасности и этики (GOV.UK, 2023). В 2024 году в Великобритании был создан Институт безопасности ИИ, который занимается оценкой потенциальных рисков, связанных с применением передовых алгоритмических решений.

Таким образом, международный опыт свидетельствует о том, что регулирование искусственного интеллекта требует комплексного подхода, включающего разработку правовых норм, внедрение этических стандартов и создание надзорных органов, ответственных за контроль в данной сфере. Казахстану следует учитывать лучшие мировые практики и адаптировать их с учетом национальных особенностей и приоритетов.

Подводя итог, можно сказать, что регулирование искусственного интеллекта становится ключевым аспектом цифровой трансформации общества и законотворческого процесса. С одной стороны, оно должно обеспечивать защиту прав человека, предотвращать дискриминацию и обеспечивать прозрачность алгоритмов. С другой стороны, эффективное правовое регулирование ИИ может значительно повысить скорость и качество законодательных процессов.

В Казахстане уже предпринимаются конкретные шаги в этом направлении, однако для достижения наилучших результатов необходимо продолжать совершенствовать правовую базу, обеспечивать независимый контроль за применением ИИ и внедрять международные стандарты регулирования.

Таким образом, дальнейшая цифровизация и развитие ИИ должны сопровождаться комплексным подходом, включающим правовые, этические и технические аспекты, что позволит Казахстану создать современную, прозрачную и эффективную систему законотворчества.

Современные технологии становятся неотъемлемой частью развития государственного управления, и Казахстан активно внедряет цифровые решения для повышения эффективности взаимодействия между государством и гражданами. Одним из первых значимых шагов на этом пути стало создание «Электронного правительства» (e-gov), которое обеспечило доступность государственных услуг в онлайн-формате. Внедрение данной системы позволило значительно сократить бюрократические процедуры и ускорить процесс получения документов, справок и других услуг без необходимости посещения государственных учреждений. Сегодня эта платформа продолжает

совершенствоваться, а благодаря мобильному приложению eGov Mobile большинство государственных услуг интегрированы в экосистему банковских сервисов, что делает их еще более удобными для населения.

Продолжением курса на цифровизацию стало принятие в 2017 году Государственной программы «Цифровой Казахстан», целью которой является развитие цифровых технологий во всех сферах экономики и государственного управления (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>). В рамках этой программы была создана информационная система «Smart Bridge», которая обеспечивает оперативный обмен данными между различными государственными структурами и бизнесом. Внедрение подобных решений позволило ускорить обработку информации, повысить прозрачность административных процессов и значительно сократить сроки предоставления услуг.

На новом этапе цифровизации Казахстан активно развивает направление искусственного интеллекта. Ведется работа над Цифровым кодексом, который должен стать основным документом, регулирующим правовые аспекты применения ИИ и других цифровых технологий. Данный нормативный акт будет охватывать вопросы защиты персональных данных, регулирования алгоритмических решений и обеспечения прозрачности в использовании ИИ в различных сферах, включая экономику, здравоохранение и государственное управление (<https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/press/news/details/647893?lang=ru>). Вместе с тем, в настоящий момент Казахстан активно разрабатывает правовые механизмы регулирования цифровых технологий, в том числе искусственного интеллекта, уделяя приоритетное внимание вопросам защиты данных, прозрачности алгоритмов и этическим аспектам их применения, что подтверждается исследованиями в указанных сферах (Akhmetova S.B., Tursynkulova D.A., Ibrayev N.S., 2024).

В своем Послании народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана», озвученном 1 сентября 2023 года, Президент Касым-Жомарт Токаев акцентировал внимание на важности цифровизации как одного из ключевых направлений развития страны. В числе приоритетных задач была обозначена цель – выйти на передовые позиции в сфере информационных технологий, активно внедряя инновационные решения, в том числе технологии искусственно-

го интеллекта (ИИ) (https://adilet.zan.kz/rus/docs/K23002023_1#z0).

Внедрение искусственного интеллекта в деятельность государственных органов открывает широкие перспективы, однако требует комплексного подхода к регулированию и контролю за его использованием. Казахстан продолжает изучать международный опыт в данной сфере и разрабатывать механизмы, позволяющие интегрировать передовые технологии в правовую систему страны, обеспечивая их безопасность и эффективность. В ближайшие годы планируется расширение цифровых платформ, развитие дата-центров и дальнейшее совершенствование законодательства, что позволит создать устойчивую цифровую экосистему, соответствующую современным вызовам.

Заключение

Таким образом, искусственный интеллект (ИИ) в последнее время становится важным инструментом в сфере права. Он значительно облегчает анализ нормативно-правовых актов, выявление противоречий в законодательстве, автоматизацию судебных процессов и юридическую экспертизу. В Казахстане также предпринимаются активные шаги по внедрению ИИ в правовую систему, что способствует его интеграции в законотворческую деятельность и правоприменительную практику.

Для эффективного внедрения ИИ в юридическую сферу необходимо рассматривать его как вспомогательный инструмент, а не как замену интеллектуальному труду человека. Искусственный интеллект может ускорять обработку данных, совершенствовать законодательные процедуры и помогать в подготовке законопроектов, однако окончательные решения всегда должны приниматься человеком. Законодательство — это не просто система правил, а сложный механизм, основанный на принципах справедливости, морали и прав человека, что требует человеческого участия и контроля.

В дальнейшем развитие и внедрение ИИ в юридическую сферу будет зависеть от качества его правового регулирования. Важно не только развивать технологии, но и обеспечивать их безопасность, прозрачность и этичное использование, чтобы цифровые инновации служили на благо общества и государства.

В Казахстане процесс внедрения ИИ в юридическую сферу активно развивается. Реализуются инициативы, направленные на цифровизацию государственных услуг, в том числе через такие платформы, как «Е-Парламент», eGov и Smart Bridge, которые помогают автоматизировать взаимодействие государственных органов и населения. Разрабатывается Цифровой кодекс, который призван создать нормативную базу для регулирования использования ИИ и защиты прав граждан в цифровую эпоху.

Литература

- В МЦРИАП обсудили проект Цифрового кодекса // <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/press/news/details/647893?lang=ru>
- Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана Экономический курс справедливого Казахстана от 1 сентября 2023 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K23002023_1
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827 об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (утратило силу)
- Заң шығару қызметіндегі жасанды интеллект // <https://egemen.kz/article/359994-zanh-shygharu-qyzmetindegi-dgasandy-intellekt>
- Atlantic Council. (2023). Experts react: The EU made a deal on AI rules. But can regulators move at the speed of tech?
- Bai, H., Voelkel, J., Eichstaedt, J., & Willer, R. (2023). Artificial intelligence can persuade humans on political issues // <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3238396/v1>
- Bredt, S. (2019). Artificial Intelligence (AI) in the Financial Sector—Potential and Public Strategies. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 2, 16 // <https://doi.org/10.3389/frai.2019.00016>
- Browne, R. (2023a). Europe takes aim at ChatGPT with what might soon be the West's first AI law. *CNBC*.
- Buiten, M. C. (2019). Towards intelligent regulation of artificial intelligence. *European Journal of Risk Regulation*, 10(1), 41–59 // <https://doi.org/10.1017/err.2019.8>
- Cath, C. (2018). Governing artificial intelligence: Ethical, legal and technical opportunities and challenges. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 376(2133), 20180080 // <https://doi.org/10.1098/rsta.2018.0080>
- Council of Europe. (2024a). The Framework Convention on Artificial Intelligence.

- Curtis, C., Gillespie, N., & Lockey, S. (2022). AI-deploying organizations are key to addressing ‘perfect storm’ of AI risks. *AI and Ethics*, 3(1), 145–153 // <https://doi.org/10.1007/s43681-022-00163-7>
- Coulter, M. (2023a). Big Tech braces for EU Digital Services Act regulations. Reuters.
- GOV.UK. (2023, October 26). AI Safety Summit: Introduction (HTML). Archived from the original on October 26, 2023. Retrieved October 27, 2023.
- European Commission. (2019). Ethics guidelines for trustworthy AI.
- Héder, M. (2020). A criticism of AI ethics guidelines. *Információs Társadalom*, 20(4), 57–73 // <https://doi.org/10.22503/inftars.XX.2020.4>.
- Hwang, T. J., Kesselheim, A. S., & Vokinger, K. N. (2019). Lifecycle regulation of artificial intelligence– and machine learning–based software devices in medicine. *JAMA*, 322(23), 2285–2286 // <https://doi.org/10.1001/jama.2019.16842>
- Johnson, W. G., & Bowman, D. M. (2021). A survey of instruments and institutions available for the global governance of artificial intelligence. *IEEE Technology and Society Magazine*, 40(4), 68–76 // <https://doi.org/10.1109/MTS.2021.3123745>
- Jungherr, A. (2023). Artificial intelligence and democracy: A conceptual framework. *Social Media + Society*, 9(3), 20563051231186350 // <https://doi.org/10.1177/20563051231186353>
- Kamyshansky V. P., Rudenko E. Y., Kolomiets E. A., & Kripakova D. R. (2020). Revisiting the place of artificial intelligence in society and the state. In *Artificial Intelligence: Anthropogenic Nature vs. Social Origin* (pp. 359–364). Springer // https://doi.org/10.1007/978-3-030-39319-9_41
- Kaye, D. (2018). Report on artificial intelligence technologies and implications for freedom of expression and the information environment. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner // <https://www.ohchr.org/en/Issues/FreedomOpinion/Pages/ReportGA73.aspx>
- Kissinger, H., Schmidt, E., & Huttenlocher, D. (2021). The challenge of being human in the age of AI. *The Wall Street Journal*. Archived from the original on 4 November 2021.
- Mantelero, A., & Esposito, M. S. (2021). An evidence-based methodology for human rights impact assessment (HRIA) in the development of AI data-intensive systems. *Computer Law & Security Review*, 41, 105561 // <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105561>
- Marchant, G. (2023). “Soft Law” Governance of AI [PDF]. *AI Pulse*. AI PULSE Papers. Archived (PDF) from the original on March 21, 2023. Retrieved February 28, 2023
- Ministry of Innovation, Science and Technology & Ministry of Justice. (2023, December 12). Israel’s policy on artificial intelligence regulation and ethics.
- Ministry of Science, Innovation and Universities. (2019). Spanish RDI Strategy in Artificial Intelligence. Retrieved from <https://cpage.mpr.gob.es>
- Müller, W. M. (2018). An integrated artificial intelligence framework for public management. *Public Management Review*, 21(7), 1076–1100 // <https://doi.org/10.1080/14719037.2018.1549268>
- Akhmetova S.B., Tursynkulova D.A., Ibrayev N.S. (2024). Powers of the Personal Data Protection Authority in Europe and Kazakhstan: comparative analysis, recommendations for improving the activities of the Kazakhstani Personal Data Protection Authority”. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series Vol.148 No.3*. 198–211.
- Schmit, C. D., Doerr, M. J., & Wagner, J. K. (2023). Leveraging IP for AI governance. *Science*, 379(6633), 646–648 // <https://doi.org/10.1126/science.add2202>
- Sotala, K., & Yampolskiy, R. V. (2014). Responses to catastrophic AGI risk: a survey. *Physica Scripta*, 90(1), 018001 // <https://doi.org/10.1088/0031-8949/90/1/018001>
- Sutcliffe, H. R., & Brown, S. (2021). Trust and Soft Law for AI. *IEEE Technology and Society Magazine*, 40(4), 14–24 // <https://doi.org/10.1109/MTS.2021.3123741>
- Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., & Geyer, C. (2018). Artificial Intelligence and the Public Sector—Applications and Challenges. *International Journal of Public Administration*, 42(7), 596–615 // <https://doi.org/10.1080/01900692.2018.1498103>
- Zidouemba, T. M. (2025). Governance and artificial intelligence: The use of artificial intelligence in democracy and its impacts on the rights to participation. *Discover Artificial Intelligence* // <https://doi.org/10.1007/s44163-025-00229-5>

References

- Atlantic Council. (2023). Experts react: The EU made a deal on AI rules. But can regulators move at the speed of tech?
- Bai, H., Voelkel, J., Eichstaedt, J., & Willer, R. (2023). Artificial intelligence can persuade humans on political issues. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3238396/v1>
- Bredt, S. (2019). Artificial Intelligence (AI) in the Financial Sector—Potential and Public Strategies. *Frontiers in Artificial Intelligence*, 2, 16. <https://doi.org/10.3389/frai.2019.00016>
- Browne, R. (2023a). Europe takes aim at ChatGPT with what might soon be the West’s first AI law. CNBC.
- Buiten, M. C. (2019). Towards intelligent regulation of artificial intelligence. *European Journal of Risk Regulation*, 10(1), 41–59. <https://doi.org/10.1017/err.2019.8>
- Cath, C. (2018). Governing artificial intelligence: Ethical, legal and technical opportunities and challenges. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*, 376(2133), 20180080. <https://doi.org/10.1098/rsta.2018.0080>
- Council of Europe. (2024a). The Framework Convention on Artificial Intelligence.

- Curtis, C., Gillespie, N., & Lockey, S. (2022). AI-deploying organizations are key to addressing ‘perfect storm’ of AI risks. *AI and Ethics*, 3(1), 145–153. <https://doi.org/10.1007/s43681-022-00163-7>
- Coulter, M. (2023a). Big Tech braces for EU Digital Services Act regulations. Reuters.
- GOV.UK. (2023, October 26). AI Safety Summit: Introduction (HTML). Archived from the original on October 26, 2023. Retrieved October 27, 2023.
- European Commission. (2019). Ethics guidelines for trustworthy AI.
- Héder, M. (2020). A criticism of AI ethics guidelines. *Információs Társadalom*, 20(4), 57–73. <https://doi.org/10.22503/inftars.XX.2020.4>
- Hwang, T. J., Kesselheim, A. S., & Vokinger, K. N. (2019). Lifecycle regulation of artificial intelligence– and machine learning–based software devices in medicine. *JAMA*, 322(23), 2285–2286. <https://doi.org/10.1001/jama.2019.16842>
- Johnson, W. G., & Bowman, D. M. (2021). A survey of instruments and institutions available for the global governance of artificial intelligence. *IEEE Technology and Society Magazine*, 40(4), 68–76. <https://doi.org/10.1109/MTS.2021.3123745>
- Jungherr, A. (2023). Artificial intelligence and democracy: A conceptual framework. *Social Media + Society*, 9(3), 20563051231186350. <https://doi.org/10.1177/20563051231186353>
- Kamyschansky, V. P., Rudenko, E. Y., Kolomiets, E. A., & Kripakova, D. R. (2020). Revisiting the place of artificial intelligence in society and the state. In *Artificial Intelligence: Anthropogenic Nature vs. Social Origin* (pp. 359–364). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-39319-9_41
- Kaye, D. (2018). Report on artificial intelligence technologies and implications for freedom of expression and the information environment. United Nations Human Rights Office of the High Commissioner. <https://www.ohchr.org/en/Issues/FreedomOpinion/Pages/ReportGA73.aspx>
- Kissinger, H., Schmidt, E., & Huttenlocher, D. (2021). The challenge of being human in the age of AI. *The Wall Street Journal*. Archived from the original on 4 November 2021.
- Mantelero, A., & Esposito, M. S. (2021). An evidence-based methodology for human rights impact assessment (HRIA) in the development of AI data-intensive systems. *Computer Law & Security Review*, 41, 105561. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2021.105561>
- Marchant, G. (2023). “Soft Law” Governance of AI [PDF]. *AI Pulse*. AI PULSE Papers. Archived (PDF) from the original on March 21, 2023. Retrieved February 28, 2023
- Ministry of Innovation, Science and Technology & Ministry of Justice. (2023, December 12). Israel’s policy on artificial intelligence regulation and ethics.
- Ministry of Science, Innovation and Universities. (2019). Spanish RDI Strategy in Artificial Intelligence. Retrieved from <https://cpage.mpr.gob.es>
- Müller, W. M. (2018). An integrated artificial intelligence framework for public management. *Public Management Review*, 21(7), 1076–1100. <https://doi.org/10.1080/14719037.2018.1549268>
- Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana JeKONOMICHESKIJ KURS SPRAVEDLIVOGO KAZAHSTANA ot 1 sentjabrja 2023 goda [Message of the Head of State Kasym-Jomarta Tokaeva to the people of Kazakhstan Economic course of justice of Kazakhstan from September 1, 2023] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K23002023_1
- Postanovlenie Pravitel’stva Respubliki Kazahstan ot 12 dekabrja 2017 goda № 827 ob utverzhdenii Gosudarstvennoj programmy “Cifrovoy Kazahstan” [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 12, 2017 No. 827 on the approval of the Government program “Digital Kazakhstan”] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (utratilo silu)
- Akhmetova S.B., Tursynkulova D.A., Ibrayev N.S. (2024). Powers of the Personal Data Protection Authority in Europe and Kazakhstan: comparative analysis, recommendations for improving the activities of the Kazakhstani Personal Data Protection Authority”. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series* Vol.148 No.3. 198-211.
- Schmit, C. D., Doerr, M. J., & Wagner, J. K. (2023). Leveraging IP for AI governance. *Science*, 379(6633), 646–648. <https://doi.org/10.1126/science.add2202>
- Sotala, K., & Yampolskiy, R. V. (2014). Responses to catastrophic AGI risk: a survey. *Physica Scripta*, 90(1), 018001. <https://doi.org/10.1088/0031-8949/90/1/018001>
- Sutcliffe, H. R., & Brown, S. (2021). Trust and Soft Law for AI. *IEEE Technology and Society Magazine*, 40(4), 14–24. <https://doi.org/10.1109/MTS.2021.3123741>
- V MCRIAP obsudili proekt Cifrovogo kodeksa [Draft Digital Code discussed in MCRIAP] // <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai/press/news/details/647893?lang=ru>
- Wirtz, B. W., Weyerer, J. C., & Geyer, C. (2018). Artificial Intelligence and the Public Sector—Applications and Challenges. *International Journal of Public Administration*, 42(7), 596–615. <https://doi.org/10.1080/01900692.2018.1498103>
- Zan shygaru kyzmetindegi zhasandy intellekt [Artificial intelligence in legislative service] // <https://egemen.kz/article/359994-zanh-shygharu-qyzmetindegi-dgasandy-intellekt>
- Zidouemba, T. M. (2025). Governance and artificial intelligence: The use of artificial intelligence in democracy and its impacts on the rights to participation. *Discover Artificial Intelligence*. <https://doi.org/10.1007/s44163-025-00229-5>

Сведения об авторах:

Мұхамеджан Ақмарал Болатбекқызы – докторант 2-курса юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан, эл. почта: aktow.009@gmail.com);

Турсынкулова Динара Ахановна (корреспондент автор) – к.ю.н., старший преподаватель КазНУ им. аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан, эл. почта: adilek03@mail.ru)

Касымжанова Айнур Ахылбековна – PhD, старший преподаватель ЕНУ им. Л.Н.Гумилева (г. Астана, Казахстан, эл. почта: ainur.kassymzhan@gmail.com);

Ибраева Алуа Саламатовна – д.ю.н., профессор КазНУ им. аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан, эл. почта: ibraeva_tgp@mail.ru).

Ахатов Уалихан Акыпбекович – к.ю.н., профессор КазНУ им. аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан, эл. почта: Ualikhan.Akhatov@kaznu.kz).

Information about the Authors:

Mukhamedzhan Akmaral Bolatbekkyzy – 2nd-year doctoral student at the Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, email: aktow.009@gmail.com);

Tursynkulova Dinara Akhanovna (corresponding author) – Candidate of Law, senior lecturer at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, email: adilek03@mail.ru).

Kasymzhanova Ainur Akhylbekovna – PhD, Senior Lecturer at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan, email: ainur.kassymzhan@gmail.com);

Ibrayeva Alua Salamatovna – Doctor of Law, Professor at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, email: ibraeva_tgp@mail.ru).

Akhatov Ualikhan Akypbekovich – Candidate of Law, professor at Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan, email: Ualikhan.Akhatov@kaznu.kz).

Авторлар туралы мәліметтер:

Мұхамеджан Ақмарал Болатбекқызы – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың заң факультетінің 2-курс докторанты (Алматы қ., Қазақстан, эл. пошта: aktow.009@gmail.com);

Турсынкулова Динара Ахановна (хат-хабарға жауапты автор) – з.ғ.к., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың аға оқытушысы (Алматы қ., Қазақстан, эл. пошта: adilek03@mail.ru);

Касымжанова Айнур Ахылбековна – PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-дың аға оқытушысы (Астана қ., Қазақстан, эл. пошта: ainur.kassymzhan@gmail.com);

Ибраева Алуа Саламатовна – з.ғ.д. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың профессоры (Алматы қ., Қазақстан, эл. пошта: ibraeva_tgp@mail.ru);

Ахатов Уалихан Акыпбекович – з.ғ.к. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың профессоры (Алматы қ., Қазақстан, эл. пошта: Ualikhan.Akhatov@kaznu.kz).

Поступило: 10 января 2025 г.

Принято: 10 марта 2025 г.

FTAMP 10.07.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511312>

А.Ә. Алайдаров¹, Н.Н. Пошанов^{2*}, А.Е. Паридинова²,
М.М. Иманбекова¹, К.Ж. Айдарбекова³

¹Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан

²Халықаралық туризм және меймандостық университеті КЕАҚ, Түркістан, Қазақстан

³ЖМ «Аймақтық Инновациялық Университеті», Шымкент, Қазақстан

*e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖОҒАРҒЫ СОТЫНЫҢ НОРМАТИВТІК ҚАУЛЫЛАРЫ ҚОЛДАНЫСТАҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҢ ҚАЙНАР КӨЗДЕРІ РЕТІНДЕ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқықтық реттеудің негізін қалыптастыратын маңызды құқықтық актілердің бірі болып табылады. Олар сот тәжірибесін жан-жақты талдау негізінде әзірленіп, заң нормаларының бірыңғай түсіндірілуі мен олардың құқық қолдану практикасына біркелкі енгізілуін қамтамасыз етуге бағытталған. Бұл қаулылар сот шешімдерінің тұрақтылығы мен болжамдылығын арттырып, құқықтық айқындықты қалыптастыру арқылы заңнамалық олқылықтар мен құқықтық белгісіздіктерді жоюдың пәрменді тетігіне айналады. Осылайша, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқықтық жүйенің үйлесімділігі мен тұрақтылығын қамтамасыз етуде ерекше рөл атқарады.

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық табиғаты, олардың құқық көздері жүйесіндегі орны, сондай-ақ сот практикасын қалыптастырудағы ықпалы жан-жақты қарастырылады. Зерттеу барысында аталған актілердің құқық үстемдігін қамтамасыз етудегі маңызы, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы рөлі, сондай-ақ соттардың құқық қолдану қызметін тиімді ұйымдастыруға ықпал ететін тетіктері талданады. Сонымен қатар, нормативтік қаулылардың міндеттілік сипаты мен олардың заңнамалық актілермен арақатынасы, сондай-ақ оларды әзірлеу және бекіту үдерісінің ерекшеліктері мәселесіне айрықша назар аударылады. Осылайша, мақалада Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқықтық жүйенің тұтастығы мен тиімділігін қамтамасыз ететін маңызды құрал ретінде қарастырылады.

Зерттеу нәтижесінде авторлар Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары қазақстандық құқық жүйесінде шешуші рөл атқаратынын атап өтеді. Бұл актілер реттеуші және түсіндіру функцияларын орындай отырып, құқықтық реттеудің тұрақтылығын қамтамасыз етеді, оның бірыңғай орындалуына ықпал етеді және төменгі сатыдағы соттар үшін эталондық құқықтық бағдар ретінде қызмет етеді. Нормативтік қаулыларды жан-жақты зерттеу және оларды дұрыс қолдану сот тәжірибесінде маңызды орын алады, өйткені олардың мазмұны мен ережелері судьялардың құқықтық ұстанымдарын қалыптастыруда, сондай-ақ заңгерлердің кәсіби қызметінде шешуші рөл атқарады. Осылайша, бұл актілер елдегі құқық қолдану тәжірибесіне тікелей ықпал етіп, сот төрелігінің әділ әрі тиімді жүзеге асырылуын қамтамасыз ететін маңызды құқықтық құрал болып табылады.

Түйін сөздер: нормативтік қаулылар, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты, құқық көздері, сот практикасы, құқық қолдану, заңнама, құқықтық жүйе, құқық үстемдігі.

A.A. Alaidarov¹, N.N. Poshanov^{2*}, A.Y. Paridinova³,
M.M. Imanbekova¹, K.Zh. Aidarbekova⁴

¹International Kazakh-Turkish University named after H.A. Yassawi, Turkestan, Kazakhstan

²International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan

³Regional Innovation University, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz

The importance of Supreme Court normative resolutions of Republic of Kazakhstan as a source of the functioning law

In the legal system of the Republic of Kazakhstan, the normative rulings of the Supreme Court occupy a pivotal position among legal acts that form the foundation of legal regulation. These rulings are developed based on a comprehensive analysis of judicial practice and are aimed at unifying the

practice. Their significance lies in eliminating legislative gaps and legal uncertainty, which is achieved by enhancing the stability and predictability of judicial decisions, as well as fostering transparency in the law enforcement process. Thus, the normative rulings of the Supreme Court perform a crucial function in ensuring the integrity, coherence, and sustainability of the country's legal system.

This article provides a comprehensive analysis of the legal nature of the normative rulings of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, their significance within the system of sources of law, and their influence on the development of judicial practice. The study examines their role in strengthening the rule of law, protecting citizens' rights and freedoms, and the mechanisms that contribute to the effective organisation of judicial law enforcement. Special attention is given to the binding nature of normative rulings, their correlation with legislative acts, as well as the specific features of their development and approval procedures. As a result, the article positions the normative rulings of the Supreme Court as one of the key instruments in ensuring the integrity, consistency, and stability of the state's legal system.

Based on the research conducted, the author concludes that the normative rulings of the Supreme Court hold a central place in the legal system of the Republic of Kazakhstan. By performing both regulatory and interpretative functions, these acts ensure the stability of legal regulation, contribute to the uniform application of legislation, and serve as benchmark legal guidelines for lower courts. Their thorough study and proper application are essential elements of judicial practice, as their content and legal positions play a decisive role in shaping judicial rulings and in the professional activities of legal practitioners. Thus, the normative rulings of the Supreme Court represent an effective legal instrument that directly influences the country's law enforcement practice and ensures the fair and consistent administration of justice.

Key words: regulatory rulings, the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, sources of law, judicial practice, law enforcement, legislation, legal system, rule of law.

А.Ә. Алайдаров¹, Н.Н. Пошанов^{2*}, А.Е. Паридинова³,
М.М. Иманбекова¹, К.Ж. Айдарбекова⁴

¹Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясави, Туркестан, Казахстан

²НАО «Международный университет туризма и гостеприимства», Туркестан, Казахстан

³ЧУ «Региональный Инновационный Университет», Шымкент, Казахстан

*e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz

Значение нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан как источник действующего права

В правовой системе Республики Казахстан нормативные постановления Верховного Суда занимают ключевое место среди правовых актов, формирующих основу правового регулирования. Эти постановления разрабатываются на основе всестороннего анализа судебной практики и направлены на унификацию толкования правовых норм, а также их последовательное и единообразное применение в судебной практике. Их значение заключается в устранении законодательных пробелов и правовой неопределенности, что достигается за счет повышения стабильности и предсказуемости судебных решений, а также формирования прозрачности правоприменительного процесса. Таким образом, нормативные постановления Верховного Суда выполняют важнейшую функцию в обеспечении целостности, согласованности и устойчивости правовой системы страны.

В данной статье проводится всесторонний анализ правовой природы нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан, их значимости в системе источников права, а также влияния на формирование судебной практики. В процессе исследования рассматривается их роль в укреплении верховенства права, защите прав и свобод граждан, а также механизмы, способствующие эффективной организации правоприменительной деятельности судебных органов. Особое внимание уделяется вопросам обязательного характера нормативных постановлений, их соотношению с законодательными актами, а также особенностям процедуры их разработки и утверждения. В результате статьи нормативные постановления Верховного Суда позиционируются как один из ключевых инструментов, обеспечивающих целостность, согласованность и устойчивость правовой системы государства.

В результате проведенного исследования авторы приходят к выводу, что нормативные постановления Верховного Суда занимают ключевое место в правовой системе Республики Казахстан. Выполняя как регулирующую, так и разъяснительную функции, данные акты обеспечивают стабильность правового регулирования, способствуют единообразному применению законодательства и выступают в качестве эталонных правовых ориентиров для судов нижестоящих инстанций. Их всестороннее изучение и надлежащее применение являются неотъемлемыми элементами судебной практики, поскольку содержание и правовые позиции, изложенные в этих постановлениях, играют определяющую роль в формировании судебных решений, а также в про-

фессиональной деятельности юристов. Таким образом, нормативные постановления Верховного Суда представляют собой эффективный правовой инструмент, оказывающий непосредственное влияние на правоприменительную практику страны и обеспечивающий справедливое и последовательное отправление правосудия.

Ключевые слова: нормативные постановления, Верховный Суд Республики Казахстан, источники права, судебная практика, правоприменение, законодательство, правовая система, верховенство права.

Кіріспе

Құқық көздерін зерттеу – заң ғылымының ең өзекті және іргелі мәселелерінің бірі. Құқық көздері – белгілі бір қоғамда құқықтық нормаларды бекітетін, заңдық күші бар ресми танылған нысандар. Бұл институт құқықтық жүйенің іргетасы іспетті, өйткені ол мемлекетте құқық нормаларының қандай құралдар арқылы қалыптасатынын, заңдылықтың қандай қайнарлардан бастау алатынын анықтайды.

Әрбір мемлекеттің құқықтық жүйесі тарихи даму барысына, құқықтық мәдениетіне, саяси және әлеуметтік ерекшеліктеріне байланысты қалыптасады. Осыған орай, құқық көздері де әр түрлі құқықтық дәстүрлердің ықпалымен қалыптасып, белгілі бір заңи жүйеде өзіндік сипатқа ие болады. Бүгінде әлемде құқықтық жүйелердің екі негізгі моделі кең таралған: континентальды құқық жүйесі және англо-саксондық құқық жүйесі.

Континентальды құқық жүйесі кодификацияланған заңнаманы басты құқық көзі ретінде қарастырады. Бұл жүйеде құқықтың негізгі қайнары – конституция, кодекстер, заңдар және өзге де нормативтік-құқықтық актілер болып табылады. Мемлекеттің заңнамалық органдары қабылдаған нормалар жалпы міндеттілік сипатқа ие және барлық құқық субъектілеріне тікелей қолданылуы тиіс. Қазақстан Республикасы да өзінің құқықтық жүйесінде континентальды құқық моделін ұстанып, заңнаманы құқықтық реттеудің негізгі құралы ретінде таниды.

Алайда, заңнамалық актілерден бөлек, Қазақстанның құқықтық жүйесінде ерекше маңызға ие нормативтік-құқықтық актілердің бірі – Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары (бұдан әрі – ЖС НҚ). Бұл актілер заң ретінде қабылданбағанымен, олардың құқықтық күші заңнаманың ресми түсіндірмесін қамтамасыз етумен ерекшеленеді. Нормативтік қаулылар құқық қолдану тәжірибесінде айтарлықтай рөл атқарып, сот билігінің заңнаманы бірізді қолдануына ықпал етеді.

Англо-саксондық құқық жүйесі, керісінше, сот прецедентін құқықтың негізгі қайнары ретінде таниды. Бұл жүйеде соттардың шығарған шешімдері келешекте ұқсас істерді қарастыруда міндетті үлгі ретінде қолданылады. Яғни, құқық нормасы тікелей заң шығарушы орган арқылы ғана емес, сот шешімдері арқылы да қалыптасады. Мұндай құқықтық жүйе құқықтың динамикалық сипатын айқындап, сот билігін заң шығармашылықтың маңызды бөлігіне айналдырады.

Қазақстан континентальды құқық дәстүріне негізделген мемлекет болғанымен, оның құқықтық жүйесінде нормативтік қаулылар мен сот актілерінің маңызы артып келеді. Бұл – құқықтың эволюциясы мен қоғамның дамуына байланысты заңнамалық базаның үздіксіз жетілдірілуінің қажеттілігінен туындаған құбылыс. Қазіргі таңда ЖС НҚ-ның құқықтық табиғаты мен оның заңнамалық актілермен арақатынасы туралы құқықтық қауымдастықта қызу пікірталастар жүріп жатыр. Негізгі мәселе – бұл актілерді толыққанды құқық көзі ретінде тану немесе оларды тек заңнаманың ресми түсіндірмесі ретінде қарастыру қажеттілігі.

Осы тұрғыда Қазақстанның құқықтық жүйесінде нормативтік қаулылардың рөлі мен олардың құқық көздеріндегі орны туралы мәселе терең әрі кешенді талдауды қажет етеді. Құқық теориясы мен сот практикасының тоғысында тұрған бұл институттың ерекшеліктерін зерттеу тек теориялық тұрғыдан ғана емес, құқықтық мемлекеттің тиімді қызмет етуі үшін де маңызды.

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесі өзінің тарихи және құқықтық негіздері тұрғысынан континенттік құқық моделіне негізделген. Бұл жүйе құқықтық реттеудің негізі ретінде нормативтік құқықтық актілерді (НҚА) мойындайды және олардың басымдығын қамтамасыз етеді. Құқықтық жүйенің негізгі құрылымы заңдар, кодекстер және заңға тәуелді актілерден тұрады, олар қоғамдық қатынастарды реттеп қана қоймай, мемлекеттің қызмет етуінің іргелі қағидаттарын қалыптастырады. Осылайша, заң-

намалық актілер құқықтық тәртіпті қамтамасыз етудің негізгі тетігі ретінде әрекет етеді.

Дегенмен, құқықтық реттеудің дәстүрлі құралдарымен қатар, Қазақстан Республикасында сот практикасын біріздендіру және заңнаманы ресми түсіндіру мақсатында Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары (ҚР ЖС НҚ) айтарлықтай маңызды рөл атқарады. Бұл қаулылар елдің ең жоғары сот инстанциясы қабылдайтын актілер болып табылады және құқық қолдану тәжірибесін жүйелеу, соттардың біркелкі шешім қабылдауын қамтамасыз ету және құқықтық тұрақтылықты нығайту мақсатында әзірленеді.

ҚР ЖС НҚ-ның құқықтық мәртебесі заңнамалық актілерден ерекшеленеді. Олар тікелей жаңа құқық нормаларын жасамайды, алайда қолданыстағы заңнаманы ресми түсіндіру және сот тәжірибесін біріздендіру құралы ретінде қызмет етеді. Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде прецеденттік құқық ресми түрде танылмағанымен, нормативтік қаулылардың міндетті күші белгілі бір деңгейде сот практикасын бағыттайтын актілер ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

ҚР ЖС НҚ-ның құқықтық мәртебесі мен оның басқа нормативтік құқықтық актілермен арақатынасы құқық теориясында түрлі пікірталастардың нысанына айналып келеді. Континенттік құқық жүйесінің дәстүріне сәйкес, заңнама қабылдау – заң шығарушы биліктің құзыретіне жатады, ал соттар заңдарды тек қолдануға міндетті. Алайда, Қазақстанның құқықтық жүйесінде нормативтік қаулылар соттардың құқық қолдану тәжірибесіне ықпал ететін маңызды құралға айналып отыр.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық табиғаты – қазақстандық заң ғылымындағы ең өзекті әрі пікірталас тудырып отырған мәселелердің бірі. Континенттік құқықтық жүйеге жататын көптеген мемлекеттерде заң шығару процесінің нәтижесінде қабылданған нормативтік актілер құқықтық жүйенің негізін құрайды, ал сот билігінің рөлі тек қана құқық қолдану қызметін жүзеге асырумен шектеледі. Алайда, Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңдық күші бар және нормативтік сипатқа ие актілер ретінде танылған. Мұндай ерекшелік аталған құқықтық

институттың құқықтық табиғатын зерделеуді, оның заң шығару және құқық қолдану процесіндегі орнын айқындауды талап етеді.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 4-бабына сәйкес құқықтың негізгі қайнар көздеріне мыналар жатады:

- **Конституция** – мемлекеттің жоғарғы құқықтық актісі ретінде құқықтық жүйенің негізін қалайды;

- **Заңдар** – құқықтық нормаларды белгілейтін және реттейтін негізгі заңнамалық актілер;

- **Халықаралық шарттар** – Қазақстан Республикасы бекіткен және ұлттық заңнаманың құрамдас бөлігіне айналған халықаралық-құқықтық актілер;

- **Өзге де нормативтік құқықтық актілер** – заңнамалық және атқарушылық билік органдары қабылдайтын құқықтық құжаттар (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_).

Алайда, осы ресми тізімде Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық мәртебесі мен олардың нормативтік табиғаты жайлы нақты ескерту жоқ. Бұл мәселе құқықтық теория мен тәжірибеде көптеген пікірталастар туындатып келеді.

Сонымен қатар, «Сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңының 17-бабына сәйкес Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары «барлық соттар мен мемлекеттік органдар үшін міндетті» күші бар құқықтық актілер ретінде танылады. Бұл олардың Конституцияда тікелей көзделмегеніне қарамастан, «нақты нормативтік күші бар» екенін айқындайды (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132>).

Осы орайда, «Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары» заңнамалық олқылықтар мен құқықтық белгісіздіктерді толықтырушы және нақтылаушы «квази-нормативтік реттеу» тетігі ретінде қарастырылады. Бұл олардың құқық қолдану тәжірибесіндегі рөлін күшейтіп қана қоймай, Қазақстан құқықтық жүйесінде өзіндік ерекшелігі бар құқықтық институт ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

Құқық көздерінің иерархиялық жүйесін талдай отырып, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңдар мен заңға тәуелді актілер арасында аралық сипатқа ие құқықтық феномен ретінде қарастырылады. Дегенмен, олардың нақты мәртебесі заңнамалық деңгейде толық анықталмаған, себебі Конституцияда бұл қаулылардың орны мен құқықтық табиғаты нақты белгіленбеген.

Құқық қолдану тәжірибесінде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары ресми түсіндіру, нормативтік реттеу және сот прецеденті элементтерін үйлестіретін күрделі құқықтық құрал ретінде қызмет етеді. Бұл олардың екіұшты табиғатын көрсетеді:

1. Бір жағынан, нормативтік қаулылар заң күші бар актілер қатарына жатпайды, алайда оларды барлық соттар мен мемлекеттік органдар міндетті түрде орындауы тиіс.

2. Екінші жағынан, олар құқықтық олқылықтарды толтырып, сот тәжірибесінде жаңа құқықтық нормалардың қалыптасуына ықпал етеді.

1-мысал: Нормативтік қаулы – заңдағы олқылықты жою құралы ретінде:

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық жүйедегі орнына қатысты ең жарқын мысалдардың бірі – шартты біржақты бұзу тәртібіне қатысты құқықтық олқылықты толықтыру болып табылады.

ҚР Азаматтық кодексінің 387-бабында біржақты бас тарту құқығы қарастырылғанымен, заңнамада шартта тиісті талаптар болмаған жағдайда, тараптардың осындай әрекетке бара алатындығы нақты көрсетілмеген. Бұл құқықтық белгісіздік біржақты тәртіппен келісімшартты бұзу мүмкін бе? деген сұрақты туындатты.

Мәселені шешу мақсатында Жоғарғы Сот өз қаулыларының бірінде егер шартта тиісті талаптар нақты көрсетілмеген болса, бірақ тараптардың бірі өз міндеттемелерін елеулі түрде бұзса, шартты бұзу мүмкін екенін түсіндірді. Осылайша, бұл нормативтік қаулы заңнамалық олқылықты жойып, Азаматтық кодекстің 387-бабының біркелкі және жүйелі түрде қолданылуын қамтамасыз етті (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_#z434).

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқықтық жүйенің ажырамас элементі болып табылады және олардың рөлі тек ресми түсіндірумен шектелмейді. Олар құқықтық реттеудің икемді құралы ретінде, бір жағынан, заңнаманың толықтығын қамтамасыз етсе, екінші жағынан, құқықтық жүйенің тұрақтылығы мен болжамдылығын арттырады. Бұл олардың Қазақстандағы құқықтық жүйеде өзіндік ерекшелігі бар квази-нормативтік реттеудің маңызды тетігіне айналғанын дәлелдейді (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30466058&pos=5;-106#pos=5;-106).

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары ерекше құқықтық феномен ретінде көрініс

табады. Бір қарағанда, олар заңнамалық актілер қатарына жатпайды, алайда олардың міндетті күші бар, яғни құқықтық қатынастарда белгілі бір реттеушілік рөл атқарады. Бұл институттың табиғатын жан-жақты түсіну үшін оны құқықтың негізгі қайнар көздерімен өзара байланыста қарастыру қажет.

Құқықтың негізгі қайнар көздері мыналар:

- **Заңдар** – Парламент қабылдайтын және құқықтық жүйеде Конституциядан кейінгі ең жоғары заңды күші бар актілер;

- **Заңға тәуелді нормативтік-құқықтық актілер** – заңдардың орындалуын қамтамасыз ету мақсатында қабылданатын құқықтық құжаттар;

- **Сот прецеденттері** – соттардың құқықты қолдану тәжірибесін қалыптастыратын шешімдері.

Парламент қабылдаған заңдар құқықтық жүйенің басты тірегі ретінде қызмет атқарады. Олар мемлекет аумағында барлық субъектілер үшін міндетті сипатқа ие және заң үстемдігін қамтамасыз етеді. Алайда, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңнамамен тығыз байланысты бола отырып, бірқатар ерекшеліктерге ие:

1. Жаңа құқықтық нормалар жасамайды – олар заңдардың мазмұнын өзгертуге немесе жаңадан құқықтық міндеттер белгілеуге бағытталмаған;

2. Түсіндірме сипатқа ие – олар қолданыстағы заңнаманың мазмұнын ашып көрсетуге, сот тәжірибесінде бірізділікті қамтамасыз етуге арналған;

3. Құқықтық олқылықтарды толықтыруға ықпал етеді – кейбір жағдайларда заңнаманың нақты тұстарын түсіндіру арқылы құқықтық реттеудегі олқылықтарды жоюға көмектеседі.

2014 жылы Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық кодексі қабылданған болатын. Оның ішінде алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы мүлікті иелену мәселесін реттейтін бап енгізілді. Дегенмен, құқық қолдану тәжірибесі бұл норманың әртүрлі түсіндірілетінін көрсетті:

- Кейбір соттар мұндай әрекеттерді қылмыстық құқық бұзушылық деп таныды;

- Басқалары бұл қатынастарды азаматтық-құқықтық даулардың шеңберінде қарастырды.

Осы мәселеге байланысты Жоғарғы Сот алаяқтық әрекеттер үшін қылмыстық-құқықтық жауапкершіліктің шекараларын нақты белгілейтін нормативтік қаулы қабылдады. Бұл құжат заңды қолдануда бірыңғайлықты қамтамасыз етуге және құқықтық сәйкессіз-

діктерді жоюға мүмкіндік берді (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38018571&pos=6;-107#pos=6;-107).

Табиғи құқық теориясы құқықтың негізін мемлекеттің еркінен емес, әділеттілік пен моральдық қағидалардан іздейді. Бұл теорияның көрнекті өкілдері Жан-Жак Руссо, Джон Локк және Томас Гоббс болды.

Жан-Жак Руссоның көзқарасы бойынша, заңдар халық егемендігінің көрінісі болып табылады. Алайда, егер заңдар қоғамның мүдделерін толық қамтамасыз етпесе немесе олардың түсініксіздігі құқықтық коллизияларға әкелсе, соттар әділеттілікті қамтамасыз ету үшін белгілі бір интерпретация жасай алады. Осы тұрғыдан алғанда, Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңның кемшіліктерін жоюға бағытталған құрал ретінде қарастырылады (Ж.-Ж. Руссо, 1969:12-13).

Джон Локк мемлекет пен құқықтың басты мақсаты – жеке тұлғаның табиғи құқықтарын қорғау екенін атап өтеді. Егер белгілі бір заң ережесі біркелкі түсіндірілмесе және азаматтардың құқықтарын бұзу қаупі туындаса, сот оны әділеттілік принциптері негізінде нақтылауы тиіс (Marshall J. John Locke, 2006:190).

Томас Гоббс, керісінше, құқықтың тұрақтылығын сақтау үшін тек заңдарға сүйену қажеттігін алға тартады. Оның ойынша, нормативтік қаулылар сот билігінің шектен тыс күшеюіне әкелуі мүмкін (Гоббс, 1902:19).

Құқықтық позитивизм бағыты құқықты мемлекет бекітетін нормалар жүйесі ретінде қарастырады. Бұл бағыттың негізін қалаушылар – Джереми Бентам, Джон Остин және Ганс Кельзен.

Ганс Кельзеннің «таза құқық теориясы» бойынша, құқықтың жалғыз заңды қайнар көзі – заңнамалық актілер мен конституция. Осы тұрғыдан алғанда, Жоғарғы Соттың қаулылары құқық нормалары ретінде қарастырылмайды, өйткені олар заң қабылдамайды, тек түсіндіреді. Бірақ егер олар заңнаманың кемшіліктерін толтыруға бағытталса, онда бұл құқықтың қайнар көзі ретіндегі олардың маңыздылығын арттырады.

Х. Л. А. Харт құқықты бастапқы және туынды ережелерге бөледі. Бастапқы ережелер – заңдар, ал туынды ережелер – сот шешімдері мен құқықтық нормаларды қолдану әдістері. Осы жіктеу бойынша Жоғарғы Соттың қаулылары құқық қолдану тәжірибесін біріздендіруге арналған туынды ережелер болып табылады.

Құқық тек заңдар жиынтығы ғана емес, ол сонымен бірге оны түсіндіру процесімен де анықталады. Герменевтика теориясы (Г. Гадамер, Р. Дворкин) құқықты мәтіннің мағынасын ашу арқылы түсіндіру қажет екенін көрсетеді.

Рональд Дворкин құқықтық интерпретацияда соттардың рөлін ерекше атап өтеді. Оның ойынша, заң тек жазылған мәтіннен тұрмайды, сонымен қатар ол сот шешімдері арқылы дамиды. Осы тұрғыдан алғанда, Жоғарғы Соттың қаулылары құқықтың эволюциясына үлес қосатын құрал болып табылады.

Легизм теориясы бойынша, құқық тек жазылған нормаларға сүйенуі керек. Қазақстанда Жоғарғы Сот қаулылары заң емес, бірақ міндетті күші бар, бұл құқықтың қайнар көзі туралы дәстүрлі түсінікке қайшы келеді.

Кейбір құқықтық жүйелерде (мысалы, ағылшын-саксондық жүйеде) сот шешімдері құқықтың дербес қайнар көзі болып табылады. Қазақстанда бұл тәжірибе толық мойындалмағанымен, Жоғарғы Соттың қаулылары сот тәжірибесін қалыптастыратын маңызды құрал ретінде қарастырылады.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқық жүйесінде маңызды рөл атқарады. Олар заңнаманы түсіндіруге көмектесіп, құқық қолдану тәжірибесінде бірізділікті қамтамасыз етеді. Өртүрлі құқықтық теориялар оларды өртүрлі бағалайды:

- Табиғи құқық теориясы оларды әділеттілікті қамтамасыз ету құралы ретінде қарастырады.
- Құқықтық позитивизм оларды құқықтың дербес қайнар көзі ретінде мойындамайды.
- Социологиялық теориялар оларды құқықтық тәжірибені реттеу механизмі ретінде қарастырады.

2014 жылы Қазақстан Республикасында жаңа Қылмыстық кодекс қабылданып, алаяқтыққа қатысты арнайы құқықтық нормалар енгізілді (ҚР ҚК 190-бабы). Аталған норма қылмыстық заңнаманы жүйелеуге, азаматтар мен ұйымдардың мүлктік құқықтарын тиімді қорғауға, сондай-ақ алдау мен сенімге қиянат жасау арқылы жүзеге асырылатын қылмыстық схемалардың алдын алуға бағытталды. Осылайша, заң шығарушы алаяқтықтың құқықтық құрамын нақтылап, оның қылмыстық-құқықтық реттелуінің негіздерін қалыптастырды.

Алайда, аталған қылмыс құрамының заңнамалық тұрғыда бекітілуіне қарамастан, құқық қолдану практикасы бірізділікке қол жеткізе алмады. Сот органдарының бұл норманы түсінді-

руінде елеулі айырмашылықтар мен құқықтық гетерогенділік байқалды. Бұл алаяқтық әрекеттерді азаматтық-құқықтық және қылмыстық-құқықтық жауапкершілік шеңберінде саралау мәселелерінен туындайтын құқықтық коллизияларды күшейтті (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000003S>).

Құқық қолдану практикасында кездесетін негізгі қиындықтардың бірі – мүліктік дауларға байланысты қылмыстық-құқықтық және азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің ара-жігін ажырату проблемасы болып табылады. Жеке-леген сот тәжірибесінде алаяқтық белгілері бар әрекеттер қылмыстық заңнама аясында қарастырылып, мүлікті алдау немесе сенімге қиянат жасау арқылы иемдену ниеті бар қылмыстық жазаланатын әрекет ретінде бағаланды. Дегенмен, басқа сот тәжірибесінде мұндай әрекеттер міндеттемелік қатынастар саласына жатқызылып, азаматтық-құқықтық сипаттағы дау ретінде қарастырылуы тиіс деп танылды.

Бұл жағдай құқықтық тұрақтылық пен сот практикасының бірізділігін қамтамасыз етуде айтарлықтай қиындықтар тудырып, заңнаманы жетілдіру қажеттілігін алға тартты. Қылмыстық-құқықтық және азаматтық-құқықтық жауапкершіліктің шекарасын айқындау мақсатында құқық қолдану органдары үшін нақты түсіндірме актілерін әзірлеу, құқықтық нормаларды нақтылау және сот практикасының біркелкілігін қамтамасыз ету бағытында кешенді шаралар қабылдау өзекті мәселе болып қала бермек.

Қазақстан Республикасында алаяқтық қылмысын саралау және құқық қолдану практикасын біріздендіру мақсатында Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты 2015 жылғы 11 желтоқсанда № 4 нормативтік қаулыны қабылдады. Аталған құқықтық акт алаяқтық қылмысының заңдық біліктілігін нақтылау арқылы сот практикасының жүйелілігін қамтамасыз етуді көздеді. Қаулыда алаяқтық қылмысы мен азаматтық-құқықтық сипаттағы даулар арасындағы шекара, сондай-ақ алаяқтық әрекеттерді дәлелдеудің негізгі өлшемдері айқындалды.

Жоғарғы Соттың түсіндіруіне сәйкес, егер құқықтық дау азаматтық-құқықтық міндеттемелер аясында туындаса және тұлғаның бастапқы қылмыстық ниеті дәлелденбесе, мұндай істер азаматтық немесе төрелік соттарда қаралуы тиіс. Алайда, егер адамның бастапқыда міндеттемелерді орындау ниеті болмағаны және оның негізгі мақсаты бөтен мүлікті иемдену болғаны

анықталса, онда мұндай әрекеттер алаяқтық ретінде қарастырылуы қажет.

Бұл қағида құқықтық қатынастардың нақты саралануын қамтамасыз етіп, азаматтық-құқықтық дауларды қылмыстық қудалау шеңберінен шығару арқылы кәсіпкерлік қызметке заңсыз араласу тәуекелдерін төмендетуге мүмкіндік берді.

Қаулының маңызды аспектілерінің бірі – алаяқтықтың міндетті элементтерін нақтылау болды. Жоғарғы Сот алаяқтықтың басты белгісі ретінде тікелей қасақана ниеттің болуын атап өтті. Яғни, егер тұлға жәбірленушіні әдейі жаңылыстырып, бөтеннің мүлкін иемдену мақсатында алдау немесе сенімді теріс пайдалану әдістерін қолданса, мұндай әрекеттер алаяқтық деп танылуы тиіс.

Сондай-ақ, сот алаяқтық пен міндеттемелерді адал орындамаудың ара-жігін ажырату қажеттігін көрсетті. Егер міндеттемелердің орындалмауы объективті экономикалық себептерге немесе басқа да форс-мажорлық жағдайларға байланысты туындаса, онда бұл қылмыстық жауапкершілікті негіздемейтін фактор ретінде қарастырылуы тиіс (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500000004S>).

Жоғарғы Соттың қаулысы алаяқтық әрекеттерді саралауға бірыңғай көзқарасты қалыптастырып, сот практикасының болжамдылығын арттырды. Нәтижесінде:

- Судьялар алаяқтық белгілерін анықтаудың нақты әдістемесін алды, бұл сот шешімдерінің қарама-қайшылығын азайтты.

- Қылмыстық-құқықтық және азаматтық-құқықтық жауапкершілік арасындағы шекара айқындалып, кәсіпкерлік қызметке қылмыстық заңнаманың орынсыз араласу қаупі төмендеді.

- Алаяқтық істер бойынша қылмыстық жауапкершіліктің негізділігі арта түсті, ал соттар кінәлілікті анықтауда қылмыстық ниет мәселесіне көбірек көңіл бөле бастады.

Осылайша, 2014 жылы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қабылданғаннан кейін алаяқтық қылмысының саралануындағы құқық қолдану мәселелері Жоғарғы Соттың түсіндіру қызметінің арқасында реттелді. 2015 жылғы № 4 нормативтік қаулы сот практикасының бірізділігін қамтамасыз етуде, алаяқтық қылмысының нақты критерийлерін айқындауда және құқықтық сенімділікті арттыруда маңызды рөл атқарды.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары құқықтық жүйенің тү-

рақтылығын және құқық қолдану тәжірибесінің бірізділігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Олар заңнаманы нақты түсіндіру, үйлестіру, толықтыру және алдын алу секілді негізгі функцияларды орындай отырып, құқықтық қатынастардың дамуын жүйелі реттеуге ықпал етеді.

1. Түсіндіру функциясы

Нормативтік қаулылардың басты міндеттерінің бірі – заңнаманың күрделі және қарама-қайшы тұстарын түсіндіру, сондай-ақ құқықтық нормаларды қолдану барысында туындауы мүмкін олқылықтарды жою. Құқықтық реттеу жүйесінде кейбір нормалар біржақты түсіндіруге келмей, құқық қолданушылар арасында әртүрлі пікірталастар туғызуы мүмкін.

Жоғарғы Сот құқық қолдану тәжірибесін жан-жақты талдай отырып, құқықтық нормалардың мазмұнын нақтылауға және олардың біркелкі қолданылуын қамтамасыз етуге бағытталған түсініктемелер береді. Бұл құқықтық айқындықты арттырып, сот тәжірибесінде екіұшты саралауға жол бермеуге мүмкіндік береді.

2. Үйлестіру функциясы

Құқықтық жүйені реформалау жағдайында заңнамалық нормалар мен олардың іс жүзінде орындалуы арасында үйлесімсіздік орын алуы ықтимал. Мұндай жағдайда нормативтік қаулылар заңнаманы жүйелеу мен оны халықаралық стандарттарға сәйкестендіру құралы ретінде қызмет етеді.

ҚР Жоғарғы Соты нормативтік қаулылар шығару арқылы қолданыстағы құқықтық қағидаттардың сақталуын қамтамасыз етіп, ұлттық құқықтық жүйенің халықаралық құқық нормаларымен және құқық қолдану тәжірибесімен үйлесуіне ықпал етеді. Бұл құқықтық реттеу тетігінің тиімділігін арттыруға және құқықтық жүйенің дамуын үйлестіруге мүмкіндік береді.

3. Толтыру функциясы

Заңнамалық нормаларда кейде толық түсіндірмелер берілмейді немесе олар бірнеше түрлі интерпретацияға ұшырауы мүмкін. Мұндай жағдайларда ҚР Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары белгілі бір құқықтық институттарды нақтылау және жетілдіру арқылы заңнаманы толықтырушы рөл атқарады.

Кейбір жағдайларда нормативтік қаулылар құқық қолдану тәсілдері мен өлшемдерін бекіте отырып, заңнамалық олқылықтардың орнын толтыруға мүмкіндік береді. Бұл құқықтық реттеудің тиімділігін арттырып, құқық қолданушы-

ларға заң нормаларын дұрыс түсіну және қолдану үшін қажетті бағдар береді.

4. Алдын алу функциясы

Нормативтік қаулылардың тағы бір маңызды міндеті – құқық қолдану тәжірибесіндегі қателіктердің алдын алу. ҚР Жоғарғы Сотының түсіндірмелері құқықтық айқындықты қамтамасыз етіп, құқықтық нормаларды дұрыс түсіндіру мен қолдану стандарттарын бекітеді.

Бұл өз кезегінде сот дауларының санын азайтуға, заңсыз шешімдерге шағымдану ықтималдығын төмендетуге және жалпы құқықтық сенімділікті нығайтуға ықпал етеді. Сонымен қатар, нормативтік қаулылар құқық қолдану тәжірибесінде әділеттілік пен құқықтық тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған тиімді құқықтық құрал ретінде қарастырылады.

Құқықтық реформалар үдерісі аясында жаңа құқықтық институттардың енгізілуі немесе қолданыстағы құқықтық нормалардың елеулі түрде өзгеруі сот тәжірибесінде белгілі бір бейімделу қиындықтарын және нормативтік сәйкессіздіктерді туындататыны сөзсіз. Мұндай жағдайларда Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары құқық қолданушыларға жаңартылған заңнаманы бірізді және дұрыс түсіндіруге бағыт-бағдар беретін тұрақтандырушы тетік рөлін атқарады.

Құқықтық жүйені реформалау барысында құқық бұзушылықтардың жаңа санаттары пайда болуы мүмкін, сондай-ақ оларды саралау әдістері мен құқықтық жауапкершілік түрлерін белгілеу тәсілдері қайта қаралуы ықтимал. Бұл құқық нормаларының мазмұны мен қолдану шектерін нақтылауды талап етеді. Сонымен қатар, сот тәжірибесінде белгілі бір құқықтық нормалардың әртүрлі түсіндірілуі жиі кездесетін құбылыс болып табылады. Әсіресе, заңнаманың жаңартылуы немесе жаңа құқықтық институттардың қалыптасуы жағдайында судьялардың құқық нормаларын әртүрлі пайымдауы салдарынан ұқсас істер бойынша әртүрлі сот шешімдерінің қабылдануы ықтимал.

Осындай нормативтік айқынсыздықтарды жою және құқық қолдану тәжірибесін біріздендіру мақсатында Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты қабылдайтын нормативтік қаулылар бірыңғай құқық қолдану стандарттарын қалыптастырады. Бұл, әсіресе, құқықтық реттеудің аса маңызды салаларында – сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, цифрлық технологияларды құқықтық тұрғыдан реттеу, экономикалық қылмыстарға қатысты заңнаманы

қолдану, азаматтық-құқықтық міндеттемелерді орындау және кәсіпкерлік қызметті құқықтық қамтамасыз ету салаларында ерекше маңызға ие.

Осылайша, нормативтік қаулылар құқық жүйесінің тұрақтылығын қамтамасыз ететін маңызды құрал ретінде қызмет етіп, сот практикасының жүйелілігін, заңдылықтың сақталуын және құқық қолдану біркелкілігін қамтамасыз етеді.

Құқықтық реформалар кезеңінде заңнаманың жаңаруы сот практикасын өзгерістерге бейімдеуді талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты (ҚР ЖС) сот тәжірибесін жүйелі түрде талдай отырып, құқық қолдану саласындағы проблемалық аспектілерді айқындайды. Анықталған түйткілдерді шешу мақсатында нормативтік қаулылар әзірленіп, онда құқық бұзушылықтардың нақты түсіндірмелері мен саралау өлшемдері белгіленеді. Бұл тетік соттарға бірізді және болжамды тәжірибені қалыптастыруға мүмкіндік беріп қана қоймай, сайлау құқығын қолдану кезінде құқықтық айқындылықты қамтамасыз етуге және негізсіз қылмыстық қудалау тәуекелдерін азайтуға ықпал етеді.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтарын қорғаудың маңызды кепілі болып табылады. Олар құқық қолдану тәжірибесінің болжамдылығын арттырып, сот шешімдеріндегі ықтимал қателіктерді азайтуға мүмкіндік береді. Әсіресе, экономикалық құқық саласында бұл тетік үлкен маңызға ие. Өйткені Жоғарғы Соттың нақты түсіндірмелері кәсіпкерлерге өз іс-әрекеттерінің құқықтық салдарын алдын ала бағалауға көмектесіп, олардың заңсыз қылмыстық немесе әкімшілік жауапкершілікке тартылу тәуекелін төмендетеді. Осылайша, құқықтық айқындықтың жоғарылауы инвестициялық ахуалды жақсартуға және іскерлік белсенділікті ынталандыруға септігін тигізеді.

Қазақстан сот жүйесінің жаңғыртылуы сот ісін жүргізудің тиімділігін арттыруға, әділ сот төрелігінің қолжетімділігін қамтамасыз етуге және процестік кепілдіктерді нығайтуға бағытталған маңызды кезеңге айналды. Бұл үдеріс барысында жаңа заңнамалық нормалар сот тәжірибесінде бірқатар қиындықтарды туындатуы мүмкін. Әсіресе, Азаматтық іс жүргізу кодексінің (ҚР АІЖК) жекелеген нормаларын қолдану мәселесінде құқық қолданушыларға түсіндірме қажеттілігі туындады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты

2017 жылы «Азаматтық іс жүргізу кодексінің нормаларын қолдану туралы» нормативтік қаулы қабылдады. Аталған құжат процестік құқық нормаларын біркелкі түсіндіруге және қолдануға ықпал етіп, сот шешімдерінің әділдігі мен заңдылығын қамтамасыз ететін маңызды құқықтық құралға айналды.

Осылайша, нормативтік қаулылар сот практикасының тұрақтылығын қамтамасыз етудің және құқық қолдану саласындағы біркелкілікті сақтаудың маңызды тетігі ретінде қызмет етеді. Олар құқықтық жүйенің болжамдылығын арттырып, құқықтық қатынастардың барлық субъектілері үшін заңнаманың түсінікті әрі айқын болуына ықпал етеді.

Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты өзінің конституциялық мәртебесіне сәйкес заңнаманы біркелкі түсіндіру және қолдануды қамтамасыз ету жөніндегі маңызды функцияны жүзеге асырады. Бұл міндет, ең алдымен, нормативтік қаулыларды қабылдау арқылы іске асырылады. Алайда, құқықтық теория мен сот практикасы деңгейінде соттың заң шығару қызметінің шегі және оның конституциялық өкілеттіктерінен тыс шығу қаупі жөнінде пікірталастар туындайды.

Құқықтық жүйеде соттардың рөлі заңнаманы түсіндірумен шектеледі, алайда кейбір жағдайларда бұл түсіндіру заңнаманы толықтыру немесе өзгерту сипатына ие болуы мүмкін. Егер нормативтік қаулы қолданыстағы нормаларды тек түсіндіріп қана қоймай, сонымен қатар жаңа құқықтық құрылымдарды енгізсе, бұл биліктің бөліну принципінің бұзылуына әкелуі мүмкін. Себебі, классикалық мағынада сот билігі заң шығару функцияларына ие емес.

Билікті бөлу принципі (Монтескье доктринасы) әлемнің көптеген мемлекеттерінің, оның ішінде Қазақстанның конституциялық құрылымының негізі болып табылады. Бұл принципке сәйкес:

- заң шығарушы билік – заңдарды қабылдайды,
- атқарушы билік – оларды іске асырады,
- сот билігі – құқық қолдану қызметін жүзеге асырады.

Осы жүйеде Жоғарғы Сот құқық қолдану мен түсіндіру функцияларын атқарса да, заңнаманы өз бетінше өзгертуге немесе толықтыруға құзыретті емес.

Соттың өз құзыретінен тыс әрекет етіп, заңнамалық нормалар жасау қаупі келесі жағдайларда туындайды:

Жоғарғы Сот заңнамалық нормаларды олардың сөзбе-сөз және жүйелік мәні аясында түсіндіруі тиіс. Егер нормативтік қаулыда қолданыстағы заңдарда қарастырылмаған жаңа ережелер пайда болса, бұл соттың өз құзыретінен тыс жаңа құқық нормаларын жасауы дегенді білдіреді.

Қазақстанда Президент, Парламент және Үкімет заңнамалық бастама құқығына ие. Жоғарғы Сот бұл тізімге кірмейді, сондықтан оның қызметі қолданыстағы нормаларды түсіндірумен шектелуі тиіс, алайда оларды түзету немесе толықтыру құқығы жоқ.

Заңдылық – құқықтық мемлекеттің негізгі қағидаттарының бірі. Жоғарғы Сот тек заңдарды түсіндіруге құқылы, бірақ олардың мағынасын өзгертуге немесе жаңа нормалар енгізуге құқығы жоқ.

Құқықтық доктринада сот интерпретациясын заң шығарушылықтан ажыратудың бірнеше тәсілдері қарастырылады:

Сөзбе-сөз түсіндіру – Сот норманы тек оның мәтіндік мағынасында, заңнамадағы бастапқы тұжырымдардан тыс талқыламай қолданады.

Жүйелік түсіндіру – Сот норманы бүкіл құқықтық жүйе контекстінде қарастырады, оны заңнаманың басқа ережелерімен байланыстыра отырып, тұтастықта түсіндіреді.

Динамикалық түсіндіру – Сот норманы қоғамдық жағдайдың өзгеруін ескере отырып түсіндіреді, бірақ оны түбегейлі өзгертпейді.

Заң шығармашылық түсіндіру – Сот іс жүзінде жаңа норма жасайды, бұл оның өкілеттігінен тыс әрекет болып табылады.

Егер Жоғарғы Сот нормативтік қаулыда төртінші тәсілді қолданса, бұл билікті бөлудің конституциялық қағидаттарын бұзу ретінде қарастырылуы мүмкін.

Соттың құқық нормаларын қалыптастыруының салдары айтарлықтай күрделі болуы мүмкін:

Құқықтық белгісіздік – Егер Жоғарғы Сот заңнаманы өз шешімдерімен толықтырса, сот практикасы мен заңдар арасында қайшылық туындауы мүмкін.

Заң шығарушы билікті алмастыру – Сот заңдарды түсіндірудің орнына, Парламенттің функцияларын өзіне алып, демократиялық заң шығарушылық механизмдерді әлсіретуі ықтимал.

Құқықтық тұрақсыздық – Егер судьялар заңнамалық нормаларды белсенді түрде жасай бастаса, бұл сот шешімдерінің болжамдылығына кері әсер етеді және құқық қолдану тәжірибе-

сінде тұрақсыздық тудырады.

Осыған байланысты, соттың заң шығару процесіне араласуын болдырмау үшін келесі шараларды жүзеге асыру қажет:

Заңдылық қағидатын қатаң сақтау – Жоғарғы Сот тек сөзбе-сөз және жүйелік түсіндіру шеңберінде әрекет етуі керек.

Парламенттік бақылауды күшейту – Егер Жоғарғы Соттың қаулылары заңнамалық өзгерістерге алып келсе, Парламент оларды қайта қарап, тиісті заңнамалық түзетулер енгізуі тиіс.

Конституциялық бақылау – Егер Жоғарғы Соттың қаулысы оның өкілеттілігінен асып кетсе, оны Конституциялық соттың қарауына беру қажет.

Заңнаманы нақтылау – Парламент заңнамалық олқылықтарды барынша азайтып, соттардың оларды «толықтыруға» мәжбүр болуын болдырмауы керек.

Қорытынды

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде нормативтік қаулылар заңнамалық актілер мен өзге де құқықтық нормалардың ажырамас бөлігі болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес, Жоғарғы Сот сот тәжірибесін қорыту және оны бірізді қолдану мақсатында нормативтік қаулылар қабылдайды. Бұл актілер соттар үшін міндетті күші бар құжат ретінде қызмет етеді және құқық қолдану практикасын қалыптастыруға ықпал етеді.

Құқықтық мәртебесі тұрғысынан Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары заңнамалық актілерден төмен, бірақ құқық қолдану тәжірибесінде маңызды рөл атқарады. Олар құқықтық олқылықтарды толтырады және соттардың заңдарды дұрыс түсіндіруіне бағыт-бағдар береді.

Қазіргі Қазақстанда құқықтық жүйе негізінен Конституция, конституциялық заңдар, кодекстер, заңдар және заңға тәуелді актілерден тұрады. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары осы құқықтық жүйенің бір бөлігі болып, заңнамалық актілердің мазмұнын нақтылайтын және оны түсіндіруге көмектесетін құжаттар ретінде әрекет етеді.

Нормативтік қаулылар көбіне сот төрелігінің сапасын арттыру және құқық нормаларын біркелкі түсіндіру мақсатында қабылданады. Олардың негізінде құқықтық принциптер бекітіледі, заңнаманың қолдану аясында әділдік пен заңдылық қағидаттары сақталады.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары құқық қорғау органдары мен соттар үшін құқық нормаларын түсіндірудің және қолданудың тиімді құралдарының бірі болып табылады. Судьялар өз тәжірибесінде осы қаулыларға сүйене отырып, заңнаманың біркелкі және әділ қолданылуын қамтамасыз етеді.

Бұл қаулылар нақты сот істерінде әділетті шешім қабылдауға, сот практикасын жетілдіруге және құқықтық жүйенің тиімділігін арттыруға септігін тигізеді. Әсіресе, соттар арасындағы қайшылықтарды болдырмау және заңнаманы әртүрлі түсіндірудің алдын алу үшін нормативтік қаулылардың маңыздылығы зор.

Құқық қолдану тәжірибесінде кейбір заңнамалық актілерде құқықтық олқылықтар немесе белгісіздіктер орын алуы мүмкін. Мұндай жағдайларда Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары бұл мәселелерді шешуге бағытталады. Олар заңнаманың аясында қалыптасқан құқықтық мәселелер бойынша сот тәжірибесін жүйелейді және заң нормаларын нақтылайды.

Кейбір жағдайларда заңдарда нақты қарастырылмаған немесе екіұшты түсіндірілетін мәселелер бойынша соттардың ұстанымы нормативтік қаулылар арқылы бекітіледі. Осылайша, нормативтік қаулылар құқық қолдану тәжірибесін біріздендіруге ықпал етеді.

Құқықтық жүйенің негізгі қағидаларының бірі – құқықтық анықтық пен тұрақтылық. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары осы қағидаттарды қамтамасыз ету құралы болып табылады. Олар сот шешімдерінің біркелкілігін сақтауға және заңдардың әділ қолданылуын қамтамасыз етуге бағытталған.

Нормативтік қаулылардың негізінде қабылданған сот шешімдері құқықтық дауларды әділетті шешуге және азаматтардың заң алдындағы теңдігін қамтамасыз етуге ықпал етеді. Бұл құқықтық мемлекеттің қалыптасуындағы маңызды элементтердің бірі болып табылады.

Қазақстанның құқықтық жүйесі халықаралық құқықтық нормалармен үйлесімде дамып келеді. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары халықаралық құқық талаптарын ескере отырып қабылданады. Бұл елдің құқықтық жүйесін халықаралық стандарттарға сәйкестендіруге мүмкіндік береді.

Халықаралық құқықтық міндеттемелер мен ұлттық заңнаманы сәйкестендіруде Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары маңызды рөл атқарады. Олар Қазақстанның халықаралық шарттарын орындауға бағытталған құқықтық механизмдердің бірі болып табылады.

Жоғарғы Соттың нормативтік қаулылары тек құқық қолдану тәжірибесінде ғана емес, құқықтық мәдениет пен құқықтық сананы дамытуда да маңызды рөл атқарады. Бұл құжаттар азаматтардың құқықтық сауаттылығын арттырады және заңдарды дұрыс түсіндіруге көмектеседі.

Қоғамдағы құқықтық мәдениеттің дамуы құқық қорғау органдарының жұмысында, құқық бұзушылықтың алдын алуда және азаматтардың құқықтарын қорғауда үлкен рөл атқарады. Осы тұрғыдан алғанда, нормативтік қаулылар құқықтық ақпараттандыру мен құқықтық тәртіпті нығайтуға ықпал етеді.

Жалпы алғанда, Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары құқықтық жүйенің маңызды элементі болып табылады. Олар заңнаманың дұрыс түсіндірілуін қамтамасыз етіп, құқықтық тұрақтылықты сақтауға, сот тәжірибесінің тиімділігін арттыруға және құқықтық мәдениетті дамытуға ықпал етеді.

Нормативтік қаулылар құқықтық олқылықтарды толтырумен қатар, құқықтық жүйенің дамуын қамтамасыз ететін механизм ретінде қызмет етеді. Осыған орай, олардың құқық қолдану тәжірибесіндегі рөлін одан әрі арттыру және жетілдіру Қазақстанның құқықтық дамуының маңызды бағыттарының бірі болып қала береді.

Әдебиеттер

Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. [Электрондық ресурс] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (Жүгінген күні: 05.01.2025).

Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы. Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңы. [Электрондық ресурс] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132_ (Жүгінген күні: 06.01.2025).

Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі. [Электрондық ресурс] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_#z434 (Жүгінген күні: 06.01.2025).

Нормативные постановления Верховного Суда как официальные акты судебного правотворчества (Алимбеков М.Т. Председатель Верховного Суда Республики Казахстан, к.ю.н). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30466058&pos=5;-106#pos=5;-106 (Жүгінген күні: 06.01.2025).

Роль и значение нормативных постановлений Верховного суда РК (Сулейменова Г.Ж., кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного процесса и криминалистики Алматинской юридической академии). [Электронный ресурс] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38018571&pos=6;-107#pos=6;-107 (Жүгінген күні: 08.01.2025).

Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре // Руссо Ж.-Ж. Трактаты. — М., 1969. С. 12-13.

Marshall J. John Locke, Toleration and Early Enlightenment Culture. Cambridge University Press, 2006. 767 p.

Гоббс Т. Левиафан; О человеке (психология); О государстве. Санкт-Петербург: П.П. Сойкин, 1902. 57 с.

Соттардың экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылық істер бойынша заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы. 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 3 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P200000003S> (Жүгінген күні: 28.01.2025).

Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S> (Жүгінген күні: 28.01.2025).

Авторлар туралы мәлімет:

Алайдаров Ақ-Әділ Әбушахмаұлы – Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің PhD докторанты (Түркістан, Қазақстан, *e-mail: agadil20.09.81@gmail.com)

Пошанов Нурсултан Нурбаевич (хат-хабарларға арналған автор) – PhD доктор, «Халықаралық туризм және меймандостық университетінің қауымдастырылған профессор м.а. (Түркістан, Қазақстан, e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz)

Паридинова Айгүл Есіркепқызы – заң ғылымдарының кандидаты, «Халықаралық туризм және меймандостық университетінің аға оқытушысы (Түркістан, Қазақстан, e-mail: aigul.paridinova@iuth.edu.kz)

Иманбекова Манишук Мажитовна – PhD доктор, Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің аға оқытушысы (Түркістан, Қазақстан, e-mail: mika2209@mail.ru)

Айдарбекова Құлаш Жалғасбековна – Аймақтық Инновациялық Университетінің аға оқытушысы, құқық магистрі (Шымкент, Қазақстан, e-mail: aydarbekovak84@mail.ru)

Сведения об авторах:

Алайдаров Ак-Адил Абушахмаевич – докторант Международного казахско – турецкого университета им.Х. А. Ясави (Туркестан, Казахстан, *e-mail: agadil20.09.81@gmail.com)

Пошанов Нурсултан Нурбаевич (автор для корреспонденции) – доктор PhD, и.о. ассоциированного профессора Университета международного туризма и гостеприимства (Туркестан, Казахстан, e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz)

Паридинова Айгүл Есиркеповна – кандидат юридических наук, старший преподаватель Университета международного туризма и гостеприимства (Туркестан, Казахстан, e-mail: aigul.paridinova@iuth.edu.kz)

Иманбекова Манишук Мажитовна – доктор PhD, старший преподаватель Международного казахско-турецкого университета им. Х. А. Ясави (Туркестан, Казахстан, e-mail: mika2209@mail.ru)

Айдарбекова Құлаш Жалғасбековна – магистр права, старший преподаватель Регионального инновационного университета (Шымкент, Казахстан, e-mail: aydarbekovak84@mail.ru)

Information about the authors:

Alaidarov Ak-Adil Abushakhmaevich – PhD candidate at the International Kazakh–Turkish University named after H. A. Yasavi (Turkestan, Kazakhstan, *e-mail: agadil20.09.81@gmail.com)

Poshanov Nursultan Nurbayevich (corresponding author) – Doctor PhD, Associate Professor at the University of International Tourism and Hospitality (Turkestan, Kazakhstan, e-mail: n.poshanov@iuth.edu.kz)

Paridinova Aigul Yesirkepova – Candidate of Law, Senior Lecturer at the University of International Tourism and Hospitality (Turkestan, Kazakhstan, e-mail: aigul.paridinova@iuth.edu.kz)

Imanbekova Manshuk Mazhitovna – Doctor PhD, Senior Lecturer at the International Kazakh-Turkish University named after H. A. Yasavi (Turkestan, Kazakhstan, e-mail: mika2209@mail.ru)

Aidarbekova Kalash Zhalgasbekovna – Master of Law, Senior Lecturer at the Regional Innovation University (Shymkent, Kazakhstan, e-mail: aydarbekovak84@mail.ru)

Тіркелді: 14 қаңтар 2025 жыл
Қабылданды: 10 наурыз 2025 жыл

2-бөлім
**КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 2
**CONSTITUTIONAL AND
ADMISTRATIVE LAW**

Раздел 2
**КОНСТИТУЦИОННОЕ
И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

D.B. Makhambetsaliyev^{1*}, **A.M. Karatayeva²**

¹Crown Study and Travel, Almaty, Kazakhstan

²Academy of Justice under the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan,
Astana, Kazakhstan

*e-mail: mahambetsaliyev@mail.ru

LEGAL ASPECTS OF MARTIAL LAW: CONFLICT BETWEEN THE CONSTITUTION AND EMERGENCY POWERS

Martial law is an emergency measure implemented to protect against threats to national security, warfare, or widespread unrest. However, the imposition of such measures often brings about tensions between constitutional principles, which are rooted in the protection of citizens' rights and freedoms, and the necessity for the expansion of extraordinary powers of the executive authority.

The article comprehensively analyses the legal aspects of implementing a state of martial law. By identifying potential contradictions between constitutional norms and emergency powers, this study examines the issue of ensuring the compatibility of upholding law and order with civil liberties during emergency situations. Additionally, possible solutions and recommendations for addressing such contradictions are proposed.

The article analyses the legislative norms applicable to the declaration of martial law and their practical implementation. Additionally, it investigates the extent to which the rights and freedoms of citizens are restricted or, conversely, expanded in such circumstances. The nature and scale of the extraordinary powers conferred upon the executive during martial law, their legal limitations, and their impact on the balance among the branches of government are also focal points of the discussion.

The concluding section examines proposals and potential solutions aimed at ensuring the compatibility between national security and civil rights. These recommendations focus on the development of effective legal instruments for regulating the state of emergency, as well as enhancing the protection of citizens' rights in line with democratic principles. The article provides practical and theoretical foundations on these significant issues.

Key words: martial law, constitutional rights, emergency powers, legal conflict, restrictions on rights and freedoms, legislative regulations, martial law as a form of dictatorial government, judicial oversight, parliamentary supervision, national security, democratic principles, law enforcement practices, the rule of law, legal awareness, and legal culture.

Д.Б. Махамбетсалиев ^{1*}, А.М. Каратаева²

¹Crown Study and Travel, Алматы, Қазақстан

²Қазақстан Республикасының Жоғары Сот Кеңесі жанындағы Сот төрелігі академиясы,
Астана, Қазақстан

*e-mail: mahambetsaliyev@mail.ru

Әскери жағдайды енгізудің құқықтық аспектілері: конституция мен төтенше өкілеттіктер арасындағы қақтығыс

Әскери жағдай – бұл ұлттық қауіпсіздікке, қарулы қақтығыстарға немесе жаппай тәртіпсіздікке төнетін қауіп-қатерлерге қарсы бағытталған шұғыл қорғаныс шараларының жиынтығы. Аталған режимді енгізу барысында, бір жағынан, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға негізделген конституциялық қағидаттарды сақтау қажеттілігі мен, екінші жағынан, атқарушы биліктің төтенше өкілеттіктерін кеңейтуді талап ететін жағдайлар арасында қайшылықтар туындауы мүмкін. Бұл қайшылықтар құқықтық реттеудің ерекше тетіктерін әзірлеуді және олардың тепе-теңдігін сақтауды талап етеді.

Мақалада әскери жағдай режимін енгізудің құқықтық аспектілері кешенді түрде талданады. Зерттеу барысында конституциялық нормалар мен төтенше өкілеттіктер арасындағы ықтимал қайшылықтар айқындалып, төтенше жағдайлар кезеңінде құқықтық тәртіпті сақтау мен азаматтық бостандықтарды қамтамасыз ету мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, аталған қайшылықтарды шешудің тиімді тетіктері мен ықтимал құқықтық шешімдер ұсынылады.

зерттеудің теориялық негіздері мен тәжірибелік ұсыныстары төтенше жағдайлар режимін құқықтық реттеудің тиімділігін арттыруға бағытталған.

Зерттеудің басты мақсаты – демократиялық құндылықтарды сақтауды және азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етумен қатар, төтенше жағдайлар кезеңінде мемлекеттік биліктің тиімділігін арттыруға мүмкіндік беретін құқықтық тетіктерді әзірлеу болып табылады. Бұл мәселенің шешімі әскери режим жағдайында билік өкілеттіктерінің теріс пайдаланылуын болдырмай, құқықтық мемлекеттің тұрақтылығы мен құқық үстемдігін қамтамасыз етуде шешуші маңызға ие.

Қорытынды бөлімде ұлттық қауіпсіздік пен азаматтық құқықтардың үйлесімділігін қамтамасыз етуге бағытталған ұсыныстар мен ықтимал шешімдер жан-жақты талданады. Бұл ұсынымдар әскери жағдай режимін құқықтық реттеудің тиімді құралдарын әзірлеуге және демократиялық қағидаттарға сәйкес азаматтардың құқықтарын қорғау тетіктерін нығайтуға бағытталған. Мақалада аталған мәселелердің практикалық және теориялық негіздері ұсынылып, оларды іске асырудың өзектілігі мен құқықтық реттеуге қосар үлесі айқын көрсетілген.

Түйін сөздер: әскери жағдай, конституциялық құқықтар, төтенше өкілеттіктер, құқықтық қақтығыс, құқықтар мен бостандықтарды шектеу, заңнамалық реттеу, диктатураның басқару түрі ретіндегі әскери жағдай, сот бақылауы, парламенттік қадағалау, ұлттық қауіпсіздік, демократиялық принциптер, құқық қолдану практикасы, құқықтық мемлекет, құқықтық сана, құқықтық мәдениет, құқықтық тәртіп.

Д.Б. Махамбетсалиев^{1*}, А.М. Каратаева²

¹Crown Study and Travel, Алматы, Казахстан

²Академия правосудия при Высшем Судебном Совете Республики Казахстан, Астана, Казахстан

*e-mail: mahambetsaliyev@mail.ru

Правовые аспекты введения военного положения: конфликт между конституцией и чрезвычайными полномочиями

Военное положение – это экстренная мера защиты, направленная против угроз национальной безопасности, войны или массовых беспорядков. Однако в процессе его введения часто возникают противоречия между конституционными принципами, основанными на защите прав и свобод граждан, и необходимостью расширения чрезвычайных полномочий исполнительной власти.

В статье всесторонне анализируются правовые аспекты введения военного положения. Выявляя потенциальные противоречия между конституционными нормами и чрезвычайными полномочиями, в этом исследовании рассматривается вопрос обеспечения совместимости поддержания правопорядка с гражданскими свободами в чрезвычайных ситуациях. Кроме того, предлагаются возможные решения и рекомендации по устранению таких противоречий.

В статье анализируются законодательные нормы, применимые к объявлению военного положения, и их практическая реализация. Кроме того, исследуется, в какой степени ограничиваются или, наоборот, расширяются права и свободы граждан в таких обстоятельствах. Характер и масштаб чрезвычайных полномочий, предоставляемых исполнительной власти в условиях военного положения, их правовые ограничения и их влияние на баланс между ветвями власти также являются центральными темами обсуждения.

В заключительном разделе рассматриваются предложения и возможные решения, направленные на обеспечение совместимости национальной безопасности и гражданских прав. Эти рекомендации направлены на разработку эффективных правовых инструментов регулирования чрезвычайного положения, а также на усиление защиты прав граждан в соответствии с демократическими принципами. В статье излагаются практические и теоретические основы этих важных вопросов.

Ключевые слова: военное положение, конституционные права, чрезвычайные полномочия, правовой конфликт, ограничение прав и свобод, законодательное регулирование, военное положение как форма правления диктатуры, судебный контроль, парламентский национальная безопасность, демократические принципы, правоприменительная практика, правовое государство, правосознание, правовая культура, правопорядок.

Introduction

The introduction of martial law is a crucial legal instrument for ensuring state security. While this measure is vital for safeguarding the country's independence and stability, the issue of adherence to the fundamental principles of the rule of law necessitates a thorough discussion during its implementation. Specifically, questions may arise regarding its alignment with the principles of the rule of law and the protection of citizens' rights and freedoms.

In the context of contemporary international and internal conflicts, the challenge of balancing extraordinary powers with constitutional norms is more pertinent than ever. The constitutions of various countries provide clear regulations for this procedure, detailing the conditions and consequences of implementing martial law. The legal foundation of martial law demands not only the protection of national security but also the establishment of harmonious mechanisms aimed at preserving the stability of the constitutional system and the legal trust of civil society.

Thus, the policy of introducing martial law should be grounded in maintaining a balance between legal responsibility, civil liberties, and state security. However, in practice, the implementation of these norms is often influenced by political, social, and legal factors, which can adversely affect their effectiveness and adherence. The tension between safeguarding state interests and ensuring the rights and freedoms of individuals remains one of the most pressing issues that necessitates a thorough examination of this topic. In this context, a comprehensive analysis of the legal aspects surrounding the introduction of martial law and the establishment of appropriate control mechanisms by society and law enforcement agencies is regarded as one of the most critical tasks facing lawyers and legal practitioners today.

This analysis should aim not only at enhancing the effectiveness of legal norms but also at formulating specific proposals that will foster adherence to the principles of the rule of law and bolster public trust. Thus, legal science and practice play a pivotal role in maintaining the equilibrium between societal stability and the protection of citizens' rights. The introduction of martial law will serve as a battleground for a profound conflict between constitutional guarantees and the extraordinary powers conferred upon state bodies. The constitutional framework, at its essence, is designed to

safeguard the fundamental rights and freedoms of citizens—freedom of speech, privacy, and the right to seek justice in a fair court. These principles underpin public trust as a cornerstone of the rule of law and the supremacy of justice.

However, the implementation of martial law may necessitate the introduction of temporary restrictions on these rights and freedoms to achieve significant interests, such as enhancing public security and safeguarding the territorial integrity of the state. In such instances, it is essential to strike a balance between the principles of the rule of law and the observance of public interests.

Thus, the legal foundation of martial law requires a balanced policy aimed at preserving and protecting the constitutional rights of citizens, as well as establishing effective mechanisms for ensuring state security. This is a complex and responsible task not only for legal science but also for the practical management system.

The introduction of martial law grants state bodies a broad range of emergency powers designed to ensure national security and maintain public order. Within the scope of these powers, it may be necessary to prohibit gatherings and demonstrations, impose strict media censorship, establish a special wartime regime, and implement mass containment measures.

Although these measures aim to bolster the stability and security of the country in emergencies, they are closely linked to the risk of infringing upon the rights and freedoms of citizens guaranteed at the constitutional level. Fundamental democratic values, such as freedom of speech, the right to assemble freely, and personal inviolability, may be temporarily suspended or significantly restricted, which heightens the tension between the principles of the rule of law and the powers of the extraordinary.

Thus, the introduction of martial law serves not only as a means of safeguarding public security and national interests but also as a complex task of maintaining legal balance. The measures implemented should adhere to the fundamental principles of respecting citizens' rights and their protection, ensuring the stability of the state.

The contradiction between the necessity of ensuring state security and the government's steadfast commitment to upholding constitutional guarantees presents an urgent issue that demands deep reflection. This conflict arises, on one hand, from the demands for public stability and the protection of national interests, and on the other hand, it hinges on

the respect for the rights and freedoms of citizens, which form the foundation of the rule of law.

Research methodology

This scientific article thoroughly examines the legal aspects surrounding the introduction of martial law, with a particular focus on the intricate interaction between constitutional guarantees and extraordinary powers. The research methodology aims to analyze this conflict from the perspective of legal balance and adherence to the principles of the rule of law.

The primary forms of research consider constitutional guarantees and the mechanisms for their temporary restriction, which are employed during martial law. This analysis seeks to determine the legal validity of these restrictions and the effectiveness of the framework for their application, while also maintaining a balance between citizens' rights and state interests.

The article addresses pressing issues in legal doctrine and practice, proposing methods to ensure that martial law influences constitutional rights and fosters harmonious interaction between society and authorities throughout this process.

The array of methods utilized in this research is designed to ensure a high level of scientific analysis. Specifically, through the examination of normative legal acts, the study intends to explore the content and structure of legal norms. The comparative legal research method enables the identification of features and similarities in practice by analyzing the legal systems of various countries.

In addition, the method of system analysis aims to reveal the relationships between legal phenomena, considering them in their entirety. Comparative legal analysis enables the identification of the characteristics of legal institutions and the evaluation of their effectiveness. The method of legal modeling is employed to propose innovative approaches for forecasting and optimizing legal processes.

The combination of these methods enhances the scientific validity and practical value of the study.

As part of the analysis of regulatory legal acts, a comprehensive examination of the constitutional provisions of various countries is conducted, focusing on the procedures for introducing martial law and its legal foundations. This analysis seeks to identify the content and characteristics of constitutional norms, assess the scope of their application, and determine the effectiveness of legal regulation

concerning martial law. The study also considers the intersections of national and international law and their potential contradictions.

Throughout the study, constitutional guarantees of citizens' rights and freedoms, as well as the range of restrictions that may be imposed during the introduction of martial law, are analyzed in detail. This issue is examined from the perspective of maintaining a legal balance and protecting fundamental rights in emergency situations.

Additionally, through comparative legal research, a comparison of the regulatory legal acts from various countries governing the implementation of martial law is conducted. This approach enables the identification of effective legal mechanisms for resolving conflicts between the delegation of emergency powers during martial law and the maintenance of constitutional guarantees. The study's results aim to analyze optimal solutions derived from the practices of legal systems and facilitate their practical application.

Results and discussions

The military situation is a complex and multifaceted phenomenon within the legal framework. When viewed as a temporary measure to preserve or restore government functions, it clearly illustrates the capabilities of the executive branch and the extent of its influence in emergency situations. This regime is distinct from the mere suppression of internal unrest through force.

Upon the introduction of martial law, some of the most critical functions of the government, along with certain powers typically held by the legislative and judicial branches, may also be transferred to the executive branch. Although these measures are implemented to ensure state security and order, they prioritize the maintenance of the legal system's stability and the balance among government branches. The legal foundation of martial law serves as a crucial test for safeguarding the boundary between authorities and society.

The discourse surrounding extraordinary powers is a vital component of the broad and intricate issues in legal, political, and constitutional theories that examine the interplay between law and policy regarding the limitation of state power. These discussions yield various approaches to the theoretical understanding of emergency powers, allowing for their classification into three primary models based on their application and oversight.

In simple terms, these models can be categorized as legal-judicial, legal-procedural, and socio-political. The legal-judicial model emphasizes the legal oversight of emergency powers to ensure their legitimacy. The legal-procedural model highlights the significance of procedural regulations governing the actions of authorities during emergencies. Meanwhile, the socio-political model is grounded in public perceptions of emergency powers and their political legitimacy.

These models offer comprehensive strategies for the effective implementation of emergency powers while maintaining a balance between the stability of the legal system and the branches of government.

The theoretical exploration of this topic is largely informed by proverbs and aphorisms, which are often cited as universal truths, leading to a departure from the true essence and context of the military situation. However, the specific legal and political implications of martial law warrant deeper scrutiny, as theoretical analyses frequently fail to adequately address this crucial aspect.

Such contradictions result in a variety of definitions of martial law and differing analytical approaches, indicating the multifaceted nature of this complex phenomenon. The military situation emerges as a significant subject of study not only in legal terms but also through the close interplay of social, political, and philosophical dimensions.

Considering this compatibility, a profound understanding of the essence of martial law and its analysis necessitates defining its specific content and carefully delineating the scope of its application. This process requires not only the examination of legal systems but also a holistic approach to evaluating the impact of emergencies on society, the state, and human rights. Thus, the study of martial law enables us to uncover its comprehensive legal, social, and philosophical dimensions.

What is the legal nature of the so-called «martial law» declaration? The essence of this question seeks to understand the profound connections between power and law in emergency situations. Is such a declaration a means of granting the government extraordinary powers that it did not previously possess, or does it merely serve as a legal procedure to justify the legality of the measures taken? At the same time, the question of whether this declaration has specific content that justifies its advantages, or whether it is limited to articulating only the political goals of state power and priorities aimed at national security, is also significant. The search for answers

to these questions is crucial for understanding the legal, political, and social essence of the military situation. An analysis of the nature of this declaration necessitates addressing whether it is genuinely a legal document justifying the need and effectiveness of emergency measures, or whether it should be viewed as an important message directed to society by the authorities.

Regarding the legal nature of the declaration of martial law, another important question arises: Does this statement hold reliability based on facts? If martial law is enacted in certain cities or regions, how objectively is this decision justified, and are the courts required to concur with the validity of such a statement? These questions possess not only theoretical but also practical significance.

Determining when and on what basis martial law was enacted plays a decisive role in assessing the legality and fairness of legal procedures. These issues emerge as a crucial factor in the process of considering specific cases, necessitating a review of the legal and factual grounds for declaring martial law. Such questions delineate the legal boundaries of applying the emergency regime and the need for judicial oversight. Therefore, these inquiries should be regarded as pressing issues not only of academic speculation but also of legal practice.

The first model defines the central role of the judiciary and judicial oversight in the system of control over emergency powers. This concept emphasizes the necessity of subordinating sovereign power to the law during emergencies, underscoring the significant threats to the principle of the rule of law in such times. The role of the courts has become particularly crucial, as the exercise of extraordinary powers carries the risk of bypassing legal restrictions or distorting legal norms. The judicial system not only serves as a pillar of law enforcement but also acts as a reliable guarantor of the protection of citizens' rights and freedoms. Thus, this model prioritizes the independence of the courts and their accountability in emergency situations to ensure the stability of the legal system.

The second model underscores the critical significance of preliminary procedural control (ex ante) in the exercise of extraordinary powers. Advocates of this approach question the effectiveness of the courts in restraining the executive branch during a crisis and suggest turning to alternative means within the legal system. They argue that the most reliable and effective method of control is the institutionalization of procedural oversight by legislative

bodies. This strategy entails preemptively limiting the exercise of the executive branch's emergency powers to specific provisions, thereby ensuring the stability of the legal order and maintaining a balance among the branches of government. Consequently, the mechanism of preliminary control is viewed as a vital component in upholding the rule of law during emergency situations.

The third model expresses skepticism regarding the judiciary's ability to restrict the executive's actions concerning the control of emergency powers. This concept emphasizes not the interaction between legal and political systems as the primary mechanism for power control in emergencies, but rather the decisive role of socio-political mechanisms. Within this framework, the significance of society, along with social norms and values that uphold law and order, is highlighted. These elements are viewed as the fundamental basis for checking and limiting the actions of the executive branch. According to this concept, the political and social culture of society, along with the value system that supports the rule of law, can deter the excessive use of extraordinary powers. This model underscores the crucial role of societal engagement and its reliance on moral and ethical principles as a safeguard for legal stability.

Each extraordinary authority examined in the article is considered within the broader context of constitutional theory discussions. This analysis seeks to enhance our understanding of the legal limitations on power during emergencies and their impact on the principles of adherence to the rule of law. Each authority enables us to explore the connection between the fundamental principles of the constitutional system and the legal and political dimensions of emergency situations. Consequently, the scientific article in question uncovers new aspects of understanding the nature of emergency powers and the constitutional framework governing their application.

Legal, judicial, and legislative frameworks in the implementation of martial law

Legal-judicial models depend on the judiciary as the primary institution overseeing the executive branch's exercise of emergency powers. This approach is based on several key factors that justify the significant advantages courts have in limiting emergency powers.

First, judicial decisions are made through a retrospective analysis of events, allowing for a deep and comprehensive assessment of all aspects of the situation.

Second, judicial control occurs during the consideration of specific cases, ensuring the accurate application of legal norms not at an abstract theoretical level, but in the context of real-life experiences and specific situations.

Third, the requirement for courts to justify their decisions creates precedents and fosters the development of specific mechanisms for regulatory restrictions that can be applied in future emergencies.

Thus, legal-judicial models serve as an effective mechanism for implementing emergency powers within the framework of law and order while protecting citizens' rights. This approach is a crucial tool for maintaining the rule of law and ensuring legal stability in emergency situations.

However, unconditional trust in the judiciary regarding emergency control is somewhat questionable. First, the complexity of cases involving national security, as has often been noted, may exceed the institutional competence of the judiciary, limiting their ability to adequately and comprehensively assess such cases. This limitation is likely to hinder the effective and fair issuance of legal decisions by the courts.

Secondly, since confidential intelligence data is frequently utilized in cases concerning national security, there is an issue with treating this data as part of an open trial. It is highly probable that state bodies will oppose the disclosure of such information, as it could impact the thoroughness of judicial proceedings. Consequently, the effectiveness and fairness of judicial oversight in emergency situations remain a complex subject that necessitates open dialogue and enhanced legal mechanisms.

The contemporary rationale for the model of law and court is thoroughly articulated in the works of David Townhouse. The core principle of this approach is founded on the belief that judges should not be exempt from accountability for strict adherence to the fundamental principle of the rule of law, even in emergency circumstances. Dozens emphasize that even during times when legal and political institutions face significant pressure, it is crucial to recognize that there are sufficient moral and institutional resources available to uphold law and order.

In this context, he critiques the practice of implementing special legal regimes that operate alongside the standard legal system to address emergency situations. He argues that such regimes can evolve into perilous mechanisms that grant the executive branch privileges beyond legal constraints. This, in turn, considerably undermines the stability of the le-

gal system and the principles of the rule of law. Dozens' Vision serves as a vital theoretical and practical guide in matters of reinforcing the legal system during emergencies and curbing excessive actions by authorities.

In their work, the authors concentrate on the limited competence of the courts regarding national security and the challenges posed by the secrecy and sensitivity of intelligence information. To address these issues, they propose new avenues through creative approaches to institutional design. These strategies, grounded in the principles of modern administrative law, facilitate an effective response to emergencies while ensuring adherence to the fundamental principles of the rule of law.

At the core of the solution suggested by several scholars and legal experts is the concept of establishing a specialized tribunal. Such a tribunal, on one hand, upholds the principles of legality within the legal system, and on the other hand, employs unique legal instruments that consider the distinct nature of cases related to national security. The structure and operation of these tribunals can serve as an effective means of safeguarding the rule of law while preserving the autonomy of the judicial system.

At the same time, the authors stress that courts of general jurisdiction should retain the authority to review their decisions, while also highlighting the necessity for specialized tribunals to function independently. This is crucial for maintaining a balance between national security and the rule of law, as courts of general jurisdiction remain the primary guarantor of legal control mechanisms.

In his study, David Eisenhower underscores the unique and enduring role of judges in upholding the rule of law. He points out that even amidst close interactions between the legislative and executive branches, judges play a pivotal role in preserving this principle. When such cooperation has weakened or entirely ceased, the judges' responsibility to ensure the stability of the legal system becomes more critical than ever.

As David Eisner notes, in these situations, judges not only fulfill supervisory roles but also openly highlight deviations from the principles of law and order. This enables them to draw public attention to violations or the erosion of legal norms. Judges serve not only as guarantors of justice but also as a regulatory body in upholding the rule of law.

This approach enhances trust between society and state institutions and aids in preserving the integrity of the legal system. The proactive engage-

ment of judges is a crucial aspect of safeguarding the fundamental principles of the rule of law and democratic order (Dozens 2006:65).

The martial law regime generates complex and atypical disputes for the justice system, where judges frequently encounter challenges. Such disputes inherently involve issues that are uncommon in the routine practice of the legal system and necessitate judges to seek new approaches that extend beyond standard methodologies. Despite numerous contradictions and varying perspectives, in certain instances, even when a unified position is established, the pathways for judges to arrive at a final decision can vary significantly.

The military regime of government is marked by a disruption of the balance between civil and military authority. In such circumstances, military power functions as a structure that assumes control over individual or all governmental functions, often disregarding civilian governance.

This regime serves as a distinct method of addressing emergencies within the national community; however, it can threaten legal principles, particularly the rule of law and civil rights. Thus, the imposition of martial law presents a significant challenge for the legal and institutional framework. Within this framework, judges strive to resolve disputes arising under military administration fairly and equitably, while upholding their supervisory and law enforcement roles.

In contemporary legal discourse, the notion of imposing martial law is viewed as an antiquated concept, having lost its relevance and retaining only historical significance. Nevertheless, it is acknowledged that during the era of the Tudors and Stuarts, this concept extended beyond its original limits and was frequently employed illegally and arbitrarily. The principles of a state of war were utilized as a means of punishing civilians both in peacetime and in areas unrelated to military operations.

Such practices deviate from the original purpose of military power, illustrating that it has become an unjust tool that contradicts civil rights and the rule of law.

This phenomenon clearly manifested the use of military regulations by the authorities of that era for their own interests, as well as the deviation of legal norms from ensuring freedom and justice.

Thus, the history of the martial law regime reveals that it was not merely a security measure for the political and legal system, but also a symbol of power abuse. This experience laid the ground-

work for the development of a negative attitude towards lawlessness and injustice in modern legal culture.

The right to suspend criminal procedural norms is deemed unconstitutional according to the provisions of the Petition Act, which is regarded as one of the foundational documents of democratic structures from the perspective of constitutional law theory. This ruling establishes the essential principles for protecting civil rights and preventing power abuse within the legal system.

The concept of «martial law» is frequently linked to military legislation and refers to a set of specific legal norms that govern the activities of the Armed Forces. In this context, martial law is viewed as a distinct regime of legal order. However, in certain contexts, this term is used synonymously with the concept of military administration. Such administration is characterized as a unique form of governance under conditions of hostile occupation, where military authority assumes the primary functions of civilian management.

Thus, the concept of martial law is multifaceted in both legal and political contexts, encompassing various phenomena and regimes within the framework of the rule of law and democratic principles. This underscores its particular significance in discussions from both theoretical and practical perspectives.

Among the most visible and large-scale manifestations of martial law are the conduct of legal proceedings by military commissions and the imposition of punitive measures against civilians. This practice illustrates how military power transcends civil jurisdiction, broadens its influence, and undermines the legal protections of civil society.

Military commissions, primarily functioning in emergency situations or during conflicts, diverge from the principles of traditional judicial proceedings. In these instances, they serve as a means to limit civil rights and freedoms by rendering decisions and imposing punitive measures on the civilian population. This represents one of the most contentious aspects of wielding power as a legal instrument aimed at managing emergency situations.

Consequently, under martial law, Military Commissions are perceived as a distinct legal mechanism that conflicts with civil law and democratic principles. This situation necessitates a reevaluation of the fundamental legal and moral questions it raises, highlighting the adaptability of the legal framework in times of emergency.

Models of legal processes in the implementation of martial law

The second model, grounded in constructive considerations regarding the judiciary's capacity to effectively constrain emergency powers, underscores the importance of procedural control mechanisms embedded within the constitutional framework. Proponents of this approach frequently refer to historical models for managing crises, notably the utilisation of the institution of dictatorship in the Roman Republic.

In Roman practice, a dictator could be entrusted with unlimited powers; however, these powers were strictly limited to a six-month term. The principal aim of the dictator was to swiftly neutralise the acute threat and restore the normal constitutional order. This approach is widely regarded as a historical precedent for a temporary yet effective response to emergencies and crises.

Within the realm of contemporary legal and political thought, these concepts have been revisited and adapted to modern democratic systems, most notably in the influential works of Clinton Roister, particularly his seminal piece «Constitutional Dictatorship».

Roister's research underscores the significance of procedural control mechanisms in maintaining the stability of democracy and introduces new models for ensuring the supremacy of legal norms even during emergency situations. Thus, this approach is particularly vital as a means of integrating historical experience with modern political and legal requirements.

Bruce German, a prominent scholar in the study of emergency law, proposes the necessity of including a specific provision on emergency situations in the Constitution. His concept allows the executive branch to take unilateral action swiftly during crises. This measure is suggested to facilitate a prompt and effective response to extreme threats.

A key aspect of German's concept is the assurance that such powers are temporary and strictly regulated. He emphasizes that the granting of extraordinary powers, such as the authority to detain terrorism suspects, can only be deemed legal if it garners broad support from Parliament. In his view, this support should be manifested through the Progressive Agreement of Representatives in Parliament, ensuring that the proposed measures align with democratic principles.

Ackerman's vision sets forth a novel framework for legitimising and regulating the actions of the

executive branch during states of emergency. This framework seeks to enhance the flexibility and efficiency of the constitutional order whilst preserving democratic principles. His propositions serve as a significant theoretical foundation in the quest to balance the stability of the legal system with its capacity to adapt to emergency circumstances (Finkelstein, L.A. 2016:465).

In his research, Bruce Ackerman enhances the concept of «supermajoritarianism» with critical elements, placing particular emphasis on the executive branch's responsibility to compensate innocent individuals for harm incurred during counterterrorism operations. This idea proposes innovative means to constrain governmental actions in emergency situations, aiming to ensure adherence to the principles of legality and justice.

William E. Scheuerman highlights one of the key strengths of this concept: its ability to curtail the executive branch's tendency to monopolise decision-making concerning the necessity and appropriateness of emergency measures. In his view, Ackerman's model ties the exercise of emergency powers to oversight by other branches of government, achieved through the establishment of rigorous institutional control mechanisms.

This approach seeks to reinforce the scrutiny of emergency powers and maintain a balance of authority. Such mechanisms contribute to enhancing governmental accountability, preventing the misuse of emergency measures, and safeguarding the rule of law and democratic principles. Consequently, Ackerman's concept of «supermajoritarianism» represents a pioneering tool for integrating the effectiveness and legitimacy of governance during states of emergency (Amanda L. Tyler, 2006, p. 19).

Similarly, Fe Ferejohn and Pasquino, in their analysis of the consolidation of emergency powers within constitutional frameworks, arrive at comparable conclusions. However, their examination employs a methodologically distinct perspective. Their study seeks to differentiate between two primary models of emergency governance—legislative and constitutional (neo-Roman)—and to justify the effectiveness of each approach.

The legislative model seeks to employ conventional legal mechanisms to temporarily delegate special powers to the executive branch during crisis situations. This approach imposes strict limitations on the scope and duration of executive authority, with clearly defined boundaries regarding the time frame and content of such powers. The primary ob-

jective of this model is to prioritise the preservation of the day-to-day stability of the legal system.

Conversely, the **constitutional or neo-Roman model** allows for a swift and comprehensive response to emergencies. Under this model, extensive powers are conferred upon the president or another constitutional authority, including the ability to issue decrees, impose censorship, suspend legal procedures, and temporarily restrict civil rights. These powers are granted principally to restore constitutional order and uphold legal stability.

Ferejohn and Pasquino underscore the advantages of the constitutional model, as it enables prompt and effective responses to political crises while ensuring the continuity of the legal order. They argue that such an approach strikes a balance between preserving legal stability and adapting to emergency circumstances. Accordingly, the researchers conclude that the constitutional model takes precedence due to its superior flexibility and effectiveness in public administration during states of emergency.

Ferejohn and Pasquino identify several compelling arguments in favour of the neo-Roman model for managing emergencies. Firstly, while traditional emergency legislation emphasises institutionalisation and long-term application, the neo-Roman model, by contrast, regards emergency powers as a means to preserve the ultimate stability and conservatism of the legal system. The primary aim of this model is to restore the constitutional order to its original state, without pursuing long-term structural changes.

A defining characteristic of the neo-Roman model is that the powers invoked during emergencies are pre-defined within the constitutional framework. This pre-emptive regulation ensures that their legality and limitations are upheld, thereby minimising the risk of abuse of authority. Such an approach ensures that emergency measures remain within the boundaries of the law and fosters a balance among the branches of government.

The researchers observe that traditional emergency legislation often results in enduring alterations to the legal system. This tendency is particularly apparent in cases where emergency legislation gains the support of lower judicial authorities, such as the Supreme Court. The likelihood of temporary measures being incorporated into permanent legal practice is significantly higher within the context of traditional legislation, posing a potential threat to the stability of the legal order.

In this regard, Ferejohn and Pasquino argue that the neo-Roman model holds a distinct advantage, as it preserves the integrity of the legal system by maintaining the temporary nature of emergency powers. This approach ensures the long-term stability of the legal framework, safeguarding it from permanent disruptions (<https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1671&context=concomm>).

Socio-political frameworks for the implementation of martial law.

The next approach, which examines emergency powers beyond the scope of direct judicial control, is characterised by socio-political models of emergency management. These models acknowledge the existence of certain elements of judicial and legislative oversight in emergency situations but highlight their limited and constrained influence.

According to socio-political models, courts and legislatures can intervene to a degree in regulating the actions of the executive branch during emergencies. However, their role is neither systematic nor comprehensive, tending instead to be temporary and limited. This approach shifts the focus to informal mechanisms, which operate in alignment with the social and political realities of society, particularly in times of crisis.

These informal mechanisms function as the primary means of restraint and balance in the exercise of the executive's extraordinary powers. They enable actions that transcend the existing legal and institutional frameworks in emergency situations, adapting to the prevailing political context and social structures. Consequently, this model underscores the significance of social and political influences in managing emergencies, rather than relying solely on formal legal controls.

The foundational principle of socio-political models is the notion that constraints on the executive branch are achieved primarily through interaction with social norms, political processes, and the consensus prevailing within society. This approach demonstrates that informal structures and mechanisms, beyond institutional frameworks, play a pivotal role in maintaining the rule of law and ensuring a balance of power during emergencies.

Social norms and political agreements guide public support for governmental actions in emergencies, curbing the potential for excessive executive authority. Simultaneously, these informal structures act as crucial supplementary mechanisms for preserving the stability of the legal order. Their op-

eration, in conjunction with the social and political dynamics of society, allows for the effective management of crises.

Thus, socio-political models highlight the interplay between formal legal oversight and informal social influence, emphasising the multifaceted nature of limiting and regulating governmental actions during emergencies (<https://api.repository.cam.ac.uk/server/api/core/bitstreams/cb1256d2-bcf1-489e-8b06-103138363c6a/content>).

The theories outlined above clearly illustrate a diverse array of approaches to constraining state power under extreme conditions within a liberal democracy. These theories highlight the tensions between frameworks rooted in the principles of legal constitutionalism or legal liberalism, and those that prioritise procedural mechanisms established by the Constitution or informal social and political mechanisms designed to regulate power through the limitation of judicial oversight.

Advocates of legal liberalism assert the efficacy of legal norms and judicial oversight as the cornerstone for restraining state power. From their perspective, adherence to the rule of law and constitutional principles can safeguard the integrity of the legal system, even in extraordinary circumstances. Conversely, proponents of informal limitations advocate for the use of informal, yet effective, mechanisms to influence power—such as social norms, political processes, and societal consensus. These approaches emphasise a reduced reliance on judicial control while promoting broader public participation in overseeing the actions of the authorities.

Nonetheless, it is evident that all of these models presuppose the stability of state institutions that reliably uphold the ideals of liberal democracy, as well as the existence of a robust social and political culture that facilitates the realisation of these ideals. These underlying assumptions constitute the essential prerequisites for their efficacy, irrespective of whether legal or informal mechanisms are employed to limit state power. Thus, the theories seek to identify the foundational conditions necessary to preserve the values and stability of liberal democracy during periods of extremity.

The procedure for declaring a state of emergency (or martial law) typically comprises two principal stages: the initiation phase and the approval phase. The initiation phase involves the proposal or preliminary decision to declare a state of emergency, while the approval phase entails the formal confirmation of this decision, granting it legal effect.

In the practice of many states, the initiation phase is generally entrusted to the executive branch. The executive serves as the primary authority empowered to declare or propose the introduction of a state of emergency, substantiating its necessity. This prerogative is designed to enable the executive to respond swiftly and decisively to crisis situations.

The legislative branch, however, plays a pivotal role during the second and critical phase of the procedure. It is responsible for reviewing and approving the proposed measures, thereby ensuring that the declaration of a state of emergency aligns with legal standards and democratic principles. This interplay between the executive and legislative branches establishes a vital mechanism for ensuring the democratic legitimacy of the process of enacting a state of emergency.

The combination of these two phases helps ensure that the declaration of a state of emergency is conducted in accordance with the rule of law and serves as a safeguard against potential misuse of governmental powers. In some legal systems, a state of emergency does not take legal effect until it has been approved by the legislature, emphasising the legislature's decisive role in maintaining democratic oversight and legitimacy.

In other systems, a state of emergency may come into force immediately following a decision by the executive. However, such a decision must subsequently receive parliamentary approval to confirm its legality. This framework reflects the need for prompt action during emergencies while preserving legislative oversight as a critical counterbalance.

This two-tiered procedural structure serves as an effective mechanism for upholding the stability of the legal order while preventing the excessive exercise of governmental powers during crises. It ensures that the declaration of a state of emergency adheres to democratic principles, allowing the executive branch to act swiftly while preserving the legislature's control function.

In the United States, the «National Emergencies Act» grants the president the authority to declare a state of emergency, subject to certain delegated powers. This mechanism aims to clarify the executive's role in emergency management while maintaining a balance between the branches of government.

Under the Act, the president is required to notify Congress immediately upon declaring a state of emergency. This involves publishing the relevant notice in the Federal Register and providing a detailed description of the intended actions. Once

the declaration is formally issued, the president is vested with additional powers to manage the crisis and mitigate its consequences. This framework balances the need for rapid executive action with the oversight and accountability provided by legislative institutions.

The introduction of a state of emergency is subject to congressional review, with Congress holding the authority to revoke it either through a joint resolution or at the president's initiative. Furthermore, the possibility of extending the duration of the state of emergency is examined if crisis conditions persist. However, the granting of extensive powers to the president during a state of emergency raises significant constitutional concerns, particularly in relation to the potential use of a presidential veto to override congressional resolutions aimed at terminating the emergency regime.

This issue is currently the subject of considerable debate, focusing on the balance of powers between the branches of government and the risk of executive overreach. Consequently, the necessity of imposing strict limitations on such presidential powers is a frequent topic of discussion in both legal and political circles. This legal dimension is of particular relevance to the preservation of democratic principles and the safeguarding of accountability within governmental structures during the management of emergencies.

Contradictions Between Emergency Powers, the Rule of Law, and Liberalism in the Implementation of Martial Law

In any constitutional system, there exists an inherent tension between the principle of limiting state power within the framework of the law and the necessity of granting emergency powers to ensure effective responses to crisis situations. These contradictions underscore the complexity of adapting to emergencies while preserving law and order.

This legal challenge is particularly evident in the conflict between the expanded powers of the executive during emergencies and the principles of the rule of law and liberal democracy. On the one hand, such expanded powers are deemed essential for safeguarding national security and addressing crises promptly; on the other hand, the misuse of these powers risks undermining legal norms and eroding democratic values.

These contradictions highlight the need for the development of robust legal and institutional mechanisms to strike a balance between the effectiveness

of state power and the protection of civil rights. The focus must be placed on ensuring both the legality and legitimacy of governmental actions during emergencies.

Modern debates concerning the legal nature of a state of emergency and its role within the constitutional framework revolve around two principal theoretical approaches. The first, rooted in the classical ideas of the German philosopher Carl Schmitt, emphasises the exceptional nature of emergency decision-making and the concept of sovereignty. According to Schmitt, the state of emergency represents a moment that defines the boundaries of state power, with sovereignty being inherently tied to the authority's ability to suspend legal norms in extraordinary circumstances.

The second approach, often referred to as the «anti-Schmittian» perspective, directly challenges Schmitt's views. Proponents of this school of thought prioritise adherence to the rule of law even during emergencies, advocating for the establishment of stringent institutional oversight mechanisms. They argue that emergency powers should be integrated into the existing legal framework through specialised regulation and control measures to prevent threats to the integrity of the legal system.

These divergent theoretical frameworks form the foundation of contemporary discourse, both theoretical and practical, on the role, limits, and impact of the state of emergency on modern legal systems. They serve as critical reference points for deeper analyses and for devising strategies that seek to reconcile the demands of emergencies with the principles of law and order.

Schmitt contended that there is an intrinsic contradiction between the liberal model of governance and the concept of emergency powers. In his view, emergencies are fundamentally unique and cannot be anticipated or regulated within legal norms, as they necessitate the exercise of absolute authority. Schmitt argued that, particularly in extreme situations such as counter-terrorism efforts, the liberal order is inevitably prone to giving way to authoritarian governance, which he perceived as more effective in addressing such crises.

In contrast, advocates of the «anti-Schmittian» approach assert that extraordinary powers must not only be incorporated into the legal system but also be subject to strict institutional controls. They argue that abuses of power can be mitigated by embedding emergency powers within legal and constitutional constraints. Even in times of crisis, this perspective

stresses the importance of upholding the rule of law and posits that effective emergency management can be achieved without compromising liberal-legal principles.

These two opposing viewpoints continue to shape the primary debates within the field of emergency management, both theoretically and practically. While Schmitt's ideas on the necessity of easing legal restrictions during emergencies intensify discussions around the effectiveness of authoritarian decision-making, the anti-Schmittian perspective underscores the importance of preserving the stability of legal systems and adhering to democratic principles even in the most extreme circumstances (<https://academic.oup.com/hawaii-scholarship-online/book/24220/chapter-abstract/189945510?redirectedFrom=fulltext>).

In European countries, there are marked differences in the approaches to the exercise of emergency powers. For instance, in Switzerland, Norway, and France, extraordinary powers are regarded, in principle, as a special legal mechanism operating outside the framework of conventional legal norms. In these countries, emergencies are assessed as exceptional and unregulated situations, addressed through specialised mechanisms tailored for urgent action.

In contrast, Germany and Spain adhere to alternative approaches. These countries strive to regulate and strictly delimit the exercise of extraordinary powers through their Constitutions and supplementary legislative acts. The Basic Law of Germany and the Constitution of Spain establish precise conditions and limitations on the use of governmental powers during emergencies, thereby ensuring the legitimacy of such powers and protecting against potential abuses.

Thus, the European experience is characterised by two distinct models of emergency management. The first favours the use of flexible, informal legal approaches, while the second prioritises the systematic regulation of emergency powers and the explicit definition of their scope through pre-approved legal frameworks. These variations reflect the unique legal traditions of different nations and their differing priorities in responding to emergencies.

When a state of emergency is declared, authorities are often empowered to implement extraordinary measures that may affect the exercise of fundamental rights. The unique nature of emergencies may justify the temporary suspension or significant restriction of certain human rights and freedoms.

However, the exercise of human rights during such situations is legally nuanced and varies in scope.

Human rights are classified into different legal categories, including «absolute», «non-absolute», and those with internal limitations. Fundamental rights such as the right to life and the prohibition of torture fall under the category of «absolute» rights and cannot be restricted under any circumstances, even during a state of emergency. The inviolability of these rights is firmly enshrined in international standards for human rights protection.

On the other hand, non-absolute rights may be subject to certain restrictions in exceptional circumstances. However, these restrictions must adhere to the principles of proportionality and necessity, ensuring that the balance between effective state responses to emergencies and the protection of human rights is maintained. This approach seeks to uphold the legitimacy of emergency measures while safeguarding fundamental rights.

Consequently, the declaration of a state of emergency necessitates a delicate balance between the rule of law and the observance of human rights. A differentiated system for the protection of human rights enables the preservation of core rights and ensures the continued application of the rule of law, even in times of crisis.

Among the absolute rights are the prohibition of torture and slavery, as well as the principle of non-retroactivity in criminal law. The absolute nature of these rights signifies that they cannot be restricted, even in pursuit of legitimate legal objectives. This principle is recognised not only in the domain of human rights but also within the frameworks of national legal systems and international law.

At the same time, the majority of human rights are not absolute in nature. The exercise of such rights may be restricted by the state, provided that these limitations adhere to specific legal conditions. Such restrictions are often justified by pressing concerns, such as the need to combat terrorism or maintain public order. However, these measures must themselves comply with the principles of proportionality and necessity as established under international and national law.

During a state of emergency, non-absolute rights may face significant restrictions or, in certain cases, may even be temporarily suspended. In such instances, the state's responsibility is to uphold the stability of the rule of law and preserve democratic values while safeguarding fundamental human rights and freedoms during the implementation of

emergency measures. As a result, the distinction between absolute and non-absolute rights is crucial in delineating the legal and moral boundaries during emergencies.

The right to impose restrictions allows states to temporarily curtail certain civil and political freedoms during crises, as permitted by international treaties or national constitutions. The primary objective of such measures is to restore societal normalcy by maintaining law and order and ensuring national security in response to a state of emergency.

However, the legality and legitimacy of such restrictions are contingent upon meeting strict criteria. Not every public order disturbance or natural disaster automatically qualifies as a threat to the life of the nation. A thorough and comprehensive evaluation is required, particularly for situations such as terrorist attacks.

Decisions regarding the validity of restrictions must be based on the real magnitude of the threat to the state's independence, territorial integrity, or fundamental functions. Declaring a state of emergency is permissible only when the level of danger poses a serious and existential threat to the state's survival, and even then, such declarations must strictly comply with established legal and constitutional norms.

Thus, the mechanism of restriction serves as a means to balance the legal framework with adherence to democratic principles in managing emergency situations. Its effectiveness relies on the proportionality and legality of the state's actions.

The principle of proportionality mandates that the actions of state authorities must be grounded in necessity and legality, a requirement that becomes particularly significant in cases involving extreme measures that affect human rights and freedoms.

International human rights standards impose especially rigorous requirements on restrictions enacted during emergencies. These standards aim to ensure that states comply with their international obligations. Additionally, any extraordinary measures must adhere to the principle of non-discrimination, ensuring that they do not unjustly target specific groups or individuals.

The procedural requirements for declaring a state of emergency are equally vital. International law necessitates the formal proclamation of a state of emergency, along with the timely notification of international organisations and associations regarding the restrictions imposed. These procedural safeguards ensure the legality of the emergency

measures and facilitate monitoring to ensure their adherence to the rule of law.

In conclusion, ensuring the proportionality of restrictions is essential for maintaining a balance between the protection of human rights and compliance with international obligations. Respecting the principle of proportionality guarantees that emergency measures remain necessary and do not infringe upon the broader framework of law and order.

Management of Emergency Powers in a Military Context

Extraordinary powers, as outlined above, involve the exclusive concentration of executive authority, significantly increasing the risk of human rights violations and undermining the rule of law. Consequently, the periodic review of emergency powers and strict oversight of their implementation are of critical importance. Such oversight mechanisms aim to ensure that the executive branch operates within the bounds of the law during emergencies and adheres to established legal norms.

Control over extraordinary powers is conducted at international, regional, and national levels, creating a multi-layered framework to safeguard the rule of law.

International courts, human rights bodies, and supervisory institutions such as the United Nations or regional organisations monitor compliance with international legal obligations during emergencies. These bodies play a pivotal role in ensuring that emergency measures respect human rights and do not violate international norms.

Regional courts and organisations act as intermediaries between international and national frameworks. For instance, the European Court of Human Rights in Europe and the Inter-American Commission on Human Rights in the Americas oversee the implementation of regional legal standards and monitor how emergency powers affect human rights.

At the national level, oversight is exercised by legislative bodies, judicial authorities, and civil society institutions. These entities assess the legitimacy and proportionality of emergency powers, striving to prevent abuse while ensuring adherence to constitutional principles.

This multi-tiered mechanism serves as a crucial safeguard to protect human rights and uphold the rule of law, providing checks and balances to regulate the conduct of authorities during emergencies.

At the national level, the legislative and judicial branches bear primary responsibility for overseeing

emergency powers. However, in extreme circumstances, the expansion of executive authority can diminish the ability of the legislature and judiciary to fulfil their oversight functions effectively.

Although expanded executive powers enable rapid decision-making in crisis situations, they can undermine the effectiveness of parliamentary scrutiny and judicial review. In such contexts, the legislature and judiciary often face significant obstacles in assessing the legality and proportionality of emergency measures.

This situation underscores the need to strengthen national oversight mechanisms, ensuring that the balance of power between branches of government is maintained. Strengthened judicial and legislative oversight should not only involve formal measures but also specific mechanisms that guarantee proportionality, legality, and compliance with democratic principles in the exercise of emergency powers.

The legislature plays a pivotal role in maintaining a balance of power during emergencies and safeguarding democratic principles. This responsibility involves evaluating the legality and necessity of emergency measures. The Syracuse Principles emphasise the obligation of the legislature to independently and promptly review emergency measures to ensure their compliance with the rule of law.

National constitutions and emergency laws should establish mechanisms for the legislature to periodically and independently review executive actions and initiatives during emergencies. This ensures ongoing oversight and limits the risk of abuse.

The legislature must approve the declaration of a state of emergency and the measures proposed within it. Additionally, it should have the authority to extend, limit, or terminate emergency powers as needed. Such oversight allows for the evaluation of legal justifications and the impact on civil rights and freedoms.

The effectiveness of legislative oversight depends on the institutional structure governing its relationship with the executive. Legislatures must act swiftly and systematically to ensure robust scrutiny, especially in matters of extending or curtailing emergency powers.

In many countries, legislatures have the right to regularly assess the legality of the state of emergency and its scope. This role is instrumental in preventing abuse of extraordinary powers and ensuring their proportional application. When necessary, the legislature can suspend or revise emergency mea-

asures, providing a critical check against excessive executive actions.

The requirement for the legislature to convene when a state of emergency is declared is enshrined in the legal practices of numerous nations. This provision enables the prompt and effective monitoring of executive actions during emergencies. The regular functioning of parliament, particularly in relation to the extension or termination of emergency powers, is vital for preserving the balance between branches of government.

The constitutions of several countries establish specific mechanisms for overseeing the functioning of Parliament during emergencies. These mechanisms delineate the organisation of the legislative body's activities and ensure the effective exercise of its powers in regulating emergency situations. Such mechanisms play a pivotal role in preserving the rule of law and democratic principles, even under extraordinary circumstances.

Therefore, the control and oversight functions of parliaments in relation to emergencies constitute a crucial component in upholding the rule of law and enhancing the accountability of state authority.

Extraordinary powers in the restoration of constitutional order during the imposition of martial law

The process of restoring constitutional order is intrinsically influenced by the historical, political, and social context in which it is situated. This process may take varied forms depending on the circumstances: a coordinated and phased transfer of power in the postcolonial era, the revision of a constitution under a transitional military government, or the expedited drafting of a constitution aimed at ensuring post-conflict stability. In these differing scenarios, the normalisation of constitutional order emerges as a complex and multifaceted endeavour.

The involvement of extraordinary powers further complicates this process. Such powers highlight the interplay of law, politics, and authority, necessitating a distinctive role for political power in shaping the emerging constitutional order. In these contexts, a critical challenge lies in ensuring the subordination of authority to legal norms and upholding the rule of law.

The invocation of extraordinary powers in the establishment of constitutional order underscores the importance of maintaining a balance between authority and law. Political power, while tasked with protecting the nascent order, may at times re-

sort to urgent and unconventional measures. However, these measures must be directed towards the long-term reinforcement of the rule of law.

Consequently, the restoration of constitutional order is a multidimensional process that not only involves the creation of legal frameworks but also the implementation of effective mechanisms to constrain political power through law. This balance is essential for ensuring the supremacy of the rule of law and for building a stable and equitable constitutional system.

The extraordinary powers of states in the implementation of martial law within emerging democracies

Due to political instability in certain states and the frequent occurrence of armed conflicts, states at later stages encounter significant and multifaceted challenges in administering transitional justice. A primary task involves determining the accountability of individuals accused of crimes under the former regime and resolving their fate through judicial processes. This issue traces its origins to the debates between Hart and Fuller that emerged in the aftermath of the Second World War, subsequently becoming a focal point for scholarly inquiry in the field of transitional justice (Ballantine 1912: 531).

Subsequent research has broadened the scope of transitional justice, focusing on deeper examinations of issues within the context of post-conflict or revolutionary transformations. These studies contribute to understanding the core challenges of constitutionalism during transitional periods, with particular attention given to ensuring the legitimacy of the emerging constitutional order. To this end, the development of mechanisms to facilitate social, political, and legal change becomes a critical task.

A fundamental aspect of transitional justice is establishing accountability for past misdeeds. This process involves not only a retrospective assessment but also forward-looking reforms. To ensure the stability and legitimacy of the new constitutional framework, these mechanisms must incorporate the restoration of justice and lessons learned from prior failures.

Thus, in post-conflict states, transitional justice is not merely a tool for restoring the rule of law but also an essential step towards achieving justice and lasting peace. This process serves as a bridge between the past and the future, reinforcing the foundations of a new constitutional system.

In post-conflict periods, legal and political institutions should aim to function as neutral public spaces, where political disagreements and conflicts can be resolved through adherence to the principles of the rule of law. This principle necessitates clarity and stability of legal norms and limits on the discretionary actions of the executive branch. The rule of law is recognised as a cornerstone for establishing a governance model based on legality and transparency.

However, in post-conflict contexts, achieving this goal is often complicated by the invocation of extraordinary powers by new governments seeking to eliminate political instability. While such measures may enhance short-term efficiency, they frequently undermine adherence to the principles of the rule of law. This scenario exemplifies the ‘paradox of extraordinary powers,’ where their use is more likely to erode the rule of law than to uphold it.

Therefore, the primary challenge in constructing a post-conflict legal and political order is to develop clear legal mechanisms to limit emergency powers and ensure their compatibility with the rule of law and democratic values. This approach demonstrates political institutions’ genuine commitment to the rule of law and strengthens their legitimacy as neutral and just public spaces.

Emerging democracies, particularly post-conflict states, face the dual challenge of establishing constitutional order while adhering to the principles of legality. This order aims to facilitate the peaceful resolution of political disagreements based on norms accepted by the democratic majority. However, in pursuing this goal, governments may resort to extraordinary powers as a means of achieving temporary political stability.

The complexity lies in the potential incompatibility of emergency powers with the principles of the rule of law. Such measures risk undermining the legal boundaries of power and diminishing the authority of legal norms. Consequently, fostering a culture of legality becomes more difficult, as extreme measures may inflict long-term damage on the legal system.

Thus, the tension between strengthening a nascent democratic constitutional order and the need to exercise extraordinary powers emerges as a significant legal challenge. Resolving this challenge requires developing adaptable and lawful mechanisms to address emergencies while maintaining the rule of law.

A notable example of these challenges in South-east Asia is East Timor. Following twenty-five years

of Indonesian occupation and prolonged political violence, the country undertook significant steps to achieve peace and restore stability. East Timor sought to stabilise its political landscape and restructure state institutions, including the legal system, with support from the UN Interim Administration Mission.

This experience underscores the difficulty of balancing the need for extraordinary powers with the goal of fostering a stable culture of the rule of law. While emergency powers are essential to address immediate state needs, their misuse risks undermining legal norms in the long term.

East Timor’s case illustrates the importance of adhering to the principles of the rule of law in rebuilding the legal system and strengthening democratic institutions. This process not only ensured stability but also contributed to solidifying the legal and political foundations necessary for lasting peace and justice.

The case of East Timor exemplifies the intricate interplay of power and law in emergency situations and transitional periods, as well as the constructive role of reinforcing the rule of law. In the formation of a constitutional democracy overcoming the dire consequences of prolonged conflict, the use of extraordinary powers, while paradoxical, can align with the long-term objectives of constitutionalism. When exercised with restraint and under strict oversight, such powers can provide the initial stability needed for political and legal institutions to take root and function on a sustainable basis.

Other states undergoing similar transitions face comparable challenges, described by Bernard Williams as ‘the first political question.’ These include ensuring order, protection, security, trust, and effective cooperation. In such cases, temporary and limited extraordinary powers can serve as vital tools for restoring and strengthening the core structures of statehood.

This approach emphasises the necessity of laying the groundwork for the long-term development of democratic institutions while recognising the temporary nature of extraordinary measures. The experience of East Timor and similar states demonstrates the importance of properly calibrated emergency actions in ensuring political stability and law and order, while maintaining compatibility with the rule of law and democratic principles (McCallus 1989: 133).

Until the foundational issues essential for establishing organised governance are addressed, ex-

tensive discussions on legal and political accountability mechanisms or constitutional interpretation principles remain premature. This highlights the complexity of restoring constitutional order and the necessity of revising the underlying legal and political structures.

One of the most pressing issues in constitutionalism is the challenge posed by the use of extraordinary powers to the constitutional order. This challenge underscores the need to subordinate political authority to the rule of law. It requires deliberate efforts to implement the state's coercive mechanisms, including the use of force, strictly within legal parameters.

The stability of the constitutional order is intrinsically tied to ensuring that political authority remains subordinate to legal norms. Achieving this requires the development of robust mechanisms to limit the powers of authorities during emergencies, ensure their legality, and uphold democratic principles. Balancing the necessity of extraordinary powers with the obligation to preserve law and order thus becomes a fundamental aspect of constitutionalism (Ziborov 2015: 96).

Even if a sufficient level of political stability is achieved to restore the basic institutional infrastructure, two critical issues remain unresolved.

The first issue involves cultivating a legal and political culture of accountability in states transitioning to democratic governance. This is particularly important in societies where competing social and political structures interpret accountability and political power through divergent frameworks. Establishing a unified and coordinated foundation that upholds legal norms and ensures accountability is essential for state stability.

The second issue requires the executive branch to cede some of its powers to other institutions or branches of government. This process necessitates the creation of mechanisms that maintain a balance between the branches of government, reinforcing democratic principles, ensuring the rule of law, and preventing the excessive consolidation of executive authority.

These two challenges represent critical tasks for states seeking to consolidate new democratic institutions. They are fundamental prerequisites for the long-term stability of the legal and political system and the peaceful and just development of the state.

Conflict and Constitutionalism under Martial Law

Constitutionalism, regarded as a commitment to the principle of the rule of law, has become a significant topic of legal and political discourse. This concept encompasses various interpretations, including formal, semantic, and more complex versions associated with emergency regimes. It is this conceptual versatility of the rule of law that makes it a subject of interest from a theoretical perspective.

A.V. Dicey characterises the rule of law, as embodied in the English constitution, as the fundamental principle underpinning state authority, rejecting any manifestation of 'arbitrary power.' According to Dicey, the rule of law must preclude 'arbitrariness, privileges, or excessively broad discretionary powers by state institutions.' This principle requires that state authority remains constrained by the law, ensuring both the stability of the legal system and its predictability (Dicey 1907:190).

In his research, Lon Fuller argued that the functionality of a legal system depends on adherence to a series of fundamental requirements. He stressed the importance of clear, stable, public, consistent, intelligible, and forward-looking rules. According to Fuller, the application of these rules must be carried out with honesty and integrity, as only compliance with these conditions can ensure the legitimacy and effectiveness of a legal system (Fuller 2016:165).

Thus, the interplay between constitutionalism and the rule of law serves as the cornerstone of a stable legal system, capable of fairly limiting the exercise of power. These principles are crucial for preserving the legal framework and sustaining the democratic structure of the state.

Giorgio Agamben, in his critique of the concept of 'constitutional dictatorship,' highlights Carl Schmitt's assertion that legal norms are inapplicable to exceptional cases, a principle rooted in Schmitt's broader legal theory. According to Schmitt, in situations where legal questions cannot be resolved by existing norms, such norms become insufficient. In these exceptional cases, the official tasked with resolving the matter—most often a judge—must make a discretionary decision, transforming the decision into quasi-legislative or quasi-sovereign power.

This conclusion reflects Schmitt's scepticism about the universality and rigidity of legal norms. He posited that legal norms are inadequate in emergencies or crises, as they lack the flexibility to ad-

dress unforeseen circumstances. Therefore, in such cases, the exercise of power might necessitate decisions that fall outside the established legal framework. These decisions, ultimately, are not bound by legal norms and are regarded as emergency measures aimed at resolving the crisis.

Agamben critiques this approach, emphasising that such reliance on extralegal measures weakens the principles of the rule of law and risks legitimising unlawful state actions. This dynamic, involving the inapplicability of legal norms to emergencies and the extension of executive powers, raises a crucial debate about maintaining the stability of legal order and constitutional principles during crises (Agamben 2011:24).

Ronald Dworkin and his followers adopted a substantive interpretation of law, deliberately avoiding the term 'rule of law.' This approach links legal norms closely with institutional structures, embedding them within the broader context of justice. It demonstrates that law should not be confined to a purely regulatory framework but should reflect the collective notions of justice within society (Dworkin 1963: 630).

Dworkin's interpretation of law rests on the moral and social values of society, aiming to harmonise legal norms with social structures. In his view, law is not merely a set of rules but a mechanism for implementing the principles of justice and equality. This perspective underscores the interconnectedness of law and society, asserting that the legal system must serve the cause of justice.

Thus, the substantive interpretation of law aspires to create a harmonious relationship between law and morality, as well as between legal norms and social justice. This approach seeks to ensure that the legal system upholds not only formal legitimacy but also moral legitimacy, reinforcing its alignment with the values of society.

Conclusion

The imposition of martial law represents one of the most complex and debated aspects of the interplay between constitutional governance and the extraordinary powers of the state. Although constitutional norms provide mechanisms to enable a prompt response to emergencies, these mechanisms are designed to balance the protection of individual rights with the prevention of abuses of state power.

This duality underscores a significant internal contradiction regarding state actions during emer-

gencies. On the one hand, emergencies necessitate urgent and decisive measures, often requiring an expansion of executive powers. On the other hand, such measures must remain bound by the principles of the rule of law and the protection of democratic values.

This inherent tension highlights the necessity of maintaining a legal and political equilibrium during emergencies. While the framework of martial law allows states to respond effectively to critical crises, these responses must adhere to the rule of law and safeguard civil rights and liberties. Consequently, the martial law regime serves as a critical test of the ability to reconcile emergency measures with democratic norms while upholding the stability of the constitutional order.

The introduction of martial law poses a serious challenge to the stability of the constitutional foundations of the state. While extraordinary powers may enhance administrative efficiency during crises, their unchecked use risks undermining the constitutional order. Such situations can lead to an excessive concentration of power and even pave the way for authoritarian tendencies.

The importance of constitutional mechanisms to mitigate these risks cannot be overstated. Judicial oversight and legislative review procedures are vital safeguards to ensure the balanced and responsible exercise of emergency powers. These mechanisms are aimed at keeping executive actions within the bounds of legality, ensuring proportionality and adherence to the rule of law.

Thus, the introduction of martial law underscores the need to strike a balance between preserving the stability of the constitutional order and adhering to democratic principles. Limiting the scope of extraordinary powers and ensuring effective oversight mechanisms are critical for safeguarding the legal foundations of the state and upholding the rule of law.

The exercise of extraordinary powers presents an ongoing challenge to the stability of the constitutional order. While such powers are intended to enhance state effectiveness in crisis management, their unauthorised or unrestricted use can undermine the constitutional framework. In such scenarios, the excessive centralisation of power and heightened risks of authoritarianism threaten the integrity of the state.

Moreover, constitutional mechanisms such as judicial oversight and legislative review play an essential role in ensuring that emergency powers are exercised within the confines of legality and respon-

sibility. These mechanisms help maintain the legality, balance, and proportionality of state actions during emergencies.

The regime of martial law is, therefore, a litmus test for maintaining a balance between the stability of the constitutional system and adherence to democratic principles. Effective mechanisms for controlling and limiting emergency powers are essential for protecting the legal foundations of the state and strengthening the rule of law.

The contradiction between the exercise of extraordinary powers and the guarantee of fundamental rights and freedoms is one of the core legal challenges in emergency situations. This contradiction necessitates finding a delicate balance between ensuring national security and respecting the principles of the rule of law.

The constitutional framework for martial law provides legal guidelines defining the boundaries of emergency powers, their implementation procedures, and mechanisms for oversight. These norms aim to ensure that the actions of the authorities during emergencies remain within the rule of law, while minimising the impact of emergency powers on individual rights and freedoms.

Legal regulation in emergencies plays a pivotal role in balancing enhanced state power with the protection of civil liberties. The critical importance of constitutional norms lies in maintaining the legality of emergency powers and reinforcing control over their alignment with democratic principles.

Additionally, the potential for abuse of emergency powers necessitates the establishment of robust monitoring systems. Such systems should include parliamentary oversight, judicial review, and mechanisms for public scrutiny to ensure that state actions remain within a legal and democratic framework.

Parliamentary oversight plays a central role in evaluating the legality and scope of emergency powers. Judicial oversight ensures the stability of the legal order by upholding compliance with constitutional norms. Public control mechanisms en-

hance civil society participation, increase the transparency of government actions, and align them with the public interest.

The creation of such a comprehensive control system is vital for maintaining the legitimacy of emergency powers and ensuring their consistency with democratic values. This framework not only strengthens the protection of the rule of law and civil liberties but also fosters trust between the state and its citizens.

The contradiction between the exercise of extraordinary state powers and the protection of fundamental rights and freedoms remains one of the most pressing legal issues during emergencies. Addressing this challenge requires balancing the imperative of national security with adherence to the rule of law.

Constitutional norms provide the legal foundation for martial law, clearly delineating the scope of emergency powers and the mechanisms for their application. These norms are designed to ensure the legality of emergency measures while keeping state actions within a legal framework. However, the potential for overreach demands the establishment of effective oversight systems.

An effective control system must include parliamentary supervision, judicial oversight, and active public monitoring mechanisms. Parliamentary supervision ensures the legality and proportionality of emergency powers. Judicial oversight safeguards the stability of the legal order by monitoring compliance with constitutional principles. Public control mechanisms enhance transparency and accountability, fostering civil society involvement.

Ensuring the responsible and effective exercise of emergency powers is essential for upholding the rule of law, protecting civil liberties, and sustaining democratic principles in public governance. Such a control system strengthens the legal foundations of the state, reinforces trust between citizens and authorities, and supports the long-term stability of the constitutional order.

Литература

- Агамбен Дж. Номо sacer. Чрезвычайное положение. – М.: Издательство «Европа», 2011. – 148 с.
Дайси А.В. Основы государственного права Англии: Введение в изучение английской конституции. – М., 1907. – 208 с.
Зиборов О.В. Компонентное исследование военного положения. Среднерусский вестник общественных наук, (1), 2015, с. 95–99.
Фуллер Л.Л. Мораль права. – М., Челябинск: ИРИСЕН; Социум, 2016. – 308 с.

Alston, P. (2007). The United Nations and the Protection of Human Rights in Times of Emergency. Oxford University Press. [Электрондық ресурс] <https://global.oup.com/academic/product/the-united-nations-and-human-rights-9780198298373?cc=kz&lang=en&> (Дата обращения: 01.12.2024).

Amanda L. Tyler (2006). «Is Suspension a Political Question?» Stanford Law Review, 58(1), 1-48.

Ballantine, Henry Winthrop. «Martial Law». Columbia Law Review, vol. 12, no. 6, 1912, pp. 529–38. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/1110933>. (Дата обращения: 01.12.2024).

David Dyzenhaus (2006). «The Constitution of Necessity». In Emergency Powers: The Constitutional Politics of Emergency Powers, edited by David Dyzenhaus and Arthur L. Goodhart, 1-24. Cambridge University Press. [Электрондық ресурс] <https://api.repository.cam.ac.uk/server/api/core/bitstreams/cb1256d2-bcf1-489e-8b06-103138363c6a/content> (Дата обращения: 05.12.2024).

Dworkin R. Judicial Discretion // Journal of Philosophy. 1963. Vol. 60. N 21. P. 624-638.

Finkelstein, L. A. (2016). Martial Law and the Constitution: The Tension Between Legal Order and Military Authority. Yale Law Journal, 125(2), 450-472.

McCallus, J. P. (1989). THE MYTHS OF THE NEW FILIPINO: PHILIPPINE GOVERNMENT PROPAGANDA DURING THE EARLY YEARS OF MARTIAL LAW. Philippine Quarterly of Culture and Society, 17(2), 129–148. <http://www.jstor.org/stable/29791974>

Scheiber, Harry N., and Jane L. Scheiber, «Introduction: War time Emergency Powers and Martial Law», Bayonets in Paradise: Martial Law in Hawai'i during World War II (Honolulu, HI, 2016; online edn, Hawai'i Scholarship Online, 17 Nov. 2016), <https://doi.org/10.21313/hawaii/9780824852887.003.0001> [Электрондық ресурс] <https://academic.oup.com/hawaii-scholarship-online/book/24220/chapter-abstract/189945510?redirectedFrom=fulltext> (Дата обращения: 06.12.2024).

William H. Rehnquist (1998). All the Laws but One: Civil Liberties in Wartime. William Morrow & Co. [Электрондық ресурс] <https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1671&context=concomm> (Дата обращения: 05.12.2024).

References

Alston, P. (2007). The United Nations and the Protection of Human Rights in Times of Emergency. Oxford University Press. [Электрондық ресурс] <https://global.oup.com/academic/product/the-united-nations-and-human-rights-9780198298373?cc=kz&lang=en&> (data obrasheniya: 01.12.2024).

Amanda L. Tyler (2006). «Is Suspension a Political Question?» Stanford Law Review, 58(1), 1-48.

Agamben Dzh. (2011) Homo sacer. Chrezvychajnoe polozhenie [Homo sacer. State of emergency]. – M.: Evropa. – 148 s.

Ballantine, Henry Winthrop. «Martial Law». Columbia Law Review, vol. 12, no. 6, 1912, pp. 529–38. JSTOR, <https://doi.org/10.2307/1110933>. (data obrasheniya: 01.12.2024).

David Dyzenhaus (2006). «The Constitution of Necessity». In Emergency Powers: The Constitutional Politics of Emergency Powers, edited by David Dyzenhaus and Arthur L. Goodhart, 1-24. Cambridge University Press. [Электрондық ресурс] <https://api.repository.cam.ac.uk/server/api/core/bitstreams/cb1256d2-bcf1-489e-8b06-103138363c6a/content> (data obrasheniya: 05.12.2024).

Dajsi A.V. (1907) Osnovy gosudarstvennogo prava Anglii: Vvedenie v izuchenie anglijskoj konstitucii [Fundamentals of the Public Law of England: An Introduction to the Study of the English Constitution]. – M. – S. 208.

Dworkin R. Judicial Discretion // Journal of Philosophy. 1963. Vol. 60. N 21. P. 624-638.

Finkelstein, L. A. (2016). Martial Law and the Constitution: The Tension Between Legal Order and Military Authority. Yale Law Journal, 125(2), 450-472.

Fuller L.L. (2016) Moral prava [Morality of Law]. M. – Chelyabinsk: IRISEN; Socium, 2016. 308 s.

McCallus, J. P. (1989). THE MYTHS OF THE NEW FILIPINO: PHILIPPINE GOVERNMENT PROPAGANDA DURING THE EARLY YEARS OF MARTIAL LAW. Philippine Quarterly of Culture and Society, 17(2), 129–148. <http://www.jstor.org/stable/29791974>

Scheiber, Harry N., and Jane L. Scheiber, «Introduction: War time Emergency Powers and Martial Law», Bayonets in Paradise: Martial Law in Hawai'i during World War II (Honolulu, HI, 2016; online edn, Hawai'i Scholarship Online, 17 Nov. 2016), <https://doi.org/10.21313/hawaii/9780824852887.003.0001> [Электрондық ресурс] <https://academic.oup.com/hawaii-scholarship-online/book/24220/chapter-abstract/189945510?redirectedFrom=fulltext> (Data obrasheniya: 06.12.2024).

William H. Rehnquist (1998). All the Laws but One: Civil Liberties in Wartime. William Morrow & Co. [Электрондық ресурс] <https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1671&context=concomm> (Data obrasheniya: 05.12.2024).

Ziborov, O. V. (2015). Komponentnoe issledovanie voennogo polozheniya [Component Study of Martial Law]. Srednerusskij vestnik obshestvennyh nauk, (1), 95-99.

Information about the authors:

Makhambetsaliyev Dauren – (author for correspondence) – Master of Law, Lawyer at the European and English Schools of Private Entrepreneurship «Crown Study and Travel» (Almaty, Kazakhstan, *e-mail: mahambetsaliyev@mail.ru)

Karatayeva Aigul – Candidate of Law, Professor of the Department of Medical Law and Ethics of NAO «Astana Medical University» (Astana, Kazakhstan, e-mail: sud.academia@mail.ru)

Сведения об авторах:

Махамбетсалиев Даурен Бахтыбайұлы (автор для корреспонденции) – Магистр юридических наук, юрист европейских и английских школ в индивидуальном предпринимательстве «Crown Study and Travel» (Алматы, Казахстан, *e-mail: mahambetsaliyev@mail.ru)

Каратаева Айгуль Муратбаевна – кандидат юридических наук, доцент научно-образовательного центра государственно-правовых дисциплин Академии правосудия при Высшем Судебном Совете Республики Казахстан (Астана, Казахстан, e-mail: sud.academia@mail.ru)

Авторлар туралы мәліметтер:

*Махамбетсалиев Даурен Бахтыбайұлы (хат-хабарларға арналған автор) – Заң ғылымдарының магистрі, «Crown Study and Travel» жеке кәсіпкерліктегі еуропалық және ағылшын мектептерінің заңгері (Алматы, Қазақстан, *e-mail: mahambetsaliev@mail.ru)*

Каратаева Айгуль Муратбаевна – заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесі жанындағы Сот төрелігі академиясының мемлекеттік-құқықтық пәндер ғылыми-білім беру орталығының доценті (Астана, Қазақстан, e-mail: sud.academia@mail.ru)

Previously sent (in English): December 24, 2024.

Modified: January 27, 2025

Accepted: March 10, 2025.

МРНТИ 10.15.37

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511314>**Н.М. Абдиров¹ , А.М. Сайтбеков^{2*} **¹Центральная избирательная комиссия Республики Казахстан, Астана, Казахстан²Министерство внутренних дел Республики Казахстан, Астана, Казахстан

*e-mail: kense@mvd.gov.kz

ЭЛЕКТРОННОЕ ГОЛОСОВАНИЕ В КАЗАХСТАНЕ И ЗА РУБЕЖОМ: ПЕРСПЕКТИВЫ И КИБЕРРИСКИ

В данной статье осуществляется комплексный анализ трансформации избирательного процесса в Казахстане и зарубежных странах в контексте цифровизации общества. Основное внимание уделено изучению инновационных практик электронного голосования, которые открывают новые возможности для участия граждан в политической жизни страны. Авторы ставят цель – исследовать перспективы, связанные с внедрением цифровых технологий в избирательный процесс, и проанализировать потенциальные киберриски, такие как уязвимость перед внешними атаками, проблемы сохранности данных и манипулирование общественным мнением. В статье представлены результаты исследований, показывающие, как цифровое развитие влияет на эффективность и прозрачность выборов. Авторы исследуют проблемы регулирования и защиты прав избирателей в цифровой среде, подчеркивая важность создания надежной инфраструктуры для защиты от киберугроз и обеспечения конфиденциальности голосования. При проведении исследования авторы используют комплексный методологический подход, включающий в себя литературный обзор, охватывающий научные работы и нормативные акты, посвященные цифровизации избирательных процессов и кибербезопасности, а также анализ статистических данных и отчетов миссий наблюдателей. Рассматриваются конкретные примеры внедрения цифровых технологий в избирательные процессы, как в Казахстане, так и за рубежом, и применяются модели для оценки потенциальных угроз в этих процессах. Кроме того, проводится сравнительный анализ международного опыта в области электронного голосования и кибербезопасности для выявления лучших практик и формирования рекомендаций. В целом, в работе обсуждены стратегии и меры, которые могут быть предприняты на государственном уровне для минимизации рисков, связанных с цифровизацией избирательного процесса. Сделан вывод о необходимости сбалансированного подхода к инновациям, который позволяет использовать преимущества цифровой эры, минимизируя при этом возможные негативные последствия.

Ключевые слова: цифровая трансформация, электронное голосование, избирательный процесс, кибербезопасность, киберриски, конфиденциальность данных, электронное правительство.

N.M. Abdirov¹, A.M. Saytbekov^{2*}¹Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan²Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

*e-mail: kense@mvd.gov.kz

Electronic voting in Kazakhstan and abroad: prospects and cyber risks

This article provides a comprehensive analysis of the transformation of the electoral process in Kazakhstan and foreign countries in the context of the digitalization of society. The main attention is paid to the study of innovative electronic voting practices that open up new opportunities for citizens to participate in the political life of the country. The authors aim to explore the prospects associated with the introduction of digital technologies into the electoral process and analyze potential cyber risks, such as vulnerability to external attacks, data security problems and manipulation of public opinion. The article presents the results of research showing how digital development affects the effectiveness and transparency of elections. The authors explore the problems of regulating and protecting the rights of voters in the digital environment, emphasizing the importance of creating a reliable infrastructure to protect against cyber threats and ensure the confidentiality of voting. In conducting the research, the authors use a comprehensive methodological approach, including a literary review covering scientific papers and regulations on the digitalization of electoral processes and cybersecurity, as well as an analysis of statistical data and reports of supervisory commissions. Specific examples of the introduction of digital technologies into electoral processes, both in Kazakhstan and abroad, are considered, and models are used to assess potential threats in these processes. In addition, a comparative analysis of international

used to assess potential threats in these processes. In addition, a comparative analysis of international experience in the field of electronic voting and cybersecurity is being conducted to identify best practices and form recommendations. In general, the paper discusses strategies and measures that can be taken at the state level to minimize the risks associated with the digitalization of the electoral process. The conclusion is made about the need for a balanced approach to innovation, which allows you to take advantage of the digital era, while minimizing possible negative consequences.

Key words: digital transformation, electronic voting, electoral process, cybersecurity, cyber risks, data privacy, e-government.

Н.М. Әбдіров¹, А.М. Сайтбеков^{2*}

¹Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясы, Астана, Қазақстан

²Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі, Астана, Қазақстан

*e-mail: kense@mvd.gov.kz

Қазақстанда және шетелде электрондық дауыс беру: перспективалар және кибертәуекелдер

Мақалада қоғамды цифрландыру контекстінде Қазақстандағы және шет елдердегі сайлау процесінің трансформациясына кешенді талдау жүргізіледі. Азаматтардың елдің саяси өміріне қатысуы үшін жаңа мүмкіндіктер ашатын электрондық дауыс берудің инновациялық тәжірибелерін зерделеуге басты назар аударылады. Авторлар сайлау процесіне цифрлық енгізуге қатысты перспективаларды зерттеуді және сыртқы шабуылдардың осалдығы, деректерді сақтау мәселелері және қоғамдық пікірді басқару сияқты ықтимал киберқауіптерді талдауды мақсат етеді. Мақалада цифрлық дамудың сайлаудың тиімділігі мен ашықтығына қалай әсер ететінін көрсететін зерттеу нәтижелері келтірілген. Авторлар цифрлық ортадағы сайлаушылардың құқықтарын реттеу және қорғау мәселелерін зерттеп, киберқауіптерден қорғау және дауыс берудің құпиялылығын қамтамасыз ету үшін сенімді инфрақұрылым құрудың маңыздылығын атап өтті. Зерттеу жүргізу кезінде авторлар сайлау процестері мен киберқауіпсіздікті цифрландыруға арналған ғылыми жұмыстар мен нормативтік актілерді, сондай-ақ статистикалық деректер мен байқау комиссияларының есептерін талдауды қамтитын әдеби шолуды қамтитын кешенді әдіснамалық тәсілді пайдаланады. Қазақстанда да, шетелде де сайлау процестеріне цифрлық технологияларды енгізудің нақты мысалдары қарастырылады және осы процестердегі ықтимал қауіптерді бағалау үшін модельдер қолданылады. Бұдан басқа, үздік тәжірибелерді анықтау және ұсынымдарды қалыптастыру үшін электрондық дауыс беру және киберқауіпсіздік саласындағы халықаралық тәжірибеге салыстырмалы талдау жүргізіледі. Жалпы, жұмыста сайлау процесін цифрландырумен байланысты тәуекелдерді барынша азайту үшін мемлекеттік деңгейде қабылдануы мүмкін стратегиялар мен шаралар талқыланды. Мүмкін болатын жағымсыз салдарды азайта отырып, цифрлық дәуірдің артықшылықтарын пайдалануға мүмкіндік беретін инновацияларға теңдестірілген көзқарастың қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: цифрлық трансформация, электрондық дауыс беру, сайлау процесі, киберқауіпсіздік, кибертәуекелдер, деректердің құпиялылығы, электрондық үкімет.

Введение

Цифровизация, меняющая глубинные механизмы взаимодействия государства и общества, неизбежно проникает и в область электоральных процессов. Выборы являются ключевым элементом демократии, обеспечивая прямое вовлечение граждан в политическую жизнь и укрепляя конституционные основы государственности. Они служат важнейшим механизмом, через который осуществляется передача власти и на который опирается легитимность политической системы. Соответственно, доверие к избирательному процессу является фундаментом легитимности власти.

Внедрение цифровых решений в избирательные системы открывает новые горизонты для

увеличения доступности и удобства голосования, повышая тем самым политическое участие. Однако вместе с перспективами появляются и новые вызовы, связанные с безопасностью данных, сохранением приватности и уязвимостью перед киберугрозами, что, в свою очередь, может подорвать доверие к избирательному процессу.

Исторически избирательная система и процесс выборов стали столпом стабильности и легитимности политической власти. В условиях цифровой трансформации этот столп нуждается в укреплении с помощью новых правовых и технологических мер, которые будут обеспечивать честность, прозрачность и надежность проводимого голосования. Это требует тщательной проработки вопросов цифровой безопасности

и создания устойчивых к кибератакам систем голосования, а также повышения осведомленности граждан о новых формах участия в выборах. Соответственно, анализ направлений цифровизации избирательных процессов и оценка соответствующих рисков являются ключевыми задачами для государственных органов, политических партий, избирательных комиссий и гражданского общества. Это позволит не только адаптировать избирательные системы к требованиям современности, но и предотвратить потенциальные угрозы, обеспечивая долгосрочную стабильность и демократическое развитие общества.

Материалы и методы

Проблемы влияния процессов цифровизации на избирательный процесс, появления электронных систем голосования и связанных с этим киберрисков привлекают внимание многих отечественных и зарубежных исследователей. Современные работы затрагивают различные аспекты проблемы, связанные с правовой регламентацией, технологического характера, социально-политического влияния или же обеспечения личной и национальной безопасности. Авторы провели всесторонний обзор литературы, включая научные статьи и законодательные документы, посвященные цифровизации избирательных процедур и кибербезопасности, как в Казахстане, так и в ближнем и дальнем зарубежье. В рамках исследования также использованы статистические данные, материалы отчетов избирательных комиссий и наблюдателей.

При проведении исследования были использованы исторический, сравнительно-правовой, логический, структурно-функциональный методы, а также такие общие методы научного познания, как анализ и синтез.

Обсуждение и результаты

Влияние цифровизации на оптимизацию избирательного процесса

В XXI веке цифровизация стала общемировым трендом, стремительно продвигающимся в самых различных сферах деятельности человека. Казахстан прилагает значительные усилия для внедрения новых технологий (5G, «Умные города», большие данные (Big Data или метаданные), блокчейн, цифровые активы, новые цифровые финансовые инструменты, искусственный

интеллект и т.п.), осознавая что цифровизация и инновации являются основой на пути к достижению таких общенациональных приоритетов, как благополучие граждан, качество государственных институтов, сильная экономика (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000520>). Цифровое развитие коснулось всех институтов государственного управления, включая и избирательный процесс. В 2020 году в период пандемии коронавируса проблема разработки цифровых сервисов дистанционного голосования стала еще более актуальной, поскольку именно цифровизация решает такой ключевой момент организации избирательного процесса, как обеспечение доступности для всех граждан.

Прежде всего, определимся с используемыми терминами. Электронным голосованием считают любую форму волеизъявления граждан, при которой для обработки голосов избирателей, участников референдума используются программно-технические средства (Федоров, 2023а: 171). При этом используемые формы электронного голосования могут быть разными. Выделяются две большие разновидности: прямая запись (голосование с помощью электронных машин непосредственно на стационарных избирательных участках) и дистанционное голосование, осуществляемое через интернет (Ashrit 2023).

Комитет Министров Совета Европы в своей Рекомендации от 30 сентября 2004 года «О правовых, оперативных и технических стандартах электронного голосования» использует широкое понятие электронных выборов, считая таковыми политические выборы или референдум, в ходе которых электронные средства используются в одном или нескольких этапах его проведения. (Rec(2004)11) (<https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/>). Соответственно, электронное голосование охватывает как дистанционное, так и стационарное электронное голосование. Надо отметить, что Совет Европы в 2017 году принял новую Рекомендацию о стандартах электронного голосования. Данная Рекомендация, которая следует за предыдущей Рекомендацией Rec(2004)11, была разработана для обеспечения того, чтобы электронное голосование соответствовало принципам демократических выборов, и является на сегодняшний день единственным существующим международным стандартом в сфере электронного голосования. (CM/Rec (2017)5) (<https://rm.coe.int/1680726f6f>).

Дистанционное электронное голосование представляет собой голосование без применения бюллетеня, изготовленного на бумажном носителе, с применением особого программного обеспечения, используемого в рамках процедуры электронного голосования. Данная дефиниция в большой степени схожа с определением электронного голосования. Разница состоит в том, что при дистанционном электронном голосовании применяется особое программное обеспечение, а не технические средства (Ларин 2022: 105).

Дистанционное голосование, в основном, применяется для определенных групп избирателей, которые не могут в силу каких-либо причин прибыть непосредственно на избирательный участок для голосования. Следует отметить, что некоторые страны предусматривают возможность дистанционного голосования с помощью почты, что не рассматривается как интернет-голосование. Например, в США вследствие пандемии COVID-19, при проведении Президентских выборов в двадцати штатах была установлена возможность волеизъявления избирателей по почте (дистанционно) (Мармилова 2020: 7). На сегодняшний день дистанционное электронное голосование или интернет-голосование, с одной стороны, пока не слишком широко распространено в качестве официальной формы голосования, с другой – его преимущества стимулируют избирательные органы проводить эксперименты по его внедрению, результаты которых оцениваются неоднозначно. По мнению специалистов, системы передачи информации по интернет-каналам пока далеки от технического совершенства и уязвимы перед хакерскими атаками. Кроме того, существует «цифровое неравенство», поскольку у многих лиц в силу их преклонного возраста, финансовых возможностей нет доступа к компьютерам. Главным же аргументом, препятствующим широкому распространению интернет-голосования, является невозможность обеспечения тайны волеизъявления, поскольку личность отправителя легко установима (Грачев 2011: 360-361).

Вместе с тем, большинство исследователей сходится во мнении преобладания положительных моментов организации электронного голосования. Прежде всего, электронное голосование и обработка данных могут значительно ускорить процесс подсчета голосов и уменьшить вероятность человеческой ошибки. Это обеспечивает

более быстрое и точное объявление результатов выборов (Enguehard 2008).

Цифровые технологии, такие как онлайн-регистрация избирателей и возможность дистанционного электронного голосования, делают процесс более доступным для широкого круга граждан, в том числе для людей с ограниченными возможностями и тех, кто находится за границей (Ritter 2021). И даже с учетом рисков для безопасности и защиты персональных данных, применение современных технологий шифрования и блокчейна может обеспечить высокий уровень защиты от манипуляций и несанкционированного доступа (Ech chaoui 2022; Patel 2022).

На наш взгляд, к несомненным плюсам можно отнести также оптимизацию расходов, связанных с организацией выборной компании, поскольку использование инфокоммуникационных технологий позволяет существенно снизить затраты на печать бюллетеней, аренду помещений для избирательных участков и т.п. Цифровизация процесса выборов облегчает доступ к статистике голосования, позволяя наблюдать за отчетами в реальном времени. Это предопределяет интерес и более активное участие граждан в избирательном процессе. Кроме того, использование цифровых платформ и социальных медиа для информирования и обучения избирателей может увеличить осведомленность и вовлеченность граждан в политические процессы. Интерактивные инструменты и приложения могут способствовать лучшему пониманию кандидатов и их программ, что, в свою очередь, приведет к более осознанному выбору.

Опыт применения электронного голосования в Казахстане и за рубежом

Электронное голосование на сегодняшний день уже имеет достаточно большую историю применения. Не рассматривая предпринимавшиеся еще в античности попытки механизации подсчета голосов при проведении выборов, можно отметить, что первые прототипы электрических машин по записи итогов проведенного голосования в парламентах таких стран, как США, Франция, Австро-Венгрия, Россия были созданы в 19 веке. Машины оптического сканирования, компьютеры, считывающие информацию с перфокарт, были реально использованы при проведении выборов в США в 60-х годах двадцатого века (Федоров, 2020b: 46).

Эстония вошла в историю как страна, где электронное голосование впервые было приме-

нено на национальном уровне при проведении республиканских выборов президента государства. В Эстонии внедрение электронного голосования стало реальностью благодаря наличию у каждого гражданина страны ID-карты. Этот документ, обязательный для граждан Эстонии и жителей Евросоюза, проживающих в Эстонии, выполняет функции удостоверения личности. ID-карта используется не только для подтверждения личности в государственных учреждениях, магазинах и банках, но и обеспечивает безопасность личных данных за счет двух паролей (PIN1 и PIN2). Для участия в I-голосовании необходимо иметь не только ID-карту, но и компьютер с доступом в Интернет, считыватель для ID-карты, соответствующий драйвер и специальное приложение. Граждане могут использовать общественные центры и библиотеки для доступа к электронному голосованию. Процесс голосования начинается с ввода PIN1, выбора кандидата из списка и последующего ввода PIN2 для подтверждения выбора (Ручкин 2018: 56).

Международными экспертами эстонский опыт был высоко оценен как положительный. Отмечалось, что предоставление инструментов для голосования следует рассматривать как государственную электронную услугу, способствующую реализации принципа всеобщего избирательного права (Breuer 2006).

Использование современных ИКТ в избирательном процессе имеет особую важность для стран с большой численностью населения. Например, численность населения Индии превышает 1 миллиард человек. Электронное голосование облегчает подсчет голосов, а также стимулирует активность избирателей и помогает снизить государственные затраты на организацию выборов. Соответственно, государство выбирает новые методы, активно реализуя их при проведении выборов (Kumar 2011). Надо отметить, что опыт самых различных стран, внедривших электронное голосование, показывает его несомненные преимущества именно в обеспечении права граждан на участие в выборах, делая их доступными для людей, которые в силу тех или иных причин не могут явиться непосредственно на избирательные участки (Федоров, 2023а; Enguehard 2008).

ИКТ внедряются и активно используются и в странах ближнего зарубежья. Так, в России применяется специализированная компьютерная система для выборов, которая автоматизирует процесс подсчета голосов, записанных на

бумажных бюллетенях. Эта система «Выборы», состоящая из более чем 10 тысяч компьютеров, связанных в единую сеть, охватывает 3000 населенных пунктов по всей стране. Ее основная функция заключается в ускорении процесса подсчета голосов и определения итогов голосования, благодаря чему значительно сокращается время, необходимое для этих операций (<https://tass.ru>).

В Кыргызстане проведение парламентских выборов в 2015 году с помощью оптических машин сканирования бюллетеней было признано удачным опытом. Выборы прошли с использованием технологий биометрического распознавания личности (дактилоскопия, фотографирование). Благодаря использованию электронных машин и прозрачной процедуре проверки работы оборудования, избиратели, кандидаты, наблюдатели и эксперты признали результаты выборов легитимными и не вызывающими сомнения (Федоров, 2017с:175).

В Казахстане в 2004 году была запущена автоматизированная информационная система «Сайлау», представляющая собой комплекс, автоматизирующий учет избирателей, процессы подготовки, регистрации и голосования, подведение итогов голосования, подготовку и отбраковку результатов голосования, сведения о кандидатах, баллотирующихся на должность Президента Республики Казахстан или в депутаты Парламента Республики Казахстан (<https://www.election.gov.kz/rus>).

При проведении очередных выборов Президента Республики Казахстан 4 декабря 2005 года электронная избирательная система использовалась на 1447 (15,07%) избирательных участках. Электронным голосованием было охвачено 2793219 избирателей или 31,8% от общего числа избирателей, включенных в списки избирателей. Проголосовало электронными избирательными бюллетенями 399000 избирателей, или 14,3% от общего числа избирателей, включенных в списки избирателей на избирательных участках, на которых было организовано электронное голосование. На внеочередных выборах депутатов Мажилиса Парламента и маслихатов Республики Казахстан, состоявшихся 18 августа 2007 года, электронная система голосования использована на 1512 (15,6%) избирательных участках. Проголосовали электронными избирательными бюллетенями 132181 избиратель (<https://www.election.gov.kz/rus/informatsiya-o-vyborakh-i-referendumakh>).

v-rk/informatsiya-o-proshedshikh-izbiratelnykh-kampaniyakh/).

Вместе с тем, в последующие годы ЦИК Казахстана отказалась от применения ИС «Сайлау». Как отмечают исследователи, трехлетний опыт использования АИС «Сайлау» в избирательном процессе Казахстана (2004-2007) показал ряд существенных недостатков в системе электронного голосования, вызвавших недоверие со стороны казахстанских избирателей. Основные замечания к ИС «Сайлау» касались следующих моментов:

- непрозрачность конфигурации ИС «Сайлау», в частности, отсутствие возможности для ручной проверки подсчета электронных голосов, что противоречит Конституционному закону «О выборах в Республике Казахстан» (https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002464_)

- отсутствие открытой и независимой сертификации ИС «Сайлау», что отрицательно сказалось на уровне доверия избирателей к новым методам электронного голосования и подсчета голосов;

- проблемы с персонализацией PIN-кода избирателя, процедура которого носит условный характер и противоречит принципу свободных выборов (нарушение тайны голосования);

- слабая техническая подготовка членов избирательных комиссий, которая проявлялась в их неспособности оказывать помощь избирателям при электронном голосовании;

- критика миссией наблюдателей практики присвоения избирателям персональных штрих-кодов, не предусмотренной законодательством (<https://www.osce.org/files/f/documents/b/e/38915.pdf>);

- технология электронного голосования, ограничивающая возможность избирателей не голосовать за кандидатов из предложенного списка, в отличие от традиционного голосования;

- нерешенность эргономичных аспектов запуска ИС «Сайлау», вследствие чего отмечалась чрезмерная усталость членов избирательных комиссий во время организации голосования;

- игнорирование мирового опыта постепенного внедрения новых технологий голосования в избирательный процесс, включая правовые, технические и организационные стандарты (Кириленко 2017: 44-45).

Сегодня, в условиях повсеместной цифровой трансформации, Казахстан развивает цифровые технологии и основанные на них государственные сервисы. Поэтому в рамках реализации по-

ручений, озвученных в Послании Главы государства от 16 марта 2022 года, ЦИК Казахстана были предприняты меры, направленные на создание единой электронной базы избирателей, в том числе с учетом имеющихся возможностей НАО «Правительство для граждан» и платформы www.egov.kz, ее интеграции с другими информационными системами (Абдиров 2023; Лопатин 2022). Основная задача, которая стоит при этом – разработка условий для возможного проведения в будущем электронных выборов в Казахстане в соответствии с международными правовыми стандартами.

Правовые риски электронных выборов и пути их устранения

В настоящее время ключевым международным правовым документом, устанавливающим обязательные критерии легитимного электронного голосования, является Рекомендация Совета по стандартам электронного голосования, упомянутая ранее [5]. Этот документ подчеркивает необходимость соответствия определенным требованиям для обеспечения базовых принципов избирательного права. Например, электронное устройство для голосования или онлайн-сервис должны быть интуитивно понятны и доступны для людей с ограниченными возможностями. В соответствии с принципом всеобщего избирательного права, каждый электронный голос должен учитываться единожды. В процессе голосования важно предотвратить любое внешнее воздействие на решение избирателя. Кроме того, электронная система голосования должна обеспечить соблюдение принципа тайны голосования

Избежать риск нарушения данного принципа специалисты предлагают путем шифрования данных, анонимизацией и блокчейн технологиями, которые не позволят открыть доступ к результатам голосования конкретного избирателя после сохранения им заполненного бюллетеня для голосования (Лопатин 2022: 45).

Еще более значимой представляется проблема нарушения принципа тайного голосования на этапе голосования в неконтролируемой среде, в которой может находиться избиратель в момент заполнения бюллетеня. Кроме того, на голосующего в момент голосования может оказываться административное давление или иной контроль. Отсутствие должной правовой защиты граждан на этой стадии избирательного процесса открывает возможности различного рода манипу-

ляциям и может создать репутационный урон цифровой трансформации выборов и делигитимизировать их результаты (Евсиков 2022: 63).

Для решения этой проблемы необходимо разработать комплекс мер, направленных на обеспечение безопасности голосования вне контролируемой среды. Одним из возможных способов является использование многоуровневых систем аутентификации и проверки, которые будут гарантировать, что голосующий действительно находится в безопасной и конфиденциальной среде. Это, конечно же, технологии блокчейна, обеспечивающие точность и конкретность данных, что позволяет любому пользователю интернет-ресурсов удостовериться в принадлежности определенных данных ее обладателю (Сарпеков 2020: 16). Это также может включать в себя использование биометрических данных, таких как отпечатки пальцев или распознавание лица, а также временные и местные метки для подтверждения личности и местонахождения избирателя. В итоге это позволит минимизировать риски административного давления и других форм неправомерного влияния. Считаем, что сегодня следует детально отрегулировать вопрос уголовно-правовой защиты тайного голосования. Очевидно, что возможности административного влияния или даже коррупционных действий, направленных на манипулирование волей избирателей, в условиях цифровых выборов становятся более доступными и менее заметными. Это может серьезно подорвать основополагающий принцип конфиденциальности голосования, который является краеугольным камнем демократических выборов. Без должного внимания и реагирования на эти угрозы со стороны правовой системы, возникает реальная опасность дискредитации всего избирательного процесса. Такая ситуация может привести не только к потере доверия к выборам, но и к нарушениям общественного порядка, угрозе гражданской безопасности и нарушению фундаментальных прав человека в контексте дистанционного электронного голосования. Необходима разработка и внедрение комплексных мер, включающих в себя усиление правовых санкций для предотвращения незаконного вмешательства в избирательный процесс, а также обновление правовых норм, способных адекватно реагировать на угрозы, связанные с цифрови-

зацией выборов. Только гармоничное сочетание инновационных технологий и крепкой правовой основы может обеспечить надежность, безопасность и легитимность современного избирательного процесса.

Заключение

Таким образом, цифровая трансформация выборов представляет собой сложный процесс, который требует всестороннего подхода для обеспечения безопасности и надежности голосования. Важнейшим аспектом этой трансформации является защита принципа тайного голосования, что обеспечивается через ряд технологических и организационных мер. Шифрование данных, анонимизация и применение блокчейн-технологий должны сыграть ключевую роль в обеспечении конфиденциальности и целостности голосования. Кроме того, для борьбы с возможным административным давлением и недостаточно эффективным контролем, необходимо также внедрять механизмы правовой защиты и образовательные программы.

Помимо технических мер, важно сосредоточить внимание на повышении цифровой образованности и осведомленности избирателей относительно процедур и рисков электронного голосования. Государство должно организовывать и проводить специальные информационные кампании, внедрять обучающие программы в целях укрепления доверия граждан к цифровым выборам. Также необходимо уделить внимание разработке и совершенствованию норм законодательства, которые будут регулировать процесс электронного голосования и обеспечивать надлежащий уровень безопасности и прозрачности.

В целом, успешная реализация цифровых выборов требует сбалансированного сочетания технологических инноваций и социальной ответственности. Внедрение передовых технологий должно идти рука об руку с укреплением правовой базы, обеспечением доступа к информации и поддержкой демократических ценностей. Только так можно достичь цели создания прозрачной, безопасной и демократической системы электронного голосования, которая будет способствовать укреплению доверия граждан к избирательному процессу и повышению эффективности управления обществом.

Литература

- Абдиров Н.М. Цифровизация и электронное голосование: перспективы и риски // Противодействие преступности в условиях цифровизации и информатизации общества и государства: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: Алматинская академия МВД РК им. М. Есбулатова, 2023. – С. 22–28.
- Евсиков К.С., Анненков А.Ю., Братчикова Л.Р. Уголовно-правовая защита «тайного голосования» в цифровом государстве // Известия ТулГУ. Экономические и юридические науки. 2022. Вып. 3. – С. 62–76.
- Грачев М.Н. Электронное голосование: «за» и «против» // Известия ТулГУ. Гуманитарные науки. – 2011. – № 1. – С. 360–366.
- Государственная автоматизированная система РФ «Выборы». Досье // <https://tass.ru>
- Кириленко В.П., Чимаров Н.С. Правовое регулирование технологии электронного голосования в Казахстане // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. – 2017. – № 2(22). – С. 43–45.
- Конституционный закон Республики Казахстан от 28 сентября 1995 года № 2464 «О выборах в Республике Казахстан» // https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002464_
- Ларин И.Г. Проблема действительности выборов при проведении дистанционного электронного голосования // Юридический вестник Самарского университета. – 2022. – Т. 8, № 1. – С. 104–109.
- Лопатин А.И. Цифровизация избирательных действий и процедур в России: вопросы права // Журнал российского права. – 2022. – № 5. – С. 43–55.
- Мармилова Е.П. Удаленное голосование по почте (на примере президентских выборов в США в ноябре 2020 года) // Актуальные проблемы современности: наука и общество. – 2020. – № 3. – С. 7–10.
- РГП «ИТЦ ЦИК Республики Казахстан». 2023 // <https://www.election.gov.kz/rus>
- Ручкин А.В., Чижов А.А. Электронное голосование на выборах в органы государственной власти и местного самоуправления: опыт Эстонии // Вопросы управления. – 2018. – № 5(35). – С. 54–60.
- Сарпеков Р.К. Цифровизация правового пространства // Вестник института законодательства и правовой информации РК. – 2020. – № 3(61). – С. 12–24.
- Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 520 «Об Общенациональных приоритетах Республики Казахстан до 2025 года» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000520>
- Федоров В.И. Электронное голосование: идея фикс или основа демократий будущего? // Гражданин. Выборы. Власть. – 2017. – № 1. – С. 170–185.
- Федоров В.И. Электронное голосование: российский и зарубежный опыт: Монография. – М.: НИЦ ИНФРА-М, 2023. – 237 с.
- Федоров В.И. Проекты по автоматизации голосования в исторической перспективе // Гражданин. Выборы. Власть. – 2020. – № 1 (15). – С. 34–55.
- ЦИК Республики Казахстан. Информационный сборник о выборах и республиканских референдумах, состоявшихся в Республике Казахстан в период с 25 марта 1990 года по 16 января 2012 года. – Астана, 2012. – 193 с.
- Ashrit L. How electronic voting (e-voting) works – types, application & advantage, 2023 // <https://electricalfundablog.com/electronic-voting-works-types/>
- Recommendation of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting (Adopted by the Committee of Ministers on 30 September 2004 at the 898th meeting of the Ministers' Deputies) // [https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/00Rec\(2004\)11_rec_adopted_en.asp](https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/00Rec(2004)11_rec_adopted_en.asp)
- Recommendation CM/Rec(2017)51 of the Committee of Ministers to member States on standards for e-voting (Adopted by the Committee of Ministers on 14 June 2017 at the 1289th meeting of the Ministers' Deputies) // 1680726f6f (coe.int)
- Enguehard Ch. Transparency in Electronic Voting: the Great Challenge // Conference on “E-democracy – State of the art and future agenda”. 2008. – Stellenbosch, South Africa. <https://shs.hal.science/halshs-00409465v1/document>
- Ritter M. & Tolbert C.J. Accessible elections: How the states can help Americans vote. – Oxford University Press, 2021. <https://www.goodreads.com/book/show/54324618-accessible-elections>
- Ech chaoui H., Roumaissa B., Boudour R. A Proposal of Blockchain and NFC-Based Electronic Voting System // Advanced Computational Techniques for Renewable Energy Systems. Lecture Notes in Networks and Systems. – IC-AIRES, 2022. – Vol 591. https://doi.org/10.1007/978-3-031-21216-1_7
- Patel K., Ramoliya D., Sorathia K., Bhut F. Comparative Study of Blockchain-Based Voting Solutions // Intelligent Sustainable Systems: Lecture Notes in Networks and Systems. – Singapore, 2022. – Vol 458. https://doi.org/10.1007/978-981-19-2894-9_51
- Breuer F. E-voting: lessons learnt and future challenges: Conference report. – Tallinn, 2006 // https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/E-voting/CoE_Studies/Report%20Tallinn%20Conf%20E-voting%2027-28%2010%2006%20E%20fin.asp
- Kumar S., Walia E. Analysis of electronic voting system in various countries // International Journal on Computer Science and Engineering. – 2011. – Vol. 3, No 5. – Pp. 1825–1830.
- OSCE/ODIHR Election Observation Mission Report “Republic of Kazakhstan Parliamentary elections 19 September and 3 October 2004” // <https://www.osce.org/files/f/documents/b/e/38915.pdf>

References

Abdirov N.M. Tsifrovizatsiya i elektronnoe golosovanie: perspektivy i riski [Digitalization and Electronic Voting: Prospects and Risks] // Protivodeystvie prestupnosti v usloviyakh tsifrovizatsii i informatizatsii obshchestva i gosudarstva: materialy mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii [Combating Crime in the Context of Digitalization and Informatization of Society and State: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference]. – Almaty: Almatinskaya akademiya MVD RK im. M. Yesbulatova, 2023. – S. 22–28.

Ashrit L. How electronic voting (e-voting) works – types, application & advantage [How electronic voting (e-voting) works – types, application & advantage], 2023. URL: <https://electricalfundablog.com/electronic-voting-works-types/>

CIK Respubliki Kazakhstan. Informatsionnyy sbornik o vyborakh i respublikanskikh referendumakh, sostoyavshikhsya v Respublike Kazakhstan v period s 25 marta 1990 goda po 16 yanvarya 2012 goda [CEC of the Republic of Kazakhstan. Information collection on elections and republican referendums held in the Republic of Kazakhstan from March 25, 1990 to January 16, 2012]. – Astana, 2012. – 193 s.

Enguehard Ch. Transparency in Electronic Voting: the Great Challenge [Transparency in Electronic Voting: the Great Challenge] // Conference on “E-democracy – State of the art and future agenda”. 2008. – Stellenbosch, South Africa. URL: <https://shs.hal.science/halshs-00409465v1/document>

Fedorov V.I. Elektronnoe golosovanie: ideya fiksa ili osnova demokratij budushchego? [Electronic voting: an obsession or the basis of democracies of the future?] // *Grazhdanin. Vyборы. Vlast'* [Citizen. Elections. Power]. – 2017. – № 1. – S. 170–185.

Fedorov V.I. Proekty po avtomatizatsii goslovaniya v istoricheskoy perspective [Voting automation projects in historical perspective] // Grazhdanin. Vybory. Vlast' [Citizen. Elections. Power]. – 2020. – № 1 (15). – S. 34–55.

Grachev M.N. Elektronnoe golosovanie: "za" i "protiv" [Electronic Voting: "Pros" and "Cons"] // Izvestiya TulGU. Gumanitarnye nauki [Izvestiya TulGU. Humanities]. – 2011. – № 1. – S. 360–366.

Konstitutsionnyy zakon Respubliki Kazakhstan ot 28 sentyabrya 1995 goda № 2464 “O vyborakh v Respublike Kazakhstan”
[Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated September 28, 1995 No. 2464 “On Elections in the Republic of Kazakhstan”].
URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002464>

Larin I.G. Problema deystvitel'nosti vyborov pri provedenii distantsionnogo elektronogo golosovaniya [The Problem of Validity of Elections During Remote Electronic Voting] // Yuridicheskiy vestnik Samarskogo universiteta [Legal Bulletin of Samara University]. – 2022. – T. 8, № 1. – S. 104–109.

Marmilova E.P. Udalennoye golosovanie po pochte (na primere prezidentskikh vyborov v SShA v noyabre 2020 goda) [Remote Voting by Mail (on the Example of the US Presidential Elections in November 2020)] // Aktual'nye problemy sovremennosti: nauka i obshchestvo [Current Issues of Modernity: Science and Society]. – 2020. – № 3. – S. 7–10.

Patel K., Ramoliya D., Sorathia K., Bhut F. Comparative Study of Blockchain-Based Voting Solutions [Comparative Study of Blockchain-Based Voting Solutions] // Intelligent Sustainable Systems: Lecture Notes in Networks and Systems. – Singapore, 2022. – Vol 458. https://doi.org/10.1007/978-981-19-2894-9_51

Recommendation of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting (Adopted by the Committee of Ministers on 30 September 2004 at the 898th meeting of the Ministers' Deputies) [Recommendation of the Committee of Ministers to member states on legal, operational and technical standards for e-voting (Adopted by the Committee of Ministers on 30 September 2004 at the 898th meeting of the Ministers' Deputies)]. URL: [https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/00Rec\(2004\)11_rec_adopted_en.asp](https://www.coe.int/t/dgap/goodgovernance/Activities/Key-Texts/Recommendations/00Rec(2004)11_rec_adopted_en.asp)

RGP “ITC TsIK Respubliki Kazakhstan”. 2023 [RGP “ITC CEC of the Republic of Kazakhstan”. 2023]. URL: <https://www.election.gov.kz/rus>

Ritter M., Tolbert C.J. Accessible elections: How the states can help Americans vote [Accessible elections: How the states can help Americans vote]. – Oxford University Press, 2021. <https://www.goodreads.com/book/show/54324618-accessible-elections>

Ruchkin A.V., Chizhov A.A. Elektronnoe golosovanie na vyborah v organy gosudarstvennoy vlasti i mestnogo samoupravleniya: opyt Estonii [Electronic Voting in Elections to State and Local Government Bodies: The Experience of Estonia] // Voprosy upravleniya [Issues of Management]. – 2018. – № 5(35). – S. 54–60.

Sarpekov R.K. Tsifrovizatsiya pravovogo prostranstva [Digitalization of the legal space] // Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoy informatsii RK [Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan]. – 2020. – № 3(61). – S. 12–24.

Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 26 fevralya 2021 goda № 520 “Ob Obshchenatsional'nykh prioritetakh Respubliki Kazakhstan do 2025 goda” [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated February 26, 2021 No. 520 “On National Priorities of the Republic of Kazakhstan until 2025”]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000520>

Сведения об авторах:

Абдиров Нурлан Мажитович – доктор юридических наук, председатель Центральной Избирательной комиссии Республики Казахстан (Казахстан, г. Астана, e-mail: info@saylau.kz);

Сайтбеков Айдар Муталикович (корреспондент-автор) – доктор политических наук, кандидат юридических наук, заместитель Министра внутренних дел Республики Казахстан (Казахстан, г. Астана, e-mail: kense@mvd.gov.kz).

Information about authors:

Abdirov Nurlan Mazhitovich – Doctor of Law, Chairman of the Central Election Commission of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan, Astana, e-mail: info@saylau.kz);

Saytbekov Aidar Mutalikovich (corresponding author) – Doctor of Political Science, Candidate of Law, Deputy Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan, Astana, e-mail: kense@mvd.gov.kz).

Авторлар туралы мәліметтер:

Әбдіров Нұрлан Мәжітұлы – заң ғылымдарының докторы, Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының төрағасы (Қазақстан, Астана, электрондық мекенжай: info@saylau.kz);

Сайтбеков Айдар Муталикович (корреспондент-автор) – саясат ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің орынбасары (Қазақстан, Астана, e-mail: kense@mvd.gov.kz).

Поступило: 20 января 2025 г.

Принято: 10 марта 2025 г.

IRSTI 10.17.31

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511315>

**D.R. Egezhanova^{1*}, I.S. Saktaganova^{2*}, A.B. Saktaganova³,
A. Yessenaliyev⁴, A.M. Yessentemirova²**

¹Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

^{2*}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

³A.K. Kusainov Eurasian Humanitarian Institute, Astana, Kazakhstan

⁴South Kazakhstan University named after M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: egezhanova_d@mail.ru

DIGITAL FORMAT OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS: REALITIES AND PROSPECTS

One of the key objectives of administrative proceedings is the digital transformation of public administration. In line with this principle, the administrative court system has initiated automation, the integration of artificial intelligence elements, and robotic process implementation. The adoption of digital justice has become a global trend, ensuring accessibility and transparency of court decisions while reducing time and resource costs for both courts and other participants in judicial proceedings. Automated case distribution also minimizes corruption risks. Countries such as Singapore, the United States, the United Kingdom, Russia, and Kazakhstan showcase various approaches to the digitalization of justice, including online filing systems, automation, and artificial intelligence applications.

At the same time, the digitalization of judicial proceedings raises legal concerns regarding essential aspects such as digital privacy, security, and maintaining a balance between efficiency and the protection of citizens' rights. The successful operation of the digital justice format requires further improvements in regulatory frameworks.

The primary aim of this study is to analyze the current realities of digital technology utilization in administrative proceedings, compare scientific approaches, and conduct an analytical review.

Observations have shown that aspects of judicial digitalization are a subject of research in the works of most civil law scholars, experts, analysts, and researchers in the fields of civil and criminal procedure. However, in the sphere of administrative proceedings, the use of digital technologies within the administrative court system remains insufficiently explored. Based on existing scientific approaches and an analytical review, this article attempts to conduct an independent study.

Key words: digital technologies, judicial proceedings, digital justice, accessibility, electronic format, e-justice, digital security.

**Д.Р. Егежанова^{1*}, И.С. Сактаганова^{2*}, А.Б. Сактаганова³,
А.Е. Есеналиев⁴, А.М. Есентемирова²**

¹Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан

³А.К. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Астана, Қазақстан

⁴М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

*e-mail: egezhanova_d@mail.ru

Әкімшілік сот өндірісінің цифрлық форматы: қазіргі жағдайы мен перспективалары

Әкімшілік сот өндірісінің маңызды міндеттерінің бірі мемлекеттік басқаруды цифрлық трансформациялау. Осы қағидатқа сүйене отырып, әкімшілік сот жүйесінде автоматтандыру, жасанды интеллект пен роботтандыру процесі іске қосылған. Цифрлық сот төрелігін енгізу жаһандық үрдіске айналып, сот шешімдерінің қолжетімділігі мен ашықтығын қамтамасыз етумен бірге, соттардың ғана емес, сот тыңдауларының өзге де қатысушыларының уақыты мен ресурстарының шығынын азайтып отыр. Сот істерін автоматты түрде бөлу сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін де азайтады. Сингапур, АҚШ, Ұлыбритания, Ресей, соның ішінде Қазақстан да сот төрелігін цифрландырудың түрлі жолдарын көрсетуде. Соның ішінде онлайн құжаттарды беру жүйелері, автоматтандыру, жасанды интеллектіні пайдалану.

Дегенмен, сот ісін цифрландыру цифрлық құпиялылық, қауіпсіздік, сондай-ақ азаматтардың құқықтарын қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтау сияқты маңызды элементтердің заңнамалық шешу мәселелерін тудырады. Цифрлық сот төрелігі форматының жүйелі түрде жұмыс істеуі үшін нормативтік реттеуді одан әрі жетілдіру қажет.

Зерттеудің негізгі мақсаты – әкімшілік сот өндірісінде цифрлық технологияларды қолданудың қазіргі жағдайын талдау, ғылыми тәсілдерді салыстыру және аналитикалық шолу жасау.

Талдау көрсеткендей, сот өндірісін цифрландыру аспектілері азаматтық және қылмыстық іс жүргізу саласындағы көптеген цивилистердің, сарапшылардың, талдаушылардың, ғалымдардың еңбектерінде зерттеу нысаны болған. Алайда, әкімшілік сот өндірісі саласында цифрлық технологияларды пайдалану аспектілері жеткілікті түрде қамтылмаған. Сондықтан, ғылыми тәсілдер мен аналитикалық шолудың негізінде осы мақалада автордың өзіндік зерттеуі жүргізілді.

Түйін сөздер: цифрлық технологиялар, сот өндірісі, цифрлық сот төрелігі, қолжетімділік, электрондық формат, электрондық сот төрелігі, цифрлық қауіпсіздік.

Д.Р. Егежанова^{1*}, И.С. Сактаганова², А.Б. Сактаганова³,
А.Е. Есеналиев⁴, А.М. Есентемирова²

¹Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

²Евразийский Национальный Университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

³Евразийский гуманитарный институт им. А.К. Кусаинова, Астана, Казахстан

⁴Южно-Казахстанский университет им. М.О. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

*e-mail: egezhanova_d@mail.ru

Цифровой формат административного судопроизводства: реалии и перспективы

Одной из важных задач административного судопроизводства является цифровая трансформация государственного управления. Следуя данному принципу в системе административных судов был запущен процесс автоматизации, использования элементов искусственного интеллекта и роботизации. Внедрение цифрового правосудия стало глобальной тенденцией, обеспечивая доступность и прозрачность судебных решений, снижая затратность времени и ресурсов не только судов, но и иных участников судебных слушаний. Автоматическое распределение судебных дел также минимизирует коррупционные риски. Сингапур, США, Великобритания, Россия, в том числе и Казахстан демонстрируют различные подходы к цифровизации правосудия., включая системы онлайн-подачи документов, автоматизацию, использование искусственного интеллекта.

Вместе с тем цифровизация судопроизводства вызывает вопросы законодательного решения таких важных ее элементов как цифровая конфиденциальность, безопасность, а также соблюдение баланса между эффективностью и защитой прав граждан. Для успешного функционирования формата цифрового правосудия необходимо дальнейшее совершенствование нормативного регулирования.

Основная цель исследования – проанализировать современные реалии использования цифровых технологий в административном судопроизводстве, сравнить научные подходы и провести аналитический обзор.

Наблюдения показали, что аспекты цифровизации судопроизводства являются предметом исследования в трудах большинства цивилистов, экспертов, аналитиков, ученых из области гражданского и уголовного процесса. В сфере административного судопроизводства аспекты использования цифровых технологий в системе административных судов освещены недостаточно. На основе имеющихся научных подходов и аналитического обзора в данной статье была сделана попытка провести самостоятельное исследование

Ключевые слова: цифровые технологии, судопроизводство, цифровое правосудие, доступность, электронный формат, электронное правосудие, цифровая безопасность.

Introduction

Digital technologies have become an integral part not only of the digital economy, culture, and social life of society but also of the judicial system of Kazakhstan. In the context of the stable development of administrative justice, the use of digital technologies in the consideration of public proceedings is also a necessary factor.

The Universal Declaration of Human Rights of the United Nations (1948) guarantees the right to

access and equality. As the global human society, driven by digital and other technologies, seeks to preserve and enhance its ability to control and adapt to the accelerating changes in society, the use of digital competence, digital confidence, and digital accountability becomes increasingly essential (Declaration).

By early 2025, the level of digital literacy among the population has significantly increased – reaching 90%. For comparison, in 2021, this figure stood at 87.3%, in 2019 at 82.1%, and in 2018 at 79.6% (Digital Literacy Level, 2025).

The demand for digital justice among participants in disputed legal relations within the field of administrative justice is also growing. The Supreme Court of the Republic of Kazakhstan reports that in just the first quarter of 2024, approximately 7,000 administrative claims were reviewed. In contrast, as of early January 2023, this number was around 1,868 (Supreme Court, 2024). This not only indicates the active development of digital case proceedings but also highlights the significance of the administrative court system's work.

At present, modern advancements in science and technology bring to the forefront not only questions regarding the current state of digital administrative proceedings and the implementation of cutting-edge technologies in courts but also the continuous professional development of the judiciary through innovations in ICT. There is a pressing need for legislative regulation of new aspects such as improving digital analytical tools, establishing key criteria for judicial digital literacy, defining AI system usage algorithms, strengthening digital security mechanisms, and ensuring the confidentiality of digital information, among many other aspects.

As of today, key state innovations include the introduction of a judicial enforcement robot, digital power of attorney, and online registration of legal entities. The accelerating pace of digital technology development imposes new demands not only on the speed of legislative decision-making but also on the transformation of judicial processes. As one quote aptly states, "Digitalization should not be seen as an end in itself but as a means to achieve the well-being and prosperity of the state" (Huppert et al., 2008).

Digital technologies undeniably influence the evolution of scientific perspectives and the stable functioning of the judicial system. However, procedural legislation reveals terminological discrepancies between theoretical approaches and practical reality. The lack of a clear algorithm for the digital format of administrative proceedings complicates in-depth research and the ability to conduct a proper legal assessment.

In this regard, we believe that, in line with the goals of digital transformation in administrative justice, it is essential to establish a framework that defines the digital competencies of courts, the digital rights and responsibilities of participants, and guarantees for cybersecurity. The absence of proper legal regulation in these areas leads to violations of the principles of transparency and openness in judicial proceedings.

Materials and methods

The methodological foundation of this research comprises both general scientific and empirical methods of analysis. Based on the analysis of the regulatory framework, constitutional norms, administrative procedural and processual legislation, as well as strategic and programmatic documents of the Republic of Kazakhstan regulating the digitalization of courts, were examined first and foremost. The comparative legal method was employed to highlight the priority of international norms, compare foreign experiences, and assess the possibilities of their adaptation in Kazakhstan. Through content analysis, scientific publications by foreign and Kazakhstani scholars and experts, focused on studying pressing issues of digital justice, were analyzed. Analytical and statistical methods from recent years were applied to provide readers with an understanding of the stability indicators of the studied issues, to compare data, and to develop further prospects for digital justice. Using a systematic approach, an attempt was made to demonstrate the need to study the digital format of administrative legal proceedings as an integrated process encompassing technological, legal, organizational, and social aspects. Overall, the use of these methods enabled the study of the format of administrative legal proceedings as part of Kazakhstan's digital judicial system, identifying its key problems, trends, and prospects for further development.

Literature review

Digital (electronic) justice has become the subject of academic research for numerous authors. In civil law and procedural law, various problematic aspects are discussed at the stages of pre-trial proceedings.

Theoretical and analytical examination of the digital format of administrative proceedings demonstrates the need for more in-depth studies in both the academic and practical spheres. Our research focuses on two key directions:

1. Digital justice as a phenomenon of digital transformation.
2. The digital format of administrative legal proceedings refers to the use of electronic technologies and digital platforms by courts in the process of handling administrative cases.

In the theory of administrative procedure, three conditional groups of relationships associated with digital technologies are typically distinguished:

1. The first group is related to the right to file an administrative claim electronically.

2. The second group focuses on the realization of the right to receive documents from the court in electronic form.

3. The third group defines the court's ability to evaluate electronic evidence (Morozova et al., 2020: 189).

Analyzing the concept proposed by the authors and the law enforcement norms of the legislation of the Russian Federation, it is worth noting the detailed algorithm for filing an administrative claim through automated systems developed for courts (Part 2, Article 45 of the CAS RF) (Code, 2015). The Administrative Procedural and Processual Code of the Republic of Kazakhstan does not provide such an algorithm (Code, 2020).

In this context, it is appropriate to state, quoting, "technology has advanced faster than the law." In cases where a specific relationship does not appear to fall under an existing legal prohibition, or where the law is poorly formulated, there is no choice but to present the facts in an appropriate form (Correia et al., 2024: 221).

Electronic justice has become not only a response to crisis periods such as pandemics and emergencies but also an objective inevitability, driving the emergence of a new format for court hearings (Banica, 2020). Electronic justice is described as a "complex social phenomenon with various qualitative components that continues to evolve within the judicial and legal reality" (Burdin et al., 2021: 222).

Digital justice, utilizing artificial intelligence, often referred to by researchers as "predictive justice" or "forecastable justice," was initially developed for use by legal departments, insurers (both for internal needs and for policyholders), as well as legal professionals to predict the outcomes of court proceedings (Schneier, 2015).

As we can see, modern studies increasingly emphasize the importance of digital (electronic) justice.

Contemporary research also actively discusses the issue of digital competence (literacy) in courts. According to scholars, a judge's digital competence should align with the concept of informatization of procedural actions in courts of general jurisdiction. Modern judicial education must integrate traditional legal knowledge with new technological (digital) competencies (Chulliev, 2024). A similar concept exists in Kazakhstan's judicial system (Rakhmetov, 2023).

Given the broad scope of the topic, we consider it appropriate to focus on the importance of the

concept of the digital format in administrative legal proceedings, identify the challenges it presents, explore the methods practitioners use to address these issues, and examine how theoretical and legislative foundations are being developed to resolve future challenges.

Results and discussion

Digital technologies have a global impact on business processes, corporate culture, and the relationships between citizens, organizations, and judicial authorities.

The necessity of electronic justice has been recognized worldwide.

Singapore is one of the most digitally advanced countries. A distinctive feature of its modern judicial system is the rule of law, strict judicial policies, a competent and honest judiciary, the absence of corruption, and transparency of information. The digital court filing system in Singapore was introduced as early as 2000. The country's advancements in digital technologies enabled its courts to be the first to conduct judicial proceedings in an electronic format. At every stage, judges could manage cases from their personal computers with internet access.

Additionally, Singapore developed the eLitigation system, which provided unified access to all court users. Since 2016, the submission of court documents through social media platforms such as Facebook, Skype, WhatsApp, Viber, and others has also been made possible.

Within the framework of the OECD's activities and the accumulated experience of its member states, the following observations can be made. Digital justice among OECD countries is implemented in different ways, using various technologies. The primary regulator of all introduced innovations remains legislation, which in international legal practice is often heterogeneous and unstable.

Our observations indicate that experimental digital methods and their implementation in courts, along with the rapid development of ICT, significantly outpace the legal regulation of the social relations emerging from these processes. In addition to digital technologies, the introduction of an experimental legal regime has been proposed (Idrysheva, 2022). Such laws have been successfully implemented in the United Kingdom and Russia.

Regarding the United States, federal courts transitioned to fully electronic legal proceedings only in 2005. Since then, an electronic system for judicial case management has been in operation. Today,

there are over one million users of the Public Access to Court Electronic Records (PACER) system, including judges, attorneys, government agencies, trustees, researchers, businesses, media representatives, and others (Adler, 2019).

Like in our courts, the videoconferencing system (VCS) is widely used in U.S. courts for conducting online hearings. It is important to highlight that the VCS in courts is compatible with almost any online communication platform worldwide. This represents a significant technical advancement in the use of digital broadcasting methods in judicial proceedings.

In the era of digital transformation, the collection of vast amounts of data on citizens has become possible. Similarly, participants in procedural relations now can exercise their rights electronically. It is safe to say that digital technologies have been successfully integrated into the professional legal community and court systems. Digital justice is the result of various contextual, institutional, and individual innovation processes (Fenwick et al., 2016).

According to the Concept of Information Policy of the Judicial System of the Republic of Kazakhstan, the principle of information transparency reflects the implementation of fundamental principles of justice, such as accessibility, immediacy, openness, and publicity (Concept, 2021).

Access to justice means the ability to receive qualified legal assistance when appealing to a court. This right is enshrined in paragraph 3 of Article 13 of the 1995 Constitution (Constitution, 1995). The process of exercising this right through digital (electronic) technologies allows citizens to submit documents to the court electronically, receive judicial acts, and access any case-related information directly through an online platform.

This digitalization includes online document submission, digital court diaries, electronic case files, and forms that enhance judicial access to electronic communication with lawyers and participants in legal proceedings.

Electronic participation is built upon three fundamental components: ensuring public access to legal information via the internet, public consultations and engagement, and digital decision-making, enabling direct citizen involvement in judicial processes through online platforms.

As of today, access to judicial information is fully provided through the official website of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan. One hundred percent of judicial acts are published, including those available on digital platforms, in ac-

cordance with legal regulations (Regulations, 2014). The only exceptions are cases heard in closed sessions, which involve information protected by law, including state, official, and commercial secrets.

The electronic judicial archive is accessible not only to judges but also to any digital network user. However, access to judicial acts of higher courts is restricted to local courts only. This system significantly enhances public engagement, improves the efficiency and responsiveness of judicial communication, and minimizes financial and logistical burdens for the parties involved in legal proceedings.

While digital openness strengthens public accessibility, it also raises concerns regarding data security and, in some cases, necessitates the implementation of legal restrictions to safeguard sensitive information. As part of protective measures, the judiciary has increasingly shifted toward online court proceedings to ensure secure digital interactions.

Information support for government agencies in Kazakhstan was carried out from 2019 to 2022. During this period, judicial operations reached a new level, and IT technologies demonstrated both their necessity and effectiveness in legal practice.

The field of digital technologies is continuously expanding, further emphasizing the importance of utilizing digital tools.

The digital capabilities of courts ultimately impact the legality and justification of judicial decisions in administrative cases. We believe that the foundation of the justice system lies in the application of law to specific circumstances and the way rights and claims can be asserted in judicial proceedings. This requires not only judges with legal expertise and qualifications but also well-defined procedural algorithms that facilitate the successful implementation of online judicial processes.

Since 2021, administrative justice practices in Kazakhstan have demonstrated that 92% of administrative claims are now submitted electronically through the judicial cabinet. The remaining 8% are digitized using a scanning system, which integrates them into the electronic judicial process according to a set algorithm.

Currently, the primary digital services available to judges include “E-Mediation,” “Online Consultation,” “Case Search,” “Online Statement Constructor,” “Judicial Acts Database,” the “Judge’s Diary” module, “Text Mining,” and others, as well as the “Torelik” system. Users can access the unified online platform sud.gov.kz, where they can independently file administrative claims, pay state fees

online, select a professional mediator through an online search, and perform other legal actions.

In essence, IT innovations have introduced a new paradigm, particularly in digital justice, which must be actively implemented. Artificial intelligence (AI) and its algorithms are already widely used across various professions and industries, making their integration into the justice system inevitable.

Predictive justice, in general, refers to an AI-driven technology based on statistical modeling of past judicial decisions to determine the most probable outcome of a specific case. The use of AI in justice has been endorsed by the European Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems. According to the European Ethical Charter, states are required to establish an efficient, high-tech system for swift and transparent justice. The charter highlights AI's potential to enhance the quality and efficiency of judicial processes.

The goal of courts is not merely to automate inefficient current practices, judicial procedures, or even laws. The challenge lies in integrating innovations into judicial practices and justice systems in ways previously deemed impossible. Some advancements will enable both new digital methods and existing procedures to function at an accelerated and secure pace.

AI-driven programs have the capability to analyze judicial rulings, compare them, and identify decisions that significantly deviate from established legal precedents. Such deviations may stem from various factors, including legislative changes.

In Kazakhstan, an AI-based system was introduced in 2019 under the name "Judicial Smart Analytics." The system operates by selecting the top 10 judicial cases like the one under review, providing a reference framework for decision-making.

Another IT solution, implemented in Kazakhstani courts since 2022, is an AI-powered robot designed to draft judicial decisions based on predefined legal algorithms. This system is particularly useful in cases where judicial discretion is strictly regulated by law. For example, the issuance of a sanction prohibiting a debtor from leaving the country. By integrating relevant databases, the AI can generate a draft sanction within minutes after receiving the case materials. However, the responsibility for signing the decision remains with the judge.

Beyond the use of digital technologies and their consumption, cybersecurity is a crucial component of digital administrative justice. Some experts argue that to maintain a fair balance between transparency in judicial decisions and the protection of fundamen-

tal rights, the names and addresses of participants should not be disclosed. This would prevent the risk of unlawful data usage or identity theft while also safeguarding confidential information contained in certain rulings. The most effective method for systematizing and storing such data is through automated platforms (Battelli, 2021).

Undoubtedly, "to protect personal data, it is necessary to impose access restrictions on judicial materials in cases where the extraction of personal information from court decisions is required" (Morkhat, 2023). In our view, such measures will help establish a balance between individual rights and societal interests.

When addressing ethical concerns, it is important to emphasize that digitalization of judicial processes risks diminishing the human elements of justice—such as a judge's sense of responsibility, professional experience, moral judgment, duty, honor, and conscience. This shift raises concerns that judicial decisions may overlook human needs that do not fall within the formal scope of legal authority. In other words, digital technologies inherently pose the risk of limiting personal freedoms through mechanisms of total control. Given this, the state may eventually need to seek a social compromise—balancing, on one hand, the positive right to security and, on the other, the fundamental right to personal freedom and quality of life.

It is also worth agreeing with the statement that when making decisions, a judge requires not only knowledge of positive (formal) law but also a certain level of cognitive and emotional competence, which artificial intelligence cannot possess (Morkhat, 2023). Digital vulnerability and violations of digital rights pose serious challenges to the fair and impartial consideration of court cases (Bekmagambetov, 2020).

In Kazakhstan, an AI-based system was introduced in 2019 under the name "Judicial Smart Analytics." The system selects the top 10 most relevant court cases similar to the one under review, serving as a reference for judicial decision-making.

Another IT product, implemented in Kazakhstani courts since 2022, is an AI-powered robot that generates draft judicial decisions for cases where judicial discretion is strictly regulated by law. For example, issuing a sanction prohibiting a debtor from leaving the country. By integrating relevant databases, the system can generate a draft within minutes after receiving case materials. However, the responsibility for signing the final decision remains with the judge.

As noted by high-ranking experts in Kazakhstan's judicial system, IT solutions not only help reduce the workload of courts but also serve as anti-corruption tools (Akhmedzakirov, 2021).

A court ruling is a critical step that can determine the fate of individuals. The responsibility for the consequences of such life-altering decisions ultimately lies with the judge.

The publication of judicial decisions is also a fundamental principle of judicial transparency. However, in some cases, disclosing information related to personal data may not be appropriate.

Based on the discussion above, we will highlight the main characteristics of the latest software applications, noting their advantages (Table 1).

Table 1 – Digital technologies of administrative courts

Application areas of technologies	Functions	Prospects
court case management automation systems	Automate tracking of court cases and use collected data	Improve data and procedure standardization
Electronic workspace for lawyers (legal documents and legal information systems)	Provide up-to-date information on precedents and legal information to judicial staff	Create conditions within the organization that facilitate regular updates of legal information
Technologies for courtrooms Video/audio conferencing	Facilitate hearings, reduce costs, and enhance security	Collaboration between various judicial bodies and legislative changes
Electronic document submission and integrated justice chain	Allows filing claims online and exchanging case materials online, ensuring interaction between law enforcement and judicial information systems	Development of information infrastructure; legislative and procedural changes; cooperation between independent institutions; legacy systems; legislative and procedural changes

Overall, it can be noted that law enforcement practice, alongside traditional judicial procedures, is successfully integrating with the databases of information systems, including automation, robotics, and artificial intelligence (AI). Digital tools are being actively implemented in court operations, and there is significant progress in the use of robotics in judicial processes.

At the same time, existing legislative gaps in regulating the digital infrastructure of courts and its participants (citizens and their associations) are still in the development stage. As is well known, crucial legal frameworks such as digital security, personal data protection, AI usage algorithms, digital rights and guarantees, and others are currently being drafted as part of the Digital Code of the Republic of Kazakhstan.

Conclusion

The theoretical study of practical mechanisms for using digital technologies in administrative proceedings allows us to draw the following conclusions.

The concept implemented in the Kazakhstani judicial system to improve access to court procedures

has not only accelerated and simplified judicial practice but has also provided opportunities for remote participation for both citizens and courts. The gradual introduction of modern tools for recording judicial information has expanded access to information and citizens' personal data, thereby ensuring the realization of their constitutional right to access justice.

The advancements in modern information technologies have undoubtedly helped address the issue of access to justice within court operations—a problem that had persisted until recently.

The “Digital Analytics of Judicial Practice” service, currently operating within the Supreme Court's digitalization program, enables an in-depth analysis of court rulings based on specific case circumstances. This service provides a wide range of intelligent search tools to predict possible case outcomes. The potential of such predictive analytics should be leveraged not only by judges and court staff but also by the direct participants in the legal process.

Another advantage of standardized digital court rulings is ensuring consistency across the country.

One of the five key principles of Kazakhstan's development, as outlined in the National Develop-

ment Plan until 2029, is improving the quality of justice while reducing case processing time (National Plan, 2023). We believe that further digitalization of the judiciary will contribute to this goal. Automated standardization of digital justice, in this regard, helps establish a more uniform judicial practice, continuously enhancing the concept of fairness within the country.

As digital technologies continue to evolve, they will undoubtedly transform the working principles and legal practices of judges. Citizens' expectations will also shift, particularly regarding their digital demands for professional judicial services. Legal procedures, and possibly even legislation, will undergo changes, and soon, courts will introduce numerous innovations that are currently still in development.

Литература

- Ахметзакиров Н. (2021) Об онлайн процессах, искусственном интеллекте и экстерриториальной подсудности. *Заң және заман*. №6 (234) 2021 с.32-34
- Бекмагамбетов А.Б. (2020) Права человека в цифровую эпоху и кибербезопасность. Глава 8 в монографии *Права человека в механизме национальной безопасности: доктрина права и правовая жизнь*. Тамбов. 2020 с. 168-194
- Бурдин Е.В., Зуев С.В. (2021) *Электронное правосудие: Монография*. – М.: РГУП, 2021. – 344 с.
- Всеобщая Декларация прав человека ООН 1948 года. [Электронный ресурс] – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
- Идрышева С. К. (2022). О цифровом кодексе Казахстана. DOI 10.51634/2307
- Информационная политика судебной системы Республики Казахстан от 23 июля 2021 года URL: <http://astanazan.kz/?p=3406>
- Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации от 08.03.2015 №21-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа // URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_176147/20d9946f88e3a70570c83b60cefe97a3944dba01/
- Кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI «Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL :https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35132264&pos=584;-42#pos=584;-42.
- Конституция 30 августа 1995 года // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
- Морхат П.М. (2023) Правосубъектность искусственного интеллекта в сфере права интеллектуальной собственности: гражданско-правовые проблемы: дис. ... д-ра юрид. наук // URL: dis.rgiis.ru
- Морозова Г.А., Губайдуллина Э.Х. (2020) Цифровые технологии в административном судопроизводстве. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*. 2020. № 4-2 (43) Серия Право. С. 189-192
- Официальный сайт Верховного Суда Республики Казахстан// URL: <https://sud.gov.kz/rus>
- Рахметов, Б. Ж. (2023). Цифровизация правоохранительной и судебной систем в Республике Казахстан// URL: <https://elib.psu.by/bitstream/123456789/38324/1/33-36.pdf>
- Регламент Верховного Суда О порядке размещения судебных актов, информации о деятельности суда, сведений о делах, находящихся в производстве судов Республики Казахстан, в интернет-ресурсах судебных органов// URL: <https://sud.gov.kz/rus/content/o-poryadke-razmeshcheniya-sudebnyh-aktov-informacii-o-deyatelnosti-suda-svedeniy-o-delah>
- Уровень цифровой грамотности в Казахстане достиг рекордных 90%. [Электронный ресурс] – URL: <https://golos-naroda.kz/33796-uroven-tsifrovoy-gramotnosti-v-kazakhstane-dostig-rekordnykh-90-1718539186/>
- Adler M. (2019) *Justice in the Digital State: Assessing the Next Revolution in Administrative Justice* by Joe Tomlinson (Bristol: Policy Press, 2019, 97 pp., £12.99 (pbk) <https://doi.org/10.1111/jols.12219>
- Banica R.A. (2020) Digitization of justice in the context of the COVID-19 pandemic and the implications of digitalization on constitutional rights// https://www.revistadedreptconstitutional.ro/wp-content/uploads/1contents/2020_2/2020_2_Ruxandra_A_Banica_Digitization_of_justice_in_the_context_of_the_COVID_19_pandemic.pdf
- Battelli, E. (2021) La decisión robótica: algoritmos, interpretación y justicia predictiva”, *Revista de Derecho Privado*, Universidad Externado de Colombia, n.40, enero-junio 2021, 45-86, DOI: <https://doi.org/10.18601/01234366.n40.03>.
- Correia, P. M. A. R., Pereira, S. P. M., & Bilhim, J. A. de F. (2024). Innovation and Digital Transformation in Justice: A Systematic Literature Review. *Journal of Digital Technologies and Law*, 2(1), 221–250. <https://doi.org/10.21202/jdtl.2024.12>
- Chulliev, S. (2024). Transforming judicial competencies: a framework for judge training and qualification in ai-enhanced court systems. *Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal*, 2(3).
- Fenwick M., Wulf K., Erik P.M. Regulation Tomorrow: What Happens When Technology Is Faster Than the Law??? January 2016 SSRN Electronic Journal DOI:10.2139/ssrn.2834531/https://www.researchgate.net/publication/315488053_Regulation_Tomorrow_What_Happens_When_Technology_Is_Faster_Than_the_Law
- Huppert F., Marks N., Clark A., et al. (2008) *Measuring Well-being Across Europe: Description of the ESS Well-being Module and Preliminary Findings* // *Social Indicators Research*. 2008. No. 91 (3). URL: https://www.researchgate.net/publication/24117882_Measuring_Wellbeing_Across_Europe_Description_of_the_ESS_Well-being_Module_and_Preliminary_Findings
- Schneier, B. (2015). *Secrets and lies: digital security in a networked world*. John Wiley & Sons.

References

- Adler M. (2019) *Justice in the Digital State: Assessing the Next Revolution in Administrative Justice* by Joe Tomlinson (Bristol: Policy Press, 2019, 97 pp., £12.99 (pbk)) // <https://doi.org/10.1111/jols.12219>
- Ahmetzakirov N. (2021) Ob oflajn processah, iskusstvennom intellekte i eksterritorial'noj podsudnosti [On offline processes, artificial intelligence and extraterritorial jurisdiction]. *Zang zhane zaman*. №6 (234) 2021 s.32-34
- Banica R.A. (2020) Digitization of justice in the context of the COVID-19 pandemic and the implications of digitalization on constitutional rights // https://www.revistadedreptconstitutional.ro/wp-content/uploads/1contents/2020_2/2020_2_Ruxandra_A_Banica_Digitization_of_justice_in_the_context_of_the_COVID_19_pandemic.pdf
- Battelli, E. (2021) La decisión robótica: algoritmos, interpretación y justicia predictiva. *Revista de Derecho Privado*, Universidad Externado de Colombia, n.40, enero-junio 2021, 45-86, DOI: <https://doi.org/10.18601/01234366.n40.03>
- Bekmagambetov A.B. (2020) Prava cheloveka v cifrovuyu epohu i kiberbezopasnost'. Glava 8 v monografii Prava cheloveka v mekhanizme nacional'noj bezopasnosti: doktrina prava i pravovaya zhizn' [Human rights in the digital age and cybersecurity. Chapter 8 in the monograph Human rights in the national security mechanism: doctrine of law and legal life.]. – Tambov. 2020. – s. 168-194
- Burdin E.V., Zuev S.V. (2021) *Elektronnoe pravosudie: Monografiya* [Electronic justice: Monograph]. – M.: RGUP, 2021. – 344 s.
- Chulliev, S. (2024). Transforming judicial competencies: a framework for judge training and qualification in ai-enhanced court systems. *Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal*, 2(3).
- Correia, P. M. A. R., Pereira, S. P. M., & Bilhim, J. A. de F. (2024). Innovation and Digital Transformation in Justice: A Systematic Literature Review. *Journal of Digital Technologies and Law*, 2(1), 221–250. <https://doi.org/10.21202/jdtl.2024.12>
- Fenwick M., Wulf K., Erik P.M. Regulation Tomorrow: What Happens When Technology Is Faster Than the Law? January 2016 SSRN Electronic Journal DOI:10.2139/ssrn.2834531 https://www.researchgate.net/publication/315488053_Regulation_Tomorrow_What_Happens_When_Technology_Is_Faster_Than_the_Law
- Huppert F., Marks N., Clark A., et al. (2008) Measuring Well-being Across Europe: Description of the ESS Well-being Module and Preliminary Findings // *Social Indicators Research*. 2008. No. 91 (3). URL: https://www.researchgate.net/publication/24117882_Measuring_Wellbeing_Across_Europe_Description_of_the_ESS_Well-being_Module_and_Preliminary_Findings
- Idrysheva S. K. (2022). O cifrovom kodekse Kazakhstana [On the Digital Code of Kazakhstan]. DOI 10.51634/2307
- Informacionnaya politika sudebnoj sistemy Respubliki Kazahstan ot 23 iyulya 2021 goda [Information policy of the judicial system of the Republic of Kazakhstan dated July 23, 2021] URL: <http://astanazan.kz/?p=3406>
- Kodeks administrativnogo sudoproizvodstva Rossijskoj Federacii ot 08.03.2015 №21-FZ [Code of Administrative Procedure of the Russian Federation dated 08.03.2015 No. 21-FZ] [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa // URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_176147/20d9946f88e3a70570c83b60cefe97a3944dba01/
- Kodeks Respubliki Kazahstan ot 29 iyunya 2020 goda № 350-VI «Administrativnyj procedurno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan» [Code of the Republic of Kazakhstan dated June 29, 2020 No. 350-VI “Administrative Procedural Code of the Republic of Kazakhstan”] [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: URL :https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35132264&pos=584;-42#pos=584;-42.
- Konstituciya 30 avgusta 1995 goda [Constitution of August 30, 1995] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
- Morhat P.M. (2023) Pravosub'ektnost' iskusstvennogo intellekta v sfere prava intellektual'noj sobstvennosti: grazhdansko-pravovye problemy: dis. ... d-ra yurid. nauk // URL: dis.rgiis.ru
- Morozova G.A., Gubajdullina E.H. (2020) Cifrovye tekhnologii v administrativnom sudoproizvodstve. *Mezhdunarodnyj zhurnal gumanitarnyh i estestvennyh nauk* [Digital technologies in administrative proceedings. International journal of humanitarian and natural sciences]. – 2020. № 4-2 (43) *Seriya Pravo*. S. 189-192
- Oficial'nyj sajt Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan [Official website of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan] // URL: <https://sud.gov.kz/rus>
- Rahmetov, B. ZH. (2023). Cifrovizaciya pravoohranitel'noj i sudebnoj sistem v Respublike Kazahstan [Digitalization of law enforcement and judicial systems in the Republic of Kazakhstan] // URL: <https://elib.psu.by/bitstream/123456789/38324/1/33-36.pdf>
- Reglament Verhovnogo Suda O poryadke razmeshcheniya sudebnyh aktov, informacii o deyatelnosti suda, svedenij o delah, nahodyashchihsia v proizvodstve sudov Respubliki Kazahstan, v internet-resursah sudebnyh organov [Regulations of the Supreme Court On the procedure for posting judicial acts, information on the activities of the court, information on cases pending in the courts of the Republic of Kazakhstan, in the Internet resources of judicial bodies] // URL: <https://sud.gov.kz/rus/content/o-poryadke-razmeshcheniya-sudebnyh-aktov-informacii-o-deyatelnosti-suda-svedeniy-o-delah>
- Schneier, B. (2015). *Secrets and lies: digital security in a networked world*. John Wiley & Sons.
- Uroven' cifrovoy gramotnosti v Kazahstane dostig rekordnyh 90%. [The level of digital literacy in Kazakhstan has reached a record 90%] [Elektronnyj resurs] – URL: <https://golos-naroda.kz/33796-uroven-tsifrovoy-gramotnosti-v-kazahstane-dostig-rekordnykh-90-1718539186/>
- Vseobshchaya Deklaraciya prav cheloveka OON 1948 goda [UN Universal Declaration of Human Rights of 1948]. [Elektronnyj resurs] – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

Information about authors

Egezhanova Diana Ramzievna – Alikhan Bokeikhan University doctoral student, (Kazakhstan, Semey, e-mail: egezhanova_d@mail.ru).

Saktajanova Indira Sovetovna (corresponding author) – Candidate of Legal Sciences, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law at L.N. Gumilev Eurasian National University (Kazakhstan, Astana, e-mail: Aridnis@mail.ru).

Saktajanova Akmaral Bakytovna – PhD, Senior Lecturer of the Department of Legal Disciplines at A.K. Kusainov Eurasian Humanitarian Institute (Kazakhstan, Astana, e-mail: Aridnissakta.11@gmail.com)

Askat Yessenaliyev- South Kazakhstan University named after M. Auezov (Kazakhstan, Shymkent, e-mail: Askat_01.31@mail.ru).

Yessentemirova, Aigul Maratovna – PhD, postdoctoral student of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov (Kazakhstan, Astana, e-mail: bam051289@inbox.ru).

Сведения об авторах

Егежанова Диана Рамзиевна – докторант Alikhan Bokeikhan University (Казахстан, Семей, e-mail: egezhanova_d@mail.ru);

Сактаганова Индира Советовна (корреспондент-автор) – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, доцент Евразийского Национального Университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан, Астана, e-mail: Aridnis@mail.ru);

Сактаганова Акмарал Бакытовна – доктор PhD Евразийского гуманитарного института им. А.К. Құсайынова, (Казахстан, Астана, Aridnissakta.11@gmail.com);

Есеналиев Асқат Ералыұлы – Южно-Казахстанский университет им. М.О. Ауэзова (Казахстан, Шымкент, Askat_01.31@mail.ru);

Есентемірова Айгүл Маратовна – PhD, постдокторант Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан, Астана, e-mail: bam051289@inbox.ru).

Авторлар туралы мәлімет:

Егежанова Диана Рамзиевна – Әлихан Бөкейхан атындағы университеттің докторанты (Қазақстан, Семей, e-mail: egezhanova_d@mail.ru);

Сақтаганова Индира Советқызы – (тілші-автор), заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. атындағы Еуразия ұлттық университетінің доценті. Л.Н. Гумилев (Қазақстан, Астана, e-mail: Aridnis@mail.ru);

Сақтаганова Ақмарал Бақытқызы – атындағы Еуразия гуманитарлық институтының PhD докторы. А.К. Құсайынова, (Қазақстан, Астана, Aridnissakta.11@gmail.com);

Есеналиев Асқат Ералыұлы – Оңтүстік Қазақстан университеті. М.О. Әуезова (Қазақстан, Шымкент, Askat_01.31@mail.ru);

Есентемірова Айгүл Маратқызы – PhD докторы, Л.Н. атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты. Л.Н. Гумилев (Қазақстан, Астана, e-mail: bam051289@inbox.ru).

Previously sent (in English): February 27, 2025.

Accepted: March 10, 2025.

**A. Duyssenkul^{1*}, G. Begazova², T. Dyussebayev²,
M.G. Dyussengaliyeva³, K.E. Otebaliyeva⁴**

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

²Kunaev University, Almaty, Kazakhstan

³Makhambet Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan

⁴Caspian University of Technology and Engineering named after Sh.Yessenov, Aktau, Kazakhstan

*e-mail: Akzhan.duyssenkul@mail.ru

LEGAL REGULATION OF INFORMATION SECURITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Information security is recognized as a comprehensive task, which includes the protection of legally protected information, which forms a single system of national security, as well as a system of appropriate measures of an administrative, organizational, educational and legal nature. The problem of information security as an integral part of national security is constantly being complicated by the processes of penetration of data processing and computing systems in any sphere of society. The interests of the individual in the field of Information contribute to the strengthening of democracy, the creation of a social society, ensuring the interests of the individual in the field of information and the spiritual renewal of Kazakhstan. The interests of the state consist in the sovereignty and territorial integrity of Kazakhstan, political, economic and social stability, as well as the creation of opportunities for the systematic development of the National Information Infrastructure to preserve the integrity of the constitutional system of people and citizens.

However, given that the problems of information security are a global problem, the problems of the information Front, information weapons, information threats, information inequalities, information and psychological security, information and energy security, information and economic security have not been studied in the Republic of Kazakhstan. The current legislation of the Republic of Kazakhstan requires systematic legal regulation on the basis of ensuring information security, the formation of the information space, the fight against cybercrime, the protection of information resources and networks.

In the article, the authors study the issue of its entry into the International Information and electronic space, protecting the interests of information subjects, taking into account the importance of informatization in the context of the formation and development of qualitatively new socio-economic and political relations in the Republic of Kazakhstan.

Key words: information security, security, information and electronic space, national economy, protection of the right to access information, protection of the information system, informatization.

**А. Дүйсенқұл^{1*}, Г. Бегазова², Т. Дюсебаев²,
М.Г. Дюсенгалиева³, Қ.Е. Өтебалиева⁴**

¹Тұран университеті, Алматы, Қазақстан

²Қонаев университеті, Алматы, Қазақстан

³Махамбет Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан

⁴Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау, Қазақстан

*e-mail: Akzhan.duyssenkul@mail.ru

Қазақстан Республикасындағы ақпараттық қауіпсіздікті құқықтық реттеу

Ақпараттық қауіпсіздік ұлттық қауіпсіздіктің бір жүйесін құрайтын заңмен қорғалатын ақпаратты қорғауды, сондай-ақ, әкімшілік, ұйымдастырушылық, тәрбиелік және құқықтық сипаттағы тиісті шаралар жүйесін қамтитын кешенді міндет деп танылады. Ұлттық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі ретінде ақпараттық қауіпсіздік мәселесі қоғамның кез-келген саласында деректерді өңдеу мен есептеу жүйелерінің ену процестерімен үнемі күрделене түсуде. Жеке адамның ақпарат саласындағы мүддесі демократияны нығайтуға, әлеуметтік қоғамның құрылуына, жеке тұлғаның ақпарат саласындағы мүдделерін қамтамасыз етуге және Қазақстанның рухани жаңаруына ықпал етеді. Ал, мемлекеттің мүддесі Қазақстанның егемендігі мен аумақтық тұтастығынан, саяси-экономикалық және әлеуметтік тұрақтылығынан, сондай-ақ, адам мен азаматтың конституциялық құрылыстың бұзылмастығын сақтау үшін ұлттық ақпарат инфрақұрылымының жүйелі түрде дамуына мейілінше мүмкіндіктер жасаудан тұрады.

Десе де, ақпараттық қауіпсіздік проблемалары әлемдік проблема екенін ескерсек, Қазақстан Республикасында ақпараттық майдан, ақпараттық қару, ақпараттық қауіп-қатер, ақпараттық теңсіздіктер, ақпараттық-психологиялық қауіпсіздік, ақпараттық-энергетикалық қауіпсіздік, ақпараттық-экономикалық қауіпсіздік, мәселелері зерттеліп нәтиже таппаған. Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, ақпараттық кеңістігін қалыптастыру, киберқылмысқа қарсы күрес, ақпараттық ресурстар мен желілерді қорғау негізінде жүйелі құқықтық реттеуді қажет етеді.

Мақалада авторлар Қазақстан Республикасында сапалы жаңа әлеуметтік-экономикалық және саяси қатынастарды қалыптастыру және дамыту жағдайында ақпараттандырудың маңыздылығын ескере отырып, оның халықаралық ақпараттық-электрондық кеңістікке енуі, ақпарат субъектілерінің мүдделерін қорғау мәселесін зерделейді.

Түйін сөздер: ақпараттық қауіпсіздік, қауіпсіздік, ақпараттық және электрондық кеңістік, халық шаруашылығы, ақпаратқа қол жеткізу құқығын қорғау, ақпараттық жүйені қорғау, ақпараттандыру.

А. Дүйсенкүл^{1*}, Г. Бегазова², Т. Дюсебаев²,
М.Г. Дюсенғалиева³, К.Е. Утеғалиева⁴

¹Университет Туран, Алматы, Қазақстан

²Университет Қунаева, Алматы, Қазақстан

³Западно-Казхастанский университет имени Махамбета Утемисова, Уральск, Қазақстан

⁴Каспийский университет технологий и инжиниринга им. Ш. Есенов, Актау, Қазақстан

*e-mail: Akzhan.duysenkul@mail.ru

Правовое регулирование информационной безопасности в Республике Казахстан

Информационная безопасность признается комплексной задачей, включающей охрану охраняемой законом информации, составляющей единую систему национальной безопасности, а также систему соответствующих мер административного, организационного, воспитательного и правового характера. Проблема информационной безопасности как составной части национальной безопасности постоянно усложняется процессами проникновения систем обработки и расчета данных в любую сферу общества. Интересы личности в информационной сфере способствуют укреплению демократии, созданию социального общества, обеспечению интересов личности в информационной сфере и духовному обновлению Казахстана. Интересы государства заключаются в суверенитете и территориальной целостности Казахстана, политико-экономической и социальной стабильности, а также создании возможностей для системного развития национальной информационной инфраструктуры для сохранения неприкосновенности конституционного строя человека и гражданина.

Тем не менее, учитывая, что проблемы информационной безопасности являются мировой проблемой, в Республике Казахстан изучены вопросы информационного фронта, информационного оружия, информационных угроз, информационного неравенства, информационно-психологической безопасности, информационно-энергетической безопасности, информационно-экономической безопасности. Действующее законодательство Республики Казахстан требует системного правового регулирования на основе обеспечения информационной безопасности, формирования информационного пространства, борьбы с киберпреступностью, защиты информационных ресурсов и сетей.

В статье авторы изучают вопрос ее проникновения в международное информационно-электронное пространство, защиты интересов субъектов информации с учетом важности информатизации в условиях формирования и развития качественно новых социально-экономических и политических отношений в Республике Казахстан.

Ключевые слова: информационная безопасность, безопасность, информационное и электронное пространство, народное хозяйство, защита прав доступа к информации, защита информационных систем, информатизация.

Introduction

The problem of information security is caused by the growing role of information in public life. Modern society is increasingly acquiring the features of an information society. Information security

is interdependent as a component of national security, and this interdependence enhances the development of technological progress.

Information security protection is an independent direction of state policy, which is effective for both the individual and society and is a rational way

to protect the rights and freedoms of every citizen, their legitimate interests. Information security is stimulated by a number of economic, social, and legal factors of the country's development. The main direction of the country's policy in the field of information security and information protection is to preserve the independence and unity of the Republic of Kazakhstan, form a democratic civil society, establish a rule of law, improve the material well-being of the population, increase the economic growth of our state, and maintain international interethnic peace (<https://rep.keu.kz/bitstream/123456789/293/1/%D0%9A%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%BC%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C.%D0%A2..pdf>).

Information security is the only source of security for the current and future development of society, the security of humanity. The information environment is one of the main factors that allows society to progress in the direction of growth. Information security is manifested in the nature of counteracting information threats and influencing public consciousness in order to protect the interests of social groups and individuals of any status in the living environment of society (Lim 2022: 32).

It must be admitted that the phenomenon of globalization is very large-scale. It affects from the individual to the global level, from the material to the psychological level. From this point of view, scientists consider globalization from two sides.

The First party, view globalization as a process of homogeneity of the world in relation to each other. Here there is a fusion of various national, religious, civilizational and other constituent elements within humanity, that is, to consider it a just process of integration.

The second party is considered to be a process that leads to conflict situations arising from the unification of the system. The tendency to bring unknown concepts to new science and the emergence of new situations that have no solution. On the basis of the above-mentioned parties, it is necessary to note such aspects of the globalization process as democratization, marketization, informatization, and the arrival of a cultural system. These are the acting forces that occur continuously and in stages.

The rapid development of computer networks, the emergence of new technologies for the search for information are increasing the interest of various people and institutions to the internet. The use of the global network for commercial purposes and in the processing of confidential information requires the creation of an effective information protection system. When connecting a local

and corporate network to the internet system, we need to ensure the information security of this network. The global internet system is designed as an open system. Therefore, the internet system provides many opportunities for information security breaches at different levels.

The Republic of Kazakhstan makes it possible to have a huge impact on the security of many areas of activity within the country by involving space communication systems in various areas of the economy. This will contribute to raising the prestige of our republic on the world stage (Osmanov 2019: 1).

Methodology

In the process of writing the article, general scientific methods of cognition used in legal Science and related social sciences were used as a methodological basis for the study. In particular, both private and legal methods characteristic of the sphere of civil law were used, as well as historical, comparative analysis, normative-logical, synthesis, systematic-legal, analytical, etc. public-legal methods characteristic of Information Law. A number of existing regulations and legislation were also taken as a basis. In the process of writing the work, the following methods of scientific knowledge were used: analysis, synthesis, abstraction, generalization, similarity, etc.

Discussions and results

Today, all states in the world bring information security issues to the fore in the system of ensuring national security. For this, the primary task of the state is to create a civil society as an information society in the Republic of Kazakhstan, since in the XXI century there is an increase in the role of Information, Information Resources and technologies in the development of citizens and the state. Legislation regulating information security is also being adopted in the Republic of Kazakhstan (Nesterova 2023). For example, the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan approved the Concept of digital transformation, development of the information and communication technologies and cybersecurity industry for 2023-2029 (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35064126), which determines the optimal ways to solve pressing issues in the field of public services for the population and the business community. transformation of public administration and further development of economic sectors using the capabilities of digital technologies.

The implementation of all measures and processes in the field of digitalization and informatization should be carried out in strict accordance with the regulatory framework. As in most countries of the world, Kazakhstan has not yet formed a regulatory framework that adequately regulates the introduction and development of digital processes. The most important problem in the aspect of legal regulation of the digital environment in Kazakhstan is the lack of a legally defined system of principles and approaches in accordance with which regulatory requirements would be developed.

The concept of legal policy until 2030, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan, defines the following tasks:

1. The need for legal regulation of artificial intelligence and robotics, first of all, in order to determine liability for harm caused by their actions, as well as to solve the problem of determining the ownership of intellectual property rights to works created with the participation of artificial intelligence. To study the issue of the possibility of granting robots legal status and, as a result, the possibility of bringing artificial intelligence to legal responsibility.

2. Review of the provisions of the legislation on personal data and their protection in order to bring it into line with a number of basic principles underlying this branch of legislation.

3. Settlement of issues of inadmissibility of discrimination in the use of big data technology and restrictions on the uncontrolled use of gadgets in order to track citizens (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37870586#activate_doc=2).

Of course, the main act that will define the principles and approaches to regulation, as well as the fundamental legal institutions and structures for regulating the digital environment, should be the Digital Code of the Republic of Kazakhstan. However, without waiting for the adoption of the Digital Code, the development of NPA projects of various levels is carried out non-stop. Thus, 12 laws have been amended in the Law of the Republic of Kazakhstan «On Informatization» (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902) over the past three years. At the same time, certain norms and regulations are being implemented without taking into account the fact that in Kazakhstan, as well as in the world at the level of scientific doctrine, many issues of legal regulation of the digital environment have not yet been resolved. So, for example, the Administrative Procedural Code (art. 43-2) contains a provision defining that «the owner of data created, accumulated and acquired at the expense of budgetary funds, as well as ob-

tained by other means established by the laws of the Republic of Kazakhstan, is the state», while the Civil Code of the Republic of Kazakhstan information (data) they are not classified as objects of ownership. Unfortunately, this is not the only such mistake.

According to the law «On informatization», the course of information support is defined as ensuring that the information system intended for use is used for its intended purpose. These include measures to correct, modify and maintain software gaps without modernization and compliance with its integrity without implementing additional service requirements. However, it is also true that there is a problem if the task of the information system needs to be slightly defined. For example, to automate the public service, it is necessary to regulate the task of the information system. However, according to the current law, this process is not possible. In this regard, it will be necessary to amend the law «on Informatization» to simplify the process of development of information systems when automating the activities of a state body and public services provided by them. This is a problem that is becoming apparent in practice. An important place in the system of these means of ensuring information security is occupied by the provisions of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan, providing information security in a number of areas. For example, Chapter 23 of the Administrative Code of the Republic of Kazakhstan provides for liability for administrative offenses in the field of press and information security in the Republic of Kazakhstan (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577100#activate_doc=2).

National security or national security is the protection of the vital interests of the individual, society and the state in various spheres of existence from both internal and external threats, that is, ensuring the stable progressive development of the country. For the first time, the term «national security» was used in the law of the Republic of Kazakhstan «On national security» in 1995, and further additions to the content of this term were reflected in the Annual Messages of the president of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan.

From the point of view of law, the following are recognized as the main form of national security:

- individual – his rights and obligations;
- society – its material and spiritual benefits;
- the state is its constitutional structure, sovereignty and territorial integrity.

Citizens, public organizations and associations that are subjects of security have the rights

and obligations to participate in ensuring security in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan. The main object and subject of national security is man. Moreover, he is involved in all kinds of security measures. Therefore, ensuring the safety of an individual is considered a condition for ensuring the safety of all its types and levels. The state, the state of the individual is determined by the state, the state of society, the state.

Each person can only partially ensure his personal security by acting within the framework of the law and taking into account the interests of society and the state. The state is recognized as the main tool for ensuring the safety of society's life.

Over the years of independence, a huge amount of work has been done to create a national security system in Kazakhstan.

As proof of this, we can mention the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the laws of the Republic of Kazakhstan «On national security», «on combating terrorism», «on combating corruption», the concept of Environmental Security, the National Security Strategy, the law “on Environmental Protection” and other regulatory legal acts that form a legal basis. The law of the Republic of Kazakhstan «On national security of the Republic of Kazakhstan» defines national security as a state of protection of the national interests of the Republic of Kazakhstan from real and potential threats, ensuring the dynamic development of a person and citizen, society and the state ().

The electronic state is a new way of organizing state power, transforming all three branches of government. The legislative branch is represented by electronic lawmaking and electronic Parliament, Electronic Government, Electronic Justice (Duisenkul 2023: 24).

While there is an active study of information security problems in many countries of the world, there is not a single serious study in Kazakhstan on the issues of information security of information warfare, information inequalities, information weapons, Information threat, information and economic security, information and psychological security, information and energy security. In addition, it is the development of Kazakhstan at the present stage that makes it possible to quite clearly highlight the information components of the problems of national security. Previously, when considering security issues, it was noted the main elements of national security: military, political, economic, environmental:

The interests of the individual in the field of information consist in: ensuring the interests of the individual in this area, strengthening democracy,

building a legal social society, achieving and maintaining public harmony, spiritual renewal of Kazakhstan.

In the scientific literature, «information security» is not defined unambiguously. Thus, T.A. Martirosyan writes that information security is a state of protection of an individual, society and the state in the information sphere from possible internal and external threats (Martirosyan 2005). On the basis of the national interests of the Republic of Kazakhstan in the field of information, Strategic and current tasks of the state's domestic and foreign policy to ensure information security are formed.

The information security policy provides information about the activities of state and public institutions: the implementation, use of innovative Information Systems, Information Protection tools, as well as the exchange of information when processing information, as well as during operations.

There is no doubt that the connection of countries to the World Wide Web causes certain resistance from the authorities, since there is a threat of an unprecedented invasion of information into the communication space of a sovereign state. The emergence of such concerns depends not only on national borders, but also on the entire system of values: «this is protection against diffidence, protection against fraudulent advertising, privacy violations and ensuring the right of people not to interfere in their privacy, protection of the moral development of children». At the same time, such values include the preservation of national culture, psychology, and native language.

Informatization opens up new opportunities for traditional media such as print, radio and television: it uses the Internet to accelerate the delivery of its content. In addition, at least some of the readers stop reading newspapers using information via the internet. Many television enthusiasts switch to the Internet, and sociologists note some influx of viewers. The most stable location seems to be radio, as the number of cars is growing, as well as the number of radio listeners. The interaction between the internet and traditional media requires serious analysis. We would like to remind you that after the appearance of radio, the newspapers began to talk about the near end, the appearance of television brought predictions about the upcoming newspapers and radio. But these assumptions were not justified: traditional media interact and develop, remaining in the conditions of information pluralism. First of all, the Internet does not hurt, it contributes to their transformation and evolution. The more choice, the more opportunities for information.

Commercial espionage, database theft, and information attacks aimed at undermining reputation will be especially in demand in the information economy. The laboratory believes that a real war is coming between hackers and the computer specialists of large corporations opposing them. Thus, we can talk about the formation of a new segment of the shadow economy – the «black» cyber market, which negatively affects the economic security of the entire state. In addition, this indicates the emergence of new types of institutional traps, which also threatens the economic security of the state (Myrzakhmetov, 2019: 119). Information protection is a set of measures aimed at ensuring information security. In practice, information protection refers to maintaining the integrity, availability and, if necessary, confidentiality of information and resources used to enter, store, process and transport data. Thus, information protection – a set of measures taken to prevent information leakage, theft, loss, unauthorized destruction, modification, conversion, unauthorized copying, blocking. It includes organizational, software and technical methods and means aimed at meeting the limitations imposed in ensuring safety (Kamalova

2020: 6). The most important area currently undergoing a significant transformation is the information sphere. In this regard, today one of the urgent problems of any state is the task related to ensuring information security (http://www.rusnauka.com/15_KPSN_2015/Pravo/13_192143.doc.htm).

Conclusion

Thus, in order to improve information legislation, the share of constitutional norms that can guarantee the confidentiality of the formation of personal data of citizens, State Information Resources prevails. As analyzed in the study, the most relevant issue in the formation of an information society is an information society in a national style, built on the national interest. In this regard, we note the special role of information in the rapid development, political stabilization, security of the country. Therefore, an independent country faces the task of forming a unified national Information Society at a high level. To date, only the scope of application of unmanned aerial vehicles has been definitely regulated. The issues of the use of unmanned vehicles and unmanned surface vehicles have not been settled.

Әдебиеттер

- Дүйсенқұл А.Ф., Оспанова Ж.А., Мадыхан С.М., Тайгамитов Г.Д. Электрондық мемлекет құру жағдайында конституциялық құқықтық қатынастарды реттеудің кейбір мәселелері. Заң сериясы. 2023. №4 (108). URL: <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/2963/2384> (дата обращения: 21.11.2024).
- Жангисина Г.Д., Касабеков Б. Правовое обеспечение информационной безопасности в Республике Казахстан. URL: http://www.rusnauka.com/15_KPSN_2015/Pravo/13_192143.doc.htm (дата обращения: 21.11.2024).
- Какимжанов М.Т., Мамырбаева З.А. Административно-правовое регулирование информационной безопасности в Республике Казахстан. URL: <https://rep.keu.kz/bitstream/123456789/293/1/%D0%9A%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%BC%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C.%D0%A2..pdf> (дата обращения: 21.11.2024).
- Камалова Г.А., Диярова Л.Б. Ақпараттық қауіпсіздік және ақпаратты қорғау. Оқу құралы. Алматы: «Альманах» баспа үйі, 2020.
- Лим В.Б. Развитие информационной безопасности в Казахстане. [Учебное пособие]. – С. 32. (Требуется доступ к локальному файлу для уточнения выходных данных)
- Мартиросян Т.А. Правовое обеспечение информационной безопасности РФ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005. URL: <https://www.dissertat.com/content/pravovoe-obespechenie-informatsionnoi-bezopasnosti-rossiiskoi-federatsii> (дата обращения: 21.11.2024).
- Мырзахмет, Азат Аскарулы. Правовое обеспечение информационной безопасности Республики Казахстан // Молодой ученый. 2019. № 15 (253). С. 119-122. URL: <https://moluch.ru/archive/253/58106/> (дата обращения: 21.11.2024).
- Оспанов Б.И., Нурушева А.М., Нурушев М.Ж. О новых совместных методах защиты от кибератак в Казахстане // Бюллетень Оренбургского научного центра УрО РАН (электронный журнал), 2019, №1. С.1.
- Нестерова Е.В. Правовой режим информации и прав на нее по законодательству Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34090871&pos=6;-106#pos=6;-106 (дата обращения: 21.11.2024).
- «2023 – 2029 жылдарға арналған цифрлық трансформация, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласын және киберқауіпсіздікті дамыту тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы № 269 Қаулысы. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32540304#activate_doc=2 (дата обращения: 21.11.2024).
- «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 24 қарашадағы № 418-V Заңы (2024.20.08. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37847228#activate_doc=2 (дата обращения: 21.11.2024).

«Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығы. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37870586#activate_doc=2 (дата обращения: 21.11.2024).

«Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527-IV Заңы (2024.20.08. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106746#activate_doc=2 (дата обращения: 21.11.2024).

«Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V Кодексі (2024.01.10. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577100#activate_doc=2 (дата обращения: 21.11.2024).

References

2023 – 2029 zhyldarga arналған cifrlyq transformatsiya, aqparattyq-kommunikatsiyalyq tekhnologiyalar salasyn zhane kiber-qauipsizdiktі damytu tuzhyrymdamasyn bekitu turaly» Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2023 zhylygy 28 nauryzdagy № 269 Qaulysy [On Approval of the Concept for Digital Transformation, Development of the Information and Communication Technology Sector and Cybersecurity for 2023-2029 Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 269.]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32540304#activate_doc=2 (data obrashcheniya: 21.11.2024).

“Aqparattandyru turaly” Qazaqstan Respublikasynyn 2015 zhylygy 24 qarashadagy № 418-V Zangy (2024.20.08. berilgen ozgerister men tolyqtyrularmen) [“On Informatization” Law of the Republic of Kazakhstan dated November 24, 2015 No. 418-V (with amendments as of 20.08.2024)]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37847228#activate_doc=2 (data obrashcheniya: 21.11.2024).

Dujsenqul A.G., Ospanova Zh.A., Madykhan S.M., Taigamitov G.D. Elektrondyk memleket quru zhaǵdayynda konstitutsiyalyq quqyqtyq qatynastardy retteudin keibir mәseleleri. Zan seriyasy. 2023. №4 (108) [Some Issues of Regulating Constitutional Legal Relations in the Context of Building an Electronic State. Law Series. 2023. No.4 (108)]. URL: <https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article/view/2963/2384> (data obrashcheniya: 21.11.2024).

Kamalova G.A., Diyarova L.B. (2020) Aqparattyq qauipsizdik zhane aqparatty qorǵau. Oqu quraly [Information Security and Information Protection. Textbook.]. – Almaty: Almanakh baspa uyi.

Kakimzhanov M.T., Mamyrbayeva Z.A. Administrativno-pravovoe regulirovanie informatsionnoy bezopasnosti v Respublike Kazakhstan [Administrative and Legal Regulation of Information Security in the Republic of Kazakhstan]. URL: <https://rep.keu.kz/bitstream/123456789/293/1/%D0%9A%D0%B0%D0%BA%D0%B8%D0%BC%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C.%D0%A2..pdf> (data obrashcheniya: 21.11.2024).

Jangisina G.D., Kasabekov B. Pravovoe obespechenie informatsionnoy bezopasnosti v Respublike Kazakhstan [Legal Support of Information Security in the Republic of Kazakhstan.]. URL: http://www.rusnauka.com/15_KPSN_2015/Pravo/13_192143.doc.htm (data obrashcheniya: 21.11.2024).

Lim V.B. Razvitiye informatsionnoy bezopasnosti v Kazakhstane. [Uchebnoe posobie] [Development of Information Security in Kazakhstan. (Textbook)]. – S. 32.

Martirosyan T.A. Pravovoe obespechenie informatsionnoy bezopasnosti RF: Avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk. [Legal Support of Information Security in the Russian Federation: Abstract of Dissertation for the Degree of Candidate of Legal Sciences]. – M., 2005. URL: <https://www.dissercat.com/content/pravovoe-obespechenie-informatsionnoi-bezopasnosti-rossiiskoi-federatsii> (data obrashcheniya: 21.11.2024).

Myrzaqmet, Azat Asqaruly. Pravovoe obespechenie informatsionnoy bezopasnosti Respubliki Kazakhstan [Legal Support of Information Security in the Republic of Kazakhstan] // Molodoy uchenyy. 2019. № 15 (253). S. 119-122. URL: <https://moluch.ru/archive/253/58106/> (data obrashcheniya: 21.11.2024).

Nesterova E.V. Pravovoy rezhim informatsii i prav na nee po zakonodatelstvu Respubliki Kazakhstan [Legal Regime of Information and Rights to It under the Legislation of the Republic of Kazakhstan]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34090871&pos=6;-106#pos=6;-106 (data obrashcheniya: 21.11.2024).

Ospanov B.I., Nurusheva A.M., Nurushev M.Zh. O novykh sovmetnykh metodakh zashchity ot kiberatak v Kazakhstane [On New Joint Methods of Protection Against Cyberattacks in Kazakhstan] // Byulleten Orenburgskogo nauchnogo tsentra URO RAN (elektronnyy zhurnal), 2019, №1. S.1.

“Qazaqstan Respublikasynyn quqyqtyq sayasatynyn 2030 zhylygy 15 qazandagy № 674 Zharlygy [On Approval of the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030” Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated October 15, 2021 No. 674]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37870586#activate_doc=2 (data obrashcheniya: 21.11.2024).

“Qazaqstan Respublikasynyn ulttyq qauipsizdigi turaly” Qazaqstan Respublikasynyn 2012 zhylygy 6 qangtar dagy № 527-IV Zangy (2024.20.08. berilgen ozgerister men tolyqtyrularmen) [On National Security of the Republic of Kazakhstan” Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2012 No. 527-IV (with amendments as of 20.08.2024)]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31106746#activate_doc=2 (data obrashcheniya: 21.11.2024).

“Әкімшілік quqyq buzushylyk turaly” Qazaqstan Respublikasynyn 2014 zhylygy 5 shildedegi № 235-V Kodeksi (2024.01.10. berilgen ozgerister men tolyqtyrularmen) [On Administrative Offenses” Code of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2014 No. 235-V (with amendments as of 10.01.2024)]. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577100#activate_doc=2 (data obrashcheniya: 21.11.2024).

Information about authors:

Duisenkul Akzhan Gazizkyzy – 3rd year doctoral student of Turan University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Akzhan.duysenkul@mail.ru);

Begazova Gulnapisa Zhandarovna (corresponding author) – Vice-rector for Research at Kunayeve University, PhD (Kazakhstan, Almaty, e-mail: Gulnafisa_86@mail.ru).

Dyussebayev Talgat Turashevich – Vice-Rector for Educational Work and Socio-cultural Development, Doctor PhD, Associate Professor, (Kazakhstan, Almaty, e-mail: dussebaev-talgat@bk.ru).

Dyussengaliyeva Merzat Gubaydullaevna – Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer at the West Kazakhstan University named after M. Utemisov (Kazakhstan, Uralsk, e-mail: merzat-d@mail.ru);

Otebaliyeva Karlygash Erzhankyzy – Master of Law, Senior Lecturer at the Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov (Kazakhstan, Aktau, e-mail: karlygash.otebaliyeva@yu.edu.kz).

Авторлар туралы мәліметтер:

Дүйсенкүл Ақжан Ғазизқызы – Тұран университетінің 3 курс докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Akzhan.duysenkul@mail.ru);

Бегазова Гульнаписа Жандаровна – Қонаев университетінің ғылыми-зерттеу жұмысы жөніндегі проректоры, PhD докторы, (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Gulnafisa_86@mail.ru)s

Дюсебаев Талгат Турашевич – Қонаев университетінің тәрбие жұмысы және әлеуметтік-мәдени даму жөніндегі проректоры, PhD докторы, қауымдастырылған профессор, (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: dussebaev-talgat@bk.ru);

Дүйсенғалиева Мерзат Гукбайдуллақызы – тарих ғылымдарының кандидаты, М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Орал, e-mail: merzat-d@mail.ru);

Өтебалиева Қарлығаш Ержанқызы – заң ғылымдарының магистрі, Каспий технологиялар және инжиниринг атындағы Каспий университетінің аға оқытушысы. Ш. Есенов (Қазақстан, Ақтау, e-mail: karlygash.otebaliyeva@yu.edu.kz).

Сведения об авторах:

Дүйсенкүл Ақжан Ғазизқызы – докторант 3-курса университета Туран, (Казахстан, г. Алматы, e-mail: Akzhan.duysenkul@mail.ru);

Бегазова Гульнаписа Жандаровна – проректор по научно-исследовательской работе Кунаевского университета, доктор PhD, (Казахстан, г. Алматы, e-mail: Gulnafisa_86@mail.ru);

Дюсебаев Талгат Турашевич – проректор по воспитательной работе и социально-культурному развитию Кунаевского университета, доктор PhD, ассоциированный профессор, (Казахстан, г. Алматы, e-mail: dussebaev-talgat@bk.ru);

Дюсенғалиева Мерзат Губайдуллаевна – кандидат исторических наук, старший преподаватель Западно-Казахстанского университета им. М. Утемисова (Казахстан, г. Уральск, e-mail: merzat-d@mail.ru);

Отебалиева Карлығаш Ержанқызы – магистр юридических наук, старший преподаватель Каспийского университета технологий и инжиниринга им. Ш. Есенов (Казахстан, г. Ақтау, e-mail: karlygash.otebaliyeva@yu.edu.kz).

Previously sent (in English): November 22, 2024.

Accepted: March 10, 2025.

3-бөлім
**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҒЫ**

Section 3
**CIVIL LAW
AND LABOR LAW**

Раздел 3
**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО
И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

FTAMP 10.27.01

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511317>**Г.Б. Мукалдиева^{1*}**, **Д.М. Баймуханова¹**, **Ж. Жағыпар²**¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан² Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

*e-mail: gulyiya@mail.ru

ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАДА ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ШАРТЫ

Цифрлық экономика жағдайында қызмет көрсету шарты қарқынды дамып келе жатқан цифрлық эконожүйелердегі субъектілердің өзара іс-қимылын реттейтін негізгі құқықтық құрал болып табылады. Цифрландыру нормативтік актілерді бейімдеуді және цифрлық ортадағы мәмілелерді реттеудің жаңа тәсілдерін әзірлеуді талап ете отырып, дәстүрлі құқықтық қатынастарды өзгертеді. Зерттеудің негізгі бағыты цифрлық ортада қызмет көрсету шарттарын жасасу және орындау ерекшеліктеріне, оның ішінде олардың электрондық нысанына, шарттарды келісу процестерін автоматтандыруға және смарт-келісімшарттарды енгізуге бағытталған.

Зерттеу мұндай шарттардың нақты құқықтық аспектілерін, соның ішінде тұтынушылардың құқықтарын қорғауды, киберқауіпсіздікті қамтамасыз етуді, деректерді өңдеу мен беруді және трансшекаралық қатынастардағы юрисдикция мәселелерін талдайды. Виртуалды ортада тараптарды құқықтық сәйкестендіру, ерік білдіруді дәлелдеу және міндеттемелерді сақтау мәселелері қаралады.

Мақалада цифрлық мәмілелерге қатысушылардың құқықтық сенімділігі мен қорғалуын қамтамасыз ету үшін заңнаманы жетілдірудің және халықаралық деңгейде құқықтық нормаларды біріздендірудің маңыздылығы атап көрсетілген. Ғылыми-зерттеу жұмысы сонымен қатар цифрлық экономикада қызмет көрсету шарттары үшін икемді және тұрақты құқықтық базаны құрудың ықтимал тәсілдерін ұсынады.

Түйін сөздер: қызмет көрсету шарты, цифрлық экономика, смарт-келісімшарттар, электрондық мәмілелер, киберқауіпсіздік, халықаралық құқық.

G.B. Mukaldyeva^{1*}, D.M. Baimukhanova¹, Zh. Zhagypar²¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan²Atyrau University named after H. Dosmukhamedov, Atyrau, Kazakhstan

*e-mail: gulyiya@mail.ru

Contract for the provision of services in the digital world

The contract for the provision of services in the digital economy is a crucial legal instrument that governs the interaction between entities in rapidly evolving digital ecosystems. Digitalization is transforming traditional legal relationships, necessitating the adaptation of regulations and the development of new methods for regulating transactions in a digital environment. This study focuses on the specific aspects of entering into and executing service agreements in a digital setting, including their electronic format, automating processes for agreeing on terms, and implementing smart contracts.

The study examines the specific legal aspects of these agreements, including issues of consumer protection, cybersecurity, data processing and transfer, and the complexities of jurisdiction in cross-border transactions. It also addresses the challenges of legally identifying the parties involved, proving the expression of their will, and ensuring compliance with obligations in virtual environments.

The article emphasizes the significance of enhancing legislation and harmonizing legal standards at the international level in order to guarantee legal certainty and safeguard participants in digital transactions. Furthermore, the research paper proposes potential strategies for establishing a flexible and long-lasting legal framework for service agreements in the digital economy.

Key words: service agreement, digital economy, smart contracts, electronic transactions, cybersecurity, international law.

Г.Б. Мукалдиева^{1*}, Д.М. Баймуханова¹, Ж. Жағыпар²¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан²Атырауский университет имени Х. Досмұхамедова, Атырау, Казахстан

*e-mail: gulyiya@mail.ru

Договор оказания услуг в цифровой экономике

Договор оказания услуг в условиях цифровой экономики представляет собой ключевой правовой инструмент, регулирующий взаимодействие субъектов в динамично развивающихся циф-

ровых экосистемах. Цифровизация трансформирует традиционные правовые отношения, требуя адаптации нормативных актов и разработки новых подходов к регулированию сделок в цифровой среде. Основное внимание в исследовании уделено особенностям заключения и исполнения договоров оказания услуг в цифровой среде, включая их электронную форму, автоматизацию процессов согласования условий и внедрение смарт-контрактов.

Исследование анализирует специфические правовые аспекты таких договоров, включая защиту прав потребителей, обеспечение кибербезопасности, обработку и передачу данных, а также вопросы юрисдикции в трансграничных отношениях. Рассматриваются проблемы правовой идентификации сторон, доказывания волеизъявления и соблюдения обязательств в виртуальной среде.

В статье подчеркивается значимость совершенствования законодательства и унификации правовых норм на международном уровне для обеспечения правовой определенности и защиты участников цифровых сделок. Научная исследовательская работа также предлагает возможные подходы к созданию гибкой и устойчивой правовой базы для договоров оказания услуг в цифровой экономике.

Ключевые слова: договор оказания услуг, цифровая экономика, смарт-контракты, электронные сделки, кибербезопасность, международное право.

Кіріспе

Қазіргі цифрлық экономика құқықтық қатынастардың эволюциясына елеулі ықпал етіп, экономикалық айналым субъектілері арасындағы өзара әрекеттесудің жаңа модельдерін қалыптастыруға әкелуде. Жұмыстарды орындау және қызметтерді ұсыну саласындағы қатынастарды реттеудің дәстүрлі құқықтық құралы болып табылатын қызмет көрсету шарты цифрлық технологиялардың жедел даму жағдайында ерекше өзектілікке ие. Қазіргі кезеңде бұл шарт электрондық коммерция, онлайн-білім беру, қаржылық және маркетингтік қызметтер сияқты цифрлық экономиканың негізгі салаларында кеңінен қолданылуда. Мұндай ауқымды қолданылуы шарттың әмбебап сипаты мен оның цифрлық экожүйелердің қалыптасуы мен тұрақты жұмыс істеуі үшін стратегиялық маңыздылығын айқын көрсетеді.

Цифрландыру құқықтық жүйе алдында шешімді талап ететін жаңа әрі күрделі сын-қатерлерді қояды, оларды еңсеру жүйелі көзқарасты қажет етеді. Тараптар арасындағы өзара әрекеттесудің сипаты айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда: процестерді автоматтандыру деңгейі жоғарылауда, электрондық құжаттарды және смарт-келісімшарттарды қолдану ауқымы кеңеюде, ал блокчейн технологиялары белсенді түрде енгізілуде. Сонымен бірге, жеке деректерді қорғау, киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету және трансшекаралық мәмілелер кезінде юрисдикцияны айқындау сияқты маңызды мәселелер туындап отыр. Бұл аспектілер шарттық қатынастарды құқықтық реттеудің дәстүрлі әдістерін қайта қарау қажеттілігін алға тартып, цифрлық экономиканың талаптары мен заманауи шынды-

ғына сәйкес келетін икемді әрі бейімделгіш құқықтық тетіктерді әзірлеуді өзекті етеді.

Бұл зерттеудің мақсаты – цифрлық ортада қызмет көрсету шартының ерекшеліктерін кешенді талдау, осы саладағы өзекті құқықтық мәселелерді анықтау және оларды тиімді шешуге арналған ұсыныстар әзірлеу. Зерттеу шеңберінде электрондық келісімдердің құқықтық сипатын, автоматтандыру технологиялары мен алгоритмдік келісімшарттарды енгізудің әсерін қамтитын негізгі аспектілерге ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, цифрлық мәмілелерге қатысушы тараптардың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қамтамасыз ету мәселелері де зерттеудің маңызды бағыттарының бірі ретінде қарастырылады.

Қарастырылып отырған мақаланың өзектілігі цифрлық өзара әрекеттесу жағдайларының үнемі өзгеруіне байланысты құқықтық реттеуді бейімдеудің шұғыл қажеттілігімен айқындалады. Бұл міндет цифрлық экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің маңызды шарты ғана емес, сонымен қатар оның барлық қатысушыларының құқықтары мен заңды мүдделерін тиімді қорғаудың негізгі тетігі болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Осы зерттеуде цифрлық экономика жағдайында қызмет көрсету шартына оның ерекшелігіне, құқықтық аспектілеріне және осындай шарт шеңберінде цифрлық технологияларды пайдалануға ерекше назар аударып, жан-жақты талдау жүргізілді. Мақсатқа жету үшін әртүрлі материалдар мен әдістер қолданылды, соның ішінде:

Нормативтік-құқықтық актілер: Қазақстан Республикасының заңнамасы, сондай-ақ цифрлық ортаға байланысты аспектілерді қоса алғанда, қызмет көрсету шартын реттейтін халықаралық құқықтық актілер зерттелді.

Ғылыми жарияланымдар: Азаматтық құқық, цифрлық экономика және цифрлық орта жағдайындағы шарттарды құқықтық реттеу мәселелеріне арналған монографиялар, мақалалар мен диссертациялар талданды.

Сот практикасы: цифрлық технологияларды пайдалана отырып жасалған және орындалатын қызметтер көрсету шарттарына қатысты құқық қолдану практикасының өзекті жағдайлары мен мысалдары зерделенді.

Техникалық көздер: шарттар жасасу және орындау үшін қолданылатын цифрлық платформалардың, смарт-келісімшарттардың және ақпараттық жүйелердің сипаттамалары зерттелді.

Осылайша, бұл зерттеу цифрлық трансформация жағдайында қызмет көрсету шартын талдаудың құқықтық, ғылыми және техникалық аспектілерін біріктіретін пәнаралық тәсілге негізделген.

Зерттеу барысында цифрлық экономика жағдайында қызмет көрсету шартын жан-жақты талдауды қамтамасыз ететін ғылыми әдістер кешені қолданылды. Қолданылатын негізгі әдістерге мыналар жатады:

Салыстырмалы-құқықтық талдау әдісі: әртүрлі юрисдикцияларда қызмет көрсету шартын құқықтық реттеуді цифрлық технологияларды пайдалануға және осындай шарттарда тараптарды қорғаудың құқықтық тетіктеріне баса назар аударып отырып салыстыру жүзеге асырылды.

Жүйелік талдау: Қызмет көрсету шарты цифрлық экономика жүйесінің элементі ретінде зерттелді, бұл оның цифрлық трансформация жағдайындағы орны мен маңыздылығын анықтауға мүмкіндік берді.

Формальды-логикалық әдіс: цифрлық ортада жасалған қызмет көрсету шартының құрылымдық элементтерін жіктеу және жүйелеу үшін қолданылды.

Эмпирикалық әдіс: цифрлық платформаларда қызмет көрсету шарттарын жасасу мен орындаудың нақты жағдайларын зерттеу және жалпылау жүргізілді, бұл типтік тәжірибелер мен проблемаларды анықтауға мүмкіндік берді.

Құқықтық-техникалық талдау: міндеттемелерді автоматтандыру құралы ретінде смарт-

келісімшарттарды қолдану ерекшеліктеріне бағалау жүргізілді, сондай-ақ олардың құқықтық табиғаты мен Азаматтық құқық нормаларына сәйкестігі зерттелді.

Аталған әдістерді қолдану қызмет көрсету шартын талдауға, оны құқықтық регламенттеуге және цифрлық технологияларды енгізуге терең және құрылымдық тәсілді қамтамасыз етті.

Нәтижелер мен талқылаулар

Цифрлық экономика жағдайында дәстүрлі қызметтердің цифрлық платформалар арқылы жүзеге асырылуы олардың тиімділігін айқын көрсетеді. Бұл жағдайда платформа операторы экономикалық тұрғыдан Тапсырыс беруші мен Орындаушы арасындағы делдалдық функциясын атқарады. Дегенмен, шарттық қатынастардың құқықтық құрылымы тараптардың өзара әрекеттесуінің нақты моделіне қарай әртүрлі өзгерістерге ұшырауы мүмкін.

Аталған құрылым құқықтық реттеудің жүйелілігі мен үйлесімділігін қамтамасыз етіп, делдалдық онлайн платформалар арқылы қалыптасатын тараптар арасындағы қатынастардың ерекшеліктерін жан-жақты және толыққанды ескеруге мүмкіндік береді. Бұл ретте, әрбір шарттың өзіне тән мазмұны мен құқықтық табиғаты ескеріліп, платформаның қызметін реттеудің нақты және тиімді құқықтық негізі қалыптастырылады.

Аталған келісімдердің мазмұны мен директивада көрсетілген маңызды шарттары егжей-тегжейлі ашылмағанымен, ұсынылған құрылым платформа аясындағы тараптардың өзара әрекеттесуін делдалдық арқылы реттейтін шарттық қатынастардың әртүрлі түрлерін нақты ажыратуға мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл платформалық экожүйеде қалыптасатын құқықтық қатынастарды тиімді жүйелеуге және олардың ерекшеліктерін ескеруге ықпал етеді.

Сыртқы экономикалық қызметті реттеу аясында бұл мәселе айрықша маңызға ие, себебі әртүрлі шарттар үшін шетелдік элементтің болуын анықтау кезінде қолданылатын критерийлер мен тиісті коллизиялық нормалардың өзара байланысы күрделі сипатқа ие. Әсіресе, қызмет көрсетуге қатысты құқықтық қатынастарда шетелдік элемент қызмет көрсетудің нақты орнына тәуелсіз түрде, тараптардың орналасқан жері негізінде белгіленуі мүмкін (Канашевский 2019:190).

Жалдау шарты Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 1107-1111-баптарына сәйкес заттық объектілер ережелерімен реттеледі (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_#z788). Сонымен бірге қызмет көрсету шарттары мен лицензиялық келісімдер Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 1113-бабында айқындалған міндетті статутпен реттелуге жатады (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_#z625).

Аталған шарттардың арасында айтарлықтай айырмашылық бар, ол шарттарды жасасу нысанына қатысты. Атап айтқанда, лицензиялық шарт Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 966-бабының 2-бөлігіне сәйкес, жазбаша нысанда жасалуға тиіс және бұл нысанның сақталмауы шарттың жарамсыздығына әкеп соғады. Мұндай талап зияткерлік меншік объектілерін пайдалану арқылы тараптардың құқықтарының заңды сенімділігі мен қорғалуын қамтамасыз ету қажеттілігінен туындайды.

Сонымен қатар, қызмет көрсету шарттарына қатысты мұндай ереже қолданылмайды. Заңнама осы шарт түрін жасасу үшін міндетті жазбаша нысанды талап етпейді, бұл олардың икемді сипатына және күнделікті іскерлік қатынастарда кең таралуына байланысты. Мұндай жағдайларда ауызша немесе конклюденттік нысан тараптардың ерік-жігерін білдіру және олардың уағдаластықтарын бекіту үшін жиі жеткілікті болып табылады.

Желілік инфрақұрылымға қол жеткізуді қамтамасыз ететін пайдаланушы келісімдерінің құқықтық табиғатын талдау және зерттеу қазіргі заманғы құқықтық ғылымда ерекше маңызға ие. Мұндай шарттарды зерттеу олардың заңдық мазмұнын тереңірек түсінуге, тараптардың құқықтары мен міндеттемелерінің табиғатын нақтылауға, сондай-ақ цифрлық кеңістіктегі құқықтық реттеудің ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік береді. Бұл, өз кезегінде, сандық ортадағы құқықтық қатынастардың тұрақтылығы мен үйлесімділігін қамтамасыз етудің маңызды алғышарттарын қалыптастырады.

Пайдаланушы келісімдері азаматтық-құқықтық шарттардың құрылымында айрықша маңызға ие, себебі олар тек техникалық инфрақұрылымға қол жеткізу мүмкіндігін қамтамасыз етіп қана қоймай, сонымен бірге сервистерді пайдалану ережелерін, жауапкершілікті шектеу механизмдерін және пайдаланушылардың құқықтарын қорғау шараларын айқындай отырып,

тараптардың цифрлық ортадағы өзара қарым-қатынас тәртібін реттейді. Мұндай келісімдердің құқықтық табиғаты олардың мазмұнын кешенді талдауды талап етеді, бұл ретте құқықтық және технологиялық аспектілердің өзара байланысы ерекше назар аударуға лайық. Бұл көзқарас цифрлық кеңістіктегі құқықтық қатынастардың үйлесімділігін қамтамасыз етуге, сондай-ақ пайдаланушылардың мүдделері мен құқықтарын қорғаудың тиімді механизмдерін қалыптастыруға септігін тигізеді.

Желілік инфрақұрылымға қол жеткізуге қатысты шарттық қатынастар аясында платформаға кіру туралы шарт әрбір пайдаланушы мен платформаның операторы арасында жасалады. Ғылыми әдебиеттерде мұндай келісімдерге ерекше назар аударылып, пайдаланушының келісімінің құқықтық мәні мен мазмұны туралы мәселелер талқылануда. Атап айтқанда, бұл келісім пайдаланушының платформаны цифрлық орта ретінде пайдалану шарттарымен келісімін білдіре ме, әлде платформа арқылы жасалатын нақты құқықтық мәмілелердің талаптарын қабылдауын көрсетеді ме деген сұрақтың өзектілігін арттырады. Мұндай мәселенің талдануы цифрлық кеңістіктегі құқықтық қатынастардың табиғаты мен ерекшеліктерін түсінуде маңызды рөл атқарады.

Бұл мәселе құқықтық реттеу тұрғысынан ерекше маңызға ие, себебі оның шешімі тараптардың міндеттемелерін нақтылау, платформа операторы мен пайдаланушылардың заңды жауапкершілігін анықтау, сондай-ақ жасалатын шарттардың құқықтық мәртебесін айқындау үшін түйінді рөл атқарады (Сергеева, 2020:165). Жоғарыда сипатталған модельге сүйене отырып, Пайдаланушы келісімі тапсырыс берушілер мен орындаушылар арасындағы өзара іс-қимылға арналған платформа ретінде жұмыс істейтін сайтқа қол жеткізу шарттарын белгілейтін құқықтық құрал ретінде қарастырылады. Бұл келісім цифрлық инфрақұрылымды пайдалану тәртібін жүйелеуге бағытталған, сондай-ақ платформа аясында тараптардың қарым-қатынастарын ұйымдастыру мен үйлестіруді қамтамасыз ететін құқықтық нормаларды бекітеді. Мұндай тәсіл цифрлық ортадағы құқықтық тәртіп пен қатынастардың тұрақтылығын нығайтуға ықпал етеді.

Пайдаланушы келісімдерінің құқықтық табиғаты өзінің күрделілігімен және көпқырлылығымен ерекшеленеді, бұл олардың мазмұнының

ауқымды сипатымен және реттелетін құқықтық қатынастардың кең спектрімен айқындалады. Мұндай келісімдерді құқықтық ғылымда әртүрлі келісімшарттардың элементтерін үйлестіретін кешенді шарттық құрылым ретінде қарастыру орынды. Мұндай тәсіл цифрлық платформаларды пайдалану барысында қалыптасатын құқықтық қатынастардың алуан түрлілігін ескеруге мүмкіндік береді және осы қатынастарды неғұрлым тиімді әрі дәл құқықтық реттеуге негіз қалайды. Бұл, өз кезегінде, цифрлық ортадағы құқықтық тұрақтылықты қамтамасыз етуге және пайдаланушылардың мүдделерін қорғауға бағытталған заңнамалық шешімдерді жетілдіруге ықпал етеді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 966-бабының 1-бөлігінде лицензиялық шарттың құқықтық мәні анықталған. Оған сәйкес, лицензиялық шарт – зияткерлік қызмет нәтижелеріне немесе дараландыру құралдарына айрықша құқықтарға иелік ететін бір тарап (**лицензиар**) мен осы құқықтарды белгілі бір шектерде пайдалану құқығын алушы екінші тарап (**лицензиат**) арасындағы келісім болып табылады. Бұл келісім негізінде лицензиар шартта көзделген шектеулер мен талаптарға сәйкес лицензиатқа көрсетілген объектілерді пайдалану құқығын беруге немесе беруді міндеттенуге тиісті. Мұндай құқықтық реттеу зияткерлік меншік объектілерін қорғау мен пайдаланудың нақты тәртібін қамтамасыз етуге бағытталған.

Лицензиялық шарт зияткерлік меншік объектілерін пайдалану құқығын беру аясындағы құқықтық қатынастарды реттеуге арналған маңызды құрал болып табылады. Бұл шарт аумақтық шектеулер, пайдалану мерзімдері, объектіні қолдану тәсілдері және үшінші тұлғалардың пайдалануына қатысты ықтимал шектеулер сияқты аспектілерді қамтиды. Мұндай шарттар зияткерлік меншік объектілерінің құқықтық айналымын реттеуде ерекше рөл атқарады, олардың иелерінің құқықтарын қорғауға ықпал етеді және шығармашылық қызмет нәтижелерін экономикалық айналымға тартуды ынталандырады. Осылайша, лицензиялық шарт зияткерлік меншік саласындағы құқықтық тұрақтылықты қамтамасыз ететін және инновациялардың дамуына серпін беретін негіз қалаушы құқықтық механизмдердің бірі болып табылады.

Дәстүрлі тұрғыдан алғанда, электрондық есептеу машиналары (ЭЕМ) үшін бағдарламалық қамтамасыз етуді пайдалану зияткерлік

қызмет нәтижелерін құқықтық қорғауды қамтамасыз ететін лицензиялық шарттар арқылы реттеледі. Алайда, сандық платформалар мен компьютерлік бағдарламалық жасақтаманың тұжырымдамалық сәйкестігі мәселесі ғылыми зерттеулер мен құқық қолдану практикасында біржақты расталмаған. Бұл екі ұғымның құқықтық және функционалдық сипаттамаларын ажырату қажеттілігі құқықтық реттеудің тиімділігін арттыруға және оларды қолдану саласындағы қатынастардың нақты шекараларын анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, пайдаланушыға қолжетімді желілік инфрақұрылымның жекелеген элементтері әрдайым дербес, қорғалатын зияткерлік меншік объектілері мәртебесіне ие бола бермейді. Осыған байланысты, лицензиялық шартты желілік инфрақұрылымға қол жеткізуге байланысты құқықтық қатынастарды ресімдеудің әмбебап тетігі ретінде қарастыру мүмкін емес. Мұндай жағдай бұл қатынастардың тек зияткерлік меншік объектісін пайдалану құқығын беру аясымен шектелмейтіндігімен түсіндіріледі. Олар, сонымен бірге, ұйымдастырушылық және техникалық сипаттағы элементтерді қамтиды, бұл осы қатынастарды реттеу үшін басқа, неғұрлым икемді және кешенді құқықтық механизмдерді талап етеді.

Платформа операторының функционалдық міндеттері тек веб-ресурсқа қолжетімділікті ұйымдастырумен шектелмей, әлдеқайда кең ауқымды қамтиды. А.А. Карцхияның дәл атап өткендей, цифрлық платформалар өзара тығыз байланысты көптеген компоненттерден тұратын күрделі және көпқырлы құрылымға ие. Мұндай компоненттердің қатарына бағдарламалық жасақтама алгоритмдері (компьютерлік кодтар), технологиялық жабдықтар, бұлттық есептеу жүйелері, үлкен мәліметтер базасы және өзге де заманауи сандық технологиялар кіреді. Бұл платформаның күрделілігі мен оның құрамдас бөліктерінің өзара байланыстылығы цифрлық ортаны тиімді басқару мен құқықтық реттеу үшін кешенді тәсілдерді қажет етеді.

Осы тұрғыдан алғанда, агрегатор иесін тек бағдарламалық жасақтама немесе веб-сайт иесі ретінде қарастыру жеткіліксіз және сандық платформалардың шынайы табиғатын толық ашып көрсете алмайды. Цифрлық платформалардың интегративті сипатын мойындау әлдеқайда орынды, себебі ол тек бағдарламалық қамтамасыз етумен ғана шектелмей, технологиялық,

инфрақұрылымдық және ұйымдастырушылық аспектілерді де қамтиды. Мұндай кешенді көзқарас сандық платформалардың көпқырлы құрылымын дәл сипаттауға және олардың құқықтық реттеу ерекшеліктерін түсінуге мүмкіндік береді (Карцхия, 2019:26).

Агрегаторлардың қызметі тек тауарлар мен қызметтер туралы ақпарат берумен шектелмей, пайдаланушыларға шарттар жасасу және төлемдерді жүзеге асыру мүмкіндігін ұсынады. Бұдан бөлек, агрегаторлар пайдаланушылар арасындағы тиімді әрі үздіксіз өзара әрекеттесуді қамтамасыз етуге бағытталған қосымша қызметтердің кең спектрін қамтиды. Мұндай қызметтер цифрлық платформалардың функционалдық мүмкіндіктерін кеңейтіп, олардың пайдаланушылар үшін барынша қолайлы әрі кешенді экожүйе ретінде жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

Агрегаторлардың қызметтері техникалық қолдауды ұйымдастыру, транзакциялардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, логистикалық процестерді басқару, сондай-ақ платформаның пайдалануға ыңғайлылығын арттыру мақсатында аналитикалық ақпарат ұсыну сияқты маңызды аспектілерді қамтиды. Осылайша, агрегаторлар цифрлық экожүйенің қатысушылары арасындағы өзара әрекеттесудің ақпараттық, ұйымдастырушылық және технологиялық қырларын біріктіретін кешенді функцияны атқарады. Бұл олардың тек ақпараттық делдалдықпен шектелмей, цифрлық ортадағы толыққанды ұйымдастырушы ретіндегі рөлін айқындайды.

Кеңінен қолданылатын **Яндекс** қызметтері және **eBay** сияқты цифрлық платформаларда жасалатын пайдаланушы келісімдері пайдаланушыға зияткерлік қызмет объектілерін пайдалану құқықтарын беру туралы ережелерді қамтымайды. Мұндай келісімдер негізінен платформаны пайдаланудың тәртібі мен шарттарын, сондай-ақ тараптардың құқықтары мен міндеттемелерін реттеуге бағытталған. Осы ерекшелік пайдаланушы келісімдерінің зияткерлік меншік құқықтарын тікелей беруге арналмағанын және олардың функционалдығы негізінен платформаны пайдалану шеңберінде қалыптасатынын көрсетеді.

Бұл осы келісімдер негізінен зияткерлік меншік құқықтарын беруге емес, платформаға қол жеткізуді қамтамасыз етудің және оның функционалын пайдаланудың ұйымдық-техникалық аспектілерін реттеуге бағытталғанын көрсетеді. Осылайша, пайдаланушы келісімі осы тұрғыда лицензиялық шарттың белгілеріне ие емес және

пайдаланушы мен платформа операторы арасындағы өзара әрекеттесуді қамтамасыз етуге бағытталған тәуелсіз құқықтық құрылым болып табылады.

Практикалық тұрғыдан алғанда, цифрлық экономика жағдайында лицензиялық шарт моделі бағдарламалық жасақтаманы қолдануға рұқсат етілген аумақты нақты анықтауда өзінің шектеулігін көрсетеді. Бұл жағдай бағдарламалық жасақтамаға ғаламдық желілер арқылы кең қолжетімділікпен ерекшеленетін цифрлық ортаның табиғатына байланысты туындайды, соның салдарынан оның пайдаланылуын географиялық шектеу айтарлықтай қиындықтар тудырады.

Осыған орай, лицензиялық шарттарды реттеу цифрлық технологиялардың трансшекаралық сипатын ескере отырып, заманауи құқықтық тетіктерді әзірлеуді қажет етеді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 966-бабының 3-бөлігіне сәйкес, лицензиялық шартта зияткерлік қызметтің тиісті нәтижесін пайдалануға рұқсат етілген аумақты нақтылайтын талаптар көрсетілуі тиіс. Бұл талаптардың шартта болмауы құқықтық реттеу саласында белгісіздіктер туғызуы мүмкін, сондай-ақ айрықша құқықтарды қорғау және олардың сақталуын қамтамасыз ету мәселелерінде қосымша қиындықтар тудыруы ықтимал.

Осылайша, лицензиялық шартта аумақтық қолдану шектерінің айқын анықталуы құқықтық анықтылықты қамтамасыз етудің және зияткерлік меншік құқықтарын тиімді қорғаудың маңызды шарты болып табылады (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_#z625).

Цифрлық экономика жағдайында классикалық аумақтық шекаралардың қолданылу аясы айтарлықтай шектеледі, өйткені бағдарламалық жасақтама көбінесе интернет арқылы әлемнің кез келген нүктесінде қолжетімді болады. Бұл жағдай құқықтық реттеуге жаңа талаптар қояды және трансшекаралық қатынастардың ерекшеліктерін ескеретін тәсілдерді қажет етеді.

Осыған байланысты, мұндай қатынастарды реттеу үшін лицензиялық модельді қолдану қолданыстағы заңнамаға тиісті өзгерістер енгізуді немесе цифрлық ортаның ерекшеліктеріне бейімделген балама құқықтық тетіктерді әзірлеуді талап етеді. Бұл цифрлық экономиканың талаптарына сай келетін құқықтық тәртіпті қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Цифрлық экономика жағдайында интернет желісінің жаһандық сипатын ескере отырып, цифр-

лық ресурстарды пайдалану аясын бір мемлекеттің аумағымен шектеу тәжірибесі өзінің практикалық маңыздылығын жоғалтуда. Цифрлық технологиялардың трансшекаралық табиғаты және олардың интернет арқылы кең таралуы бағдарламалық қамтамасыз етуді, деректерді және қызметтерді географиялық кедергілерсіз кез келген юрисдикцияда пайдалануға мүмкіндік береді.

Осыған байланысты құқықтық реттеуде аумақтық критерийлерді қайта қарау қажеттілігі туындайды, әсіресе, бұл зияткерлік меншік объектілерін пайдалану және цифрлық қызметтерді ұсыну бойынша шарттық қатынастарға қатысты. Мұндай қайта қарау құқықтық реттеуді заманауи цифрлық экономиканың қажеттіліктеріне сәйкестендіруге және трансшекаралық құқықтық қатынастарда тиімді құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге бағытталған.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 1113-бабының 6-бөлігіне сәйкес, егер зияткерлік қызмет нәтижесін пайдалануға бірнеше мемлекеттің аумағында бір мезгілде рұқсат етілген болса, тараптар арасындағы қатынастар лицензиардың (құқық иеленушінің) тұрғылықты жері немесе оның негізгі қызмет орны орналасқан елдің құқығымен реттеледі.

Бұл норма трансшекаралық зияткерлік қатынастарды құқықтық реттеудің үйлесімділігін қамтамасыз етуге бағытталған және тараптардың құқықтары мен міндеттерін айқындауда лицензиар орналасқан елдің құқықтық жүйесінің басымдылығын бекітеді.

Аталған ережені ескере отырып, цифрлық платформа операторларымен лицензиялық шарттар жасасу кезінде мұндай қатынастарды құқықтық реттеу лицензиар орналасқан елдің құқығымен айқындалатынын атап өткен жөн. Қазіргі таңда халықаралық деңгейде қызмет көрсететін цифрлық платформа операторларының басым көпшілігі өзінің негізгі қызмет орнын Америка Құрама Штаттарында орналастырған. Бұл өз кезегінде аталған құқықтық қатынастарда американдық құқықтың басым қолданылуына негіз болады.

Мұндай жағдай цифрлық платформалардың трансшекаралық қызметіне қатысты құқықтық реттеу ерекшеліктерін көрсетеді және халықаралық құқықтық тәртіптің үйлесімділігін қамтамасыз ету қажеттілігін айқындайды (Michels J., Millard Ch., Turtot F 2020: 62).

Осылайша, кәсіпкерлік қызмет субъектілері арасындағы пайдаланушылық келісімдердің

едәуір бөлігі американдық құқық нормаларымен реттеледі, бұл кейбір жағдайларда әділетсіз тәсіл ретінде қабылдануы мүмкін. Мұндай жағдай, негізінен, лицензиар елі құқығының қолданылуын айқындайтын лицензиялық келісімдердегі коллизиялық байланыстыру ережелерінің тұтынушы тұратын елдің құқығы қолданылуын көздейтін тұтынушылардың құқықтарын қорғау нормаларына қайшы келуімен байланысты.

Аталған қайшылық құқықтық реттеудегі үйлесімділікті қамтамасыз ету қажеттілігін көрсетеді және тараптардың мүдделерін теңгерімді қорғау мәселесін алға тартады.

Мұндай жағдайларда мынадай маңызды сұрақ туындайды: көрсетілген коллизиялық байланыстар арасындағы қайшылық қалай шешілуі тиіс? Қазіргі уақытта құқық қолдану тәжірибесінде бұл мәселеге нақты және біржақты жауап жоқ, бұл өз кезегінде құқықтық белгісіздікке алып келеді.

Аталған белгісіздік шарт тараптары үшін, әсіресе, трансшекаралық қатынастар жағдайында, қосымша тәуекелдер тудырады. Мұндай қатынастар тұтынушының мүдделерін қорғау қажеттілігі мен лицензиардың зияткерлік меншік құқықтарын сақтау арасындағы нәзік тепе-теңдікті сақтауды талап етеді. Осылайша, құқықтық реттеудің осы аспектілерін жетілдіру қажеттілігі өзекті болып табылады.

Қолданыстағы пайдаланушы келісімдерін талдау нәтижесінде лицензиялық келісім моделі пайдаланушы келісімдеріне тек формальдық құқықтық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар практикалық тұрғыдан да қолданылмайтыны туралы қорытынды жасауға болады. Бұл пайдаланушы келісімдерінің ерекшелігімен түсіндіріледі, өйткені олар лицензиялық шарттарға тән зияткерлік қызмет нәтижелерін пайдалануға құқықтарды беру шеңберінен шығып, қатынастардың әлдеқайда кең ауқымын реттейді.

Аталған тұжырымдама қазіргі заманғы цифрлық платформалардың шарттарын талдау арқылы расталады. Бұл платформалар, әдетте, лицензиялық құқықтарға емес, тараптардың өзара іс-қимылының ұйымдастырушылық-техникалық аспектілеріне басымдық береді, бұл пайдаланушы келісімдерінің мазмұны мен бағыттылығын айқындайтын негізгі фактор болып табылады.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 683-бабының 1-бөлігіне сәйкес, агенттік шарт агент деп аталатын тарап пен принципал

деп аталатын тарап арасындағы келісім болып табылады. Бұл келісім бойынша агент сыйақы алу шартымен принципалдың тапсырмасы бойынша және оның есебінен заңды және/немесе іс жүзіндегі әрекеттерді орындауға міндеттенеді. Аталған әрекеттерді агент өз атынан да, принципал атынан да жүзеге асыра алады, бұл шарттың мазмұнындағы икемділікті және тараптар арасындағы құқықтық қатынастардың әртүрлі нысандарын қамтуды айқындайды.

Агенттік шарттың мұндай құқықтық құрылымы азаматтық айналымда принципалдың мүдделерін тиімді қорғауды ұйымдастыруға және үшінші тұлғалармен өзара іс-қимыл процесін оңайлатуға мүмкіндік береді. Бұл құқықтық қатынастардың айрықша ерекшеліктерінің бірі – агент міндеттемелерінің өтеулі сипаты, сондай-ақ олардың берілгендік принципіне негізделуі. Атап айтқанда, агент өз міндеттемелерін принципалдың мүддесі үшін және оның есебінен орындауға міндетті, бұл агенттік қатынастардың мазмұны мен бағыттылығын анықтайды (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_#z309).

Агенттік шарттың мәні агент қағида мүддесі үшін заңды және нақты әрекеттерді ұзақ уақыт орындауы болып табылады. Бұл шарт нақты бір мәмілені орындау үшін емес, азаматтық айналымдағы директордың мүдделерін жүйелі түрде ұсынуды ұйымдастыруға арналған.

Цифрлық экономика жағдайында агенттік келісімшарттың классикалық моделі мен пайдаланушылардың практикалық мінез-құлқы арасында айтарлықтай айырмашылық байқалады. Атап айтқанда, негізгі шарттар бойынша Тапсырыс беруші рөлін атқаратын тұтынушылардың цифрлық платформаларда тіркелуінің негізгі мақсаты жиі түрде жүйелі өзара әрекеттесу немесе тауарлар мен қызметтерді тұрақты негізде сатып алу емес, керісінше, тауарларды бір реттік сатып алу немесе қызметтерді бір реттік алу болып табылады.

Бұл қайшылық агенттік модельдің қазіргі цифрлық платформалар контекстіндегі тиімділігін қайта қараудың өзектілігін айқындайды және осы қатынастардың ерекшеліктерін ескеретін балама құқықтық құрылымдарды әзірлеу қажеттілігін көрсетеді. Мұндай тәсіл цифрлық платформалар аясындағы құқықтық қатынастарды барынша толыққанды әрі әділ реттеуге жол ашады, сондай-ақ қатысушылардың құқықтары мен міндеттерін тепе-теңдікке келтіріп, олардың мүдделерін тиімді қорғауды қамтамасыз етеді.

«Яндекс Қызметтер» сервисінің Пайдаланушы келісімінің 5.4-тармағына сәйкес, платформа операторы – «Яндекс» компаниясы – пайдаланушылар арасында келісім жасасу және қызмет көрсету процесінде туындайтын құқықтық қатынастарға қатыспайтынын нақты көрсетеді. Атап айтқанда, «Яндекс» осы құқықтық қатынастарда агент, делдал немесе өкіл ретіндегі қандай да бір функцияларды атқармайтынын ашық түрде мәлімдейді. Бұл ереже платформа операторының құқықтық мәртебесін айқындап, пайдаланушылар арасындағы өзара әрекеттестікке қатысты шектеулі рөлін анықтайды.

«Яндекс» пен пайдаланушы, сондай-ақ «Яндекс» пен серіктес немесе орындаушы арасында өзара іс-қимылдың өзге шарттарын белгілейтін арнайы шарттар немесе келісімдер жасалған жағдайлар осы жалпы ережеге жатпайды. Мұндай құқықтық құрылым негізгі келісімге қатысушылардың тәуелсіздігін айқындап, платформа операторының рөлін сервистің техникалық және ұйымдастырушылық қамтамасыз етілуі аясымен шектейді. Бұл тәсіл «Яндекс» платформасының құқықтық және функционалдық шекараларын нақтылап, оның қатысушылар арасындағы келісімдерге араласуын болдырмауға бағытталған. (https://yandex.ru/legal/uslugi_termsofuse/).

Ю.С. Гамбаров өз зерттеулерінде агенттік келісімді сенімгерлік мәмілелердің бір түрі ретінде жіктеген. Бұл көзқарас агент пен директива арасындағы қатынастардың сенімді сипатына негізделген, мұнда агент директивтің мүддесіне сай әрекет етіп, тапсырмаларды адал орындауға, шартта белгіленген талаптарды сақтауға және сенімгер тараптың құқықтары мен мүдделерін қорғауға міндетті. Агенттік шарттың сенімгерлік сипаты оның тараптардың жеке қасиеттеріне тәуелділігін анықтайды, бұл өз кезегінде мұндай шарттарды жасасу, орындау және тоқтату процестерінің өзіндік ерекшеліктерін қалыптастырады (Гамбаров, 1911:199).

Цифрлық ортада шарттарды жасасу және орындау процестерінің автоматтандырылуы жағдайында платформа операторы мен пайдаланушылар арасында жеке-сенімгерлік қатынастардың қалыптасуы іс жүзінде мүмкін емес деп тануға болады. Бұл цифрлық экожүйеде өзара әрекеттесудің иесізденуіне, яғни платформаның қызметін қамтамасыз ететін техникалық және алгоритмдік механизмдердің басымдыққа ие болуына байланысты. Мұндай тәсіл субъективті факторларды толықтай жоққа шығарып, плат-

форманың функционалдығы, сенімділігі және оның қызмет көрсету шарттарына сәйкестігі сияқты объективті параметрлерге басты назар аударуды көздейді. Бұл, өз кезегінде, платформалар арасындағы қатынастарды басқарудың жаңа құқықтық тәсілдерін талап етеді.

Осылайша, платформа операторы мен пайдаланушылар арасындағы қарым-қатынастар агенттік келісімшарттың құқықтық табиғатына сай келмейді. Мұндай қатынастардың құрылымы мен мазмұны агенттік шарттарға тән жеке-сенімгерлік сипаттан айтарлықтай ерекшеленіп, цифрлық ортадағы өзара әрекеттесулердің техникалық және алгоритмдік негізіне сүйенеді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 683-бабының 1-бөлігіне сәйкес, өтеулі қызмет көрсету шарты бойынша Орындаушы Тапсырыс берушінің тапсырмасы негізінде белгілі бір іс-әрекеттерді орындауға немесе нақты қызметті жүзеге асыруға міндеттенеді, ал Тапсырыс беруші өз кезегінде көрсетілген қызметтер үшін ақы төлеуге міндетті. Бұл шарт қызмет көрсетудің мазмұны мен сипатын, сондай-ақ тараптардың құқықтары мен міндеттерін айқындайтын азаматтық-құқықтық қатынастардың негізгі түрлерінің бірі болып табылады (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_#z309).

Өтеулі қызмет көрсету шарты бойынша орындалу пәні – Орындаушы жүзеге асырған белгілі бір іс-әрекеттер немесе нақты қызметтер нәтижесінде Тапсырыс берушінің қол жеткізген пайдалы әсері болып табылады. Бұл шартты орындаудың басты сипаттамасы ұсынылатын қызметтердің сапасы болып табылады, ол олардың шарттық талаптарға, Тапсырыс берушінің күтілімдеріне және қолданыстағы нормативтік талаптарға сәйкестілігімен айқындалады. Қызметтердің сапасы олардың тиісті орындалуын бағалаудың және шарттарда белгіленген мақсаттарға жетудің негізгі критерийі ретінде қарастырылады (Суханов, 2011:319). Цифрлық платформаларды пайдалану кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің бір-бірімен, сондай-ақ түпкі тұтынушылармен тиімді өзара әрекеттесуін қамтамасыз ететін интеграцияланған экожүйені қалыптастыруға бағытталған. Мұндай платформалар коммерциялық процестерді оңтайландыруға, нарықтарға қолжетімділікті кеңейтуге және қатысушылар арасындағы өзара іс-қимылдың жеделдігі мен ыңғайлылығын арттыруға мүмкіндік беретін ұйымдасқан инфрақұрылым рөлін атқарады. Бұл ретте платформалар кә-

сіпкерлік белсенділікті ынталандырушы және цифрлық экономиканың дамуына серпін беретін маңызды тетік ретінде танылады.

Цифрлық делдалдар мен пайдаланушылар арасындағы құқықтық қатынастардың мазмұнын талдау Орындаушының қызметін платформаның жұмыс қабілеттілігін қамтамасыз ету, оның үздіксіз және тұрақты жұмыс істеуін қолдау, сондай-ақ пайдаланушыларға платформа арқылы ұсынылатын тауарлар, жұмыстар мен қызметтер туралы өзекті және сенімді ақпарат беру үшін жүзеге асырылатын шаралар жиынтығы ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Бұл қызмет жүйелі сипатқа ие болып, цифрлық экожүйе шеңберінде пайдаланушылардың тиімді және үйлесімді өзара іс-қимылы үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған маңызды ұйымдастырушылық элемент ретінде қарастырылады.

YouDo.com платформасының Пайдаланушы келісімінің кіріспесіне сәйкес, компания сайттың қызметтерін (сервистерін) осы келісімде белгіленген шарттарға сәйкес ұсынады. Келісімнің 8.1-тармағына сәйкес, YouDo.com пайдаланушыларға сайтта орналастырылған тапсырыс берушілердің тапсырмалары туралы ақпарат беру бойынша қызметтерді, сондай-ақ пайдаланушыларға өз ұсыныстарын орналастыру мүмкіндігін қамтамасыз етуге құқылы. Бұл функционалдық рөл компанияның платформа пайдаланушылары арасындағы өзара әрекеттесуді ұйымдастыруды қолдайтын делдал ретінде әрекет ететінін айқын көрсетеді. Осылайша, платформа тараптардың байланысын жеңілдетіп, олардың тиімді қарым-қатынасын қамтамасыз ететін ұйымдастырушы тетік рөлін атқарады (<https://youdo.com/terms>).

eBay платформасының Пайдаланушы келісімінде платформа операторының қызметі нақты сипатталып, ол қызмет көрсету ретінде айқындалады. Мұндай анықтама Оператордың қызметін пайдаланушылар арасындағы өзара әрекеттестікті қамтамасыз ететін техникалық және ұйымдастырушылық инфрақұрылымды құрумен байланыстырады. Сонымен қатар, ол платформа арқылы мәмілелерді орналастыру, іздеу және жасасу үшін қажетті мүмкіндіктер ұсынуға бағытталған. Бұл Оператордың қызметінің функционалдық сипатын көрсетіп, оның платформаны тиімді пайдалану үшін жағдай жасауға арналған ұйымдастырушы рөлін айқындайды (<https://www.ebay.com/help/policies/member-behaviour-policies/user-agreement?id=4259#2>).

Жоғарыда баяндалған ережелерді ескере отырып, цифрлық экономика жағдайында платформа операторының ақпараттық жүйеге (цифрлық платформаға) қол жеткізуді қамтамасыз етуге бағытталған қызметі қызмет көрсету ретінде негізді түрде жіктеледі. Мұндай жіктеу ешқандай күмән туғызбайды, себебі аталған қызмет пайдаланушылардың сандық ортадағы функционалдық өзара әрекеттесуін қамтамасыз ететін техникалық, ұйымдастырушылық және ақпараттық мүмкіндіктерді ұсынумен тығыз байланысты. Бұл тәсіл платформа операторының ролін және оның цифрлық экожүйедегі қатысушылар арасындағы тиімді қарым-қатынас үшін маңызды екенін нақтылай түседі.

Қызмет көрсету шартының заңды анықтама-сы оның өтеулі сипатын көздейді, бұл өз кезегінде қарсы ұсыну мәселесін қарастыруды талап етеді. Қарсы ұсыну қызмет көрсетудің құнын өтеу ретінде тараптардың құқықтары мен міндеттерінің теңгерімділігін қамтамасыз ететін негізгі құқықтық тетік болып табылады. Мұндай тәсіл қызмет көрсету шартын орындау барысында тараптар арасындағы өзара қатынастардың әділ және келісілген сипатта болуына ықпал етеді.

Цифрлық платформа операторы өз платформасы арқылы тауарлар, жұмыстар немесе қызметтер өткізіп отырған кәсіпкерлік қызмет субъектілерінен жасалған әрбір мәміле үшін комиссия алу құқығына ие. Сонымен қатар, оператор клиенттерге қызмет көрсету, тауарлар мен қызметтерді немесе цифрлық мазмұнды жылжыту, сондай-ақ платформаның функционалдығын дамыту және оны қолдау сияқты арнайы қызметтерді ұсынғаны үшін қосымша төлемдер белгілеуі мүмкін. Мұндай қаржылық тетік оператордың платформа экожүйесін тиімді басқаруын қамтамасыз етіп, қатысушылардың қажеттіліктеріне сәйкес қызметтерді ұйымдастыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, бұл төлемдер қызмет көрсету шарттарына қатысты заңнамада белгіленген құқықтық қатынастардың өтеулі сипатының талаптарына толық сәйкес келеді және қарсы ұсыну туралы шарттың орындалуын қамтамасыз етеді. Бұл механизм тараптардың құқықтары мен міндеттерінің теңгерімділігін сақтауға және ұсынылатын қызметтердің құндылығын әділ бағалауға мүмкіндік береді.

Платформа операторы мен платформалар арқылы тауарларды, жұмыстарды немесе қызмет-

терді сатып алушы тұтынушылар ретінде әрекет ететін пайдаланушылар арасындағы қарым-қатынастарда өтеу белгісін анықтау айтарлықтай күрделі мәселе болып табылады. Бұл қиындық, негізінен, осындай қатынастардың құрылымдық ерекшеліктеріне және олардың тараптар арасында қаржылық міндеттемелерді бөлудегі айқындықтың болмауына байланысты туындайды. Мұндай жағдайда құқықтық реттеудің нақты критерийлерін әзірлеу қажеттілігі ерекше өзектілікке ие болады.

Бір жағынан, кәсіпкерлік қызмет субъектісінің платформа операторына комиссия төлеуі іс жүзінде тұтынушыдан түсетін қаражат есебінен жүзеге асады. Бұл комиссиялық төлемдерді кәсіпкерлік қызмет субъектісі алынған қаражаттан тікелей аударады немесе, егер оператор есеп айырысу функцияларын өз бетінше орындаса, платформаның тиісті комиссиясын ұстап қалу арқылы жүзеге асырады. Мұндай механизм тұтынушылық төлемдердің цифрлық платформаның қызмет көрсету шығындарын өтеу көзі ретіндегі маңыздылығын айқын көрсетеді, бұл өз кезегінде платформаның экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етеді және экожүйе қатысушыларының өзара әрекеттесуінің тиімділігін арттырады.

Пайдаланушының платформаға қол жеткізуі ақысыз негізде жүзеге асырылады, алайда бұл процесс пайдаланушының белгілі бір көлемде жеке деректерін өңдеуге келісім беруімен қатар жүреді. Тұтынушылар өздерінің жеке деректерін платформаның функционалдығын пайдалану үшін және тегін интернет қызметтеріне қол жеткізу мақсатында ұсынады. Бұл механизм пайдаланушылардың деректерін платформаның қызмет көрсету мүмкіндіктерін дамыту және жақсарту үшін қолданылатын құнды ресурс ретінде қарастырудың маңызды аспектісін көрсетеді (Calo R., Rosenblat A., 2017:1619).

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 115-бабының қолданыстағы редакциясына сәйкес, дербес деректер ақпараттың бір түрі ретінде азаматтық құқықтар объектісі ретінде танылмайды. Сонымен қатар, дербес деректер жеке және отбасылық құпияны қорғауға байланысты жеке мүліктік емес игілік ретінде құқықтық сипатқа ие, бұл Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 115-бабының 1-бөлігінде тікелей көрсетілген. Мұндай құқықтық реттеу дербес деректердің жеке тұлғаның материалдық емес мүдделерін қорғауға

бағытталған құқықтық жүйедегі ерекше мәртебесін айқындайды және олардың маңыздылығын ерекше атап өтеді (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_#z136).

Технологиялардың қарқынды дамуы және бизнес-модельдердің өзгеруі аясында бірқатар зерттеушілер дәстүрлі құқықтық құрылымдардың қазіргі экономикалық қатынастарды тиімді реттеуге қабілетсіздігін атап өтуде. Осыған байланысты деректердің құқықтық мәртебесін қайта қарау, оның ішінде оларды азаматтық құқықтық қатынастардың объектісі ретінде тану (Сергеев, 2018:110) немесе нарықта айналымға жататын тауар ретінде сипаттау қажеттілігі туралы ұсыныстар ұсынылады (Савельев, 2016:485). Бұл көзқарас құқықтық реттеудің цифрлық экономиканың өзгермелі жағдайларына бейімделуінің маңыздылығын көрсетіп, құқықтық жүйені жаңғыртуға негізделген заманауи тәсілдерді іздестіру қажеттілігін айқындайды.

Платформа операторының қызметін сыйға тарту ретінде анықтау құқықтық тұрғыдан мүмкін емес. О.С. Джофф атап өткендей, сыйға тарту актілері, негізінен, этикалық қатынастарға негізделген және цифрлық ортадағы өзара әрекеттесу сипатына сәйкес келмейді. Цифрлық кеңістікте процестердің басым бөлігі автоматтандырылған, ал субъектілердің сәйкестендірілуі жеке деректер арқылы емес, көбінесе логиндер немесе шоттар арқылы жүзеге асырылады. Осы ерекшеліктер сыйға тарту актілеріне тән құқықтық мазмұнды цифрлық платформалардың функционалдық қызметіне қолдануды негізсіз етеді.

Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 506-бабының 1-бөлігіне сәйкес, сыйға тарту заты ретінде тек заттар немесе мүліктік құқықтар қарастырылады, ал қызметтер бұл тізбеге кірмейді. Осы негізде, платформа операторының қызметінің құқықтық сипаты сыйға тарту актісіне тән белгілерге сәйкес келмейді. Бұл ретте оператордың қызметтері олардың табиғаты мен мазмұны тұрғысынан заңнамамен бекітілген сыйға тарту институтының шеңберінен тыс орналасады, бұл олардың құқықтық мәртебесін басқа құқықтық құрылымдар аясында қарастыруды талап етеді.

Коммерциялық ұйымдар арасындағы сыйға тартуға қолданыстағы заңнамада тікелей тыйым салынғанын ескерген жөн. Сонымен қатар, сыйға тарту шартының айрықша ерекшелігі оның өтеусіз сипаты болып табылады. Бұл ерекшелік сыйға тартушының берілген мүліктің кемшілік-

тері үшін жауапкершілігін шектеуді және заңда көзделген жағдайларда сыйға тартуды тоқтату құқығын қамтиды. Мұндай құқықтық сипат сыйға тарту шартын азаматтық-құқықтық қатынастардың ерекше түрі ретінде айқындап, оның коммерциялық қызмет субъектілері арасындағы қатынастарда қолданылуына жол бермейді.

Керісінше, цифрлық платформалардың пайдаланушы келісімдері әдетте тараптардың жауапкершілік шараларын нақтылайтын ережелерді қамтиды және келісімді ретроспективті әсермен біржақты тоқтату мүмкіндігін қарастырмайды. Бұл ерекшеліктер сыйға тартудың құқықтық табиғаты мен цифрлық ортада әрекет ететін пайдаланушы келісімдерінің мазмұны арасындағы түбегейлі айырмашылықты айқын көрсетеді. Осылайша, пайдаланушы келісімдері цифрлық платформалардағы қатынастарды реттеудің дербес құқықтық құрылымы ретінде қалыптасқан.

Платформа операторының сыйға тартуды жүзеге асыру ниетінің (*animus donandi*) болмауы оның әрекеттерін сыйға тарту актісі ретінде саралау мүмкіндігін толығымен жоққа шығарады. Пайдаланушылардың платформаға қол жеткізуін қамтамасыз ету тек коммерциялық мақсаттарды көздейді. Бұл ретте пайдаланушылар санының ұлғаюы платформада жасалатын мәмілелер көлемінің артуына әкеліп, соның нәтижесінде оператор алатын комиссияның жалпы мөлшерін ұлғайтуға ықпал етеді. Мұндай мақсаттылық оператордың қызметін таза экономикалық мүдделерге негізделген ұйымдастырушы рөл ретінде айқындайды.

Сонымен қатар, пайдаланушы базасының ұлғаюы платформада орналастырылған жарнаманың тиімділігін арттырады, бұл оператор үшін қосымша табыс көзі ретінде қарастырылады. Бұған қоса, пайдаланушылардың деректерін коммерциялық мақсатта пайдалану мүмкіндігі де маңызды рөл атқарады, себебі бұл деректер үшінші тұлғаларға өтеулі негізде берілуі мүмкін. Бұл аспект платформаның қызметінің экономикалық сипатын тағы да айқындай түсіп, оның пайдаланушылар арасындағы өзара әрекеттесуді ұйымдастырудағы коммерциялық мүдделерінің басымдығын көрсетеді.

Платформаның Пайдаланушы келісімінің 7.2-тармағына сәйкес, YouDo.com пайдаланушысы кез келген уақытта және кез келген сипаттағы жеке хабарламаларды, соның ішінде жарнамалық сипаттағы хабарламаларды, ресурс

әкімшілігінен алуға өзінің келісімін береді. Бұл хабарламалар пайдаланушы көрсеткен барлық байланыс мекенжайларына жіберілуі мүмкін. Бұл ереже пайдаланушы мен платформа арасындағы өзара әрекеттесу шеңберінде ақпараттық алмасудың құқықтық негізін айқындайды.

Ресурстың құпиялылық саясатының 2-тармағына сәйкес, YouDo.com компаниясы келушілер (пайдаланушылар) туралы ақпаратты, соның ішінде олардың дербес деректерін, бірқатар мақсаттарға қол жеткізу үшін өңдеу құқығын бекітеді. Бұл мақсаттардың қатарына ұсынылатын қызметтер мен сервистерді жекелендіру, пайдаланушыларға платформаны пайдалану барысында туындайтын хабарламаларды, соның ішінде жарнамалық хабарламаларды, хабарламалар мен сұрауларды жіберу, сондай-ақ пайдаланушылардың деректері мен олардың ресурстағы белсенділігі негізінде жарнамалық материалдарды мақсатты түрде бағыттау кіреді. Осылайша, дербес деректерді өңдеу платформаның пайдаланушылармен өзара әрекеттесуінің тиімділігін арттыруға және оның қызметтерін коммерцияландыруға бағытталған маңызды құрал ретінде қарастырылады (<https://youdo.com/terms>).

Осы тұрғыдан алғанда, цифрлық платформалардың жұмыс істеуі аясында қалыптасатын құқықтық қатынастарды жан-жақты талдау жүргізу орынды деп саналады, бұл ретте негізгі және қосалқы құқықтық қатынастардың барлық қатысушыларының мақсаттары мен мүдделеріне ерекше назар аудару қажет. Мұндай тәсіл цифрлық ортадағы өзара іс-қимылдың өзіндік ерекшеліктерін тереңірек түсінуге, сондай-ақ туындайтын құқықтық қатынастарды кешенді және үйлесімді түрде реттеуді қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде цифрлық экожүйенің тұрақты дамуы мен қатысушылар арасындағы құқықтық тепе-теңдікті сақтауға ықпал етеді.

В.В. Кулаков өз еңбектерінде келісімшарттық міндеттемелердің бағыты мәміленің (causa) негізімен анықталатынын ерекше атап көрсетеді. Оның пікірінше, тараптардың өзара іс-қимылының ортақ мақсатының болуы құқықтық қатынастарды ажырату мен сәйкестендірудің басты критерийі болып табылады. Бұл тәсіл келісімшарттық міндеттемелердің ішкі логикасын айқындауға және олардың бірыңғай құқықтық реттеу аясында үйлесімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді (Кулаков, 2009:6). Мұндай көз-

қарас құқықтық реттеудің жүйелілігі мен тұтастығын сақтауға негіз болады.

Цифрлық платформаларда қалыптасатын құқықтық қатынастарды талдау барысында, платформа операторы әрбір жеке пайдаланушымен жасасатын пайдаланушы келісімдері мен пайдаланушылар арасында бекітілетін негізгі шарттар барлық тараптардың мүдделерін үйлестіретін бірыңғай экономикалық құрылымды қалыптастыратынын атап өткен жөн. Бұл келісімдер мен шарттар цифрлық экожүйедегі қатысушылардың өзара тиімді қарым-қатынасын ұйымдастырудың құқықтық негізін құрайды және олардың экономикалық өзара іс-қимылының тұрақтылығы мен үйлесімділігін қамтамасыз етеді.

Цифрлық платформалардың қызметі кәсіпкерлерге өз тауарларын, жұмыстарын немесе қызметтерін сатудың тиімді құралдарын ұсынуға мүмкіндік береді. Тұтынушылар үшін бұл платформалар олардың қажеттіліктеріне сәйкес келетін оңтайлы өнімдерді іздеу және таңдау үдерісін жеңілдетеді. Өз кезегінде, платформа операторы осы процестерді ұйымдастыру және қолдау арқылы материалдық пайда табады. Мұндай өзара әрекеттестік платформаның барлық қатысушылары үшін экономикалық тиімділікке қол жеткізуді қамтамасыз ететін кешенді экожүйені қалыптастырады.

Шарттардың ресми түрде тәуелсіз болуына қарамастан, олардың қатар жасалуы және орындалуы құқықтық қатынастарға қатысатын барлық тараптар үшін жалпы экономикалық тиімділікті арттыруға және кіріс деңгейін көтеруге ықпал ететін синергетикалық әсер тудырады. Мұндай өзара байланыс тараптардың мүдделерін үйлестіруді қамтамасыз етіп, олардың құқықтық және экономикалық өзара іс-қимылдарының тиімділігін арттырады.

Коллизиялық нормаларды реттеу тұрғысынан алғанда, жария шарттың конструкциясын қолдану туралы норма тікелей қолданылатын императивтік нормалар санатына жатқызылуы тиіс. Мұндай нормалар басқа құқықты таңдау арқылы немесе өзге ережелерді қолдану негізінде күші жойылмайды және олардың қолданылуы міндетті сипатқа ие болып табылады. Бұл жария шарттың құқықтық қатынастарды реттеудегі маңыздылығы мен тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Мұндай тәсіл Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің 1114-бабының ережелеріне сәйкес пайдаланушы келісімін жасасу туралы

талапты тек тұтынушылар қатысатын құқықтық қатынастарға ғана емес, сонымен қатар кәсіпкерлік қызмет субъектілері арасындағы қатынастарға да қолдану мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Бұл ереже тараптардың мүдделерінің тепе-теңдігін сақтауға және цифрлық ортада туындайтын міндеттемелерді реттеуді жеңілдетуге бағытталған бірыңғай құқықтық тетікті қалыптастыруға ықпал етеді. Мұндай тәсіл цифрлық платформалардағы құқықтық қатынастардың тұрақтылығын арттырып, олардың тиімділігін қамтамасыз етеді.

Бұл нақтылау цифрлық экономиканың заманауи талаптарын ескере отырып, заңнаманы дамыту қажеттілігіне сәйкес цифрлық қызметтерді ұсынумен байланысты қатынастарға жария шартты қолдану аясын кеңейтуге мүмкіндік береді. Мұндай тәсіл құқықтық реттеуді цифрлық ортаның динамикасына бейімдеп, цифрлық қызметтер көрсету саласындағы құқықтық қатынастардың айқындығы мен тұрақтылығын қамтамасыз етеді.

Арнайы құқықтық реттеу қарастырылған жария шарттардың басқа түрлерінен айырмашылығы, қазіргі уақытта пайдаланушы келісімдеріне қатысты осындай нақты реттеу тетіктері жоқ. Цифрлық платформаларды пайдаланудың бекітілген үлгілік қағидаларының немесе ұқсас нормативтік актілердің болмауы құқықтық белгісіздік туғызады, бұл өз кезегінде платформа операторлары тарапынан теріс пайдалануға мүмкіндік береді. Бұл мәселе жеке және мемлекеттік құқық нормаларының қиылысында орналасқан пәнаралық сипатқа ие және оны шешу үшін кешенді тәсілді әзірлеуді талап етеді. Мұндай тәсіл құқықтық қатынастарды реттеудің айқындылығын қамтамасыз етіп, цифрлық ортадағы тараптардың құқықтары мен міндеттерінің теңгерімділігін сақтауға бағытталуы тиіс.

Осылайша, цифрлық платформалар цифрлық инфрақұрылымның негізгі элементі әрі цифрлық экожүйелердің жұмыс істеуінің негізі бола отырып, пайдаланушыларға қолжетімділікті қамтамасыз етуі қажет. Жеке құқықтық реттеу шеңберінде цифрлық платформалардың ашықтығын қамтамасыз етудің тиімді құралы ретінде жария шарттың құқықтық конструкциясын пайдаланушы келісімдеріне қолдану ұсынылады. Мұндай тәсіл цифрлық ортаның құқықтық айқындығын арттыруға және платформалар мен пайдаланушылар арасындағы өзара әрекеттесудің әділ әрі теңгерімді қағидаларын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Бұл тәсілдің тиімділігі монополияға қарсы реттеу әдістерімен үйлесім тапқанда айтарлықтай арта түседі. Құқықтық табиғаты тұрғысынан алғанда, пайдаланушы келісімі платформа операторы үшін ақылы қызмет көрсету шарты ретінде жіктеледі, оны жасау жалпы ережелер шеңберінде міндетті болып табылады, егер заңда одан бас тарту үшін арнайы негіздер көзделмесе. Мұндай құқықтық реттеу платформалардың қызмет көрсету сапасын арттырып, пайдаланушылардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған тетіктерді нығайтуға ықпал етеді.

Қорытынды

Цифрлық экономикалық қатынастар қазіргі заманғы құқықтық реттеудің маңызды объектісі ғана емес, сонымен қатар құқықтың материалдық мағынадағы қайнар көзі ретінде де ерекше мәнге ие. Қызметтердің құқықтық қатынастар объектісі ретіндегі табиғатының өзгеруі және цифрлық экономикадағы құқықтық қатынастардың субъектілік құрамының трансформациясы құқықтық жүйенің дәстүрлі модельдерін қайта қарастыру қажеттілігін алға тартады.

Бұл жаңа шынайылық құқықтық реттеудің принциптері мен әдістерінің терең өзгеруіне әкеледі. Цифрлық экономиканың қарқынды дамуы құқықтық реттеудің икемділігін және оның жаңа экономикалық және әлеуметтік шындықтарға бейімделу қабілетін талап етеді. Осыған байланысты құқықтың рөлі тек реттеушілік емес, сонымен қатар жаңа құқықтық нормаларды қалыптастыру мен қоғамдағы цифрлық өзара әрекеттесуді ұйымдастырудың негізі ретінде күшейіп келеді.

Дәстүрлі құқықтық модельдердің қайта қаралуы құқықтық ықпал ету әдістерінің өзгеруіне ықпал етеді. Құқықтық жүйе цифрлық экономика қатысушыларының мүдделерін теңестіру мен қорғаудың тиімді механизмдерін ұсына отырып, жаңа жағдайларға бейімделеді. Бұл процесс құқықтың динамикалық және эволюциялық сипатын айқындап, цифрлық дәуірдің талаптарына жауап беретін құқықтық реттеудің жаңашыл тетіктерін қалыптастыруға негіз болады.

Экономикалық қызметтің негізінен цифрлық платформалар арқылы жүзеге асырылуы қызметтердің сыртқы саудасы саласындағы құқықтық қатынастардың субъектілік құрамының ерекшеліктерін айқындайды. Бұл жаңа жағдайларда құқықтық қатынастардың дәстүрлі қатысушылары

– борышкер мен кредитор – құқықтық реттеудің негізгі субъектілері ретінде сақталса да, олардың қатарына цифрлық делдалдар қосылады.

Цифрлық делдалдар, атап айтқанда, агрегаторлардың иелері, цифрлық платформалар мен ақпараттық жүйелердің операторлары, пайдаланушыларға ақпараттық және өзге де қызметтер көрсетуде маңызды рөл атқарады. Олардың қызметі құқықтық қатынастардың жаңа архитектурасын қалыптастырып, құқықтық реттеудің әдістері мен тәсілдерін қайта қарауды талап етеді.

Цифрлық делдалдардың қатысуы бұл қатынастарды күрделендіріп, олардың құқықтары мен міндеттерін нақты реттеуді және мүдделердің теңгерімді қорғалуын қамтамасыз етуді қажет етеді. Осылайша, цифрлық платформаларға негізделген экономикалық қызмет құқықтық реттеудің икемділігін және оның жаңа цифрлық шынайылыққа бейімделуін қамтамасыз ететін құқықтық тетіктердің жаңаруына ықпал етеді.

Қызметтердің сыртқы саудасы саласындағы кәсіпкерлік қатынастарды құқықтық реттеу тетігі императивті және диспозитивті әдістерді үйлестіретін кешенді жүйені қамтиды. Бұл жүйе мемлекеттік және мемлекеттік емес реттеуді біріктіре отырып, құқықтық қатынастардың әртүрлі деңгейлерінде икемді және тиімді басқаруды қамтамасыз етеді.

Кәсіпкерлік қызмет субъектілері арасындағы қатынастарда қолданылатын жеке құқық Орындаушының орналасқан жеріне байланысты айқындалады. Цифрлық экономика жағдайында бұл орналасу оның қызметінің белгілі бір мемлекеттің халқына бағытталу өлшемшарты бойынша анықталады, бұл цифрлық ортаның трансшекаралық сипатын ескере отырып, маңызды құқықтық критерий ретінде қызмет етеді.

Сонымен қатар, қолданылатын жария құқық та Орындаушының орналасқан жеріне байланысты анықталады, бірақ мұнда қосымша факторлар маңызды рөл атқарады. Атап айтқанда, Орындаушы қызметінің нақты мемлекеттің халқына бағытталуы, сондай-ақ серверлердің физикалық орналасуы құқықтық реттеу үшін заңды мәнге ие. Бұл аспектілер цифрлық экономикадағы құқықтық реттеу тетігін нақтылауға және оның тұрақтылығы мен тиімділігін қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Осылайша, цифрлық экономикада қызметтердің сыртқы саудасын құқықтық реттеу механизмдері тек ұлттық құқық шеңберінде ғана

емес, сонымен қатар трансшекаралық өзара әрекеттесуді ескере отырып, кешенді және жан-жақты тәсілді талап етеді. Бұл ретте цифрлық кеңістіктегі құқықтық қатынастардың ерекшеліктері құқықтық реттеу жүйесінің икемділігі мен бейімделгіштігін күшейту қажеттігін ерекше айқындайды.

Цифрлық экономикада цифрлық қызметтерді өтеулі көрсету шарттары бойынша міндеттемелерді тиісінше орындау Орындаушының белсенді әрекеттеріне негізделеді. Бұл әрекеттер Орындаушының тұтынушыға ұсынылатын қызметтің нақты іске асырылуына тікелей ықпал етуін көздейді.

Біріншіден, тұтынушыға пайдалы әсер ұсынатын цифрлық платформаның немесе басқа технологияның автоматтандырылған жұмыс режимі Орындаушының әрекеті ретінде қарастырылады. Мұндай автоматтандырылған процестер қызмет көрсетудің ажырамас бөлігі болып табылады және олар Орындаушының бастамасымен іске қосылатындықтан, құқықтық тұрғыда белсенді іс-әрекет деп танылуға тиіс.

Екіншіден, цифрлық қызмет көрсету шарты шеңберінде Тапсырыс беруші алдындағы міндеттемелерді орындау цифрлық платформаға, цифрлық контентке немесе басқа объектілерге қол жеткізуді пассивті ұсынумен шектелмейді. Орындаушының міндеттемелері қызметтердің нәтижесіне тікелей әсер ететін нақты іс-әрекеттерді қамтуы тиіс. Бұл міндеттемелердің орындалуы цифрлық контенттің немесе платформаның функционалдығын қамтамасыз етуден бастап, қызмет көрсету сапасын бақылауға дейінгі көптеген аспектілерді қамтуы мүмкін.

Осылайша, цифрлық экономикадағы міндеттемелердің орындалуы Орындаушының белсенді және мақсатты әрекеттерімен анықталады, бұл цифрлық қызмет көрсету шарттарын құқықтық реттеудің маңызды ерекшелігі болып табылады. Бұл тәсіл цифрлық кеңістіктегі құқықтық қатынастардың әділдігі мен тұтынушылардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған.

Қызмет көрсетушінің белсенді әрекеттерінің сипаты парасаттылық пен адалдық принциптеріне сүйене отырып анықталады. Бұл принциптер цифрлық қызмет көрсету саласындағы Орындаушының міндеттемелерін орындаудағы негізгі өлшемдер ретінде қызмет етеді.

Ақылға қонымды және адал әрекет ете отырып, платформа операторы пайдаланушының

платформаға қол жеткізуін қамтамасыз етіп қана қоймайды. Сонымен қатар, ол цифрлық қызмет көрсету шартының тиісті орындалуын қамтамасыз ететін платформаның жұмысқа қабілеттілігін сақтау және қолдау бойынша қосымша іс-қимылдарды жүзеге асырады. Мұндай әрекеттерге техникалық қызмет көрсету, жүйенің тұрақты жұмысын қамтамасыз ету, ақауларды жою және пайдаланушылардың қажеттіліктеріне сәйкес платформаны жаңарту жатады.

Бұл қосымша міндеттер тек құқықтық талаптардың ғана емес, сонымен бірге қызмет көрсетудің жоғары стандарттарына және тұты-

нушының сенімін сақтау қағидаттарына сәйкес келеді. Орындаушының бұл әрекеттері цифрлық қызмет көрсету сапасының жоғары деңгейін қамтамасыз етуді және шарттық міндеттемелердің орындалуын қолдайды.

Осылайша, қызмет көрсетушінің белсенді әрекеттері оның міндеттемелерінің толыққанды және адал орындалуын, сондай-ақ цифрлық платформаның тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған кешенді тәсілді білдіреді. Бұл цифрлық экономикадағы қызмет көрсету стандарттарын нығайтуға және пайдаланушылардың құқықтарын қорғауға ықпал етеді.

Әдебиеттер

- Гамбаров Ю.С. Курс гражданского права. Т. I. Часть общая. – СПб., 1911. – С. 734. https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_004002526/
- EBay қолдау қызметі. [Электрондық ресурc] <https://www.ebay.com/help/policies/member-behaviour-policies/user-agreement?id=4259#2> (Жүгінген күні: 21.12.2024).
- Канашевский В.А. Международные сделки: правовое регулирование. – М.: Международные отношения, 2019. – С. 546. ISBN: 978-5-7133-1624-2 <https://imobook.ru/book/mezhdunarodnoe-pravo/mezhdunarodnye-sdelki-2>
- Карцхия А.А. Цифровые технологические (онлайн) платформы: российский и зарубежный опыт регулирования /А.А. Карцхия //Гражданское право. – 2019. – № 3. – С. 25-28. DOI: 10.18572/2070-2140-2019-3-25-28 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37738988>
- Кулаков В.В. Проблема определения сложных обязательств // Российский судья. – 2009. – № 8. – С. 5-9.
- Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (ерекше бөлім). Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шілдедегі N 409 Кодексі. [Электрондық ресурc] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_#z788 (Жүгінген күні: 21.12.2024).
- Мефодьева К.А. Цифровые данные как объект гражданско-правового регулирования в Германии, США и России: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: – М., 2019. – С. 16. <https://www.dissercat.com/content/tsifrovye-dannye-kak-obekt-grazhdansko-pravovogo-regulirovaniya-v-germanii-ssha-i-rossii>
- Попондопуло В.Ф. Правовые формы цифровых отношений // Юрист. 2019. № 6. С. 29-36. https://old.lawinfo.ru/assets/files/Lawyer/2019/6/Lawyer_6_19-5.pdf
- Сергеева О.В. Влияние цифровизации на преддоговорные отношения в международном частном праве / Право. Журнал Высшей школы экономики. – 2020. – № 3. – С.162 – 184. <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tsifrovizatsii-na-regulirovanie-preddogovornyh-otnosheniy-v-mezhdunarodnom-chastnom-prave>
- Michels J., Millard Ch., Turtot F. Contracts for Clouds, Revisited: An Analysis of the Standard Contracts for 40 Cloud Computing Services // Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper. 2020. №. 334. 80 p. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3624712
- Российское гражданское право: Учебник: В 2 т. Т. II: Обязательственное право / Отв. ред. Е.А. Суханов. 2-е изд., стереотип. – М.: Статут, 2011. – С. 637. https://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/sukhanov_ea_rossijskoe_grazhdanskoe_pravo_tom2/
- Сергеев А.П., Терещенко Т.А. Большие данные: в поисках места в системе гражданского права // Закон. 2018. № 11. С. 106 – 123. <https://publications.hse.ru/articles/242860416>
- Савельев А.И. Направления эволюции свободы договора под влиянием современных информационных технологий // Сборник статей / Рук. авт. кол. и отв. ред.докт. юрид. наук М.А. Рожкова. М.: Статут, 2016. С. 481-543. <https://publications.hse.ru/chapters/162688356>
- «Яндекс қызмет» сервисін пайдалану шарттары. [Электрондық ресурc] https://yandex.ru/legal/uslugi_termsofuse/ (Жүгінген күні: 21.12.2024).
- YouDo сервисінің ережелері. [Электрондық ресурc] <https://youdo.com/terms> (Жүгінген күні: 21.12.2024).
- Calo R., Rosenblat A. The Taking Economy: Uber, Information, and Power // University of Washington School of Law Research Paper. – 2017. – № 8. – P. 1623 – 1690. <https://digitalcommons.law.uw.edu/faculty-articles/47/>

References

- Calo R., Rosenblat A. The Taking Economy: Uber, Information, and Power // University of Washington School of Law Research Paper. – 2017. – № 8. – P. 1623 – 1690. <https://digitalcommons.law.uw.edu/faculty-articles/47/>
- EBay қолдау қызметі [EBay support service]. [Elektronдық resurs] <https://www.ebay.com/help/policies/member-behaviour-policies/user-agreement?id=4259#2> (Zhygingen künü: 21.12.2024).
- Gambarov Ju.S. Kurs grazhdanskogo prava. T. I. Chast' obshhaja [Course of Civil Law. T. I. General Part]. – SPb., 1911. – S. 734. https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_004002526/

«Jandeks qyzmet» servisin pajdalanu sharttary. [Terms of use of the Yandex Service] [Jelektrondық resurs] https://yandex.ru/legal/uslugi_termsofuse/ (Zhygingen kyni: 21.12.2024).

Kanashevskiy V.A. (2019) Mezhdunarodnye sdelki: pravovoe regulirovanie [International transactions: legal regulation]. – M.: Mezhdunarodnye otnosheniya, 2019. – S. 546. ISBN: 978-5-7133-1624-2 <https://imobook.ru/book/mezhdunarodnoe-pravo/mezhdunarodnye-sdelki-2>

Karchija A.A. Cifrovye tehnologicheskie (onlajn) platformy: rossijskij i zarubezhnyj opyt regulirovaniya [Digital technological (online) platforms: Russian and foreign regulation experience] /A.A. Karchija //Grazhdanskoe pravo. – 2019. – № 3. – S. 25-28. DOI: 10.18572/2070-2140-2019-3-25-28 <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37738988>

Kulakov V.V. Problema opredeleniya slozhnyh objazatel'stv // Rossijskij sud'ja. 2009. № 8. S. 5-9.

Mefod'eva K.A. Cifrovye dannye kak ob'ekt grazhdansko-pravovogo regulirovaniya v Germanii, SSHA i Rossii [Digital data as an object of civil-law regulation in Germany, the United States and Russia]: Avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk: – M., 2019. – S. 16. <https://www.dissercat.com/content/tsifrovye-dannye-kak-obekt-grazhdansko-pravovogo-regulirovaniya-v-germanii-ssha-i-rossii>

Michels J., Millard Ch., Turtot F. Contracts for Clouds, Revisited: An Analysis of the Standard Contracts for 40 Cloud Computing Services // Queen Mary School of Law Legal Studies Research Paper. 2020. №. 334. 80 p. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3624712

Popondopulo V.F. Pravovye formy cifrovyyh otnoshenij [Legal forms of digital relations] // Jurist. – 2019. – № 6. – S. 29-36. https://old.lawinfo.ru/assets/files/Lawyer/2019/6/Lawyer_6_19-5.pdf

Qazaqstan Respublikasynyng azamattyq kodeksi (erekshe bolim) [Civil code of the Republic of Kazakhstan (special section). Code of the Republic of Kazakhstan]. Qazaqstan Respublikasynyng 1999 zhyly 1 shildedegi N 409 Kodeksi. [Jelektrondық resurs] https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_#z788 (Zhygingen kyni: 21.12.2024).

Rossiyskoe grazhdanskoe pravo: Uchebnik: V 2 t. T. II: Objazatel'stvennoe pravo / Otv. red. E.A. Suhanov. 2-e izd., stereotip [Russian Civil Law: Textbook: In 2 vols. T. II: Obligatory Law / Ed. E.A. Sukhanov. 2nd ed., stereotype]. – M.: Statut, 2011. S. 637.

Savel'ev A.I. Napravleniya jevoljucii svobody dogovora pod vlijaniem sovremennyh informacionnyh tehnologij [rends in the evolution of freedom of contract under the influence of modern information technologies]// Sbornik statej / Ruk. avt. kol. i otv. red. dokt. jurid. nauk M.A. Rozhkova. M.: Statut, 2016. C. 481-543. <https://publications.hse.ru/chapters/162688356>

Sergeev A.P., Tereshhenko T.A. Bol'shie dannye: v poiskah mesta v sisteme grazhdanskogo prava [Large data: in search of a place in the system of civil law]// Zakon. 2018. № 11. S. 106 – 123. <https://publications.hse.ru/articles/242860416>

Sergeeva O.V. Vlijanie cifrovizacii na preddogovornye otnosheniya v mezhdunarodnom chastnom prave [Influence of digitization on pre-contractual relations in international private law] / Pravo. Zhurnal Vysshej shkoly jekonomiki. – 2020. – № 3. – S.162 – 184. <https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tsifrovizatsii-na-regulirovanie-preddogovornyh-otnosheniy-v-mezhdunarodnom-chastnom-prave>

YouDo servisining erezheri [YouDo service rules]. [Jelektrondық resurs] <https://youdo.com/terms> (Zhygingen kyni: 21.12.2024).

Авторлар туралы мәлімет:

Мукалдиева Гулия Бокешовна (хат-хабарларға арналған автор) – Заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің азаматтық құқық, іс жүргізу және еңбек құқығы кафедрасының доценті (Алматы, Қазақстан, *e-mail: gulyiya@mail.ru)

Баймуханова Диана Маратқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің заң факультетінің 2 курс магистранты (Алматы, Қазақстан e-mail: d.baimukhanova1@gmail.com)

Жағыпар Жадыра – заң ғылымдарының магистрі, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Азаматтық құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы (Атырау, Қазақстан, e-mail: zhadyra-06@bk.ru)

Сведения об авторах:

Мукалдиева Гулия Бокешовна (автор для корреспонденции) – Кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского права, гражданского процесса и трудового права Казахского национального имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан, *e-mail: gulyiya@mail.ru)

Баймуханова Диана Маратқызы – магистрант 2-курса юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби (Алматы, Казахстан e-mail: d.baimukhanova1@gmail.com)

Жағыпар Жадыра – магистр юридических наук, Атырауский университет имени Х. Досмұхамедова, старший преподаватель кафедры гражданских правовых дисциплин (Атырау, Казахстан e-mail: zhadyra-06@bk.ru)

Information about the authors:

Mukaldieva Gulia Bokesheovna (corresponding author) – Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Civil Law, Civil Procedure and Labor Law of the Kazakh National University named after Al-Farabi (Kazakhstan, Almaty c., *e-mail: gulyiya@mail.ru)

Baimukhanova Diana Maratkyzy – 2nd year Master's student of the Faculty of Law of the Kazakh National University named after Al-Farabi (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: d.baimukhanova1@gmail.com)

Zhagypar Zhadyra – Master of Law, Atyrau University named after H. Dosmukhamedov, Senior Lecturer of the Department of Civil Legal Disciplines (Kazakhstan, Atyrau c., e-mail: zhadyra-06@bk.ru)

Тіркелді: 25 желтоқсан 2024 жыл
Өзгертілді: 11 қаңтар 2025 жыл
Қабылданды: 10 наурыз 2025 жыл

FTAMP 10.81.35

<https://doi.org/10.26577/JAPJ202511318>**Б.Х. Толеубекова[✉], Г.Ж. Османова***

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: gulaina.78@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ОЙЫН БИЗНЕСІНІҢ ЗАҢНАМАЛЫҚ РЕТТЕЛУ ТӘРТІБІ

Елімізде лудомания әлеуметтік маңызы бар құбылыс ретінде танылады және оның пайда болуының алғышарттары, таралу процесіне қарсы тұру үшін қажетті шараларды қолдануға әсер етеді. Өйткені, бұл феноменнің әлеуметтік құбылыс екендігін ескерсек, оған әлеуметтік тұстарымен қатар құқықтық жолдармен де қарсы тұру орынды. Бүгінгі таңда еліміз де бұл мәселеге назар аударуды қажет етеді. Олай дейтініміз, құмар ойын ойнайтындар қатары күн санап артуда. Оның алғышарттарына олардың әлеуметтік маңызды құндылықтарды құрайтын әртүрлі деңгейлерінің жиынтығының жоғалуы, тұрақсыздық пен теңсіздік алып келетін жағдайды тудыратын құбылыстарды жатқызуға болады. Бұл ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін дәрежеде болатындықтан, өз деңгейінде қарсы тұруды қажет етеді.

Зерттеудің мақсаты, Қазақстандағы ойын бизнесінің заңдық реттелуінің қазіргі жағдайы ғана емес, сонымен қатар ағымдағы мәселелер мен әлеуметтік мүмкіндіктерді де ескере отырып, заңнаманы оңтайландыру жөніндегі ұсыныстар келтіру болып табылады.

Зерттеуде ойын бизнесінің пайда болуына қатысты заңдық алғышарттарды қарастыра отырып, елімізде құқықтық тұрғыдан реттелуі және лудоманияның алдын алудың тиімді шараларын жасау мүмкіндіктері зерделенеді. Алынған нәтижелер жалғасып жатқан ойын бизнесінің заңдық реттелуіне ықпал етеді, болашақ зерттеулерді әзірлеуге негіз болады.

Зерттеу қорытындысы ойын бизнесі саласын зерттеушілер мен мамандарға осы саланың заңдық реттелуі және күрделі тұстары туралы жан-жақты түсінік алуға ықпал етеді.

Түйін сөздер: лудомания, ойын бизнесі, құмар ойын, лудоманияның пайда болуы, ойыншы, лудомания себептері.

B.Kh. Toleubekova, G.Zh. Osmanova

Kazakh National Pedagogical University named after Abai, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: gulaina.78@mail.ru

The procedure for the legislative regulation of gambling in the Republic of Kazakhstan

Ludomania is recognized as a socially significant phenomenon in the country, and the prerequisites for its occurrence affect the need to apply measures to counteract the spread process. Given that this phenomenon is social, it is reasonable to confront it both socially and legally. This issue requires special attention today, as the number of people involved in gambling is growing every day. Its prerequisites include the disappearance of a set of different levels of socially significant values, phenomena that generate situations leading to instability and inequality. This requires appropriate measures to be taken at the appropriate level, as it poses a threat to national security.

The purpose of the study is to provide recommendations for optimizing legislation, taking into account not only the current state of legal regulation of the gambling business in Kazakhstan, but also current issues and social opportunities.

The article examines the legal prerequisites for the emergence of gambling, the possibilities of legal regulation in the country and the development of effective measures to prevent ludomania. The results obtained will contribute to the legal regulation of the current gambling business and will serve as a basis for the development of future research.

The results of the study will help researchers and specialists in the field of gambling to obtain legislative regulation and a comprehensive understanding of the intricacies of this industry.

Key words: ludomania, gambling, gaming business, occurrence of ludomania, player, causes of ludomania.

Б.Х. Толеубекова, Г.Ж. Османова*

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

*e-mail: gulaina.78@mail.ru

Порядок законодательного регулирования игорного бизнеса в Республике Казахстан

В стране лудомания признана социально значимым явлением, и предпосылки её возникновения влияют на необходимость применения мер по противодействию процессу распространения. Учитывая, что данное явление является социальным, разумно противостоять ему как в социальном, так и в правовом аспектах. На сегодняшний день этот вопрос требует особого внимания, так как с каждым днём растёт количество людей, вовлечённых в азартные игры. К его предпосылкам относится исчезновение совокупности различных уровней социально значимых ценностей, явлений, порождающих ситуации, ведущие к нестабильности и неравенству. Это требует принятия соответствующих мер на должном уровне, поскольку представляет угрозу национальной безопасности.

Целью исследования является не приведение предложений по оптимизации законодательства с учетом не только современного состояния правового регулирования игорного бизнеса в Казахстане, но и текущих проблем и социальных возможностей.

В статье рассматриваются правовые предпосылки возникновения игорного бизнеса, возможности правового регулирования в стране и разработки эффективных мер по предотвращению лудомании. Полученные результаты будут способствовать правовому регулированию действующего игорного бизнеса и послужат основой для разработки будущих исследований.

Результаты исследования помогут исследователям и специалистам в области азартных игр получить законодательное регулирование и всестороннее представление о тонкостях этой отрасли.

Ключевые слова: лудомания, азартные игры, игровой бизнес, возникновение лудомании, игрок, причины лудомании.

Кіріспе

Біздің өмірімізде бұрын-соңды болмаған технологиялық жетістіктерден және цифрлық интеграциядан кейін жаңа цифрлық трансформация дәуірі ашылды. Дегенмен, бұл өз кезегінде мұқият зерттеуді қажет ететін жылдам және кең таралған бірқатар мәселелер тудырды. Белгілі бір құбылыстың пайда болуының заңдық негізіне белгілі бір мемлекеттегі әр түрлі элементтердің күйі мен тепе-теңдігіндегі болатын өзгерістер мен ауқымды оқиғалар нәтижесі жатыр. Лудомания – бүгінгі қоғамның алдында тұрған өткір мәселелердің бірі. Бұл саладағы мәселелер, әсіресе жастар арасында, әлеуметтік және экономикалық салдардың кең ауқымын туындатуы мүмкін. Заңсыз ойын бизнесі азаматтардың қаржылық тұрақтылығына айтарлықтай зиян келтіріп, оларды қарыз алуға, отбасылық дағдарыстарға және психологиялық проблемаларға алып келеді. Сондықтан, бұл мәселені шешу Қазақстан Республикасының құқықтық және әлеуметтік саясатының басты бағыттарының біріне айналып отыр.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу тақырыбы қолданыстағы әдебиеттерді, ғылыми мақалалар мен жинақтарды жан-жақты талдауды қамтиды. Тиісті зерттеулерді анықтау, бағалау және жалпылау үшін шолу сондай-ақ жалпы ғылыми әдістермен қатар, формальды-логикалық, құрылымдық-функционалды, жұмыста объектіні күрделі, көп қырлы құбылыс ретінде талдауды қамтитын жүйелік тәсіл қолданылады. Олардың арасындағы байланыстар салыстырмалы түрде өзгермейтін құрылымды құрайды және оның тұтастығын қамтамасыз етеді. Негізгі назар еліміздегі ойын бизнесінің даму алғышарттары мен заңдық реттелуі және алдын алу жолдарына аударылады. Деректерді жинаудың негізгі әдісі – әдебиеттерді, зерттеулерді мұқият қарау. Сонымен қатар, PubMed және Google Scholar сияқты академиялық мәліметтер базасында жүйелі түрде тиісті мақалаларды, конференция материалдарын және жинақтарын іздеуден тұрады. Әр түрлі дереккөздерден алынған материалдар тақырыпты түсіну үшін кең ауқымды қамтуға бағытталған.

Талқылаулар мен нәтижелер

Лудоманияның құқықтық реттелуі мен мәселелерін қарастыру үшін алдымен ойын бизнесінің пайда болуының алғышарттарына шолу жасау керек. Ойын бизнесі тарихы көрсетіп отырғандай, көптеген ғасырлар бойы құмар ойындардың пайда болуының алғышарты, оның жүзеге асырылуының міндетті шарттарының бірі, оған бірнеше ойыншылардың қатысуы болды. Алайда ХХІ ғасырда ойын бизнесі процесіне осы уақытқа дейін бұрын кездеспеген ойын ережелері мен шарттарына – ойын барысының автоматтандырылуы, ойыншының жалғыз болуы, шынайы өмірден виртуалды әлемге ауысқан құмар ойындарды алып келді. Нәтижесінде бұрыннан белгілі ойындар ғаламдық тұрғыда компьютерлендірілді. Ойындар бағдарламалар түрінде компьютерлерге орнатылып, қолжетімді болды. Оларды виртуалды әлемге көшіру үшін кәсіби техникалық мамандар көмегі пайдаланылып, іске асырылды (Быкова 2000: 123).

КСРО ыдырағаннан кейін кеңестік қоғамға бұрын беймәлім көптеген жаңалықтармен бірге, ойын бизнесі деген «құбылыс» посткеңестік кеңістікте пайда болды. Ұзақ уақыт бойы бұл жанданған, іскер, демек, ішінара криминализацияланған сала мемлекеттік реттеу саласының шеңберінен тыс қалды. Қазақстан Республикасы ұзақ уақыт бойы қоғамды адамгершілік әлсіздіктеріне негізделген бизнестен қорғау, сондай-ақ азаматтардың тәуекелді ойын-сауыққа құқығын қанағаттандыру арасындағы дилемманы шеше алмады.

Соңында бұл дилеммада елдегі қоғамдық қатынастардың капитализациясы жеңіске жетті. Х. Кюри «капиталистік батыс моделіне сәйкес, азаматтар өз өміріндегі жетістіктері үшін жауапкершілікті өз мойнына алуға тиіс», - деген қорытындыға келді (Кюри 2003: 7). Өйткені, адамдардың көп бөлігі мұндай жағдайға дайын болмады. Себебі, әлеуметтік қорғалудың және ең төменгі кепілдіктің жоғалуы, ойын автоматтарының көмегімен өздерінің материалдың мәселелерін жылдам шешіп алуға деген иллюзиялық үміттері, адамдардың құмар ойындарға тартылуына ықпал етті. Осыған сәйкес, әлеуметтік-экономикалық өзгеріс жағдайында құмар ойындардың таралуы тұрақты қоғамға қарағанда әлдеқайда үлкен қауіп тудырады.

Қазақстан Республикасында ойын құмарлықтың пайда болуы мен одан әрі дамуына халықтың және БАҚ қатынасы біртекті болмады.

Ойындар болатыны сөзсіз, бірақ та олар өмірде белгілі бір орынды алу керек. Олай дейтініміз, құмар ойындарға шамадан тыс қызығушылық, әсіресе жастар арасында бұл патологиялық ойынға тәуелділік, қылмыстық құқық бұзушылықтардың артуы, қоғамның моральдық климатының теріс өзгеруіне әкеледі. Сондай-ақ бұл қысқа уақыт аралығында бай болып кетуді аңсау және күту көп жағдайда қаржылық жағдайы жеткіліксіз адал еңбекпен табыс табуға ниет білдірмейтін адамдарды қызықтырады және өзіне тартады. Р.А. Севостьянов «адамның құмар ойындарға толық кіріп кетуі, психикалық және физикалық тұрғыдан дені сау тұлғаның қалыптасуына ықпал етпейді. Ойындарға тәуелділік, құмарлықтың кеңістігіне ғана назар аударып, әлеуметтік байланыстың алшақтықтығына әкеледі» деп нақтылайды (Севостьянов 2008: 75). Соңында, ойын бизнесіне қатысатын адамдар құмарлыққа толық еніп, тұйық болып, қоғамнан алшақтайды және біртіндеп өзінің әлеуметтік маңыздылығын жоғалтады.

Елімізде 2005 жылдың соңына қарай ойын автоматтары бар залдар барлық жерлерде еш кедергісіз ашылған еді. Ал жекелеген аймақтарда ойын автоматтар саны бірнеше жүзге дейін жеткен болатын. Ойын бизнесіне қатысушылардың қауіпсіздігімен ешкім айналыспады, сәйкесінше қоғамдық тәртіп те қамтамасыз етілмеді (<https://nomad.su/print.php?a=13-200512160506>).

Нәтижесінде, заң шығарушы Қазақстан Республикасында 2007 жылғы 12 қаңтарда қызметтің ерекшелігіне байланысты ойын бизнесін ұйымдастырушылар мен қатысушылар, сондай-ақ өкілетті органдар арасында туындайтын құқықтық қатынастарды реттейтін, ойын бизнесін құқықтық реттеу саласындағы бірқатар елдердің тәжірибесі ескерілген, «Ойын бизнесі туралы» Заңның қабылдануында айқын көрініс тапты (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000219>).

Салыстырмалы түрде Қазақстан Республикасында ойын бизнесін заңсыз ұйымдастырушылар үшін қылмыстық жауаптылықты белгілейтін нормалар жақында ғана пайда болды. Олар алғаш рет «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне құқық қорғау қызметін жетілдіру және қылмыстық заңнаманы одан әрі ізгілендіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 9 қарашадағы 490-IV Заңымен енгізілді. Нәтижесінде, сол кезде заңдық күші бар ҚР-ның Қылмыстық кодексі заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру деп аталатын

269-1-бабымен толықтырылды (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167>).

Еліміздің 2015 жылғы 1 қаңтардан бастап күшіне енген қазіргі қолданыстағы ҚР Қылмыстық кодексі Заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру (ҚР ҚК 307-бап) – ойын мекемесін заңсыз ашу не ұстау немесе ойын бизнесі саласындағы қызметті заңсыз ұйымдастыру, сол сияқты заңсыз ойын бизнесі үшін үй-жайлар беру не Қазақстан Республикасының ойын бизнесі туралы заңнамасында белгіленген орындардан тыс құмар ойындарын ұйымдастыру және өткізу, электрондық казино және интернет-казино қызметін ұйымдастыру не ойын бизнесі саласындағы қызметі лицензиясыз жүзеге асыру бойынша қылмыстық жауаптылықты (қылмыс, қылмыстық теріс қылық) көздейтін норма бекітті (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>).

Біздің еліміздің аумағында ойын бизнесі сияқты құбылыстың салыстырмалы жаңалығы тиісінше, осы саладағы қатынастарды реттейтін құқықтық нормалардың қабылдануы.

Бұл ретте қазақстандық заң шығарушы ойын бизнесінде туындайтын құқықтық қатынастарды нормативтік белгілермен нақтылады, құқық бұзушыларға әкімшілік және қылмыстық жауаптылық түрлерін қарастырды.

Ойын бизнесімен байланысты тәуекелдің соңғы нәтижесі ойыншының жеке қасиетіне, ал ойынның мақсаты ақшаны немесе басқа мүлкті ұтып алуда емес, оның басқа ойындардан құмартуымен айтарлықтай ерекшеленуінде. Айтылғанмен, Ю.Н. Родионованың «мүлктік салдарлар әкелетін ойын құқықтық тұрғыдан оның қатысушылары үшін – міндет, өйткені, бірі ойын нәтижесіне байланысты мүлктік пайда алса, ал басқалары шығын келтіреді» деген пікірі үйлеседі (Родионова 2006: 65).

Онда ойынның мақсаты мүлктік сипаттағы ұтыс болып табылады. Бұл ретте ойын нәтижесі сәттілікке, кездейсоқ жағдайларға байланысты. Осылайша, ойын бизнесі – тәуекелге негізделген және ойын мекемесі белгілеген ережелер бойынша жеке, сол сияқты заңды екі немесе бірнеше тұлға арасында жасалған ұтыс туралы келісім, оның нәтижесі тараптардың әсер ету мүмкіндігі болатын мән-жайларға байланысты болады.

Шынында да, Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінің (ерекше бөлім) 913-бабына сәйкес мемлекеттің немесе уәкілетті мемлекеттік органнан тотализаторлар мен тәуекелге негізделген басқа да ойындар өткізуге лицензия алған адамның, ал лотереялар үшін лотерея

операторының және осындай ойындарға қатысушылардың арасындағы қатынастар шартқа негізделген. Мұндай шарт лотерея билетін, түбіртектегі немесе өзге де құжатты берумен ресімделеді және ойындарға қатысушы лотерея билетінің құнын немесе ойынға қатысудың өзге де төлемін төлеген кезден бастап жасалған деп танылады. Лотереяны, тотализаторды немесе өзге де ойындарды өткізу шарттарына сәйкес ұтқан деп танылатын адамдарға ойындардың бастамашысы (ұйымдастырушысы) ойындарды өткізу шарттарында көзделген мөлшерде, нысанда (ақшалай немесе заттай) және мерзімде, ал егер бұл жағдайларда мерзім көрсетілмесе – ойындардың нәтижелері шығарылған кезден бастап он күннен кешіктірмей ұтысты төлеуге тиіс. Ойын бастамашысы (ұйымдастырушысы) осы баптың 2-бөлігінде көрсетілген міндеттерді орындамаған жағдайда лотереяда, тотализаторда немесе өзге де ойындарда ұтқан қатысушы өзіне ұтыс төлеуді, сондай-ақ өзіне келтірілген залалдарды өтеуді талап етуге құқылы (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000>).

ҚР ӘҚБтК-де (445-бап) Қазақстан Республикасының ойын бизнесі туралы заңнамасын, сондай-ақ (445-1-бап) Қазақстан Республикасының лотереялар және лотерея қызметі туралы заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылықтар бап (https://kodeksy-kz.com/ob_administrativnyh_pravonarusheniyah.htm). Мұнда заң шығарушы әкімшілік жауапкершілікке ойын бизнесін ұйымдастырушыны тартуды көздейді.

Бұл баптар елімізде заңсыз ұйымдасқан ойын бизнесі үшін жауаптылықты белгілеу аясы, азаматтық-құқықтық реттеуді толықтырып отырғандығын көреміз. Осыдан, біз Қазақстанда ойын бизнесі аясында қисынды, экономикалық негізделген мемлекеттік саясаттың жүргізіліп жатқандығын бөліп айтуға болады.

Жоғарыда аталған бұзушылықтарға қатысты ресми статистикалық деректерге сүйенсек, үстіміздегі жылы 121838 қылмыстық құқық бұзушылықтар тіркелген. Қазақстан Республикасында ішкі істер органдары жұмысының тиімділігін арттыру бойынша шаралар үнемі жүргізілуінің нәтижесінде жыл сайын қылмыстық құқық бұзушылықтардың төмендеуі байқалады. Соңғы 5 жылда тіркелген құқық бұзушылықтардың саны 32%-ға азайды. 2024 жылғы 10 айында 117683 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелген, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 3,5%-ға аз (121990), оның ішінде 81,9% немесе 96382 – қылмыс, 18,1% немесе 21301

– қылмыстық теріс қылық. Ең көп қылмыстық құқық бұзушылықтар еліміздің келесі өңірлерінде тіркелді: Алматы қаласы (21200), Астана қаласы (16045), Шымкент қаласы (4981), Алматы (9260), Қарағанды (6758), Ақтөбе (5288) және Павлодар (4998) облыстары (<https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>).

Ал енді, 2015-2024 ж. 10 айы аралықтарындағы ҚР ҚК-нің 307-бабы бойынша тіркелінген

қылмыстық құқық бұзушылықтардың статистикалық деректеріне жүгінсек, есепті мерзімде СДТБТ-де тіркелген құқық бұзушылықтар саны 2015 ж. – 556, 2016 ж. – 424, 2017 ж. – 585, 2018 ж. – 328, 2019 ж. – 432, 2020 ж. – 215, 2021 ж. – 230, 2022 ж. – 149, 2023 ж. – 101, 2024 ж. 10 айында – 65. Бұл қылмыстық құқық бұзушылықтардың басым бөлігі қоғамдық орындарда, көше-алаңдарда жасалынады

1-кесте – ҚР заңсыз ойын бизнесін ұйымдастыру бойынша тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтардың ресми көрсеткіштері (2015 жыл – 2024 жыл қыркүйек айын қоса алғанда).

жылдар	барлығы	Есепті мерзімде СДТБТ-де тіркелген құқық бұзушылықтар	әйелдерге қатысты	сотқа жіберілген құқық бұзушылықтар саны	қоғамдық орындарда жасалған	көшелерде, алаңдарда
2015	573	556	1	209	90	11
2016	529	424	-	232	64	27
2017	678	585	3	503	256	99
2018	404	328	3	234	136	36
2019	528	432	-	299	156	46
2020	339	215	-	222	63	7
2021	312	230	2	251	114	19
2022	187	149	-	137	40	7
2023	116	101	-	88	29	3
2024 ж. 10 айы	87	65	-	57	17	5

Ресми деректер көрсетіп отырғандай қылмыстық істер саны соңғы жылдары азайған, десе де лудомания фактісінің қаупі қоғамда сейілер емес.

ҚР ҚПК-нің 187-бабына сай ҚР ҚК-нің 307-бабының (үшінші бөлігінің 3) тармағында) сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет, ал 307-баптың (бірінші және екінші бөліктерінде, үшінші бөлігінің 1) және 2) тармақтарында) көзделген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша сотқа дейінгі тергеуді экономикалық тергеу қызметінің тергеушілері жүргізеді (<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231#z189>).

Белгілі бір әкімшілік аумақтарда ойын бизнесін шоғырландыру идеясы әлемде өте танымал. И.М. Кичигина «аумақтық тұрғылықты өмір сүруге бөлінген оқшауланған аумақтарды құрудағы жинақталған үлкен тәжірибеге байланысты, сол аумақтарды қадағалау идеясы американдықтарға тиесілі. Осылайша АҚШ

Лас-Вегаста, сондай-ақ Мэриленд штатында және Атлантик-Сити қаласында олардың құқықтары мен міндеттерін толық қамтамасыз ете отырып, ойын бизнесі аймақтарын заңнамалық деңгейде бірінші болып енгізді. Бүгінгі таңда бұл қалалар сексен бір миллион доллардан асатын ойын бизнесінің ірі орталықтары болып табылады», - деп нақты келтіреді (Кичигина 2018: 35).

Енді Қытай тәжірибесіне сүйенсек, онда көмелетке толмағандарды құмар ойындардан заңнамалық деңгейде қорғау 2005-2007 жылдары-ақ күшейтілген. Ол кезде Қытай жасөспірімдердің виртуалды кеңістікте көп уақыт өткізетіндігімен бетпе-бет келді. Мәселені шешу үшін Қытай Халық Республикасының басшылығы ірі компанияларға балалардың ойынға кететін уақытын шектеуге мүмкіндік беретін техникалық құралдарды әзірлеуге шақырды. Инновациялардың күрделілігіне байланысты оларды жаппай енгізу мүмкін болмады.

Ал, 2010 жылы кез келген монетизация түрі кездесетін ойындарды міндетті лицензиялау талабы пайда болды (http://www.gov.cn/flfg/2010-06/22/content_1633935.htm).

Сонымен қатар, ойын кеңістігін реттеудің тағы бір әдісі анықталды – пайдаланушыны сәйкестендіру (идентификациялау). Ол 2011 жылы жүзеге асырылған. 2017 жылы мұндай процедураны мобильді құрылғыларда қолдану мүмкін болады (Бесчастнов 2023: 27).

Әрі қарай, Қытай Халық Республикасының басшылығы виртуалды кеңістікті кодификациялауды күшейту жолымен жүреді. 2019 жылы көмелетке толмағандар үшін ойындарға кететін уақытқа (жұмыс күндері 1,5 сағат және демалыс күндері 3 сағат), сондай-ақ оларда жұмсай алатын қаржылық ресурстардың көлеміне (8-16 жас аралығындағы жасөспірімдер үшін максимум 30 юань болды, айына 16-18-60 юань) шектеулер енгізілген.

2021 жылы шектеулер күшейтіледі. Енді көмелетке толмағандар 20:00-ден 21:00-ге дейін бір сағат қана ойнай алатын болады (China's Gaming Regulations Report: Analyzing the Consumer and Market Impacts of Chinese Games Market Policies 2022: 7).

Ойын индустриясын реттеудің тағы бір бағыты ойындарды лицензиялау жүйесін дамыту болды. Алғаш рет бұл талап 2002 жылы мемлекеттік қолдау табады. 2016 жылы ол планшеттер мен ұялы телефондарға арналған қосымшаларға енеді.

Лицензиялау тәртібіндегі ерекшеліктерге орай мұндай науқандар мезгіл-мезгіл өткізіліп тұратын болған. Ойынды бір рет жариялауға рұқсат алғаннан кейін, бұл жаңа нұсқаларды енгізу кезінде қажет емес. Ал бұл бұзушылықтардың алдағы уақытта орын алуына мүмкіндіктер ашады (<https://games.logrusit.com/ru/news/entering-chinese-market/>).

Жасөспірімдердің ойындарда қалу мерзімдері сақталмаған. Niko Partners агенттігінің мәліметі бойынша, олар енгізілгеннен кейін жастар арасындағы ойыншылардың пайызы 60-тан 40% – ға дейін төмендеген (<https://nikopartners.com/china-youth-gamers/>).

Бұл ретте жасөспірімдердің тек 54%-ы ғана заңға бағынады. Қалғандары мамандандырылған ресурстардан сатып алуға болатын ойындарға қол жеткізу үшін ересектерге арналған есептік жазбаларды пайдаланады (<https://www.thegamer.com/young-chinese-gamers-government-mandated-time-limits/>). Сонымен қатар, 2026 жылға қарай

жастар арасындағы ойыншылардың саны 56%-ға дейін артады деп болжануда, яғни ол бастапқы нәтижеге дерлік оралады.

Байқап отырғанымыздай, ҚХР-ның ойындарды реттеу саласындағы саясаты жүйелі түрде дамып отырды. Нормативтік құқықтық актілер бір мақсатпен – Қытай қоғамын ел тұрғындарының әлеуметтік-мәдени ерекшелігіне нұқсан келтіретін ықпалдан қорғаумен байланысты. Сонымен қатар, баспагерлер мен ойындарды пайдаланушылар тарапынан бұзушылықтардың болуы Қытай қоғамының кейбір сегменттерінің бұл саясатына наразылығын білдіреді.

Қытай тәжірибесін біздің еліміздегі жағдайда қолдану үшін тиімділікті арттыру бағытында іс-шараларды қайта қарастыру қажет екені анық.

Біздің елдің заңнамасы бойынша, ойын аумағы нақты айқындалған. Олай дейтініміз осыдан 15 жыл бұрын лудомания заңды мәртебеге ие болды. 2007 жылы экс-Президент ойын бизнесін заңдастырып қана қоймай, оның аясында жұмысты реттеуге мүмкіндік беретін заңға қол қойды. Заңға сәйкес жергілікті атқарушы органдармен айқындалатын аумақтар шегінде нақты бекітілген «солтүстік» Ақмола облысының Бурабай ауданының аумағында және «оңтүстік» Алматы облысында Қапшағай су қоймасының жағалауында (Ойын бизнесі туралы ҚР Заңы 11-бап) орналасқан ойын аймағы ресми түрде пайда болды.

Әлемде ойын мекемелерінің аумақтарын анықтаудың бірқатар көрсеткіштері бар:

- ойын үйлері белгілі бір халқы бар қалаларда немесе олардың туризм үшін тартымды географиялық орналасуына сәйкес орналасады;

- ойын бизнесі аумақтарын қалалар мен елді мекендерден тыс жерлерде (бір ғасырдан астам уақыттан бері) американдық модель бойынша орналастыру (Капітаненко 2010: 7).

Қазақстан кеңестік дәуірден кейінгі кеңістіктегі ірі мемлекеттердің бірі бола отырып, ойын бизнесі-сауық нарығында жұмыс істейтін компаниялар тарапынан үлкен қызығушылық тудырады. Бүгінгі таңда Қазақстанның ойын бизнесі нарығы белсенді даму және кеңею сатысында тұр. Ол ТМД-ның және әлемнің басқа елдерінің ойын-бизнесінің сауық нарықтарынан ерекшеленеді.

Заң шығарушы лудоманияға қарсы күрес шараларын ойын бизнесі түрлерін заңсыз ұйымдастырумен ғана күресумен шектеледі ме? деген сауалға жауап қарастырып көрейік.

Пайымдап қарасақ, лудомания – ХХІ ғасырдың қасіреті.

Әдетте лудомандар қарызға ақша алады, олардың ішінде микрокредиттік ұйымдар да бар. Шығындардың күн сайын өсіп отыруы ойынға тәуелділіктің белгілерінің бірі болып табылады. Уақыт өте келе ойыншы қарызды төлей алмайды. Бұл жағымсыз салдарға әкеледі – лудоманың отбасына психологиялық қысым жасайтын коллекторлардың қоңыраулары басталады. Көбінесе, оның туыстары проблеманың бар екенін осы кезеңде ғана біледі. Борышкерлер көбінесе қарыздарын өтеу үшін еңбек пен күш жұмсамай-ақ тез ақша табуға мүмкіндік іздейді. Тез арада көп ақша табады деген үмітпен олар құмар ойындарға жүгінеді, букмекерлік кеңселерге бәс тігеді, барлық қалған жинақтарын жоғалтады және жақындары мен отбасыларына әсер ететін одан да үлкен қарызға батады.

Бұдан шығатын жол іздеген кейбір мамандардың пайымдауынша, қарыздық міндеттемелерінен қасақана жалтарған және борышкерлердің бірыңғай тізілімінде тұрған жосықсыз азаматтарға құмар ойындар мен ставкаларға қатысуға тыйым салынуы керек.

Бүгінде бұл мәселе заң деңгейінде шешімін таппақ және де «Ойын бизнесі туралы» ҚР Заңына түзетулер енгізілді (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000116>).

Борышкерлердің бірыңғай тізілімінде тұрған жеке тұлғалардың ойын бизнесіне және (немесе) лоторея ойынына қатысуына тыйым салатын норма екі мақсатты көздейді. Біріншіден, борышкер азаматтарды жеңіл, жылдам табыс табуға деген ұмтылыстың қалыптасуынан және ойын бизнесіне, ставкаларға қатысудың жағымсыз салдарларынан қорғау. Екіншіден, ойын бизнесіне және (немесе) ставкаларға қатысу арқылы зиянды борышкерлерді ойын-сауық үшін айыппұлдар, салықтар және алименттер бойынша шектеу.

Азаматтарды тізілім арқылы тексеру механизмі қарапайым және ойын бизнесін ұйымдастырушылар үшін қосымша қаржылық шығындарды қажет етпейді. Ойын бизнесіне, лоторея ойынына қатысушыларды тексеру букмекерлік кеңсенің, ойын мекемесінің кассаларында секундта жүргізілуі мүмкін.

Келесі бір деректерге сүйенсек. 170 мыңнан астам Қазақстандық ойын бизнестерінен өз бетінше қорғанған (24KZ хабарламасы). Ол үшін олар өзін-өзі ұстау туралы арнайы өтініштер жіберген.

Олардың 98% – қызметке онлайн – eGov мобильді порталы арқылы, қалғандары дәстүрлі

жазбаша түрде тапсырыс берген. Ойын бизнесі мен лотореяны реттеу Комитетінің мәліметі бойынша, өтініш берушілердің көпшілігі 30-35 жаста.

Наурыз айының ортасында Туризм және спорт Министрлігімен іске қосылған бұл пилоттық жоба өзінің өзектілігін көрсетті: бір айдың ішінде департаментке 35 мыңнан астам өтініш келіп түскен (<https://24.kz/ru/news/social/item/681884-170-tysyach-kazakhstantsev-samostoyatelno-ogradili-sebya-ot-azartnykh-igr>).

Соңғы кездері лудомания Интернет желісі арқылы жасалуда. Байқағанымыздай, мұндай істер де ҚР ҚПК-дағы уәкілетті органдарға қарасты, ал Интернет желісі арқылы жасалатын лудомания бақылаусыз қалып отыр. Елімізде онсыз да алаяқтық Интернет қылмыстық істердің ашылу мүмкіндігі өте нашар.

Шетелдік букмекерлік кеңселердің Интернет-ресурстары Қазақстан азаматтарына қолжетімді. Өйткені, елде оларға тікелей тыйым салынбаған. Бұл ойын бизнесінің Қазақстандық сегменті мен шетелдік сегмент арасындағы теңгерімсіздікке әкеледі, нәтижесінде қаражаттың кетуі шамамен бір-біріне тең болады.

Сонымен қатар көптеген елдерде интернетте шетелдік букмекерлік кеңселердің қызметіне тыйым салынған. Мысалы, АҚШ, Австралия, Швейцария, Бельгияда шетелдік ойын бизнесі сайттарының қызметіне тыйым салынған. Қазақстанда тек онлайн-казиноларға тікелей тыйым салынған, ал шетелдік букмекерлік кеңселер мен ұтыс ойындарының сайттарында тыйым салынбаған.

Бірақ та лудомандармен күресте жекеленген алдын алу шараларының маңызы ерекше екендігін айтып кеткіміз келеді. Тиімді бақылау шарасы ретінде букмекерлік кеңселердің қарсыластары тотализатордың жұмысына толық тыйым салуды көздейді. Алайда, бұндай шараларды талдау, толық тыйым салуды ұсынбайды. Шет ел тәжірибесіне қайта оралсақ, заңнаманы талдауда К.А. Катков шет елдерде ойын бизнесін реттеудің негізгі тәсілі құмар ойындарға тыйым салу емес, оларды тиімді құқықтық реттеу қажеттігін көрсетеді (Катков К. А. 2008: 93).

Шынында да, ойын мекемелеріне тыйым салу көлеңкелі бизнесті, заңсыз залдарды, ойын автоматтары мен казиноны дамыту. Бұл ретте сұраныс сол деңгейде қалады, бірақ бұл казино мен тотализаторлардың жасырын, заңсыз формаға ауысуына алып келеді.

Қорытынды

Осылайша, жүргізілген зерттеу бойынша келесі қорытындылар жасауға болады:

Әртүрлі тарихи кезеңдерде шетелдік және отандық заң шығарушылар бірнеше рет белгілеген ойын бизнесіне тыйым салулар мен шектеулер көп елде де қажетті нәтиже бермеген. Керісінше, мемлекет енгізген тыйымдарды айналып өтудің әрқашан заңды емес жолдарын іздеуге итермелеуде. Ойындардың қажеттілігі көптеген азаматтардың ерекше психологиялық бейімділігіне ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік факторларға – тиісті бюджеттерге қосымша қаражат алу мүмкіндігіне және осы салада жұмыс істейтін адамдардың жұмысқа орналасу перспективаларына байланысты. Ойын бизнесінің заңсыз жүргізуін бақылау саласындағы негізгі проблема, интернет-казинолар. Өкінішке орай, осы мәселеде отандық заңнамада тиімді пысықталған тұстары жоқ. Сондықтан заңсыз интернет-казинолардың қызметін ұйымдастырушылар үшін жазаны қатаңдата отырып, қосымша жауаптылық шараларын енгізу қажет.

Сөйкесінше,

1. Лудоманияны – аурудың бір түрі деп айтсақ, артық болмас. Өз-өзін құмар ойыннан тоқтату мүмкіндігі өте аз, сондықтан да оның психологиялық емдеуді қажет етері анық. Қажет

деп тапқан ретте уәкілетті мемлекеттік органдар ойын бизнесінің қатысушыларына психологтардың қатысуымен емдеу, түзеу іс-шараларын жүргізу іс-шаралары белгіленуі тиіс.

2. «Ойын бизнесі туралы» Заңның 15-1-бабының 7-тармағына түзету енгізу ұсыныстарын келесі мәтінмен толықтыру қажет деп есептейміз:

«... Ойын бизнестеріне, лоторея ойындарына қатысушыларды букмекерлік кеңсенің, ойын мекемесінің кассаларында *биометриялық тексеру жүргізілуі* тиіс. Осы норманың сақталуын бақылауды уәкілетті мемлекеттік органдар интеграцияланған ақпараттық жүйелер арқылы жүзеге асыру қажет».

3. Қазақстанда ойын бизнесімен айналысуға лицензиясы жоқ шетелдік букмекерлік кеңселердің, ұтыс ойындарының интернет-ресурстарына тыйым салу қажет.

Уәкілетті орган бекіткен ойын бизнесі мекемесінің, букмекерлік кеңсенің, ұтыс ойынының, ставкалардың, өткізілетін ойын бизнесі мен ставкалардың жұмысының стандартты ережелерін енгізу қажеттігі туындап отыр.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылады (№ BR24992927 бағдарлама).

Әдебиеттер

- Бесчастнов Н.Н., Егоров К.Ю. (2023) Политика КНР в сфере регулирования рынка компьютерных игр (социальный и культурный аспекты) // Теория и практика общественного развития. № 5. С. 25–30. <https://doi.org/10.24158/tipor.2023.5.2>
- Булгакбаев Б. (2005) Бюджет теряет миллиарды. Криминал и коррупция. <https://nomad.su/print.php?a=13-200512160506>
- Быкова Е.А., Чапов А.И., Чапова О.И. (2000) Стоп! Азартные игры! Сервис электронных книг «Avidreaders.ru», Лит-ресс. – С. 463 <https://avidreaders.ru/download/stop-azartnye-igry.html?f=trf>
- Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>
- Как выпустить игру на китайском рынке. Logrus IT. Локализация игр. <https://games.logrusit.com/ru/news/entering-chinese-market>
- Капітаненко Н.П. (2010) Правове регулювання грального бізнесу в США: історичний аспект / Н.П. Капітаненко // Актуальні проблеми державотворення в сучасних умовах: матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, м. Київ, 29–30 листопада 2010 р. – К.: Центр правових наукових досліджень, Т. 2. – С. 15.
- Катков К.А. (2008) Зарубежный опыт налогообложения игорного бизнеса // Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета. – №. 4. – С.92-94
- Кичигина И.М. (2018) Игровой бизнес: мировые тенденции и перспективы развития в условиях глобализации // Российско-китайские исследования. Т. 2. № 1-2. С. 36-44.
- Кюри Х. (2003) Уголовное право и преступность. Тенденции развития в Центральной и Восточной Европе. Фрайбург. – С. 9
- Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы № 268-XIII // https://kodeksy-kz.com/grazhdanskij_kodeks.htm
- Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>
- Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдедегі № 167 кодексі (күші жойылған) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K97000016>

Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231#z189>

О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам игорного бизнеса, лотерейной деятельности, охраны здоровья, государственной инспекции труда, государственного контроля и исключения излишней законодательной регламентации Закон Республики Казахстан от 8 июля 2024 года № 116-VIII ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000116>

Ойын бизнесі туралы Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 12 қаңтардағы №219 Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000219_

170 тысяч казахстанцев самостоятельно оградили себя от азартных игр. <https://24.kz/ru/news/social/item/681884-170-tysyach-kazakhstansev-samostoyatelno-ogradili-sebya-ot-azartnykh-igr>

Родионова Ю.Н. (2006) Правовое регулирование игорного бизнеса в Казахстане. «Вестник Казахстанско-Американского свободного университета» №3 // <http://www.vestnik-kafu.info/authors/237>

Севостьянов Р.А. (2008) Вопросы уголовно-правовой защиты общественной нравственности от незаконного игорного бизнеса // Бизнес в законе. Экономико-юридический журнал. – № 2. – С. 177.

Тіркелген қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы» №1-М есебі <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

China Youth Gamers. // <https://nikopartners.com/china-youth-gamers>

China's Gaming Regulations Report: Analyzing the Consumer and Market Impacts of Chinese Games Market Policies. November 2022.- p.-29

Over half of Young Chinese Gamers Stick to the Government The Gamer. URL: <https://www.thegamer.com/young-chinese-gamers-government-mandated-time-limits/>

中华人民共和国文化部令 第 49 号 《网络游戏管理暂行办法》已经2010年3月17日文化部部务会议审议通过，现予发布，自 2010年8月1日起施行。= Временные меры по управлению онлайн-играми: Приказ Министерства культуры Китайской Народной Республики № 49 от 17.03.2010 [Электронный ресурс] // Министерство культуры Китайской Народной Республики. URL: http://www.gov.cn/flfg/2010-06/22/content_1633935.htm (на кит. яз.)

References

Beschastnov N.N., Egorov K.Ju. (2023) Politika KNR v sfere regulirovaniya rynka komp'yuternykh igr (social'nyj i kul'turnyj aspekty) [China's Policy in Regulating the Computer Games Market (Social and Cultural Aspects)] // Teorija i praktika obshhestvennogo razvitiya. № 5. S. 25–30. <https://doi.org/10.24158/tipor.2023.5.2>

Bulgakbaev B. (2005) Bjudzhet terjaet milliardy. Kriminal i korrupcija [The Budget is Losing Billions. Crime and Corruption]. <https://nomad.su/print.php?a=13-200512160506>

Bykova E.A., Chapov A.I., Chapova O.I. (2000) Stop! Azartnye igry! Servis jelektronnykh knig «Avidreaders.ru», Litress [Stop! Gambling! E-book Service «Avidreaders.ru», Litress]. – S. 463 // <https://avidreaders.ru/download/stop-azartnye-igry.html?f=rtf>

Akimshilik quqyq buzushylyk turaly Qazaqstan Respublikasynyng Kodeksi 2014 zhylygy 5 shildedegi № 235-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235>

Kak vypustit' igru na kitajskom rynke. Logrus IT. Lokalizacija igr [How to release a game in the Chinese market. Logrus IT. Game localization]. <https://games.logrusit.com/ru/news/entering-chinese-market>

Kapitanenko N.P. (2010) Pravove reguljuvannja gral'nogo biznesu v SSHA: istorichnij aspekt [Legal regulation of the agricultural business in the USA: historical aspect] / N.P. Kapitanenko// Aktual'ni problemi derzhavotvorennja v suchasniy umovah: materialy mizhnarodnoï naukovo-praktichnoï konferencii molodih vchenih, m. [Current problems of government creation in current minds: materials of the international scientific and practical conference of young scholars] Kiïv, 29–30 listopada 2010 r. – K.: Centr pravovih naukovih doslidzhen', T. 2. – S. 15.

Katkov K.A. (2008) Zarubezhnyj opyt nalogooblozhenija igornogo biznesa [Foreign experience in taxation of the gambling business] // Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo social'no-jeconomicheskogo universiteta. – №. 4. – S.92-94

Kichigina I.M. (2018) Igornyj biznes: mirovye tendencii i perspektivy razvitiya v uslovijah globalizacii [Gambling business: global trends and development prospects in the context of globalization] // Rossijsko-kitajskie issledovanija. T. 2. № 1-2. S. 36-44.

Kjuri H. (2003) Ugolovnoe pravo i prestupnost'. Tendencii razvitiya v Central'noj i Vostochnoj Evrope [Criminal law and crime. Development trends in Central and Eastern Europe]. Frajburg. – S. 9

Qazaqstan Respublikasynyng Azamattyq kodeksi 1994 zhylygy 27 zheltoksandagy № 268-XIII [Civil Code of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994 No. 268-XIII]. https://kodeksy-kz.com/grazhdanskij_kodeks.htm

Qazaqstan Respublikasynyng Qylmystyq kodeksi 2014 zhylygy 3 shildedegi № 226-V ҚРЗ [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan No. 226-V of the Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014] <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

Qazaqstan Respublikasynyng Qylmystyq kodeksi: Qazaqstan Respublikasynyng 1997 zhylygy 16 shildedegi № 167 kodeksi (kyshi zhojylgan) [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan: Code of the Republic of Kazakhstan No. 167 of July 16, 1997 (repealed)] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K97000016>

Qazaqstan Respublikasynyng Qylmystyq-procestik kodeksi 2014 zhylygy 4 shildedegi № 231-V ҚРЗ [Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan No. 231-V of the Code of the Republic of Kazakhstan dated July 4, 2014] // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231#z189>

Vnesenii izmenenij i dopolnenij v nekotorye zakonodatel'nye akty Respubliki Kazahstan po voprosam igornogo biznesa, loterejnoy dejatel'nosti, ohrany zdorov'ja, gosudarstvennoj inspekcii truda, gosudarstvennogo kontrolja i iskljuchenija izlishnej

zakonodatel'noj reglamentacii Zakon Respubliki Kazahstan ot 8 ijulja 2024 goda № 116-VIII ZRK [On Amendments and Additions to Some Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Gambling, Lottery Activities, Health Protection, State Labor Inspection, State Control and exceptions to excessive legislative regulation of the Law of the Republic of Kazakhstan dated July 8, 2024 No. 116-VIII ZRK] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2400000116>

Ojyn biznesi turaly Qazaqstan Respublikasynyng 2007 zhylgy 12 qangtardagy №219 Заңы [Law No. 219 of the Republic of Kazakhstan dated January 12, 2007 on gaming business] // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000219_

170 tysjach kazahstancev samostojatel'no ogradili sebja ot azartnyh igr. [170 thousand Kazakhs have independently fenced themselves off from gambling] // <https://24.kz/ru/news/social/item/681884-170-tysyach-kazahstantsev-samostoyatelno-ogradili-sebya-ot-azartnykh-igr>

China Youth Gamers. <https://nikopartners.com/china-youth-gamers>

China's Gaming Regulations Report: Analyzing the Consumer and Market Impacts of Chinese Games Market Policies. November 2022.- r.-29

Over half of Young Chinese Gamers Stick to the Government The Gamer. URL: <https://www.thegamer.com/young-chinese-gamers-government-mandated-time-limits/>

Rodionova Ju.N. (2006) Pravovoe regulirovanie igornogo biznesa v Kazahstan [Legal regulation of gambling business in Kazakhstan] // «Vestnik Kazahstansko-Amerikanskogo svobodnogo universiteta» №3 <http://www.vestnik-kafu.info/authors/237>

Sevost'janov R.A. (2008) Voprosy ugovovno-pravovoj zashhity obshhestvennoj npravstvennosti ot nezakonnogo igornogo biznesa [Issues of criminal law protection of public morals from illegal gambling business] //Biznes v zakone. Jekonomiko-juridicheskij zhurnal. – № 2. – S. 177.

Tirkelgen qylmystyq quqyq buzushylyqtar turaly» №1-M esebi [Report No. 1-M on registered criminal offenses] // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> // <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>

中华人民共和国文化部令 第 49 号 《网络游戏管理暂行办法》已经2010年3月17日文化部部务会议审议通过，现予发布，自 2010年8月1日起施行。= Vremennye mery po upravleniju onlajn-igrami: Prikaz Ministerstva kul'tury Kitajskoj Narodnoj Respubliki № 49 ot 17.03.2010 [Elektronnyj resurs] [Temporary measures for online gaming management: Order of the Ministry of Culture of the Chinese People's Republic No. 49 of 17.03.2010 [Electronic resource]] // Ministerstvo kul'tury Kitajskoj Narodnoj Respubliki. URL: http://www.gov.cn/flfg/2010-06/22/content_1633935.htm (na kit. jaz.)

Авторлар туралы мәлімет:

Османова Гулайна Жалалыевна (хат-хабар авторы) – философия докторы (PhD), Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің Тарих және құқық факультетінің «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gulaina.78@mail.ru);

Төлеубекова Бахитжан Хасеновна – заң ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің Тарих және құқық факультетінің «Құқықтану» кафедрасының профессоры (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: madina_khv@mail.ru).

Information about authors:

Osmanova Gulaina (corresponding autor) – PhD, associate Professor of the Department of «Jurisprudence» of the Faculty of history and law of the Abay Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: gulaina.78@mail.ru);

Toleubekova Bakitzhan – doctor of legal sciences, professor, Professor of the Department of «Jurisprudence» of the Faculty of history and law of the Abay Kazakh National Pedagogical University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: madina_khv@mail.ru).

Сведения об авторах:

Османова Гулайна (корреспондент-автор) – PhD, ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция» историко-правового факультета Казахского национального педагогического университета имени Абая (Казахстан, Алматы, e-mail: gulaina.78@mail.ru);

Төлеубекова Бахитжан – доктор юридических наук, профессор кафедры «Юриспруденция» историко-правового факультета Казахского национального педагогического университета имени Абая (Казахстан, Алматы, e-mail: madina_khv@mail.ru);

Тіркелген: 21 ақпан 2025 жыл
Қабылданды: 10 наурыз 2025 жыл

A.K. Aronov^{1*}, **S.K. Idrysheva¹**
Maqsut Narikbayev University, Astana, Kazakhstan
*e-mail: an_aronov@kazguu.kz

INFORMATION INTERMEDIARIES IN THE DIGITAL ENVIRONMENT: COPYRIGHT PROBLEMS AND TRENDS OF LEGAL REGULATION

The article addresses several challenges in copyright protection within the digital landscape. The topic is particularly relevant given the expansive capabilities of modern information and communication technologies, which continually introduce risks to the rights of authors and copyright holders in science, literature, and art shared on the global web. In this context, providers—acting as information intermediaries—play a central role in online interactions, yet many countries' laws have gaps in regulating their status and responsibilities. This study focuses on protecting authors' rights on the Internet and clarifying the legal status and responsibilities of information intermediaries in Kazakhstan. The article aims to pinpoint deficiencies in the regulation of intermediary activities in Kazakhstan and to suggest legislative improvements. To meet these objectives, both general scientific and specialized research methods were employed. The novelty of this topic lies in the fact that Kazakhstan's legal framework does not yet define the role of information intermediaries or their involvement in copyright protection on the Internet, and there is a lack of academic literature on this subject. This article is among the first to explore these issues. Key conclusions emphasize the need for a structured legal framework in Kazakhstan that defines information intermediaries, along with the scope and limits of their liability in cases of copyright infringement on the Internet.

Key words: copyright, copyright infringement, global network, information society, information intermediary, provider, DMCA, responsibility of information intermediaries.

А.К. Аронов^{1*}, **С.К. Идрышева¹**
Maqsut Narikbayev University, Астана қаласы, Қазақстан
*e-mail: an_aronov@kazguu.kz

Сандық кеңістіктегі ақпараттық делдалдар: авторлық құқық мәселелері және құқықтық реттеу тенденциялары

Мақалада цифрлық ортадағы авторлық құқықты қорғаудағы бірнеше мәселелері қарастырылған. Бұл тақырып қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың кең мүмкіндіктеріне байланысты өзекті болып табылады, өйткені олар авторлар мен авторлық құқық иелерінің ғаламдық желі арқылы бөліске түскен ғылым, әдебиет және өнерге деген құқықтарына үнемі тәуекелдер туғызуда. Бұл тұрғыда ақпарат делдалдары ретінде әрекет ететін провайдерлер онлайн арқылы өзара әрекеттесуде маңызды рөл атқарады, дегенмен көптеген елдердің заңдарында олардың мәртебесі мен міндеттерін реттеуде олқылықтар бар. Бұл зерттеу авторлардың интернеттегі құқықтарын қорғауға және Қазақстандағы ақпараттық делдалдардың құқықтық мәртебесі мен міндеттерін нақтылауға бағытталған. Мақала Қазақстандағы делдалдық қызметті реттеудегі кемшіліктерді анықтауға және заңнамалық жетілдірулерді ұсынуға бағытталған. Осы мақсаттарға жету үшін жалпы ғылыми және арнайы зерттеу әдістері қолданылды. Бұл тақырыптың жаңалығы – Қазақстанның заңнама жүйесінде ақпараттық делдалдардың рөлі немесе олардың интернеттегі авторлық құқықты қорғауға қатысты мәртебесінің анықталмауы және аталған сұрақ бойынша отандық ғылыми зерттеулердің аздығы болып табылады. Ғылыми мақаланың ерекшелігі – осы мәселелерді алғашқылардың бірі болып зерттейді. Негізгі тұжырымдар ретінде Қазақстанда ақпараттық делдалдардың мәртебесін анықтайтын құрылымдық құқықтық базаның қажеттілігі және интернетте авторлық құқықты бұзу жағдайлары бойынша олардың жауапкершілігінің көлемі мен шектерін анықтау қарастырылады.

Түйін сөздер: авторлық құқық, авторлық құқық бұзушылық, ғаламдық желі, ақпараттық қоғам, ақпараттық делдал, провайдер, DMCA, ақпараттық делдалдардың жауапкершілігі.

А.К. Аронов^{1*}, С.К. Идрышева¹
Maqsut Narikbayev University, Астана, Казахстан
*e-mail: an_aronov@kazguu.kz

Информационные посредники в цифровой среде: проблемы авторского права и тенденции правового регулирования

В статье рассматриваются несколько проблем, связанных с защитой авторских прав в цифровом пространстве. Тема особенно актуальна, учитывая широкие возможности современных информационных и коммуникационных технологий, которые постоянно создают риски для прав авторов и правообладателей в области науки, литературы и искусства, публикуемых в глобальной сети. В этом контексте провайдеры, выступающие в качестве информационных посредников, играют центральную роль в онлайн-взаимодействиях, однако в законодательстве многих стран имеются пробелы в регулировании их статуса и обязанностей. Данное исследование посвящено защите прав авторов в Интернете и разъяснению правового статуса и обязанностей информационных посредников в Казахстане. Целью статьи является выявление недостатков в регулировании посреднической деятельности в Казахстане и предложения по совершенствованию законодательства. Для достижения этих целей были использованы как общенаучные, так и специализированные методы исследования. Новизна данной темы заключается в том, что законодательная база Казахстана пока не определяет роль информационных посредников или их участие в защите авторских прав в Интернете, а также отсутствует научная литература по этому вопросу. Данная статья является одной из первых, в которой рассматриваются эти вопросы. Основные выводы подчеркивают необходимость создания в Казахстане структурированной правовой базы, определяющей информационных посредников, а также объем и пределы их ответственности в случаях нарушения авторских прав в Интернете.

Ключевые слова: авторское право, авторское правонарушение, глобальная сеть, информационное общество, информационный посредник, провайдер, DMCA, ответственность информационных посредников.

Introduction

Copyright relations encompass the public interactions involved in the creation, use, and protection of literary, scientific, and artistic works, governed by legal standards. These relations are well-regulated at both the international and national levels. However, rapid advances in science and technology have created a unique environment for the widespread use of creative works – the Internet, a global network enabling millions of users on computers, gadgets, and other devices to participate in a unified information system. Once a work – such as an article, painting, or musical piece – enters this network, it can be replicated and accessed by vast numbers of people almost instantly. This reality poses significant risks to authors' personal non-property and exclusive rights, including rights related to authorship, publication, reproduction, distribution, import, public display, performance, communication, and other associated rights as outlined in Articles 15 and 16 of the Republic of Kazakhstan's Copyright Law) (Law on Copyright and Related Rights).

The global network's technical and technological capabilities continuously give rise to new instances of copyright infringement, including blatant plagiarism, unauthorized transfer of others'

works to Internet providers for financial gain, and public sharing of content without the author's consent. For over three decades, these and other online methods of exploiting copyrighted materials have been commonplace. A network of institutional participants, such as information intermediaries and providers (including hosting providers), facilitates the posting of creative works on the Internet. Ideally, copyright legislation should evolve alongside these technological advancements, accurately addressing the rapidly changing realities of information and communication technologies. Yet, in practice, the legal framework has struggled to keep pace.

Materials and methods

The main material for the preparation of this article was the law of the Republic of Kazakhstan dated 10 June 1996 №6-І on «Copyright and the Related Rights», as well as foreign relevant legislations and legal cases from the US, EU and Russia on information intermediary issues in the digital landscape. In this article, the author mostly relied on general philosophical and private methods such as dialectical, analysis and synthesis, structural and functional, formal legal, comparative legal.

Result and discussion

Internet intermediaries tend to have a pivotal role in distributing copyrighted works or content through the web and occupying complex place between copyright owners and the public. The WIPO has raised their role by claiming that they were «main challenge for copyright in digital space». It should be noted that the diversity of the Internet world has brought about methods through which content might be distributed lawfully or unlawfully. According to the OECD, internet intermediaries are organizations that provide access to, host, transmit, and index products and service which come from users on the internet. This definition appears to be too general which may include intermediaries with different goals, commercial or non-commercial, legal or illegal, and private or public (Klein 2015: 32).

According to the Digital Millennium Copyright Act (DMCA), there are two ways to define internet intermediaries: first, they are entities which offer transmission, route or provide connections for the digital world between users and they do not change the transmitted materials when they are sent or received; second one defines too generally, by claiming that they are the provider of online services or the operator of facilities (Kahandawaarachchi 2007).

It has been argued that not all contents which intermediaries transmit or host are copyrighted materials. Apart from copyrighted materials, their service may also link with human rights issues such as the freedom of speech, privacy and others.

It is noteworthy that intermediaries play a central role what we do online. As Kohl notes that «our actions and communications are, in the offline world often and in the online world always, mediated by third parties». Since they provide the means in which copyrighted materials are transferred legally and illegally, they are vital participants in copyright debates. Internet intermediaries are important for copyright owners not only in finding a market for their products (intermediaries usually let users to locate and sort materials, and to access them, purchase them) and but also combatting internet piracy for which intermediaries are a conduit (Klein 2015: 33).

According to Kohl, there are different types of internet intermediaries. Firstly, there are internet service providers (ISPs) which provide us with the internet. These intermediaries seem to be essential as they own and control the networks through which we gain access to the internet; secondly, there are search engines that usually help us to find relevant

online content; thirdly, there are some social networks and other platforms that host applications and content. These internet intermediaries have different relations to copyright, the cultural industries and right holders. Some tend to claim that intermediaries are legal tools which helps to return money to creative owners, while others view intermediaries as illegal site that may contribute to copyright infringement (Kohl 2012: 185-210).

The first type of intermediaries or connectivity intermediaries appears to be organizations which provides users with access to the internet and includes from cable companies to Internet service providers to wi-fi operators such as libraries, cafes and others. What they do is to provide web access, but do not «host» contents.

What makes them as regulatory targets is they operate as a gatekeeper to cyberspace and they are relatively few in numbers. For example, in the UK local citizens are subscribed to major ISPs such as Virgin Media, TalkTalk and SkyBroadband, including BT which has over 5 million subscribers.

In terms of intellectual property issues, it is believed that copyright law creates more legal issues for connectivity intermediaries than other problems like defamation. Besides, their role has been assessed by two ways, first, they operate as information repository where injured parties may access to them to identify primary copyright abusers; second, they also act as gatekeepers by filtering or blocking websites or contents to those primary infringers (Kohl 2012: 185-210).

However, under copyright law connectivity intermediaries may face legal issues because of copyright abuse. According to a case *Roadshow Films Pty Ltd v iiNet Ltd*, a court found that iiNet, the ISP located in Australia was not responsible for secondary copyright infringement of its users. The main argument was that by providing access to the web, the ISP just provided precondition rather than a tool of infringement, like BitTorrent system where intermediaries had no control. Therefore, the ISP had not any intentions to copyright abuse unlike providers such as Napster, Kazaa and Pirate bay. But, on appeal, the court took a different view by removing the difference between «precondition» and «means» and argued that the iiNet would be assessed liable for copyright infringement, if it had failed to address to right holders' notices where they have evidences of alleged copyright abuse. And this latter decision is considered to be more reasonable to assess the ISP's behavior in terms of secondary infringement (Kohl 2012: 185-210).

In another case, *Twentieth Century Fox Film Corp & Ors v British Telecommunications Plc*, considering the interest of injured parties, some UK companies and studios, a court brought lawsuit against BT to block access to pirated Newzbin website. It is believed that a blocking order was the most effective way against BT to stop piracy, since the operators of Newzbin had moved website abroad once they have been found guilty for copyright infringement.

According to the court, both the users of BT and the operators of Newzbin used BT service to commit copyright violation. The court did not accept that the internet intermediary had «actual knowledge of a specific abuse of a specific copyrighted work by a specific person», though the injunction initially made on an argument that the ISP's actual knowledge of another party of using their service to commit copyright infringement (*Case Twentieth Century Fox Film Corp v British Telecommunications plc* [2011] EWHC 1981).

Given above mentioned cases of the ISPs, it is fair to say that a blocking injunction could be easily accessible when a court finds that a third party is responsible for copyright abuse. Apparently, the cases demonstrate that the active involvement of internet intermediaries in copyright protection and indicate these measures might be effective copyright protection on the web. It should be noted that after Newzbin case, copyright industry sought to extend this measure to other pirated sites like Pirate Bay and other internet intermediaries (Kohl 2012: 185-210).

It could be argued that the current regulatory framework towards intermediaries has taken place in global provisions of copyright law such as WIPO, WTO, and TRIPS. Having flexible effect, these agreements showed member states how to deal with intermediaries and therefore, in most states, the basic principle works where intermediaries are not accountable for copyright violation that happens through their service. However, it could be seen that intermediaries' claim for immunity is dependable on some conditions such «having knowledge about copyright abuse», the degree of control on a content which transmitted via their service (Edwards 2009).

It is worth mentioning that intermediaries are not obliged to control all materials which they host and they cannot be automatically responsible for copyright abuse. But, copyright owners may raise awareness or ask compensation when their rights are infringed and this may put intermediaries position at risk of being legally responsible, in case they have knowledge about violation, but do not do anything

to stop it. They can avoid responsibility after finding out the illegal materials and remove them as soon as possible. Thus, this sort of approach is sometimes called as «notice and takedown approach». However, this approach seems to be undisputed, because there are some cases have shown where ISPs liability cannot be limited. 2004/48/EC Directive on the enforcement of IP rights argues that member states should ensure that copyright owners can apply for an injunction against ISPs whose service used by third parties to violate IP rights, without any prejudices.

In case *L'Oreal SA v eBay International AG*, there was a question on whether eBay could be responsible for listings posted by subscribers of their website which violated L'Oreal's trade mark rights. In its defense, L'Oreal argued that the point eBay was liable for the use of its trademarks by showing them on the website and on the search engines such as Google. The court took a decision in favour of eBay, ruling that the site was not supposed to be jointly liable in this situation and asked ECJ to make clarification. In turn, the ECJ held that the provider could not be liable when it acts as mere an intermediary and «does not play an active role of such a kind as to give it knowledge of, or control over, those data [entered by recipients] » (*Case L'Oréal v eBay* [2009] EWHC 1094 <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/loreal-sa-v-ebay-international-ag/>). Additionally, the ECJ ruled that the member states should ensure that the local courts can order the operator of an online service provider to take measures which helps not only to stop copyright infringements, but also prevent such violations in future. Such measures must be effective, reasonable and proportionate and must not make any obstacles to free trade.

However, in another case, *SABAM*, a management company located in Belgium, who represents the rights of composers, musicians, and other authors, sought an injunction against Scarlet, an ISP. The claimant argued that the subscribers of Scarlet were downloading copyrighted materials in SABAM's catalogue without the permission through P2P system. Thus, the claimant wanted from Scarlet to take necessary measures including to block or make impossible for its users to share music works. At first, a local court found that there was copyright abuse in Scarlet's action and ordered it to block illegal use of file sharing by its users. On appeal, the court stayed the proceedings and referred it to the ECJ by raising a question whether it could be in harmony with EU law when a national court issues an injunction against ISPs whose service used by third

parties to violate copyright materials and force the companies to install a filtering system to block illegal use of P2P program (Case Scarlet Extended SA v Societe Belge des Auteurs, Compositeurs et Editeurs SCRL (SABAM) (C-70/10) EU:C:2011:771 <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/scarlet-extended-sa-v-sabam/>).

Finally, the ECJ ruled that the courts could not order the ISPs to put filtering system which includes continuous monitoring since it would contradict with articles of Electronic Commerce Directive. The Directive says that the member states are not allowed to require intermediaries to continuously watch the content what they transmit, store and there is no obligation to seek facts or circumstances which may lead to illegal actions (Tian, Winn 2008). It should be mentioned that recently there have been a high demand to intermediaries, in particular ISPs from some right holders and governments to combat copyright piracy. But, Klein and others argue that apart from supporting ISPs to play an active role in tackling copyright abuse, policymakers also should consider other human rights issues such as freedom of expression, access to information, right to privacy and others, because these values could be at risk, if intermediaries make too much control on their service (Klein 2015: 33).

As above mentioned a great number of copyrighted works might be uploaded or downloaded at the same time because of the P2P technology. Thus, it is not easy to catch and sanction every user who committed illegal actions. Moreover, tracking every infringer is not only expensive and time-consuming, but in some cases it will be unlikely to confirm the true identity of the infringer, because of the anonymity issues in digital environment. To protect their rights and interests, copyright owners including music and movie industries have taken action against intermediaries like ISPs that supply technologies which contribute to copyright infringement. And these industries not only seek judicial injunctions, but also lobby some law makers to enact new harsh legal acts against the intermediaries (Tian 2008).

Above mentioned cases actually rose the importance of ISPs who participate in transferring and making available the material over the internet. Some started to pay much attention to ISPs role in the digital environment, especially in copyright and infringement problems. The infringement issues in the digital environment are appearing not only because a person who is illegally using the copyrighted material, but also the ISP. The ISP's problem may appear when a copyrighted work is distributed

or communicated to the public by them without any right holder's authorization. In fact, the ISP may contribute or provoke the online copyright infringement (Sinha 2017: 233).

The cases also led to some questions whether those who innocently host, store or facilitate the transmission of illegal copyright materials over the internet be liable for copyright infringement? Yet, the point is what we mean by «innocent».

As previously mentioned there are a plenty of intermediaries in the digital environment who involve in enabling the storing and transmission of Internet contents. At the beginning of internet development, some US cases examined the liability of website or electronic bulletin board and ISPs when they involved in hosting infringing contents. And this in turn led to the application of US copyright law concepts such as contributory and vicarious infringements. Moreover, it raised a number following issues:

- a) Are ISPs under a duty to control the sites they host or monitor infringing copyright materials?
- b) What if they made clear in terms of use that users posting or hosting material on their websites were liable for infringing contents, not the host or operator?
- c) What if such users are innocent throughout and have put infringing content with no knowledge?

It should be mentioned that from 1990s some countries have attempted to clarify when liability appears in such situations. The first major act was the US DMCA 1998, which provides «safe harbor» for those who hosts, transmits, and stores infringing materials. Then EU Electronic Commerce Directive used similar provisions, too. According to the Electronic Commerce Directive and the Information Society Directive, those who caches, hosts, or «mere conduits» may escape liability if they take down infringing materials as soon as they become aware it is illegal. It can be noted that a lack of knowledge may help operators or providers to escape liability.

Recently, the safe harbour rules under the Electronic Commerce Directive have faced careful examination, because of some platforms like Youtube. The matter is that the music industry often mentions about a 'value gap' in laws such as the Electronic Commerce Directive where there is a mismatch between the value that some digital platforms like Youtube extract from music and the revenue returned to the music community. Moreover, inconsistent application of laws has encouraged some digital platforms to claim that they are not liable for

the music they made available to the public (Stokes 2019: 67).

Since 2013, the Civil Code of the Russian Federation has defined types of information intermediaries in Article 1253.1, titled «Special Responsibilities of an Information Intermediary». An information intermediary is classified as:

- a party that transmits content via an information and telecommunications network (ICS), including the Internet;
- a party that enables the posting of materials or information required to access them on the ICS; and a party that provides access to materials on this network.

The Civil Code establishes the rights, obligations, activity limitations, and liability of information intermediaries. It does this by first setting a general rule in paragraph 1 and then categorizing two types of intermediaries in paragraphs 2 and 3: those who transmit material on the ICS and those who enable material to be posted on the ICS.

Under the general rule, information intermediaries are liable for intellectual property rights violations within the ICS based on general grounds as defined by the Civil Code, contingent on fault and with specifics outlined in paragraphs 2 and 3 of Article 1253.1. An intermediary's liability may arise from either actions that infringe on authors' rights and other copyright holders' rights or from failing to act to prevent infringements, such as neglecting a request to remove illegally posted content.

Paragraphs 2 and 3 provide conditions under which intermediaries are exempt from liability for their specific activities. When these conditions are met, the intermediary may still be required to protect intellectual property rights in ways not involving civil liability, such as removing infringing information or restricting access to it. Clause 4 of Article 1253.1 further specifies actions to safeguard rights, such as removing or restricting access to content that infringes or threatens intellectual property rights.

Additionally, paragraph 5 of this article recognizes another category of information intermediaries: «persons who enable access to material or to information necessary for obtaining it via ICS». This broadens the scope of information intermediaries, allowing for a wider interpretation, as evidenced by Russian judicial precedents over the past decade. In practice, this category includes hosting providers, telecom operators, copyright holders, and software and website developers who provide platforms for users to post and share materials, such as email and

messaging services on social networks such as Yandex, Mail.ru, WhatsApp, Telegram (<https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/405914839/>).

Thus, information intermediaries—including providers and hosting services—serve as central players in Internet-based information and communication relations. Like other participants in public relations, they should be granted specific legal rights and obligations. However, despite the long-standing and rapidly evolving role of intermediaries in public relations—more than 30 years globally and actively growing in Kazakhstan—their legal status remains undefined in Kazakh legislation. Even the Law of the Republic of Kazakhstan «On Informatization» lacks provisions on information intermediation, although it does provide definitions for some related terms, such as «information and communication infrastructure», which it describes as «a set of facilities designed to support the technological environment for the formation of electronic information resources and access to them» («Ob informatizacii». Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 nojabrja 2015 g. № 418-V ZRK. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z1500000418/11.02.2024>).

It appears that the activities of information intermediaries in Kazakhstan should be regulated by legislation, drawing on the experience of legal frameworks like the Civil Code of the Russian Federation, especially in the absence of comparable regulations in Kazakhstan. We align with the viewpoint of researchers who argue that gaps in legislation concerning the «legal status of information intermediaries» lead to instability in online legal relationships. Although the rights of the key participants are formally guaranteed by law, these rights may become unenforceable due to the unresolved status of information intermediaries (Gavrik 2020).

Therefore, in addition to defining the concept and types of information intermediaries/providers and setting the limits of their legal responsibility in the copyright domain, we propose introducing the following provisions:

- providers should be required to verify the identity of a person when posting materials on an online platform. When submitting text works that display someone else's name (Article 15 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan), providers should have the right to refuse to accept such material;
- providers must display rules for copying/reprinting texts on their online platform, including the automatic addition of a link to the source when content is copied;

- providers should include a warning indicating the presence of copyright holders/authors associated with the content posted on the site.

Upon receiving notification of a copyright infringement, the provider must immediately prevent the copying or distribution of the material, request supporting documentation, and delete the infringing content. If necessary, they should publish a notice about protecting the rights of the author or copyright holder.

After receiving a notification of copyright infringement, the provider should review all pages of the hosting or online platform, and if similar infringing content is found, delete all related materials of the copyright holder.

These proposals are also inspired by the practical application of the US DMCA, which established an electronic method for filing complaints against providers, such as the «DMCA Complaint» used to report plagiarism or block content on platforms like Google, YouTube, Google Play, Google Drive, and others. The process has strict deadlines for addressing complaints, and a warning regarding the liability for filing unfounded complaints is prominently displayed on the page (<https://www.lumendatabase.org/>).

When defining the concept of an information intermediary, we suggest considering the differing approaches between Russia and Europe regarding the definition and classification of information intermediaries, as well as the importance of framing the concept within the broader scope of an «information service» (Chubukova 2017). Unfortunately, there is a lack of doctrinal studies on this issue within Kazakhstani scholarship, which is why we refer to the works of scholars from other countries (Ivanov 2015).

We argue that it is essential to require mandatory pre-trial resolution of copyright disputes on the Internet, particularly concerning information intermediaries. In most cases, providers are likely to prefer settling disputes out of court. We also support the view of some researchers who advocate for holding

information intermediaries jointly responsible with the actual copyright infringer (Grjazeva 2023).

In Kazakhstan, it is necessary to establish specialized courts to handle intellectual property disputes. Many scholars and experts highlight the success of the Intellectual Property Rights Court of the Russian Federation, which has been in operation for over 10 years (Loginova 2020).

Conclusion

The study found that the legislation of the Republic of Kazakhstan lacks provisions for regulating public relations concerning the circulation of intellectual creative works on the global Internet, particularly regarding the main participants in these relations—information intermediaries/providers.

In light of this, we propose several amendments. First, Article 6 of the Law of the Republic of Kazakhstan «On Copyright and Related Rights» should be revised to address copyright objects in electronic/digital form. Additionally, we suggest introducing the concept of information intermediaries into the conceptual framework of the Law «On informatization» and including provisions on their rights and responsibilities regarding copyright materials on the Internet within this law.

We also recommend incorporating procedures for the placement of copyright objects on online platforms into the Copyright Law, with a mandatory reference to these procedures in the Law «On informatization».

Furthermore, we propose adding norms on the mandatory pre-trial settlement of disputes between authors/copyright holders and providers into Article 49 of the Copyright Law.

The implementation of these proposals will likely stimulate further scientific research in this field. Accurately reflecting legal realities in legislation is a hallmark of the rule of law and will contribute to the advancement of both legal scholarship and the protection of authors' and other copyright holders' rights.

Әдебиеттер

Гаврик А.Е. Правовой анализ статуса информационных посредников. Научный журнал «Эпомен». № 38. 2020 URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_42754422_39004952.pdf.

Грязева М. А. Ответственность информационных посредников за нарушение интеллектуальных прав в сети «Интернет» // Вопросы российской юстиции. – 2023. – №. 26. – С. 64-70.

Иванов А. А. Ответственность информационного посредника за нарушение интеллектуальных прав в информационно-телекоммуникационной сети // Вестник Поволжского института управления. – 2015. – №. 2 (47). – С. 48-53.

Логонова И. А. Суд по интеллектуальным правам в РФ-специализированный арбитражный суд // трансформация права в информационном обществе. – 2020. – С. 511-517.

«Об авторском праве и смежных правах. Закон Республики Казахстан от 10 июня 1996 года. – П. 7. – Ст. 2. – № 6 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=100579 (Дата обращения: 6 ноября 2024 года).

«Об информатизации». Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 г. № 418-V ЗПК. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z1500000418/11.02.2024> (Дата обращения: 6 ноября 2024 года).

Постановление Суда по интеллектуальным правам Российской Федерации от 19 декабря 2022 г. Н С01-2045/2022 по делу Н А40-231181/2021. УРЛ: <https://www.garant.ru/produtsy/ipo/prime/doc/405914839/> (Дата обращения: 6 ноября 2024 года).

Чубукова С. Г. Проблемы правового статуса информационного посредника // Вестник Академии права и управления. – 2017. – № 2 (47). – С. 39-44.

DMCA – Закон об авторском праве в цифровую эпоху. URL: <https://www.lumendatabase.org/> (Дата обращения: 6 ноября 2024 года).

Ashrit L. How electronic voting (e-voting) works – types, application & advantage, 2023. URL: <https://electricalfundablog.com/electronic-voting-works-types/> (accessed 06 November 2024).

Case L'Oréal v eBay [2009] EWHC 1094 <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/loreal-sa-v-ebay-international-ag/> (accessed 06 November 2024).

Case Scarlet Extended SA v Societe Belge des Auteurs, Compositeurs et Editeurs SCRL (SABAM) (C-70/10) EU:C:2011:771 <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/scarlet-extended-sa-v-sabam/> (accessed 06 November 2024).

Edwards, L. (2009). Law and Internet. Hart Publishing.

Kahandawaarachchi, T. (2007). Liability of Internet service providers for third party online copyright infringement: A study of the US and Indian laws.

Klein, B., Edwards, L., & Moss, G. (2015). Understanding copyright: Intellectual property in the digital age.

Kohl, U. (2012). The rise and rise of online intermediaries in the governance of the Internet and beyond—connectivity intermediaries. International Review of Law, Computers & Technology, 26(2-3), 185-210.

Sinha, M. K., & Mahalwar, V. (Eds.). (2017). Copyright law in the digital world: Challenges and opportunities. Singapore: Springer.

Stokes, S. (2019). Digital Copyright: Law and Practice (p. 72). Great Britain: Bloomsbury Publishing.

Tian, Y., & Winn, J. (2008). Re-thinking Intellectual Property: The political economy of copyright protection in the digital era. Routledge-Cavendish.

References

Ashrit L. How electronic voting (e-voting) works – types, application & advantage, 2023. URL: <https://electricalfundablog.com/electronic-voting-works-types/> (accessed 06 November 2024).

Case L'Oréal v eBay [2009] EWHC 1094. URL: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/loreal-sa-v-ebay-international-ag/> (accessed 06 November 2024).

Case Scarlet Extended SA v Societe Belge des Auteurs, Compositeurs et Editeurs SCRL (SABAM) (C-70/10) EU:C:2011:771. URL: <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/cases/scarlet-extended-sa-v-sabam/> (accessed 06 November 2024).

Chubukova S. G. Problemy pravovogo statusa informacionnogo posrednika [Problems of the legal status of an information intermediary] // Vestnik Akademii prava i upravleniya. – 2017. – № 2 (47). – С. 39-44.

DMCA – Закон об авторском праве в цифровую эпоху [DMCA – Digital Millennium Copyright Act]. URL: <https://www.lumendatabase.org/> (accessed 06 November 2024).

Edwards, L. (2009). Law and Internet. Hart Publishing.

Gavrik A. E. Pravovoj analiz statusa informacionnyh posrednikov [Legal analysis of the status of information intermediaries] // Jepomen. – 2020. – № 38. – С. 55-59.

Grjazeva M. A. Otvetstvennost' informacionnyh posrednikov za narushenie intellektual'nyh prav v seti «Internet» [Liability of information intermediaries for violation of intellectual rights on the Internet] // Voprosy rossijskoj justicii. – 2023. – № 26. – С. 64-70.

Ivanov A. A. Otvetstvennost' informacionnogo posrednika za narushenie intellektual'nyh prav v informacionno-telekommunikacionnoj seti [Liability of an information intermediary for violation of intellectual rights in the information and telecommunication network] // Vestnik Povolzhskogo instituta upravleniya. – 2015. – № 2 (47). – С. 48-53.

Kahandawaarachchi, T. (2007). Liability of Internet service providers for third party online copyright infringement: A study of the US and Indian laws.

Klein, B., Edwards, L., & Moss, G. (2015). Understanding copyright: Intellectual property in the digital age.

Kohl, U. (2012). The rise and rise of online intermediaries in the governance of the Internet and beyond—connectivity intermediaries. International Review of Law, Computers & Technology, 26(2-3), 185-210.

Loginova I. A. Sud po intellektual'nyh pravam v rf-specializirovannyj arbitrazhnyj sud [Intellectual Property Court in the Russian Federation – a specialized arbitration court] // Transformacija prava v informacionnom obshchestve. – 2020. – С. 511-517.

«Ob avtorskom prave i smezhnyh pravah». Zakon Respubliki Kazahstan ot 10 ijunja 1996 goda [On Copyright and Related Rights. Law of the Republic of Kazakhstan dated June 10, 1996]. – П. 7. – Ст. 2. – № 6 // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=100579 (accessed 06 November 2024).

«Ob informatizacii». Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 nojabrja 2015 g. № 418-V ZRK [«On Informatization». Law of the Republic of Kazakhstan dated November 24, 2015 No. 418-V ZRK] // URL: <https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z1500000418/11.02.2024> (accessed 06 November 2024).

Postanovlenie Suda po intellektual'nym pravam Rossijskoj Federacii ot 19 dekabrja 2022 g [Resolution of the Intellectual Property Court of the Russian Federation of December 19, 2022]. N S01-2045/2022 po delu N A40-231181/2021. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/405914839/> (accessed 06 November 2024).

Sinha, M. K., & Mahalwar, V. (Eds.). (2017). Copyright law in the digital world: Challenges and opportunities. Singapore: Springer.

Stokes, S. (2019). Digital Copyright: Law and Practice (p. 72). Great Britain: Bloomsbury Publishing.

Tian, Y., & Winn, J. (2008). Re-thinking Intellectual Property: The political economy of copyright protection in the digital era. Routledge-Cavendish.

Сведения об авторах:

Аронов Ансаган Күспанович – (корреспондент автор), LLM, выпускник PhD, старший преподаватель департамента Международного права Университета имени Максута Нарикбаева, (Казakhstan, г. Астана, e-mail: an-aronov@kazguu.kz);

Идрышева Сара Кимадиевна.- д.ю.н., почетный профессор Высшей школы права, Университета имени Максута Нарикбаева (Казakhstan, г. Астана, e-mail: s.idrysheva@kazguu.kz);

Авторлар туралы мәліметтер:

Аронов Аңсаган Күспанұлы – (хат-хабар авторы), LLM, PhD тұлғегі, Мақсұт Нәрікбаев атындағы университетінің халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы, (Қазақстан, Астана, e-mail: an-aronov@kazguu.kz);

Идрышева Сара Кимадиевна – заң ғылымдарының докторы, Мақсұт Нәрікбаев атындағы университеттің заң ғылымдарының жоғары мектебінің құрметті профессоры (Қазақстан, Астана, e-mail: s.idrysheva@kazguu.kz);

Information about authors:

Abdirov Nurlan Mazhitovich – Doctor of Law, Chairman of the Central Election Commission of the Republic of I. Aronov An-sagan Kusanovich - (corresponding author), LLM, PhD graduate, senior lecturer of the Department of International Law, Maqsut Narikbayev University, (Kazakhstan, Astana, e-mail: an-aronov@kazguu.kz);

Idrysheva Sara Kimadievna. - Doctor of Law, Professor Emeritus of the Higher School of Law, Maqsut Narikbayev University (Kazakhstan, Astana, e-mail: s.idrysheva@kazguu.kz);

Previously sent (in English): November 11, 2024.

Accepted: March 10, 2025.

4-бөлім
**ҚАРЖЫЛЫҚ
ЖӘНЕ САЛЫҚ ЗАҢЫ**

Section 4
**FINANCIAL
AND TAX LAW**

Раздел 4
**ФИНАНСОВОЕ
И НАЛОГОВОЕ ПРАВО**

М.Н. Абишева^{1*} , Э.Э. Юхневич²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Гданьск Университеті, Гданьск, Польша

*e-mail: abisheva.meruertkz@mail.ru

САҚТАНДЫРУ ТҮРЛЕРІНІҢ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САҚТАНДЫРУ ЗАҢНАМАСЫНДА РЕТТЕЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Зерттелетін мәселенің өзектілігі сақтандыру түрлерінің Қазақстан Республикасының сақтандыру заңнамасында реттелуін талдау, сақтандырудың әлеуметтік-экономикалық және құқықтық мазмұнын зерделеу, сондай-ақ сақтандыру қызметін құқықтық реттеудің теориялық мәселелерін қарастыру болып табылады. Аталған мәселелердің барлығы бүгінгі күн талабынан туындап отыр. Себебі Қазақстан Республикасында сақтандыру түрлерінің сақтандыру заңнамасында реттелуі азаматтардың әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз етуге, экономикалық тұрақтылықты сақтауға, цифрлық сақтандыру жүйесін дамытуға оң әсерін тигізеді.

Мақалада статистикалық талдау, аналогия және жалпылау әдістері, сондай-ақ ресми-заңды және ресми-логикалық тәсілдер қолданылды. Зерттеу барысында Қазақстандағы сақтандыру жүйесінің құқықтық қалыптасу эволюциясының ерекшеліктері, сондай-ақ оның жұмыс істеуінің қазіргі кезеңіне тән проблемалар анықталды. Жақсы ұйымдастырылған және тиімді сақтандыру жүйесі өзгермелі жағдайлармен қоршаған орта факторларына бейімделу қабілетімен сипатталады. Ол үшін сақтандыру жүйесінің жұмысын үнемі бағалап, оны басқа елдердегі ұқсас жүйелермен салыстыру қажет. Қазақстанның сақтандыру жүйесін басқа елдермен – Латвиямен салыстырмалы-құқықтық талдауға ерекше назар аударылды, нәтижесінде Қазақстанның сақтандыру жүйесін жетілдірудің перспективалық жолдары бөлінді. Зерттеу сонымен қатар осы мәселеге қатысты ғалымдардың бар пікірлері мен тұжырымдамаларын талдап, бір арнаға келтіруді көздейді. Өртүрлі көзқарастарды зерделеу осы құбылыстың күрделілігін және Қазақстанның сақтандыру жүйесін заманауи шындықта жетілдірудің мүмкін жолдарын тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Бұдан басқа, олар Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына ұсыныстар мен өзгерістер енгізу үшін негіз бола алады.

Бұл ғылыми зерттеудің мақсаты бәсекелестік жағдайындағы сақтандыру қызметін жетілдіру және сақтандыруды халықаралық стандарттарға сай бейімдеу болып табылады. Осының барлығы мемлекетіміздің сақтандыру нарығын дамыту үшін аса маңызды. Мақалада Қазақстан Республикасында сақтандыру түрлерінің құқықтық реттелу ерекшеліктері талданады. Міндетті және ерікті сақтандыру түрлері қарастырылып, цифрлық сақтандыру үрдістері мен сақтандыру нарығының даму болашағына қарастырылады. Зерттеу барысында отандық және халықаралық заңнамалық актілерге салыстырмалы талдау жасалды.

Түйінді сөздер: сақтандыру, міндетті сақтандыру, ерікті сақтандыру, сақтандыру заңнамасы, цифрлық сақтандыру, сақтандыру нарығы, корпоративтік сақтандыру.

M.N. Abisheva^{1*}, E.E. Juchnevicius²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

²University of Gdansk, Gdansk, Poland

*e-mail: abisheva.meruertkz@mail.ru

Specific features of the regulation of insurance types under the insurance legislation of the Republic of Kazakhstan

The relevance of this research lies in the analysis of the legal regulation of insurance types in the legislation of the Republic of Kazakhstan, the study of the socio-economic and legal content of insurance, as well as the examination of theoretical aspects of the legal regulation of insurance services. All these issues are driven by modern requirements. The legal regulation of insurance types in Kazakhstan contributes to ensuring social protection of citizens, maintaining economic stability, and developing the digital insurance system. The article uses methods of statistical analysis, analogy and generalization, as well as formal legal and formal logical approaches. The study revealed the features of the evolution of the legal formation of the insurance system in Kazakhstan, as well as the problems characteristic of the current stage of its functioning. A well-organized and effective insurance system is characterized by the ability to adapt to changing conditions and environmental factors. To do this, it is necessary to constantly evaluate the work of the insurance system and compare it with similar systems in other countries. Special attention was paid to the comparative legal analysis of the insurance system of Kazakhstan with other countries—Latvia, as a result of which promising ways of improving the insurance system of Kazakhstan

were identified. The study also delves into the analysis of existing opinions and concepts of scientists on this issue. The study of various points of view has allowed for a deeper understanding of the complexity of this phenomenon and possible ways to improve Kazakhstan's insurance system in modern realities. In addition, they can serve as a basis for making proposals and amendments to the current legislation of the Republic of Kazakhstan.

The purpose of the scientific research is to improve insurance services in a competitive environment and adapt insurance to international standards. This plays a crucial role in the development of the country's insurance market. The article analyzes the legal regulation of insurance types in the Republic of Kazakhstan. It examines mandatory and voluntary insurance, the digitalization of insurance services, and prospects for the development of the insurance market. A comparative analysis of domestic and international regulatory legal acts was conducted in the study.

Key words: insurance, mandatory insurance, voluntary insurance, insurance legislation, digital insurance, insurance market, corporate insurance.

М.Н. Абишева^{1*}, Э.Э. Юхневич²

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Гданьский Университет, Гданьск, Польша

*e-mail: abisheva.meruertkz@mail.ru

Особенности регулирования видов страхования страховым законодательством Республики Казахстан

Актуальность исследования заключается в анализе правового регулирования видов страхования в законодательстве Республики Казахстан, изучении социально-экономического и правового содержания страхования, а также рассмотрении теоретических аспектов правового регулирования страховых услуг. Все эти вопросы обусловлены современными требованиями. Правовое регулирование видов страхования в Казахстане способствует обеспечению социальной защищенности граждан, сохранению экономической стабильности и развитию цифровой системы страхования. В статье использованы методы статистического анализа, аналогии и обобщения, а также официально-юридические и формально-логические подходы. В ходе исследования были выявлены особенности эволюции правового становления страховой системы в Казахстане, а также проблемы, характерные для современного этапа ее функционирования. Хорошо организованная и эффективная система страхования характеризуется способностью адаптироваться к меняющимся условиям и факторам окружающей среды. Для этого необходимо постоянно оценивать работу страховой системы и сравнивать ее с аналогичными системами в других странах. Особое внимание было уделено сравнительно – правовому анализу страховой системы Казахстана с другими странами-Латвией, в результате чего выделены перспективные пути совершенствования страховой системы Казахстана. Исследование также углубляется в анализ существующих мнений и концепций ученых по этому вопросу. Изучение различных точек зрения позволило глубже понять сложность этого явления и возможные пути совершенствования страховой системы Казахстана в современных реалиях. Кроме того, они могут служить основанием для внесения предложений и изменений в действующее законодательство Республики Казахстан.

Цель научного исследования – совершенствование страховых услуг в условиях конкурентной среды и адаптация страхования к международным стандартам. Это играет ключевую роль в развитии страхового рынка нашей страны. В статье анализируется правовое регулирование видов страхования в Республике Казахстан. Рассматриваются обязательное и добровольное страхование, цифровизация страховых услуг и перспективы развития страхового рынка. В ходе исследования проведен сравнительный анализ отечественных и международных нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: страхование, обязательное страхование, добровольное страхование, страховое законодательство, цифровое страхование, страховой рынок, корпоративное страхование.

Кіріспе

Қазіргі таңда сақтандыру қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету мақсатында нарықтық әдістермен экономиканы басқарудың негізгі құралы болып табылады. Сақтандыру механизмдерінің ерекшелігі тек қана кәсіпорындар мен азаматтардың мүлкін сақтау ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің макроэкономикалық мәселелерін шешу секілді қызметтерді атқару болып табыла-

ды. Сондықтан, нарық шаруашылығы дамыған мемлекеттерде сақтандыру әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешудегі экономиканың стратегиялық секторы болып отыр. Ал экономикалық тұрақтылық болса, халықтың әл-ауқатының жақсаруының қайнар көзі. Демек, ол адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуының бірден бір кепілі болып табылады. Баршамызға мәлім Қазақстан Республикасының ең қымбат қазынасы ретінде адамның және азаматтың өмірі, құқықтары мен бостандықта-

ры танылады және демократиялық құқықтық мемлекетте, аталған құндылықтарды қорғау мен қамтамасыз ету тетіктеріне кепілдік берілген.

Мақаланың мақсаты – сақтандыру түрлерінің Қазақстан Республикасының сақтандыру заңнамасында реттелуін зерттеу, сақтандырудың салаларға, сыныптар мен түрлерге бөліну ерекшеліктерін қарастыру, сақтандыру нысандарын талдап, еліміздің сақтандыру нарығын дамыту.

Қазақстанда сақтандыру нарығы жылдан-жылға дамып келеді, және бұл саладағы заңнамалық база халықаралық стандарттарға сай сәйкестендіріліп жатыр. Қазақстан Республикасында сақтандыру қызметі «Сақтандыру қызметі туралы» Заңымен, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен реттеледі. Міндетті сақтандыру түрлері мемлекеттік реттеуге жатады, ал ерікті сақтандыру түрлері нарықтық сұранысқа байланысты дамуда. 2023 жылғы сақтандыру нарығының статистикалық мәліметтері көрсеткендей, сақтандыру сыйақыларының көлемі 15%-ға өскен (<https://prodengi.kz/post/kakie-vidy-straxovaniya-sushhestvuyut>).

Мақалада сақтандыру түрлері, олардың құқықтық реттелуі және цифрлық сақтандыру үрдістері, жаңаша сипаттағы мемлекеттің сақтандыру нарығы мен қызметін айқындау, Қазақстан Республикасындағы сақтандыру заңнамасы мен сақтандыру-құқықтық қатынастарды зерделеу, бәсекелестік жағдайындағы сақтандыру қызметін жетілдіру жолдары мен дамыту үрдісінің мәселелері жан-жақты қарастырылады. Көрсетілген мәселелердің барлығы зерттеу тақырыбының бүгінгі күн талабынан туындап отырғандығын және өзекті екендігін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы мақалада шешімін тапқан сақтандыру-құқықтық қатынастардың өзекті мәселелерінің жаңаша көрінісіне орай сақтандыру нарығы мен қызметін, Қазақстан Республикасындағы сақтандыру заңнамасы мен сақтандыру-құқықтық қатынастардың басымдықтарын нақтыландырып, айқындай түседі. Мақала сақтандыру құқығы ғылымын және сақтандыру қызметін нарық жағдайына сай дамытуға септігін тигізеді.

Сақтандыру жеке және заңды тұлғалардың мүдделерін қорғаудың құқықтық нысаны ретінде қарастырылады. Ол мемлекеттік немесе жеке сақтандыру ұйымдары арқылы жүзеге асады және сақтандыру жағдайы орын алған кезде толық немесе ішінара өтемақы төлеуді қамтамасыз етеді.

Мақалада сақтандыру заңнамасын жетілдіру жолдары мен дамыту үрдісінің мәселелері

жан-жақты айшықталып, қазіргі таңда еліміздегі сақтандыру реформаларының өзекті тұстары қарастырылады. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында сақтандыру түрлерінің құқықтық реттелуі талданады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу барысында сақтандыру қатынастарын құқықтық тұрғыдан кешенді талдауға мүмкіндік беретін әртүрлі әдістер – философиялық, жалпы ғылыми және арнайы ғылыми тәсілдер қолданылды. Қазақстан Республикасындағы сақтандыру жүйесін, оның нормативтік негізін, қолданыстағы заңнаманың кемшіліктерін және оны жетілдіру жолдарын қарастыруда философиялық әдістер, атап айтқанда диалектикалық тәсіл кеңінен қолданылды. Бұл әдіс сақтандыру жүйесін құқықтық тұрғыдан тереңірек түсінуге, сондай-ақ оның ішкі қайшылықтары мен жетілмеген тұстарын сындарлы бағалауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, сақтандыру түрлерін реттеудің заңнамалық негіздерін зерттеу барысында жүйелік әдістің маңызы зор болды. Ол сақтандыру жүйесінің қалыптасуы мен дамуына әсер ететін құқықтық, әлеуметтік және экономикалық факторлардың өзара байланысын ашуға жағдай жасайды. Сақтандыру саласын реттейтін нормативтік-құқықтық актілердің мазмұнын нақты түсіндіру үшін формальды-логикалық әдіс қолданылды.

Сондай-ақ, салыстырмалы және салыстырмалы-құқықтық әдістердің көмегімен Қазақстан Республикасының сақтандыру заңнамасы шетелдік тәжірибемен салыстырылып, ұқсастықтары мен айырмашылықтары анықталды. Бұл тәсіл заңнаманы жетілдіруге бағытталған ғылыми негізделген ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді.

Талқылаулар мен нәтижелер

Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметтері бойынша өндірісте зардап шеккендердің саны жылдан-жылға өсіп отыр. 2022 жылы 2021 жылмен салыстырғанда олардың саны 15%-ға, ал кәсіби аурулар саны 8%-ға артты. Қазақстанда жұмыс берушілер тек 54% жұмыскерлерін жазатайым оқиғалардан сақтандырған (<https://primeminister.kz/ru/news/v-rezultate-realizatsii-kontseptsii-bezopasnogo-truda-ozhidaetsya-polozhitelnyy-effekt-dlya-vsekh-storon-sotsialnogo-partnerstva-mts-n-26807>).

Еңбекті қорғау және кәсіби қауіптерді басқарудың тиімді жүйесінің негізі – сенімді статистикалық ақпараттың болуы, қолданылатын индикаторлар мен көрсеткіштердің жеткіліктігі, олардың толықтығы мен кең ауқымдылығы. Қазақстандағы еңбек жағдайлары бойынша статистикалық бақылау жүйесінің қазіргі кездегі жағдайын талдау бірқатар проблемаларды анықтап берді: қауіпсіз еңбекке қатысты статистикалық көрсеткіштердің, әртүрлі органдар мен ұйымдардың сәйкессіздігі, мемлекеттік мониторингті қиындататын мәселелер, жұмыстарды дұрыс ұйымдастырмау себебінен өндірістік жарақаттардың көп болуы, жасырын жарақат мәселелері; жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру жүйесінің тар шеңбері, «жұмыскерлердің кәсіби ауруларының тіркелген жағдайларының саны» көрсеткішінің құбылмалы болуы. Сақтандыруды дамытуда шешуші рөлді ерікті түрлері атқаруы тиіс. Бірақ олардың саны жағынан азаюы және олардың рөлі мен маңыздылығының күрт төмендеуі үлкен мәселе туындатуда (Грищенко 2001). Бұл жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру жүйесінің тиімді емес екенін көрсетеді. Оның институционалдық құрамдас бөлігін қоса алғанда, зардап шеккен жұмыскерге қалпына келтіру шараларын жүзеге асыруда кешенді тәсілдің болмауынан көрінеді. Қазақстан Республикасында сақтандыру қызметі және жазатайым оқиғалардан міндетті сақтандыру жүйесінің дамуы салыстырмалы түрде алғанда, жақында ғана кең тарала бастады (Мерғалиева 2007).

Қазіргі кездегі Қазақстан Республикасындағы сақтандыру, бірнеше даму кезеңдерінен өтті. Олардың әрқайсысының сақтандыруды ұйымдастыру және жүргізу бойынша ерекшеліктері болды (Мерғалиева 2007). Алғашқы сақтандыру компаниялары 1990 жылы пайда болғанын атап өткен жөн (Кадырбеков 2007).

Өндірістік жарақаттануды жүйелі бақылаудың қажеттілігі еңбекті қорғаумен байланысты ұйымдардың әлемдік тәжірибесінде маңызды рөл атқарады. Қазақстанның мемлекеттік еңбек қорғау жағдайын бақылау жүйесіндегі индикаторларды және көрсеткіштерді өзектілікке келтіру ғылыми негізделген, сындарлы бағалау және болжау арқылы, еңбек жағдайлары мен өндірістік жарақаттану көрсеткіштерін мониторингтеу үшін ақпараттық-аналитикалық жүйелерді құрудың әдіснамалық негіздерін зерттеу арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Осылайша, еңбек қорғау саласында мониторинг және статистикалық бақылау жүйесін модернизациялау бойынша ұсыныстарды шетелдік елдердің озық тәжірибесін ескере отырып, әзірлеу қажет.

Себебі, еліміздің білікті мамандары атап өткендей, «Статистикалық деректер негізінде болжамдар жасалып, қорытындылар шығарылып, тенденциялар анықталады» (https://www.ektu.kz/files/vestnik/vestnik_2-2018.pdf).

Өрт немесе жер сілкінісі сияқты жағдайларда жойылған пәтер немесе жеке үйді қалпына келтіру өте қиын. Мұндай жағдайда сақтандыру зардап шеккендерге қиын сәтте қаржылық қолдау көрсетуге мүмкіндік береді. Дегенмен, жылжымайтын мүлік – бұл негізгі қажеттілік.

Қазақстанда заңнамалық деңгейде өмірді сақтандыру компаниялары мен жалпы сақтандыру компанияларының қызметі бөлінген. Кәсіби ортада оларды «Life және Non-life» деп те атайды. Заңмен сәйкес сақтандыру қызметін жүзеге асыру үшін лицензия алу және пруденциялық нормативтерді орындау талап етіледі. Алайда бір сақтандыру компаниясы осы екі түрлі бағытта сақтандыру қызметін жүзеге асыру үшін бір уақытта екі лицензия ала алмайды.

Сақтандыруды сипаттаудағы ең маңызды аспект – құқықтық аспект. Сақтандыру саласында қалыптасқан қоғамдық қатынастар құқықтық қатынастар болып табылады және құқықтық нормалармен реттеледі. Осылайша, сақтандыру – бұл ең маңызды құқықтық категория.

В.И. Серебровский сақтандырудың екі түрге: жеке және қоғамдық сақтандыруға бөлінетінін атап өтті. Қоғамдық сақтандыру нысандарына мемлекеттік және қоғамдық сақтандыруды, ал жеке сақтандыруға жеке кәсіпкерлер, акционерлік сақтандыру қоғамдары, өзара сақтандыру қоғамдарын жатқызды (Серебровский 2003).

Сақтандыру құқықтық категория ретінде жеке және заңды тұлғалардың мүдделерін мемлекеттік немесе жеке сақтандыру ұйымы тарапынан қорғаудың бір түрі болып табылады. Ол сақтанушылардың сақтандыру жағдайы орын алмас бұрын әртүрлі сақтандыру объектілері бойынша төлейтін жарналарынан толық немесе жартылай өтемақы алуды қамтиды.

Сақтандыру түрлерін жіктеудің теориялық және тәжірибелік маңызы бар. Атап айтқанда, ол статистикалық мәліметтерді дұрыс жүргізуге, сақтандыру нарығын басқаруға, сондай-ақ сақтандыру ұйымдарының қызметіне қадағалау мен бақылауды жүзеге асыру үшін аса қажет.

Сақтандыру объектілерінің айырмашылығына және сақтандыруды қамту көлеміне қарай сақтандыру классификациясы бірқатар деңгейлерге бөлінеді.

Классификацияның бірінші деңгейі сақтандыру салаларын, сыныптарын және түрлерін

қамтиды. Салалық классификация сақтанушының мүліктік мүддесін қорғаумен байланысты жағдайлардың жиынтығына қарай жүргізіледі. Осы негізде салалық емес классификациялар да жүзеге асырылады.

Сақтандыру саласы – бұл біртекті сақтандыру объектілеріне қатысты сақтандыру жағдайларының салдарымен байланысты мүліктік мүдделерді қорғаудың ерекше саласы. Сақтандыру саласын басқарудың негізінде сақтандыру қорғау мен сақтандыру резервтерін қалыптастырудың ерекше принциптері мен әдістері жатыр.

Сақтандыру заңнамасына сәйкес, сақтандыру ұйымының сақтандыру қызметі салаларына мыналар жатады:

1) өмірді сақтандыру;

2) жалпы сақтандыру (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000126_).

Әртүрлі салалық емес классификацияларды құру үшін критерийлердің саны көп, және олардың көпшілігі экономикалық және құқықтық доктринаға, мамандардың көзқарастарына және түсініктеріне байланысты. Осыған байланысты тек кейбірін атап өтейік:

а) ерікті ниет білдірудің немесе сақтандыру құқықтық қатынастарына кіруге мәжбүрлеу дәрежесінің болуы (ерікті және міндетті сақтандыру);

ә) сақтандыру объектілері мен тәуекелдердің көрініс табатын қызмет саласы арасындағы қатынас;

б) сақтандыру қызметінің тұтынушыларының шеңбері (жеке және ұжымдық сақтандыру).

Міндетті сақтандыру қоғамның сақтандыруға деген қажеттілігін көрсетеді. Мемлекет заңнамалық тәртіппен (тиісті заңды қабылдау арқылы) сақтандырудың міндеттілігін белгілейді. Мысалы, қауіпті өндіріс көздерінің үшінші тұлғаларға және қоршаған ортаға келтірген зияны үшін жауапкершілігі заңмен белгіленген. Міндетті сақтандыру нормативтік құқықтық актілерге сәйкес жүзеге асырылады. Оның түрлері, шарттары және жүргізу тәртібі тиісті заңмен анықталады. Осылайша, міндетті сақтандыру – бұл заң бойынша жүзеге асырылатын сақтандыру.

Міндетті сақтандырудың ұйымдастыру нысаны ретінде маңызды ерекшелігі – жалпыға бірдей болуы. Бұл сақтандыру саласына әлеуетті сақтандыру қажеттіліктері бар барлық субъектілерді енгізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, субъектінің өз сақтандыру мүддесінің бар екенін түсінуі міндетті емес. Бұдан басқа, міндетті сақтандыру тәсілі нақты қоғамдық сақтандыру мүддесін қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Мін-

детті сақтандыру объектілері өмірмен, денсаулықпен, мүлікпен, азаматтық жауапкершілікпен байланысты мүдделер болуы мүмкін.

Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесінің енгізілуі денсаулық сақтау саласына қосымша ресурстар әкеліп, жеке меншік медицинаға зор пайдасын тигізді. Биыл денсаулық сақтау саласына бюджеттен 3,3 триллион теңге қаржы бөлінді. Бірақ, оның нәтижесі әлі көрініп жатқан жоқ. Президент медициналық сақтандыру жүйесіне қатысушылар арасында міндеттердің дұрыс бөлінбеуі бұрмаланған ақпараттың көбеюіне әкеп соқтырғанын баса айтты. «Науқастарға мемлекет кепілдік берген қызметтерді ақылы негізде алуды немесе бірнеше ай бойы кезек күтуді ұсыну жайттары аз емес. Бұған жол беруге болмайды. Бюджеттің мүмкіндігі мен міндеттемесін ескере отырып, мемлекет кепілдік беретін медициналық көмектің бірыңғай базалық топтамасын жасау қажет. Ал одан асып кеткен шығынның бәрі сақтандыру жүйесі арқылы төленуге тиіс. Цифрландыру болмаса, мұндай ауқымды өзгерістерді сәтті жүзеге асыру мүмкін емес. Бір-біріне байланысы жоқ ондаған бағдарлама мен ақпараттар базасының орнына бірыңғай мемлекеттік медициналық ақпарат жүйесін жасау керек. Жаңа жүйе, меншік түріне қарамастан, мемлекеттік тапсырыс алатын медицина мекемелерінің бәріне толық бақылау жасалуын және мәліметтердің шынайы болуын қамтамасыз етуі қажет. Үкімет осы маңызды мәселені шешуге дереу кірісіп, бұл бағыттағы жұмыстың барысы жөнінде маған және депутаттық корпусқа есеп беріп отыруға тиіс», – деді Қасым-Жомарт Тоқаев (<https://www.akorda.kz/kz/addresses>).

Сақтандыру жүйесі дамыған әлемнің барлық елдерінде міндетті сақтандыру, бар екенін атап өткен жөн. Міндетті сақтандырудың белгілерін экономикалық және құқықтық белгілерге бөлуге болады. Экономикалық белгілерге мыналар жатады: жаппайлық, яғни сақтандыруға көп сақтанушыларды тарту; қамту ауқымы, яғни сақтандыру объектілерінің көптігі; жалпыға бірдей болуы – сақтанушы немесе сақтандырылған тұлғалар санаттарына жататын барлық адамдар осы рөлде болуы тиіс.

Міндетті сақтандырудың осы белгілері оны ерікті сақтандырудан ерекшелендіреді, Мұнда сақтанушы болу немесе болмау мәселесі азаматтың немесе заңды тұлғаның қалауы бойынша шешіледі;

1) қамту кеңдігі – сақтандыруға жататын барлық объектілер сақтандырылуы тиіс. Бұл

міндетті сақтандыруды ерікті сақтандырудан ерекшелендіреді, мұнда не сақтандыру керектігі туралы шешім сақтанушы мен сақтандырушы арасындағы келісіммен анықталады;

2) қолжетімділік – сақтанушыға сақтандыруды қиындықсыз және кедергісіз жүзеге асыруға мүмкіндік беретін сақтандыру инфрақұрылымы құрылады;

3) унификация – сақтандырудың тәртібі мен шарттары заңмен белгіленеді. Бұл сақтандыруды жүзеге асырушы тараптың кім екеніне және сақтандырудың қай жерде жүргізілетініне қарамастан, сақтандырудың біркелкі болуын қамтамасыз етеді. Мұнда да міндетті сақтандырудың ерікті сақтандырудан айырмашылығы байқалады. Өйткені ерікті сақтандырудың шарттары нақты сақтанушыға қатысты жекешелендіруі мүмкін;

4) экономикалық тиімділік – сақтандыруға елеулі табысы жоқ тұлғалар тартылуы мүмкін екендігі ескере отырып, сақтандыру жарналары мүмкіндігінше ең аз мөлшерде белгіленеді. Сонымен қатар, сақтандыру объектілерінің кең ауқымына (яғни, жасалған келісімдердің көптігіне және олар бойынша түскен сақтандыру жарналарының елеулі сомасына) байланысты сақтандыру операциялары жоғары қаржылық тұрақтылыққа ие болады.

Міндетті сақтандырудың құқықтық белгілеріне мыналар жатады:

1) сақтандыру мемлекет тарапынан белгіленеді. Мұнда келісімшарт жасау міндеті, мысалы, мүлік иесімен жасалған келісімшарттан немесе заңды тұлғаның құрылтай құжаттарынан туындауы мүмкін;

2) сақтандыру нормативтік құқықтық актімен, яғни заңмен белгіленеді. Сақтандыру шарттары негізінен нормативтік құқықтық актілермен анықталады.

3) сақтандыру мәжбүрлі сипатқа ие, яғни сақтанушы сақтандыруды жүзеге асыруы тиіс.

4) сақтандыру сақтандырылуы тиіс тұлғаның мүдделерін қорғаудың ерекше механизмін қамтамасыз етеді.

5) міндетті сақтандырудан бас тарту сақтандыру заңнамасында белгіленген жауапкершілікті тудырады.

Міндетті сақтандырудың ерекше түрі ретінде міндетті мемлекеттік сақтандыруды атап өтуге болады.

Міндетті мемлекеттік сақтандырудың мазмұны жағынан мемлекеттік болып саналады. Өйткені ол тиісті мемлекеттік ақша қорынан бөлінген қаражат есебінен жүзеге асырылады. Тіпті егер сақтандырушы ретінде мемлекеттік емес сақтан-

дыру ұйымы қатысса да, сақтандыру мемлекеттік болуы мүмкін. Сақтандыруды мемлекеттік деп танудың шешуші факторы – сақтандыру сыйлықақыларының төлем көзі ретінде бюджет немесе басқа да мемлекеттік ақша қорының болуы.

Міндетті мемлекеттік сақтандыру өмірді, денсаулықты және мемлекеттік қызметшілердің белгілі бір санаттарының мүлкін сақтандыруды қамтиды. Мемлекеттік қызметшілердің қызметтік міндеттерін орындау жоғары қауіппен байланысты. Оларға: әскери қызметшілер, ішкі істер органдарының қызметкерлері, қылмыстық-атқару жүйесінің қызметкерлері және т.б. жатады.

Жалпы алғанда, міндетті мемлекеттік сақтандыру мынадай белгілермен сипатталады:

1) сақтандыру мемлекеттік ақша қоры есебінен жүзеге асырылады;

2) сақтандырушы ретінде мемлекет немесе ол белгілі бір мемлекеттік ұйымдарды осы рөлде қатысуға міндеттейді;

3) сақтандыру үшінші тұлғаларды (белгілі бір санаттағы мемлекеттік қызметшілерді) қорғау мақсатында жүзеге асырылады, яғни бұл сақтандыру үшін сақтанушы мен сақтандырылған тұлғаның арасындағы айырмашылықты білу қажет. Сонымен қатар сақтандырылған тұлға пайда алушы болып табылады;

4) сақтандыру жағдайы мемлекеттік қызметшілердің қызметтік міндеттерін орындауымен байланысты болады. Осылайша, міндетті мемлекеттік сақтандыруда сақтандырылған тұлғалар ретінде ерекше санаттағы азаматтар – мемлекеттік қызметшілер, олар онымен қоса, пайда алушылар болып табылады.

Сақтандыру күтпеген жағдайлар орын алған кезде мүлікке келтірілген зиянды өтеуге мүмкіндік береді. Ал сақтандырылған адам қайтыс болған жағдайда оның жақындарын материалдық тұрғыдан қамтамасыз етеді. «Евразия» сақтандыру компаниясы басқармасы төрағасының орынбасары Нұржан Джантуреевтің айтуынша, Алматыда жер сілкінісінің болу ықтималдығы жоғары. Егер үй немесе пәтер толық не жартылай бұзылса, сақтандыру полисі келісімшартта белгіленген шектерде сақтандыру төлемін алуға мүмкіндік береді. Ремонт, жиһаз бен техника, сондай-ақ, көршілерге су құбырының ағып кетуіне байланысты жауапкершілікті де сақтандыруға болады. Өмірде әртүрлі жағдайлар болуы мүмкін. Ал сақтандыру экономикалық салдардан материалдық қорғауды қамтамасыз етуге көмектеседі. Сақтандыру – бұл күнделікті өмірде тәуекелдерді саналы түрде басқару және болашаққа инвестиция жасау.

Сақтандырудың маңызды критерийлерінің бірі – сақтандыру объектілеріндегі айырмашылықтар болып табылады. Осы критерий бойынша сақтандыру жеке және мүлдітік болып бөлінеді. Жеке сақтандыруға азаматтың өмірі, денсаулығы, еңбек қабілеттілігі және басқа да мүдделерін сақтандыру жатады.

Мүлдітік сақтандыру – қолайсыз жағдайлар орын алған кезде шығындарды азайтуға көмектесетін ерікті сақтандыру түрі болып табылады. Мүлдітік сақтандыру әртүрлі тәуекелдерді қамтуы мүмкін. 2023 жылдың 1 желтоқсанына дейін мүлдітік сақтандыру бойынша төлемдер, Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінің мәліметтері бойынша, 62 миллиард теңгені немесе жалпы сақтандыру бойынша 190 миллиард теңгенің үштен бір бөлігін құрады.

Мүлдітік сақтандыруға мүлдітік және оған байланысты мүдделерді, соның ішінде кәсіпкерлік тәуекелдерді және азаматтық-құқықтық жауапкершілікті сақтандыру жатады. Мүлдітік сақтандыру кезінде мүлдітің жоғалуы (жойылуы), жетіспеушілігі немесе зақымдануы және басқа да мүлдітік игіліктер мен құқықтар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 809-бабының 1-3 тармақтары бойынша тәуекелдер сақтандырылады.

Сақтандыру қызметінің тұтынушыларының шеңберіне байланысты (жеке және ұжымдық сақтандыру) критерийі ерекше маңызға ие. Бұл критерий сақтандыру ұйымының әртүрлі маркетингтік шешімдер қабылдау кезінде, оларды сақтандыру шарттарына енгізу кезінде ескеріледі. Оған ұжымдық өмірді сақтандыру, жеке өмірді сақтандыру, аннуитеттер төлеу, жазатайым оқиғалардан жеке сақтандыру, тұрғын үй мүлкін сақтандыру, үй иесінің азаматтық жауапкершілігін сақтандыру жатады.

Сақтандыруды жіктеу Қазақстан Республикасының Сақтандыру қызметі туралы Заңында тек жинақтауды қарастыратын және қарастырмайтын сақтандыру түрлерін ажыратуға негізделген. Дегенмен, біздің пікірімізше, бұл сақтандыру жіктемесі сақтандыруды салалар мен сыныптарға бөлу спецификасын және негізгі мақсаттарын, соның ішінде мемлекеттік реттеу механизмін ескермейді.

Атап айтқанда, азаматтың өмірімен, денсаулығымен, еңбек қабілеттілігімен және басқа да жеке мүдделерімен байланысты мүдделерді (Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіне сәйкес – жеке сақтандыру) қамтитын сақтандыру сыныптарының өмірді сақтандыру саласына және жалпы сақтандыру саласына ен-

гізілуі даулы мәселе болып табылады. Жалпы сақтандыру саласындағы қызмет өмірді сақтандыру саласындағы қызметпен үйлесімді болуы мүмкін емес. Осы шектеулерді ескере отырып, заң шығарушы сақтандыру ұйымының өмірді сақтандыру бойынша қызметін жазатайым оқиғалардан, аурулардан және медициналық сақтандырудан сақтандыруды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін ескерту жасауға мәжбүр болды. Осыған байланысты, жалпы сақтандыруды жүзеге асыратын және өмірді сақтандыруды жүзеге асыратын сақтандыру ұйымдарын бөлу, біздің пікірімізше, өз мағынасын жоғалтады.

Қазіргі кезде бәрін сақтандыруға болады. Атап айтқанда, пәтер, қала сыртындағы жылжымайтын мүлдік, өндірістік цех, автомобиль, тұрмыстық техника, офис жабдықтары, қоймадағы немесе сауда залындағы өнімдер сақтандырылуға жатады. Барлық жылжымалы және жылжымайтын мүлдітік бүлінуден, өрттен, жылу жүйелерінен су зақымдануынан, ұрлықтан, табиғи апаттардан, жер сілкінісінен, найзағай жарқылдауынан, су тасқынынан, су басудан, бұршақ жауыннан, кездейсоқ сыртқы механикалық әсерлерден қорғауға болады. Сақтандырушы сақтанушыға әртүрлі шарттарды ұсына алады. Ал кейде сақтанушының қалауы мен мүмкіндіктеріне сәйкес арнайы сақтандыру өнімдерін де жасауға болады.

Сақтандыру төлемі нақты зиян мөлшерінен аспайды. Сақтанушы зиянды қорғау үшін қаншалықты көп тәуекелдерді сақтандырғысы келсе, сақтандыру құны соғұрлым жоғары болады. Сақтандыру құнына сақтандыру объектісінің орналасқан жері, пайдалану шарттары, өртке қарсы, техникалық және күзет жүйелерінің болуы мен жағдайы да әсер етуі мүмкін. Осы шарттардың барлығы, сондай-ақ сақтандыру төлемдерінің шарттары, тәртібі мен мерзімдері сақтандыру шартында көрсетіледі. Сақтандыру шарты негізінен бір жылға жасалады. Бірақ оны демалыс немесе іссапар уақытына да жасауға болады. Тұрғын үйге жөндеу жұмыстарын жүргізгенде көршілердің мүлкіне жөндеу жұмыстарынан зиян келуінен сақтандыру үшін сақтандыру шартын жасау кең таралған.

Сақтандыру жағдайы орын алғанда, сақтанушы сақтандыру төлемін алу үшін сақтандырушыға жүгінуі керек. Сақтандыру төлемі нақты зиян мөлшерінен аспауы тиіс. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 839-бабында сақтандырушыны сақтандыру төлемінен босатудың мынадай негіздері көрсетілген: «Егер сақтандыру жағдайы ядролық жа-

рылыстың, радиацияның немесе радиоактивтік зақымданудың әсерінен, әскери қимылдардың, азаматтық соғыстың, әртүрлі халық толқуларының, жаппай тәртіп бұзушылықтардың немесе ереуілдердің салдарынан басталған болса, сақтандырушы сақтандыру төлемін жүзеге асырудан босатылады» (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_). Дегенмен, егер тараптардың келісімі бойынша аталған оқиғалар сақтандыру жағдайы болып саналса және бұл сақтандыру шартында нақты көрсетілсе, онда сақтанушы төлемді кез келген жағдайда ала алады.

Халықаралық тәжірибеде мүлікті сақтандыру өте жақсы дамыған. Мысалы, Германияда ұлттық сақтандыру нарығының жартысынан көбі мүлікті сақтандыруға тиесілі. Ал АҚШ тұрғын үйді сақтандырудың сақтандыру сыйлықақыларының көлемін жинау бойынша көшбасшылар қатарында тұр. Данияда, Нидерланд, Францияда, Бельгияда, Швейцарияда, Норвегия және Испанияда жылжымайтын мүлікті міндетті түрде сақтандыру қажет.

Еуропа Одағы аумағында сақтандыру қызметтерінің біртұтас және еркін нарығын құрудың негізін қалаушы принциптерінің бірі – қызметтерді жеткізу еркіндігін енгізу принципі. Біртұтас сақтандыру және құқықтық кеңістікті қалыптастыру екі бағытта: Еуропа Одағына кіретін барлық елдерде сақтандырушылардың қызмет еркіндігін қамтамасыз ету және сақтандыру нормативтік базасын үндестіру бағыттары бойынша біртіндеп жүзеге асырылып келеді. Бұл қызметтің жетекшісі және координаторы – сақтандырушылардың Еуропалық комитеті, онда барлық ұлттық одақтар мен сақтандырушылар ассоциациялары бар.

Еуропа Одағына кіретін барлық мүше мемлекеттердің заңдарына кейбір жалпы ережелерді енгізуді талап ету қажеттілігі туындады (<https://www.insuranceeurope.eu/sites/default/files/attachments/European%20insurance%20-%20Key%20facts%20-%20October%202018.pdf>).

Еуропалық сақтандыру жүйесін реттеудің негізгі құжаттары – сақтандыру бойынша Директивалар болып табылады. Еуропа Одағының өмірден басқа сақтандыру бойынша алғашқы Директивасы 1973 жылы қабылданды (http://europa.eu.int/comm/internal_market/insurance/overview_en.htm). Осы Директиваның негізінде Еуропа Одағына мүше елдердің сақтандыру ұйымдары өмірден басқа сақтандыру түрлері бойынша еншілес ұйымдары, филиалдары немесе бөлімшелері бар Еуропа Одағының барлық елдерінен сақтандыру шарттарын жасасуға мүмкіндік алды.

Директиваның мәні – төлем қабілеттілігінің жалпы режимін құру. Бұл өз кезегінде бақылау жүйелерін өзара тану жүйесінің негізін қалауға бағытталған. Директиваның 10-12-баптарына сәйкес, әрбір сақтандыру ұйымы Еуропа Одағының бір елінде ресми түрде тіркелуі тиіс. Тіркелгеннен кейін сақтандыру ұйымы Еуропа Одағының кез келген мемлекетінде бөлімшелер ашу құқығына ие болады. Еуропа Одағының мүше елдерінде кәсіп жүргізетін әрбір сақтандыру ұйымына бақылау орнатылуы тиіс. Бұл бақылауды компанияның бас кеңсесі орналасқан елдегі арнайы орган жүзеге асырады. Бизнес жүргізуге рұқсат, табыстардың шығыстардан асып түсуіне негізделген, яғни төлем қабілеттілігі маржасы минималды талаптарға сәйкес болуы тиіс. Британдық сақтандырушылар Ассоциациясының мәліметтері бойынша, сақтандыру ұйымдарының 34%-ы төлем қабілеттілігі бойынша жалпы ережелерді енгізуді Еуропа Одағының басым бағыты деп санайды (John Birds 2007).

Егер сақтандыру ұйымының жалпы табысы 10 миллион еуродан аз болса, сақтандыру ұйымдары үшін қажетті төлем қабілеттілігі маржасы таза пайдадан 18%-ды құрайды. Ал жалпы табысы осы сомадан асатын сақтандыру ұйымдары үшін төлем қабілеттілігі маржасы таза пайдадан 16%-ды құрайды. «Төлем қабілеттілігі туралы» директива инфляция деңгейін ескере отырып, төлем қабілеттілігі маржасын индекстеуді, сондай-ақ әрбір ұйымда кепілдік қорын құруды бекітті (<http://www.abi.org.uk/Newsreleases/viewNewsRelease.asp?nrid=7138>).

Біртұтас сақтандыру кеңістігін қалыптастырудың алғашқы қадамы бірегейлендірілген сақтандыру кеңістігін құру принциптерін әзірлеу және қабылдау болды. Мұндай принциптер мыналарды қамтиды: Еуропа Одағының кез келген мүшесі үшін мүше мемлекеттер ішінде филиалдар құру еркіндігі; Одаққа кіретін кез келген мүшесі үшін филиалдар ашпай-ақ сақтандыру өнімін тарату еркіндігі; әділ түрде өтетін адал бәсекелестік; тыйым салынған бәсекелестік элементтерін пайдалануға жол бермеу. Қазіргі кезде Еуропа Одағы біртұтас бірегейлендірілген кеңістікті – экономикалық, құқықтық, білім беру және сақтандыру кеңістігін құрудың нақты мысалы болып табылады. Латвияда біртұтас сақтандыру кеңістігін қалыптастыру және жүзеге асыру тенденциялары заңнамадан, сақтандыру нарығының құрылымы, сақтандыру түрлері және сақтандыру нарығының қатысушыларынан айқын көрінеді.

Латвиядағы сақтандыру нарығының құрылымын сақтандыру сыйлықақыларына сәйкес

өнімдер бойынша анықтауға болады. Сақтандыру шарттарының түрлері мен брутто-сыйлықақылар бойынша сақтандыру нарығының құрылымы келесідей: өмір – 18%, авто-Casco – 16%, мүлік – 13%, денсаулық – 12%, азаматтық жауапкершілік – 3%, жазатайым оқиға – 2%, 36%-ы – «өмірден тыс» 15 сақтандыру түрлеріне (қаржы және капитал нарығы комиссиясының деректері бойынша) тиесілі. Деректер автокөлік иелерінің міндетті жауапкершілігін сақтандыруды қамтымайды. «Өмірден тыс» сақтандыру шарттарына сұраныс (өткен жылдардағыдай) әлемдік және еуропалық тенденцияларға сәйкес келеді (<https://invest-india-revamp-static-files.s3.ap-south-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-07/ey-global-insurance-trends-analysis-2018.pdf>). «Өмірді» сақтандыру дамыған елдерде әдетте жиналған сыйлықақылардың жалпы көлемінің 60%-дан кем емес бөлігін құрайды. Ал Латвияда ол шамамен 18%-ға тең. Бұл жағдай экономикалық проблемалармен, психологиялық аспектілермен – отандық жинақ жүйесіне сенімсіздікпен және Латвияда өмірді сақтандыру полистерін пайдалану арқылы бағалы қағаздар институтының болмауымен түсіндіріледі.

Ерікті мүлікті сақтандырудың барлық артықшылықтарын білу арқылы болашақта мүмкін болатын тәуекелдерден қорғануға болады. Сонымен қатар, сақтандыру шартына қол қоймас бұрын оның талаптарын мұқият зерттеп, толық түсіну қажет. Себебі сақтанушы сақтандыру шартында белгіленген нақты тәуекелдерден ғана сақтандырылады. Мысалы, сақтанушы су тасқынынан үйін жоғалтуы мүмкін. Бірақ егер ол өз үйін тек өрттен ғана сақтандырса, онда оған сақтандыру төлемі төленбейді. Сақтандыру шартын бар зейінімен оқыған сақтанушыда ешқандай қиындық туындамайды. Заңгерлердің айтуынша, сақтанушылар сақтандыру шартын оқығысы келмейді. Сондай-ақ олардың мазмұнын ешкім дұрыс түсіндірмейді. Бұл тек ұсақ шрифт пен кейбір адал емес сақтандырушылардың басқа да айла-амалдарына ғана емес, адамдардың құжаттарды оқуға және оларға тереңірек үңілуге деген ықыласының жоқтығына байланысты. Бұл тек Қазақстанға тән емес, әлемнің көп елдерінде де осындай жағдай орын алып жатыр. Сақтандыру нарығының жеткіліксіз дамуының бірден-бір себебі – сақтандыру ұйымдарына деген халықтың сенімсіздігі. Осындай сенімсіздіктен кейбір адамдар сақтандырушыларға алданып қаламыз деп ойлайды. Сондықтан сақтандырушылардың негізгі міндеті өз өнімдері туралы ақпаратты жеткізумен қатар, оған деген сенімділікті қалыптастыру болып табылады.

Қазақстанда өмірді сақтандыру нарығы Батыс Еуропа елдерінен едәуір ерекшеленеді. Батыс Еуропа елдерінде өмірді сақтандырудың үлесі 50% және одан да көп. Бізде бұл көрсеткіш әлдеқайда төмен. Бізде әлі күнге дейін «Адамдардың денсаулығы мен әл-ауқатына кім жауапты? Аурулар, жазатайым оқиғалар, жарақаттар, жол-көлік оқиғалары сияқты форс-мажорлық жағдайлардан кім қорғайды?» деген сұраққа халықтың үштен бір бөлігі мемлекет жауапты деп санайды. Ал жартысы зиян келтірген жұмыс беруші мен кәсіпорын жауапты деп есептейді. Халықтың тек бір бөлігі ғана адамдардың өздері жауапкершілікті мойнына алып, өз өмірін сақтандыруы керек деп ойлайды.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 806-бабының 6-тармағында ерікті сақтандыру түсінігі бар. Ерікті сақтандыру – тараптардың ерік білдіруіне қарай жүзеге асырылатын сақтандыру нысаны (https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_). Ерікті сақтандыру сақтанушы мен сақтандыру ұйымының ерікті келісімі негізінде тараптардың алдын ала келісілген шарттары бойынша сақтандыру шартын жасауға мүмкіндік береді. Әдетте, ерікті сақтандыру міндетті сақтандыру сыныптарында көрсетілмеген барлық сақтандыру жағдайларын қамтиды. Бұл жағдайда тариф мемлекет тарапынан реттелмейді. Ол сақтандырушының тәуекел дәрежесі мен қажетті төлемге байланысты белгіленеді.

Ерікті сақтандыру аясында, көліктер, жылжымайтын мүлік, ұшақтар, қайықтар, тепловоздар, өнер туындылары және тіпті спутниктерді де сақтандыруға болады. Соңғы жылдары міндетті сақтандыру сыныптары өсу қарқынының азаюына байланысты сақтандыру нарығы ерікті сақтандыру сыныптары және басқа да мүліктік бағыттар арқылы белсенді дамып келеді.

Ерікті сақтандыру сақтандырушы мен сақтанушы арасындағы сақтандыру шарты бойынша тараптардың еркімен жүзеге асырылады. Ерікті сақтандыру ережелері, онда жалпы шарттар мен оны жүргізу тәртібі бекітілген, сақтандырушы тарапынан заңнама талаптарына сәйкес дербес анықталады және сақтандыру қызметін жүзеге асыруға лицензия алу кезінде сақтандыру саласындағы уәкілетті органмен келісуге жатады. Әрбір жеке сақтанушы үшін нақты шарттары сақтандыру шартында белгіленеді.

Қорытынды

«Әлемдік сақтандыру тәжірибесі көрсеткендей, танымал футболшылар мен әртістер тіпті

өздерінің табыс көзі, яғни брендiнiң бiр бөлiгi болып табылатын дене мүшелерiн де сақтандырады. Бiздiң елiмiзде мұндай сақтандыру түрлерi әлi сұраныста жоқ», – дейдi «Евразия» сақтандыру компаниясы басқармасы төрағасының орынбасары Нұржан Джантуреев (<https://prodengi.kz/post/kakie-vidy-strachovaniya-sushhestvuyut>).

Жүктелген сақтандыру мiндеттi сақтандыруды бiлдiредi. Бұл ретте мiндеттi сақтандыру туралы талап, сақтандырудың түрлерi мен ең төмен шарттары (оның iшiнде сақтандыру объектiсi, сақтандыру тәуекелдерi және сақтандыру сомаларының ең төмен мөлшерлерi) Қазақстан Республикасының заңдарында белгiленедi. Ал сақтандырудың өзге де шарттары мен тәртібi тараптардың келiсiмiмен айқындалады. Сонымен қатар жүктелген сақтандыру мiндеттi және ерiктi сақтандыру сыныптары арасындағы белгiлi бiр сақтандырудың түрi болып табылады. Жүктелген сақтандыру полисi лицензия алу немесе белгiлi бiр қызмет түрiмен айналысуға рұқсат алу үшiн мiндеттi шарт болып табылады. Жүктелген сақтандыру бойынша тарифтер реттелмейдi. Олар нарықтық бәсекелестiк негiзiнде қалыптасады. Мысалы, жеке сот орындаушылары (ЖСО) қызметiн жүзеге асыру кезiнде өз жауапкершiлiгiн сақтандыру үшiн жүктелген сақтандыру полисiне ие болуы қажет. Жүктелген сақтандыру полисi мүлiктiк мүдделердi қорғау үшiн аса маңызды. Жеке сот орындаушыларының әрекеттерi белгiлi бiр материалдық шығындарға және үшiншi тұлғалардың талап арыз жазуына әкелуi мүмкiн.

Сондықтан заң сақтандыру мiндетiн қамтамасыз етудi жүктейдi.

Сондай-ақ жүктелген сақтандыру адвокаттар мен заң консультанттарының жауапкершiлiгiн қорғауға бағытталған. Сонымен қатар, өткен жылдан бастап Қазақстанда тұрақты тұрып, жұмыс iстейтiн шетелдiктер медициналық көмек алу үшiн сақтандыру полисiне ие болуы тиiс.

Сайып келгенде, Қазақстан Республикасының сақтандыру заңнамасы елiмiздегi сақтандыру қатынастарын құқықтық реттеудiң нақты негiзiн қалыптастырып отыр. Сақтандырудың әртүрлi түрлерiнiң (мiндеттi және ерiктi, әлеуметтiк, өмiрдi сақтандыру, мүлiктiк сақтандыру және т.б.) құқықтық реттелу ерекшелiктерi олардың қоғамдағы атқаратын рөлiне, тәуекел сипатына және тараптардың құқықтық қатынастарына байланысты айқындалады.

Заңнама сақтандыру саласының тұрақты жұмыс iстеуiн қамтамасыз етiп қана қоймай, сонымен қатар сақтанушылардың құқықтары мен мүдделерiн қорғауға бағытталған. Сонымен қатар, халықаралық тәжiрибеге сүйене отырып, ұлттық заңнаманың үнемі жетiлдiрiлуi – бұл саладағы сенiмдiлiк пен тұрақтылықтың кепiлi бола алады.

Осыған байланысты, сақтандыру түрлерiн құқықтық реттеу тетiктерiн одан әрi жетiлдiру, цифрландыру мүмкiндiктерiн енгiзу және халықтың қаржылық сауаттылығын арттыру – елiмiздiң сақтандыру нарығын дамытудағы маңызды басымдықтардың бiрi болып қала бередi.

Әдебиеттер

- Абикенова Ш.К., Абдрахманова Н.Б. Оптимизация статистической информации по производственному травматизму в Республике Казахстан // Вестник Восточно-Казахстанского государственного технического университета. – 2018. – №2 – С. 47-52. // https://www.ektu.kz/files/vestnik/vestnik_2-2018.pdf
- Грищенко Н.Б. Основы страховой деятельности: Учебное пособие. – Барнаул: Изд-во Алт. Ун-та, 2001. – 274 с.
- Кадырбеков Т. Рынок страхования // Право. – №12. – 2007. – С. 610 -612.
- Какие виды страхования существуют? // <https://prodengi.kz/post/kakie-vidy-strachovaniya-sushhestvuyut>
- Қазақстан Республикасы Премьер-министрiнiң ресми ақпараттық ресурсы: Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейiнгi қауiпсiз еңбек тұжырымдамасын iске асыру // <https://primeminister.kz/ru/news/v-rezultate-realizatsii-kontseptsii-bezopasnogo-truda-ozhidaetsya-polozhitelnyy-effekt-dlya-vsekh-storon-sotsialnogo-partnerstva-mtszn-rk-26807>
- Қазақстан Республикасының азаматтық кодексi (ерекше бөлiм) Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 1 шiлдедегi N 409 Кодексi. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_
- Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2024 жылғы 2 қыркүйек Әдiлеттi Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсiм, қоғамдық оптимизм // <https://www.akorda.kz/kz/addresses>
- Мерғалиева Р. История развития страхового рынка РК. – Астана: изд-во Фолиант, 2007. – 156 с.
- Мерғалиева Р. Финансы и Кредиты. – Астана: изд-во Фолиант, 2007. – 194 с.
- Серебровский, В. И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. – М., 2003. – 557 с.
- Сақтандыру қызметi туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 18 желтоқсандағы N 126 Заңы. // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000126>
- Crawford S. Global insurance trends analysis 2018 / S.Crawford, L.Russignan, K.Kumar//EYGM. – 2018. – 31 p. // <https://invest-india-revamp-static-files.s3.ap-south-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-07/ey-global-insurance-trends-analysis-2018.pdf>
- European Insurance – Key Facts [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.insuranceeurope.eu/sites/default/files/attachments/European%20insurance%20-%20Key%20facts%20-%20October%202018.pdf>

John Birds. Birds' Modern Insurance Law. 7th edition//Sweet&Maxwell. – 2007. – 23 p. Современный Закон о страховании The International Insurance Market Overview [Electronic resource]. – Mode of access: http://europa.eu.int/comm/internal_market/insurance/overview_en.htm.

UK insurers call for smarter regulation as the EU market grows in importance 2002 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.abi.org.uk/Newsreleases/viewNewsRelease.asp?nrid=7138>.

References

Abikenova Sh.K., Abdrakhmanova N.B. Optimizatsiya statisticheskoi informatsii po proizvodstvennomu travmatizmu v Respublike Qazaqstan // «Vestnik Vostochno-Qazaqstanskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta» [Optimization of statistical information on occupational injuries in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of the East Kazakhstan State Technical University]. – 2018. – №2. – P. 47–52. // https://www.ektu.kz/files/vestnik/vestnik_2-2018.pdf

Grishenko N.B. Osnovy strakhovoy deyatel'nosti: Uchebnoe posobie. [Fundamentals of insurance activity: A textbook]. – Barnaul: Izd-vo Alt. Un-ta, 2001. – 274 p.

Kadyrbekov T. Rynok strakhovaniya // Pravo. [Insurance market // Law] – №12. – 2007. – P. 610–612.

What types of insurance are there? [Electronic resource]. – Mode of access: <https://prodengi.kz/post/kakie-vidy-straxovaniya-sushhestvuyut>

Qazaqstan Respublikasy Premier-ministrinin resmi akparattyk resursy: Qazaqstan Respublikasyndagy 2030 zhyлга deingi kauipsiz enbek tuzhyrymdamasyn iske asyru [Official Information Source of the Prime minister of the Republic of Kazakhstan: Implementation of the Concept of Safe Labor in the Republic of Kazakhstan until 2030]//<https://primeminister.kz/ru/news/v-rezultate-realizatsii-kontseptsii-bezopasnogo-truda-ozhidaetsya-polozhitelnyy-effekt-dlya-vsekh-storon-sotsialnogo-partnerstva-mtszn-rk-26807>

Qazaqstan Respublikasynyn azamattyk kodeksi (erekshe bolim) Qazaqstan Respublikasynyn 1999 zhylygy 1 shildedegi N 409 Kodeksi. [Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Special part) № 409 dated July 1, 1999]//https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000409_

Memleket bashysy Kasym-Zhomart Tokaevtyn Qazaqstan khalkyna Zholdaуy. 2024 zhylygy 2 kyrkuyek Adilette Qazaqstan: zan men tartip, ekonomikalyk osim, kogamdyk optimism [President Kassym-Jomart Tokayev's State of the Nation Address. September 2, 2024 “Just Kazakhstan: Law and Order, Economic Growth, Social Optimism”]//<https://www.akorda.kz/kz/addresses>

Mergalieva R. Istoriia razvitiia strakhovogo rynka RK. [History of development of the insurance market of the Republic of Kazakhstan]. – Astana: izd-vo Foliant, 2007. – 156 p.

Mergalieva R. Finansy i Kredity. [Finance and Loans]. – Astana: izd-vo Foliant, 2007. – 194 p.

Serebrovskii V.I. Izbrannye trudy po nasledstvennomu i strakhovomu pravu. [Selected works on inheritance and insurance law]. – M., 2003. – 557 p.

Saktandyru kyzmeti turaly Qazaqstan Respublikasynyn 2000 zhylygy 18 zheltoksandagi N 126 Zany. [Law of the Republic of Kazakhstan dated 18 December, 2000 No. 126. on insurance activities]//https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000126_

Crawford S. Global insurance trends analysis 2018 / S.Crawford, L.Russignan, K.Kumar//EYGM. – 2018. – 31 p.//<https://invest-india-revamp-static-files.s3.ap-south-1.amazonaws.com/s3fs-public/2019-07/ey-global-insurance-trends-analysis-2018.pdf>

European Insurance – Key Facts [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.insuranceeurope.eu/sites/default/files/attachments/European%20insurance%20-%20Key%20facts%20-%20October%202018.pdf>

John Birds. Birds' Modern Insurance Law. 7th edition//Sweet&Maxwell. – 2007. – 23 p.

The International Insurance Market Overview [Electronic resource]. – Mode of access: http://europa.eu.int/comm/internal_market/insurance/overview_en.htm.

UK insurers call for smarter regulation as the EU market grows in importance 2002 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.abi.org.uk/Newsreleases/viewNewsRelease.asp?nrid=7138>.

Авторлар туралы мәлімет:

Абишева Меруерт Нұрланқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1-курс докторанты (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: abisheva.meruertz@mail.ru);

Эдвард Эдвардович Юхневич – Гданьск Университетінің профессоры (Польша, Гданьск қ., e-mail: ed.juchnevicus@gmail.com)

Сведения об авторах:

Абишева Меруерт Нұрланқызы – Докторант 1-курса Казахского национального университета имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: abisheva.meruertz@mail.ru);

Эдвард Эдвардович Юхневич – Профессор Гданского университета (Польша, Гданск қ., e-mail: ed.juchnevicus@gmail.com)

Information about the authors:

Abisheva Meruert Nurlankyzy – 1rd year doctoral student at Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: abisheva.meruertz@mail.ru);

Edward Edvardovich Yuchnevich – is a Professor at the Gdansk University (Poland, Gdansk). e-mail: ed.juchnevicus@gmail.com.

Тіркелді: 26 қаңтар 2025 жыл
Қабылданды: 10 наурыз 2025 жыл

5-бөлім
**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ
ЖӘНЕ ПРОЦЕСС**

Section 5
**CRIMINAL LAW
AND PROCESS**

Раздел 5
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО
И ПРОЦЕСС**

МРНТИ 10.81.31

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2025113111>**К.А. Бакишев**

Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан
e-mail: bakishev@yahoo.com

ОБЪЕКТИВНЫЕ И СУБЪЕКТИВНЫЕ ФАКТОРЫ НАРУШЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ ПРИ ВЕДЕНИИ ГОРНЫХ ИЛИ СТРОИТЕЛЬНЫХ РАБОТ (статья 277 УК РК)

Предметом исследования является комплекс причин, которые приводят к совершению преступления в сфере обеспечения безопасных условий труда, приобретающих достаточную распространенность в Казахстане. Автор подчеркивает, что это деяние является частью неосторожной преступности, на которое распространяется учение о причинности в криминологии. Детерминанты этого деяния объединяет универсальный термин «факторы преступности», который может использоваться и как причина, и как условие, и как группа причин, объединенных общим признаком. Анализируемое уголовное правонарушение обусловлено влиянием объективных и субъективных криминогенных факторов, носящих взаимосвязанный и взаимодействующий характер, и представляющих собой определенную систему. Автор выделяет организационные, технические, правовые и санитарные объективные факторы этого деяния. Дефекты в социальной и духовно-нравственной сфере как на групповом, так и на индивидуальном уровнях, либо неспособность или неготовность работника выполнять возложенные трудовые обязанности в силу психофизиологических особенностей восприятия, внимания и реакции составляют содержание субъективного фактора. В процессе исследования применялись социологический, статистический, исторический, сравнительно – правовой, аналитический и логический методы исследования. Научная и практическая значимость работы в том, что ее результаты могут быть использованы в процессе совершенствования мер предупреждения производственного травматизма и модернизации системы охраны труда.

Ключевые слова: объективные и субъективные факторы, уголовное правонарушение, горные или строительные работы, производственный травматизм.

K.A. Bakishev

Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan
e-mail: bakishev@yahoo.com

Objective and subjective factors of safety violations during mining or construction work

This study identifies the reasons behind the commission of crimes in ensuring safe working conditions, which is becoming increasingly common in Kazakhstan. The author makes a clear and assertive point that the act is a crucial component of negligent criminal behaviour in the doctrine of causality in criminology. The term “crime factors” unequivocally encompasses the determinants of violations of safety rules during mining or construction work. These factors can serve as both a cause and a condition, as well as a group of causes united by a common feature. The analysed criminal offence is undoubtedly influenced by both objective and subjective criminogenic factors that are interconnected and interact as a certain system. The author states that the primary factors are organisational, technical, legal and sanitary objective factors. The subjective factor is made up of deficiencies in the social, spiritual, and moral aspects of the labour collective as a whole and its individual members, as well as the inability or unwillingness of an employee to perform assigned work duties because of psychophysiological characteristics of perception, attention, and reaction. The research employs a range of rigorous methods, including sociological, statistical, historical, comparative legal, analytical, and logical techniques. Its scientific and practical value is that its findings can be used to enhance measures for preventing occupational injuries and modernising the labour protection system.

Key words: objective and subjective factors, criminal violation, mining or construction work, occupational injuries.

Қ.Ә. Бәкішев

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
e-mail: bakishev@yahoo.com**Тау-кен немесе құрылыс жұмыстарын жүргізу кезінде
қауіпсіздікті бұзудың объективті және субъективті факторлары**

Зерттеу пәні – Қазақстанда кеңінен таралып келе жатқан қауіпсіз еңбек жағдайларын қамтамасыз ету саласында қылмыс жасауға әкелетін себептердің жиынтығы. Автор бұл әрекеттің криминологиядағы себептілік ілімінде қамтылған абайсызда жасалған қылмыстың бір бөлігі екенін атап көрсетеді. Бұл әрекеттің детерминанттарын «қылмыстық факторлар» әмбебап термині біріктіреді, оны себеп ретінде де, шарт ретінде де, жалпы белгімен біріктірілген себептер тобы ретінде де қолдануға болады. Талданатын қылмыстық құқық бұзушылық табиғаты бойынша өзара байланысты және өзара әрекеттесетін, белгілі бір жүйені білдіретін объективті және субъективті криминогендік факторлардың әсерінен туындайды. Автор осы актінің ұйымдастырушылық, техникалық, құқықтық және санитарлық объективті факторларын анықтайды. Субъективті фактордың мазмұнын қабылдаудың, зейіннің және реакцияның психофизиологиялық ерекшеліктеріне байланысты әлеуметтік, рухани-адамгершілік саладағы топтық және жеке деңгейдегі кемшіліктер немесе қызметкердің өзіне жүктелген еңбек міндеттерін орындай алмауы немесе орындағысы келмеуі құрайды. Зерттеу процесінде социологиялық, статистикалық, тарихи, салыстырмалы құқықтық, аналитикалық және логикалық зерттеу әдістері қолданылды.

Жұмыстың ғылыми-тәжірибелік маңыздылығы оның нәтижелерін өндірістік жарақаттандырудың алдын алу шараларын жетілдіру және еңбекті қорғау жүйесін жаңғырту процесінде пайдалануға болады.

Түйін сөздер: объективті және субъективті факторлар, қылмыстық құқық бұзушылық, тау-кен немесе құрылыс жұмыстары, өндірістік жарақат.

Введение

Глава государства К.-Ж.К. Токаев в очередном послании народу Казахстана объявил тотальную и комплексную перезагрузку всех сфер государства и общества, определив конкретные направления реформ: новая экономическая политика, развитие реального сектора, стратегические инвестиции в будущее страны, перезагрузка государственного управления, закон и порядок. В основе реформ лежит принцип справедливости и построения «Справедливого Казахстана» (Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана 16 марта 2022 года). Реализация запланированных глобальных социально-экономических и политических изменений в Казахстане актуализируют проблему создания безопасных условий труда и снижения рисков производственного травматизма, защиты жизни и здоровья граждан. Ее решение – одна из ключевых задач правительства республики в связи с неблагоприятной динамикой несчастных случаев на рабочем месте, особенно за последние пять лет (2018-2022 г.).

Согласно данным, представленным Бюро национальной статистики РК, в стране каждый год на рабочих местах погибает и становится инвалидом более двух тысяч человек. Основ-

ную часть пострадавших составляют предприятия, относящиеся к горнометаллургическому комплексу (20,2 %) и строительной отрасли промышленности (11,6 %). На этом фоне в последнее время отмечается резкий рост числа нарушений правил безопасности во время строительных и горных работ. Так, в 2018 году было зафиксировано 26 инцидентов, в 2019 году – 24, в 2020 году – 29, в 2021 году – 81, а в 2022 году число возросло до 96 (Бакишев 2024: 98-112). Повышенная общественная опасность уголовного правонарушения проявляется в том, что оно может привести к авариям с многочисленными жертвами и значительным материальным ущербом. Об этом свидетельствуют трагедии, произошедшие 3 ноября 2022 г. на шахте имени Ленина в г. Шахтинске и 28 октября 2023 г. на шахте имени Костенко в г. Караганде, унесшие взрывом метана жизни более 50 горняков. Президент страны Касым-Жомарт Токаев сказал, что аварии на предприятиях «Арселор Миттал» приобрели системный характер. Указанные обстоятельства обуславливают актуальность, теоретическую и практическую необходимость и значимость проведения глубокого и всестороннего исследования для обеспечения безопасности и охраны труда, жизни и здоровья работников.

Цель исследования

Необходимо понять, какова социальная и иная обусловленность преступления, предусмотренного ст. 277 Уголовного кодекса РК. Задачи исследования: провести анализ социальной обусловленности данного правонарушения; определить общую тенденцию, направление и состав мер и средств по его предупреждению; выявить и систематизировать основные факторы, которые способствуют нарушению правил безопасности при выполнении строительных или горных работ. Методы исследования: для достижения цели исследования автор использовал социологический, статистический, исторический, сравнительно – правовой, аналитический и логический методы.

Обсуждение

Это уголовное правонарушение совершается по неосторожности и потому рассматривается как часть неосторожной преступности, на которую полностью распространяется учение о причинности, выработанное криминологической наукой. Исследователи одновременно выделяют несколько признаков, свидетельствующих о системе причин и условий, характерных для подобных деяний. В частности, П.С. Дагеля выделял специфическую и полную причины неосторожного преступления. Он считал, что антисоциальные взгляды, принципы, традиции, привычки и соответствующие модели поведения являются специфической причиной неосторожной преступности. Эти факторы, проникая через микросреду, влияют на отдельных людей и могут привести их к совершению преступлений. Непосредственными специфическими причинами являются невнимательность, недостаточная осмотрительность и забота о общественных интересах, легкомысленное и безответственное к ним отношение, а также игнорирование правил предосторожности. Вся совокупность явлений, находящихся с неосторожной преступностью в причинной и обуславливающей связи, составляет ее «полную причину» (Дагель 1977:72-73).

Однако такой взгляд при всей своей теоретической и практической значимости не учитывает возможности одновременного проявления в криминальной ситуации и внешних условий, и личностных характеристик. Судебная практика показывает, что на деструктивное поведение человека могут влиять не только те условия среды,

которые ранее прошли через сознание человека, людей и наложили определенный участок на сознание, но и новые, возникшие и начавшие действовать именно в ситуации такого поведения, к которым субъект бывает не всегда подготовлен. Например, шахтер или строитель, внезапно оказавшись в опасной производственной ситуации, не находит правильного решения по выходу из нее, в результате чего происходит авария. Именно потому В.Е. Квашиш, в целом разделяя вышеприведенный тезис П.С. Дагеля, в то же время обоснованно полагает, что социальная позиция личности не основная и единственная причина преступности и тем более неосторожных преступлений. Более того, для определенной части этой категории правонарушителей деформация социальных ценностей далеко не всегда является характерной (Квашиш 1981:65). Это мнение разделяют и другие авторы. Как отмечает В.Д. Малков, нельзя сводить механизм неосторожного деяния только к сложностям ситуации. Их причины и мотивация обусловлены эгоистично-потребительским или легкомысленно-безответственным отношением к правилам безопасности в профессиональной и бытовой сферах (Малков 2006:224). Поэтому детерминанты неосторожных преступлений мы представляем как совокупность объективных и субъективных факторов, порождаемых рядом объективных причин социального, экономического, правового и иного характера.

После этих вступительных замечаний рассмотрим криминогенные факторы, которые играют ключевую роль в этиологии преступления, описанного в статье 277 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Мы используем термин «фактор преступности» (от латинского factor – делающий, производящий) потому, что он представляется нам как наиболее универсальный, в доктрине криминологии под ним подразумевают и причину, и условие, и как группу причин, объединенных общим признаком (Криминология 2019:117).

Как показал анализ, негативные количественные и качественные изменения анализируемого деяния обусловлены воздействием объективных и субъективных факторов, имеющих взаимосвязанный и взаимодействующий характер, представляющих собой определенную систему, порождающую следствие. *Объективные криминогенные факторы* обычно связывают, прежде всего, с экономическим спадом, обострением социальной напряженности в обществе,

безработицей, неравными выплатами и условиями труда местных и иностранных работников, нравственной и моральной деградацией целой группы людей и слоев населения, другими проблемами и неурядицами, которые наблюдаются сейчас в стране. Достаточно вспомнить акции социального протеста нефтяников в г. Жанаозе в 2011 году, работников других отраслей экономики во многих других городах Казахстана в январе 2022 года, которые переросли в массовые беспорядки, погромы и мародерство, в которых погибли и получили ранения сотни человек. Неблагоприятные условия труда работников как отражение социальных, политических, экономических и других негативных явлений и процессов в обществе, в конечном итоге, приобретают криминогенное значение.

Непосредственно в генезисе анализируемого деяния активную криминогенную роль играют *организационные (управленческие) факторы*. Они чаще всего проявляются в непроведении или некачественном аттестации рабочих мест и производственных объектов, обязательных медицинских осмотров, а также в недостатках при осуществлении контроля и мониторинга со стороны работодателей. Управление охраны труда по Карагандинской области, которая в числе «лидеров» по уровню производственного травматизма, к таким факторам относит недостаточно организующую роль работодателя и низкую производственную культуру, отсутствие на предприятиях области мониторинга производственных рисков, а также мотивации работников (Программа «Безопасный труд»). На эффективность контроля состояния охраны труда серьезно повлиял Предпринимательский кодекс РК, который ограничил количество проверок состояния охраны труда на предприятиях, запретил увеличение плановых и внеплановых проверок (ч. 4 ст. 141) и обязал инспекторов труда уведомлять субъект контроля и надзора о предстоящей проверке (ч. 3 ст. 144). Это привело к потере эффекта неожиданности, который успешно применяется в мировой практике. Другая причина заключается в сокращении числа государственных инспекторов труда в связи с передачей их в подчинение местных исполнительных органов. Так, в феврале 2019 года Министерство труда и социальной защиты РК сообщило, что в стране 260 инспекторов труда или один инспектор на каждые 23 000 работников, в то время как Международная организация труда (МОТ) рекомендует одного инспектора на каждые 10 000 работников

(Labour Inspection). В результате они проверили только 1,5 % от общего числа действующих предприятий (Концепция безопасного труда РК на 2024 – 2030 годы).

В числе организационных факторов уголовного правонарушения также слабая подготовка специалистов службы охраны труда, некачественный инструктаж по технике безопасности, допуск к управлению сложными производственными процессами работников без достаточного опыта, или не овладевших технологией производства, а также бесконтрольность со стороны работодателя или других лиц. В этом отношении характерен следующий пример.

Монтажник-высотник Д. по заданию директора частной строительной фирмы К. выполнял отделку фасада жилого дома, находясь на подъемном механизме. Во время работы, из-за отсутствия промежуточной втулки и пружинной шайбы вылетел болт крепления подъемного и предохранительного каната, что привело к падению платформы с человеком. В результате Д. скончался от тяжелой травмы. Виновным в несчастном случае был признан директор К., который перед началом монтажных работ не проверил состояние подъемника, допустил к управлению подъемником потерпевшего, не имевшего права им управлять, не организовал проверку знания правил безопасного выполнения работ. Суд №2 г. Усть-Каменогорска определил в действиях К. признаки ч. 2 ст. 277 УК РК, и приговорил его к трем годам лишения свободы (Архив суда № 2 г. Усть-Каменогорск). Только в 2022 году из-за неудовлетворительной организации производства работ пострадали 257 человек, недостатков в обучении безопасным приемам труда – 32 человека (Концепция безопасного труда РК на 2024-2030 годы). Стоит отметить, что большинство следователей и дознавателей (53,2 %) указали организационные факторы основной причиной анализируемого уголовного нарушения.

Особую тревогу вызывают несчастные случаи, вызванные *техническим фактором*, особенно в горнодобывающих и строительных предприятиях. Крайне изношенное и устаревшее оборудование, конструктивные недостатки техники, зданий и сооружений, несовершенство технологического процесса, средств защиты, недостаточная механизация тяжелых работ и т.д. все чаще выступают причинами многих трагедий на шахтах и стройках. Так, в ночь на 28 октября 2023 года на шахте имени Костенко в

г. Караганде произошёл взрыв газа метана и пожар, погибли 46 шахтёров, около 20 человек пострадали. Авария стала одной из крупнейших промышленных катастроф в современном Казахстане, причинами которой правительственная комиссия назвала нарушения требований промышленной безопасности, в том числе износ технических устройств и оборудования <https://www.inbusiness.kz/ru/last/stoprocentnyj-iznos-tehniki-vyyavlen-prokurorami-na-shahtah>)

Согласно данным, представленным Бюро национальной статистики РК, в горнодобывающей отрасли экономики степень износа основных средств составляет 63,8 %, в строительстве – 43,1 %, при этом объем промышленного производства в Казахстане за 2022 год увеличился на 1,2 % по сравнению с 2021 годом. Самый высокий показатель степени износа основных фондов в г. Астане (64,2 %), Кызылординской области (58,3 %), Актюбинской области (57,2 %) и Западно-Казахстанской области (50,3 %), эти цифры кратно превышают средний показатель по республике (46,2 %) (Основные фонды Республики Казахстан за 2022 год). Только в 2022 году из-за эксплуатации неисправных машин, механизмов и оборудования, их конструктивных недостатков, нарушения технологических процессов, необеспечения или неприменения средств индивидуальной или коллективной защиты, неудовлетворительного технического состояния зданий, сооружений, содержания территории, недостатков в организации рабочих мест пострадали 102 человека (Концепция безопасного труда РК на 2024-2030 годы). По всей видимости, именно из-за этого 46,8 % следователей и дознавателей считают, что основной причиной производственного травматизма являются технические факторы.

Неснижаемый уровень анализируемого уголовного правонарушения в значительной мере обусловлен *правовым фактором*, который чаще всего выражается в несовершенстве национального законодательства. С учетом положений пункта 1 части 1 статьи 180 Трудового Кодекса Республики Казахстан, требования к безопасности и охране труда определяются нормативными правовыми актами: правилами, процедурами и стандартами в области охраны труда, которые направлены на сохранение жизни и здоровья работников во время их трудовой деятельности. Их соблюдение необходимо как для работодателей, так и для работников. В свою очередь работодатели в соответствии с пунктом 16 части

2 статьи 182 Трудового кодекса РК разрабатывают, утверждают и пересматривают инструкции по безопасности и охране труда в порядке, определенном уполномоченным государственным органом по труду. Эти регулятивные требования привели к появлению многочисленных ведомственных правил, инструкций и приказов, в том числе в сфере ведения горных или строительных работ. Они, как показал анализ, нередко противоречат и дублируют друг друга, что негативно отражается на состоянии охраны труда. В этой связи ряд авторов предложил все документы объединить в единый правовой акт – Кодекс по охране труда (Турекулова, Череева, Петренко 2023:85). На эту же проблему обратил внимание Президент РК Касым-Жомарт Токаев: «Сегодня в Казахстане архитектурно-строительную деятельность регулируют свыше 2,5 тысяч различных документов. Сформирована запутанная, бюрократизированная система, которая плодит коррупцию. До сих пор используются устаревшие строительные стандарты и нормы. Поэтому поручаю Правительству принять концептуально новый документ – Градостроительный кодекс» (Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана 16 марта 2022 года).

Явным свидетельством несовершенства правовой базы является положение об учете и регистрации несчастных случаев, произошедших в процессе трудовой деятельности. Согласно статье 179 Трудового кодекса Республики Казахстан, обязательно обеспечивать функционирование единой информационной системы в сфере безопасности и охраны труда. Однако Министерство труда и социальной защиты РК (МТЦЗН) производит сбор и анализ данных о пострадавших на производстве только по групповым несчастным случаям и случаям с тяжелым и смертельным исходом. Централизованной информацией о показателях риска на рабочих местах не обладают ни МТЦЗН, ни Бюро национальной статистики РК (Концепция безопасного труда РК на 2024-2030 годы). Сложившаяся практика позволяет: 1) объективно оценить текущее состояние охраны труда; 2) определить достигнутый экономический и социальный эффекты от мер, предпринимаемых для улучшения условий труда и безопасности работников; 3) обозначить перспективы ее дальнейшего развития; 4) выявить скрытый травматизм на производстве и его реальные масштабы; 5) определить государственную политику и стратегию в области предупреждения смертей и травм на производстве.

Еще одним серьезным правовым фактором является отсутствие должной и своевременной реакции правоохранительных органов на нарушения правил в сфере охраны труда. Исследование показало, что количество регистрируемых правонарушений, предусмотренных ст. 93 КоАП РК (Нарушение правил обеспечения безопасности и охраны труда), в период с 2010 по 2022 годы снизилось с 2334 до 152, т. е. на 93,48 %. Нами наблюдается значительная диспропорция между количеством уголовных дел, расследованных по статье 277 УК РК, и количеством лиц, осужденных за эти преступления. Анализ показывает, что последних значительно меньше. Например, в 2022 году в соответствии со статьями 35 и 36 УПК РК следственные органы прекратили 212 уголовных дел, окончили 25 расследований, но направили в суд только 8 дел. При этом не все переданные в суд уголовные дела отличаются всесторонней полнотой и объективностью досудебного расследования, как того требует ст. 24 УПК РК «Суд, прокурор, следователь, дознаватель обязаны принять все предусмотренные законом меры для всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств, необходимых и достаточных для правильного разрешения дела. Выяснению по делу подлежат обстоятельства как уличающие, так и оправдывающие подозреваемого, обвиняемого, подсудимого, а также смягчающие и отягчающие их ответственность и наказание». В этом отношении характерен следующий пример.

Так, приговором Шахтинского городского суда от 6 июня 2024 г. за уголовное правонарушение, повлекшее гибель пяти горняков от взрыва метана 3 ноября 2022 года, работники шахты имени Ленина Л., А., Б. и З. были признаны виновными и осуждены по ч. 3 ст. 277 УК РК к различным срокам лишения свободы. Одновременно суд вынес частное постановление в адрес органа досудебного расследования, в котором указал, что следователи до конца не выяснили причины и условия, из-за которых были допущены нарушения требований техники безопасности. Одним из таких условий послужило ненадлежащее исполнение своих должностных обязанностей ряда руководителей и должностных лиц угольного департамента АО «Арселор Миттал Темиртау». Однако орган досудебного расследования лишь ограничился возбуждением уголовных дел в отношении руководящих и должностных лиц угольного департамента и необоснованным выделением этих уголовных

дел в отдельное производство, не в полном объеме собрал материалы, характеризующие осужденных. В свою очередь прокурор, представляя надзорный орган, нарушил ст. 24 УПК РК, не обеспечив полноту материалов, представленных в суд. Это дало ему возможность запросить назначение чрезмерно строгого наказания для подсудимых. В связи с этим суд пришел к выводу о незнании государственными обвинителями уголовно-процессуального законодательства. (Частное постановление суда г. Шахтинска Карагандинской области).

Всего за пять лет (2018 – 2022 гг.) суды вынесли 7 таких частных постановлений, прекратили 4 уголовных дела, а 3 человек оправдали за отсутствием в их действиях состава преступления. Недостатки в расследовании, такие как указанные недочеты, не дают возможности следователю сделать выводы в соответствии со статьей 200 УПК РК о представлении мер по устранению условий, способствующих нарушениям права и другим преступлениям. На фоне неблагоприятной ситуации в сфере охраны труда представленные данные следует рассматривать как результат серьезного ослабления роли права в предупреждении производственного травматизма.

Анализ показал, что нарушения норм материального и процессуального права чаще всего вызваны: а) низкой квалификацией сотрудников правоохранительных органов. Так, большинство (53,2 %) опрошенных нами следователей и дознавателей указали, что не имеют опыта расследования фактов нарушения специальных правил безопасности, допущенных при ведении горных или строительных работ; б) неудачным описанием в статьях 156 и 277 УК РК признаков объективной стороны и субъекта нарушения правил охраны труда, сложным характером причинно-следственных связей, отсутствием четких критериев разграничения видов неосторожной вины. В частности, 46,8 % следователей и дознавателей отметили трудности при анализе объективной стороны уголовного правонарушения, 29,8 % респондентов – при анализе его субъективной стороны, 40,4 % респондентов – при установлении его субъекта. Точную юридическую оценку преступления осложняет также отсутствие нормативного определения понятия «горные и строительные работы», ссылка уголовного закона на многочисленные нормативные акты, регламентирующие правила безопасного ведения горных или строительных работ. Эту проблему

отмечают 25,5 % опрошенных следователей и дознавателей. Такая правоприменительная практика серьезно снижает роль права в борьбе с нарушениями в сфере охраны труда и негативно отражается на государственной системе профилактики производственного травматизма.

На безопасное выполнение специальных видов работ негативное влияние оказывают также *санитарные или санитарно-гигиенические факторы* (антисанитарное состояние производственных помещений, недопустимый уровень шума и вибраций, различные излучения выше допустимых значений и другие несоответствия условий труда санитарным нормативам) (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200026806#z807>). Согласно пункту 4 части 2 статьи 182 Трудового кодекса Республики Казахстан, работодатель должен обеспечить работников необходимыми санитарно-гигиеническими условиями: выдачу и ремонт специальной одежды и обуви, предоставление средств для профилактической обработки, моющих и дезинфицирующих средств, медицинских аптек, молока или равноценных пищевых продуктов. Он должен также обеспечивать работников средствами индивидуальной и коллективной защиты в соответствии с нормами, установленными уполномоченным государственным органом по труду. Однако анализ показывает, что данное нормативное положение выполняется не всегда. Согласно данным Бюро национальной статистики, в 2022 году в условиях, не отвечающих санитарным требованиям, работали 366,9 тыс. человек или 22,3 % от общего числа работников. Такая травмоопасная ситуация нередко становится причиной несчастных случаев.

Так, суд №2 Курчумского района Восточно-Казахстанской области признал горного мастера Б. виновным в том, что до начала работ не отобрал пробы воздуха на наличие ядовитых газов в помещении, не проверил состояние вентиляции и предохранительных устройств. В результате рабочий К. получил тяжелое отравление парами карбоксигемоглобина и скончался на рабочем месте. Горный мастер Б. был осужден по ч. 2 ст. 277 УК РК к двум годам лишения свободы (Архив районного суда №2 Курчумского района Восточно-Казахстанской области).

Только в 2022 году от повышенного содержания пыли и газа в рабочей зоне пострадали 5 человек, воздействия физических перегрузок – 6 человек, воздействия вредных и опасных веществ – 94 человек. Наибольшее количество лиц, работающих в условиях, представляющих

вред или опасность, наблюдается в обрабатывающей (26,9 %), горнодобывающей (24,5 %) отраслях промышленности, в сфере транспорта и складирования (14,1 %). По регионам наибольшая доля работников с вредными и (или) опасными условиями труда зафиксирована в Карагандинской (15,4 %), Павлодарской (10,5 %) и Мангистауской (10,0 %) областях.

Субъективные факторы уголовного правонарушения традиционно связывают с криминальной деформацией группового и индивидуального сознания людей в виде традиций, нравов, привычек, мотиваций, противоречащих идеологии и социальной психологии общества, а также уголовно-правовым запретам государства (Криминология 1994). С учетом учения П.С. Дагеля и других авторов о специфической причине неосторожной преступности можно утверждать, что эти негативные свойства присущи также личности преступников, нарушивших правила охраны труда, они играют подчас решающую роль в этиологии их деструктивного поведения. «В любом случае причиной совершения неосторожного преступления могут быть лишь отрицательные свойства личности, неумение или нежелание правильно ориентироваться в создавшейся обстановке и принимать решение со знанием дела. Если предположить иное, то необходимо прийти к выводу, что и тогда лицо не подлежит ответственности за наступление вредного последствия, т. к. не его действия являются причиной их наступления», – пишет, например, Ю.М. Антонян (Антонян 2013:140). Сказанное подтверждает анализ данных Бюро национальной статистики РК. Он показал, что в 2022 году из-за собственной неосторожности погибли 60 человек, при этом 23 пострадавших находились в состоянии опьянения (алкогольного или наркотического). Характерно, что МТЗН РК называет грубую неосторожность потерпевшего в числе основных причин производственного травматизма (Брифинг Главного государственного инспектора труда РК). Следовательно, травмы или иные тяжкие последствия выполнения горных или строительных работ – это результат противоправного поведения человека, в основе которого лежит антиобщественная установка личности, которая в отличие от умышленных преступлений менее устойчива, частична и кратковременна. Такую установку в юридической литературе называют еще асоциальной (Бакишев 2019:118).

Чем же объясняются отмеченные отрицательные явления в общественном сознании?

Как утверждал В.Н. Кудрявцев, «преступность всегда основывается на объективных противоречиях, возникающих на определенном этапе развития общества. В период социального кризиса и перехода особое внимание необходимо уделить тяжелому экономическому положению общества, растущему разрыву между бедными и богатыми, ослаблению государственной власти, эрозии позитивных ценностей, падению морали и культуры. Изменение общественного уклада неизбежно приводит к сильному потрясению в экономической, социальной и духовной сферах жизни, что способствует увеличению антисоциальных действий и преступности. Кризис в социальной и духовной сферах также отражается на причинах индивидуального преступного поведения» (Кудрявцев 1998:15-16). Личность складывается под влиянием не только общества в целом, но и малых референтных групп, к которым она принадлежит, и этот процесс формирования не всегда соответствует правовым и моральным нормам общества. Например, И.В. Щепалин установил, что основными детерминантами формирования личности несовершеннолетнего преступника в современном Казахстане являются негативные процессы и явления в современной семье и его ближайшем окружении, отрицательные явления в сфере образования, длительное отсутствие определенных занятий у оставивших учебу, безработица, коммерциализация сферы досуга (Щепалин 2003:17]. Приведем пример.

Так, на вышеупомянутой шахте имени Ленина в г. Шахтинске в сентябре 2006 года от взрыва метана погибли более 40 горняков. Расследование показало, что причиной трагедии стало короткое замыкание на приспособлении по разгазированию угольного забоя, установленного в нарушение правил техники безопасности. Негативными мотивами, побудившими шахтеров к подобным правонарушениям, стали прежде всего пренебрежение правилами безопасности, низкий уровень заработной платы, стремление повысить невысокую производительность труда для получения дополнительного вознаграждения, а также страх перед невыполнением производственного плана, что может привести к финансовым потерям. Аналогичными мотивами руководствовались сотрудники шахт имени Костенко и «Шахтинская», где недавно также произошли взрывы, повлекшие за собой человеческие жертвы.

В то же время нельзя при изучении субъективных факторов отрицать психофизиологиче-

ские свойства человека, которые в целом ряде случаев стоят у истоков его деструктивного поведения. Анализ показал, что травмы или гибель человека на стройке, в шахте – во многом результат нарушения режима работы и отдыха рабочих, их физического переутомления, экстремальных ситуаций, стрессов, которые при ограниченных психических и физических возможностях человека снижают его способность тщательно следить за быстро меняющейся рабочей обстановкой, а в случае возникновения опасной ситуации принять единственно правильное решение. «Часто человек допускает ошибки не потому, что он не овладел своей профессией, а потому, что его психофизиологические возможности ограничены: скорость передаваемой ему информации превышает возможности органов чувств, форма сигналов оказывается трудной для осмысливания их человеком и т. п. Если при создании новой техники не будут учтены закономерности восприятия, внимания, памяти и мышления, психические свойства человека и динамика его психических состояний, то это означает, что уже в самой создаваемой технике «закладывается» человеческая ошибка», – отмечают специалисты инженерной психологии (Душков, Королев, Смирнов 2002:14). Согласно данным Бюро национальной статистики РК, только в 2022 году на рабочем месте погибли 52 оператора (сборщика, водителя) станков, машин или механизмов. Характерно, что свыше 15% опрошенных следователей и дознавателей указывают на низкие моральные качества работников как причину нарушений правил безопасности при выполнении горных или строительных работ, в то время как 25,5% считают причиной психофизиологические дефекты. На этом основании можно утверждать, что безопасность и охрана труда в целом ряде случаев зависит не только от морально-нравственного, но и психофизиологического состояния работника, которые играют решающую роль в опасных производственных ситуациях.

Анализ архивных уголовных дел, рассмотренных судами, позволил классифицировать виды несчастных случаев на производстве, к которым чаще всего приводят вышеназванные криминогенные факторы.

В горной отрасли экономики:

1. Обрушение горной породы – 29,4 % всех случаев;
2. Наезд погрузчика на потерпевшего – 23,53 %;

3. Отравление газом – 17,65 %;
4. Воздействие взрывной волны – 11,76 %;
5. Падение с высоты – 5,88 %;
6. Обрушение оборудования, сооружения – 5,88 %.

В строительной отрасли экономики:

1. Падение с высоты – 37,5 % всех случаев;
2. Обрушение сооружения – 18,75 %;
3. Поражение электрическим током – 12,5 %;
4. Обвал грунта – 12,5 %;
5. Иные несчастные случаи (дорожно-транспортное происшествие, воздействие взрывной волны, воздействие механизмов при погрузке, выгрузке) – 6,25 %.

Выводы и заключение

Исследование приводит к следующим заключениям:

– Уголовно правовое деяние, описанное в статье 277 УК РК, является видом неосторожной преступности. На общесоциальном уровне оно представляет собой следствие объективных противоречий, связанных с социально-экономическими, правовыми, техническими, нравственными и другими аспектами, характерными для определенного этапа развития общества и государства;

– Данное уголовное правонарушение обладает относительной самостоятельностью и специфическими особенностями совершения, что указывает на наличие системы взаимосвязанных и взаимодействующих негативных объективных и субъективных факторов;

– Объективные факторы, способствующие нарушениям правил безопасности, допущенным при выполнении специальных видов работ, обычно связаны с недостатками в организации безопасных условий труда, включая такие ключевые аспекты, как технические и производственные условия, соблюдение правовых норм, санитарно-гигиенические условия и др.;

– Основным субъективным криминогенным фактором является криминогенная деформация

группового и индивидуального сознания людей. Она проявляется в низком уровне правовой культуры, морально-нравственных качеств и ценностных ориентаций как трудового коллектива, так и отдельных работников, в их пренебрежительном отношении к правилам охраны труда, в виде традиций, нравов, привычек, мотиваций, противоречащих идеологии и социальной психологии общества, а также уголовно-правовым запретам;

– Это уголовное правонарушение также может совершаться работниками, которые, в силу своих психофизиологических качеств (особенностей ощущения, восприятия, психомоторной реакции, внимания, эмоционально-волевой реакции, оперативного мышления и специальных личностных факторов), неспособны выполнять определенные виды работ или возложенные трудовые обязанности. Это может быть связано с физическими или психологическими ограничениями, которые делают их неспособными к выполнению определенных задач на рабочем месте. Важно, чтобы работодатели учитывали эти факторы при организации труда и обеспечении безопасности на рабочем месте.

В пользу вышеприведенных выводов свидетельствует также опрос работников промышленных предприятий страны, подавляющее большинство которых (71,4 %) считают причиной нарушения правил охраны труда и производственного травматизма все вышеуказанные факторы. Указанный причинный комплекс может определять содержание профилактических мероприятий в сфере охраны труда, ориентировать правоохранительные органы и другие субъекты профилактики на целенаправленные методы противодействия нарушениям правил при ведении горных или строительных работ.

Статья подготовлена при финансовой поддержке Комитета науки Министерства науки и высшего образования РК (ИРН АР 19675171).

Литература

- Антонян Ю.М. Криминология: учебник для бакалавров. – М.: Юрайт, 2013. – 523 с.
- Архив районного суда №2 Курчумского района Восточно-Казахстанской области. Дело № 6353-21-00-1/8 2021 года.
- Архив суда № 2 г. Усть-Каменогорск. Дело № 1-14/2023.
- Бакишев К.А., Алихан А.К. Травматизм при ведении горных или строительных работ: состояние, динамика, прогноз // Вестник КазНУ. Серия Юридическая. 2024. №1. С. 98-112. DOI: <https://doi.org/10.26577/JAPJ2024109110>.
- Бакишев К.А., Нургалиев Б.М., Ханов Т.А. Субъективные факторы в механизме дорожно-транспортного правонарушения // Международный журнал экспериментального образования. – 2019. – № 3. – С. 117-122.

- Брифинг Главного государственного инспектора труда РК о принимаемых мерах по охране труда в Казахстане 07 апреля 2023. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/lspm/press/press_releases/details/1024?directionId=292&lang=ru
- Дегель П. С. Неосторожность: уголовно-правовые и криминологические проблемы. – М., 1977. – 144 с.
- Душков Б. А., Королев А. В., Смирнов Б. А. Основы инженерной психологии. – М., 2002. – 576 с.
- Концепция безопасного труда Республики Казахстан на 2024-2030 годы. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001182>
- Криминология / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. – М., 1994. – 413 с.
- Криминология. Общая часть. – Казань: КЮИ МВД России, 2019. – 358 с.
- Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования. – М., 1998. – 216 с.
- Квашис В.Е. Профилактика неосторожных преступлений. – Киев, 1981. – 77 с.
- Labour Inspection. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_312436.pdf.
- Малков В.Д. Криминология: Учебник для ВУЗов. – М.: Юстицинформ, 2006.
- Новый Казахстан: путь обновления и модернизации: Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана 16 марта 2022 года. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>.
- Нуртаев Р.Т. Борьба с неосторожными видами преступлений. – Алма-Ата, 1990. – 205 с.
- Основные фонды Республики Казахстан за 2022 год. Данные Бюро национальной статистики РК. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-struct/>
- Программа «Безопасный труд» по обеспечению безопасности и охраны труда в Карагандинской области на 2018-2020 годы. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-enbek/documents/details/58348?directionId=7116&lang=ru>
- Турекулова Д.М., Череева Б.Т., Петренко Е.С. Совершенствование охраны и безопасности труда на производстве. Вестник ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. 2023. №2. – С. 77-85.
- Частное постановление суда г. Шахтинска Карагандинской области. Дело № № 3528-23-00-1/104 за 2024 год.
- Щепалин И. В. Криминогенные детерминанты преступности несовершеннолетних: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Караганда, 2003. – 20 с.

References

- Antonyan Y.M. (2013) Kriminologija: uchebnik dlja bakalavrov [Criminology: textbook for bachelors]. – М.: Yurait. – 523 p.
- Archive of the court No. 2 of Ust-Kamenogorsk. Case No. 1-14/2023.
- Archive of the court of Shakhtinsk, Karaganda region. Case No. 3528-23-00-1/104 for 2024.
- Archive of the district court no.2 Kurchum district of East Kazakhstan region. Case No. 6353-21-00-1/8 of 2021.
- Bakishev K.A., Alihan A.K. Travmatizm pri vedenii gornyh ili stroitel'nyh rabot: sostojanie, dinamika, prognoz [Injuries during mining or construction work: condition, dynamics, prognosis]// Vestnik KazNU. Serija Juridicheskaja. 2024. №1. S. 98-112. DOI: <https://doi.org/10.26577/JAPJ2024109110>.
- Bakishev K.A., Nurgaliev B.M., Hanov T.A. Subektivnye faktory v mehanizme dorozhno-transportnogo pravonarushenija [Subjective factors in the mechanism of a traffic offence] // Mezhdunarodnyj zhurnal jeksperimental'nogo obrazovanija. – 2019. – № 3. – P. 117-122.
- Brifing predsedatelja Komiteta truda i social'noj zashhity MTSZN RK [Briefing by the Chairman of the Labour and Social Protection Committee]. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/lspm/press/press_releases/details/1024?directionId=292&lang=ru.
- Criminologiya [Criminology]. – М., 1994. – 413 p.
- Dagel' P. S. Neostorozhnost': ugovolno-pravovye i kriminologicheskie problem [Negligence: criminal law and criminological problems]. – М., 1977. 144 p.
- Dushkov B. A., Korolev A. V., Smirnov B. A. (2002) Osnovy inzhenernoj psihologii [Fundamentals of Engineering Psychology]. – М. – 576 p.
- Koncepcija bezopasnogo truda Respubliki Kazahstan na 2024 – 2030 gody [The concept of safe work of the Republic of Kazakhstan for 2024-2030]. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001182>.
- Kriminologija. Obshhaja chast [Criminology. General Part]. – Kazan': KJuI MVD Rossii, 2019. – P.358.
- Kudrjavcev V. N. (1998) Genezis prestuplenija. Opyt kriminologicheskogo modelirovanija [The genesis of the crime. The experience of criminological modeling]. – М. – 216 s.
- Kvashis V.E. Profilaktika neostorozhnyh prestuplenij [Prevention of reckless crimes]. – Kiev, 1981. – 77 p.
- Labour Inspection. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-moscow/documents/publication/wcms_312436.pdf.
- Malkov V.D. Kriminologija: Uchebnik dlya VUZov {Criminology: textbook for universities}. – М., 2006.
- Novyj Kazahstan: put' obnovenija i modernizacii: Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana 16 marta 2022 goda [New Kazakhstan: the path of renewal and modernization: The message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan on March 16, 2022]. URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1623953>.
- Nurtaev R.T. Bor'ba s neostorozhnymi vidami prestuplenij [The fight against reckless types of crimes]. – Alma-Ata, 1990. – 205 p.

Osnovnye fondy Respubliki Kazakhstan za 2022 god. Dannye Bjuro nacional'noj statistiki RK [Main funds of the Republic of Kazakhstan for 2022. Data from the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan]. URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-struct/>

Programma «Bezopasnyj trud» po obespecheniju bezopasnosti i ohrany truda v Karagandinskoj oblasti na 2018-2020 gody [The “Safe Work” program for ensuring occupational safety and health in the Karaganda region for 2018-2020]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-enbek/documents/details/58348?directionId=7116&lang=ru>

Shhepalin I. V. Kriminogennyye determinanty prestupnosti nesovershennoletnih [Criminogenic determinants of juvenile delinquency]. Avtoref. dis. ... kand. jurid. nauk. – Karaganda, 2003. – 20 p.

Turekulova D.M., Chereeva B.T., Petrenko E.S. Sovershenstvovanie ohrany i bezopasnosti truda na proiz-vodstve [Improving occupational safety and health at work]. Vestnik ENU imeni L.N. Gumileva. – 2023. – №2. – P. 77-85.

Сведение об авторе:

Бакишев Кайрат Алиханович (корреспондент-автор) – д.ю.н., профессор, руководитель лаборатории юридических исследований НИИ ЭПИ, Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан, г. Караганда, e-mail: bakishev@yahoo.com)

Information about the author:

Bakishev Kairat Alikhanovich (corresponding author) – Doctor of Law, Professor, Head of the Laboratory of Legal Research, Research Institute of EPI, Karaganda University of Kazpotreboysuz (Kazakhstan, Karaganda, e-mail: bakishev@yahoo.com)

Автор туралы мәлімет:

Бәкішев Қайрат Әліханұлы (корреспондент-автор) – заң ғылымдарының докторы, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, ЕПИ ҒЗИ Заң зерттеулері зертханасының меңгерушісі (Қазақстан, Қарағанды, e-mail: bakishev@yahoo.com)

Поступило: 17 сентябрь 2024 г.

Принято: 10 марта 2025 г.

МРНТИ 10.77.01

[HTTPS://DOI.ORG/10.26577/JAPJ2025113112](https://doi.org/10.26577/JAPJ2025113112)

М. Еселева-Пионка*, **М. Кенжегара**,
А. Азимбекова, **А. Байбекова**, **Е. Исакулов**

Учреждение «SDU University», Каскелен, Казахстан

*e-mail: m.yesseleva-pionka@sdu.edu.kz

ПРАВОВЫЕ МЕРЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ФИНАНСОВОМУ МОШЕННИЧЕСТВУ: АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПРАКТИКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Развитие цифровых технологий и цифровизации привели к росту финансовых мошенничеств, особенно интернет-мошенничества и телефонного мошенничества. Цель данного исследования – изучить законодательную базу Республики Казахстан по противодействию финансовому мошенничеству и разработать предложения, направленные на ее совершенствование. Анализ текущего состояния и правовых норм по борьбе с финансовыми пирамидами, интернет-мошенничеством и телефонным мошенничеством способствует углублению теоретических знаний в области права и позволяет разработать меры противодействия. Результаты исследования имеют практическую значимость, так как они могут быть использованы для совершенствования существующих законов и повышения эффективности противодействия финансовому мошенничеству. Методология данного исследования базируется на анализе литературы, включающем изучение научных трудов, данных статистики, официальных отчетов и нормативно-правовых актов, касающихся мер по предотвращению финансового мошенничества, в том числе схем финансовых пирамид, интернет – и телефонного мошенничества в Республике Казахстан. Проведенный анализ литературы показал, что текущая нормативно-правовая база требует доработки для более эффективного противодействия мошенничеству. Выводы подчеркивают необходимость внедрения предложенных рекомендаций, направленных на улучшение законодательства, что позволит сократить масштабы данного явления и снизить его негативные последствия для общества.

Ключевые слова: противодействие финансовому мошенничеству, финансовые пирамиды, интернет и телефонное мошенничество.

M. Yesseleva-Pionka*, M. Kenzhegara,
A. Azimbekova, A. Baibekova, Y. Issakulov
«SDU University» Institution, Kaskelen, Kazakhstan
*e-mail: m.yesseleva-pionka@sdu.edu.kz

Legal measures against financial fraud: legislation and practice analysis of the Republic of Kazakhstan

The development of digital technology and digitalization has led to an increase in financial fraud, namely Internet fraud and telephone fraud. The aim of this article is to analyze the legislative framework of the Republic of Kazakhstan designed to combat financial fraud and to propose improvements for enhancing the relevant laws. The analysis of the current state and legal norms to combat financial pyramids, Internet fraud and telephone fraud helps to deepen theoretical knowledge in the field of law and allows developing countermeasures. The results of the study are of practical importance, as they can be used to improve existing laws and increase the effectiveness of the fight against financial fraud. The methodology of the study includes a literature review of sources, covering the analysis of scientific articles, statistical data, reports, as well as legislative and regulatory acts related to the prevention of financial fraud (in particular, financial pyramids, Internet and telephone fraud) in the Republic of Kazakhstan. The review and analysis of the study have indicated that the current regulatory framework requires revision to more effectively combat fraud. The findings emphasize the need to implement the proposed recommendations aimed at improving the legislation, which will reduce the scale of this phenomenon and reduce its negative consequences for society.

Key words: combating financial fraud, financial pyramids, Internet and telephone fraud.

М. Еселева-Пионка*, М. Кенжеғара,
А. Азимбекова, А. Байбекова, Е. Исакулов

Университет «SDU University» мекемесі, Қаскелең, Қазақстан
*e-mail: m.yesseleva-pionka@sdu.edu.kz

Қаржылық алаяқтықпен күресудің құқықтық шаралары: Қазақстан Республикасының заңнамасы мен тәжірибесін талдау

Цифрлық технология мен цифрландырудың дамуы қаржылық алаяқтықтың, атап айтқанда, интернет-алаяқтық пен телефон алаяқтығының өсуіне алып келді. Бұл зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасының қаржылық алаяқтықпен күресу бойынша заңнамалық базасын зерделеу және заңнамалық базаны жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Қаржы пирамидалары, интернет-алаяқтық және телефондық алаяқтықтың қазіргі жағдайын және олармен күресудің құқықтық нормаларын талдау құқық саласындағы теориялық білімді тереңдетуге көмектеседі және оған қарсы шараларды әзірлеуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңызы бар, өйткені оларды қолданыстағы заңдарды жетілдіру және қаржылық алаяқтықпен күресу тиімділігін арттыру үшін пайдалануға болады. Зерттеу әдістемесіне ғылыми мақалаларды, статистикалық мәліметтерді, есептерді, сондай-ақ Қазақстан Республикасындағы қаржылық алаяқтықтың (атап айтқанда, қаржылық пирамидалар, интернет-алаяқтықты және телефон алаяқтықты) алдын алуға қатысты заңнамалық және нормативтік актілерді талдауды қамтитын дереккөздерге әдебиеттік шолу кіреді. Әдеби шолу қазіргі нормативтік-құқықтық база алаяқтықпен тиімдірек күресу үшін қайта қарауды талап ететінін көрсетті. Қорытындылар заңнаманы жетілдіруге бағытталған ұсынылған ұсынымдарды іске асыру қажеттілігін көрсетеді, бұл осы құбылыстың ауқымын қысқартуға және оның қоғам үшін жағымсыз салдарын азайтуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: қаржылық алаяқтықпен күресу, қаржылық пирамидалар, интернет- алаяқтық және телефон алаяқтық.

Введение

Актуальность выбранной темы заключается в увеличении в Казахстане финансового мошенничества, особенно интернет-мошенничества, что связано с активным развитием цифровых технологий и онлайн-сервисов, а также с недостаточным уровнем финансовой грамотности населения. В Казахстане за 2023 год было зарегистрировано 44 786 случаев мошенничества, из которых 21 777 интернет-мошенничества (Қатқол б.д., 2024). Современные формы финансового мошенничества приобретают все более сложный и трансграничный характер. Цифровизация и широкое применение мобильных технологий позволяет мошенникам придумывать новые способы обмана людей через социальные сети, фейковые сайты и другие методы обмана. Жертвы финансовых мошенничеств теряют не только свои финансовые средства, но также доверие к финансовым институтам и правоохранительным организациям.

Цель данного исследования изучить законодательную базу РК по противодействию финансовому мошенничеству, включая финансовые пирамиды, интернет и телефонное мошенничество, и разработать предложения, направленные на совершенствование законодательной базы.

Задачи данного исследования: проанализировать статистические данные, выявить наиболее распространенные типы и кейсы по финансовому мошенничеству, включая финансовые пирамиды, интернет-мошенничество и телефонное мошенничество, изучить законодательную базу РК по противодействию финансовому мошенничеству и разработать предложения, направленные на устранение пробелов в текущей законодательной базе по борьбе с финансовыми преступлениями.

Объект исследования: финансовое мошенничество в РК, включая пирамидальные схемы, интернет и телефонное мошенничество. Предмет исследования: изучение существующих законов и правовых норм, регулирующих борьбу с финансовым мошенничеством в РК, их пробелы. Результаты исследования имеют высокую практическую значимость, так как разработанные предложения по изменению нормативно-правовой базы направлены на совершенствование законодательства, которые в свою очередь помогут снизить масштабы распространения финансовых мошенничеств и их последствия для общества.

Рост цифровизации и развитие технологий привели к увеличению финансового мошенничества в Казахстане. Финансовые пирамиды

привлекают граждан обещаниями высоких доходов, несмотря на активное противодействие со стороны государства. Интернет-мошенничество охватывает фишинг, взломы и поддельные онлайн-платформы, тогда как телефонные мошенники используют психологическое давление для обмана граждан. Эти явления требуют совершенствования законодательства и усиления мер профилактики. В данной части статьи анализируются основные виды финансового мошенничества в Казахстане, а также правовые и практические механизмы их пресечения.

В УК РК в статье 217 под термином финансовая (инвестиционная) пирамида понимается деятельность, при котором доход формируется за счет средств от физических и/или юридических лиц, без фактического использования их в предпринимательской или инвестиционной деятельности. Основной доход обеспечивается за счет привлечения новых участников, чьи средства перераспределяются таким образом, что ранее присоединившиеся участники получают прибыль за счет потерь новых (Уголовный Кодекс РК, 2022). Статья 217 УК рассматривает уголовную ответственность за создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой. Указанное преступление относится к инвестиционной форме мошенничества и отличается наибольшими размерами преступного дохода и, соответственно, причиненного ущерба (Уголовный Кодекс РК, 2022).

Отличительной особенностью статьи 217 Уголовного Кодекса является наличие в норме Примечания, где устанавливается порядок освобождения от уголовной ответственности лиц, которые добровольно заявили о пособничестве в создании финансовой (инвестиционной) пирамиды или руководстве ею, или ее структурным подразделением, а также кто активно способствовал в раскрытии и пресечении ее деятельности (кроме организатора финансовой (инвестиционной) пирамиды). Полагаем, что данное Примечание является излишним проявлением принципа гуманизма, так как процесс доказывания механизма пирамид довольно прост и особо не нуждается в «добровольцах», активно способствующих в раскрытии преступления. С учетом того, что субъект любого мошенничества характеризуется лживостью и изворотливостью поведения, названное примечание является необоснованной лазейкой для уклонения от справедливой уголовной ответственности (Уголовный Кодекс РК, 2022).

В 2022 году уголовное законодательство РК было дополнено новой специальной нормой – статьей 217–1 «Реклама финансовой (инвестиционной) пирамиды». Статья 217 УК устанавливает уголовную ответственность только за организацию и управление финансовой пирамидой, а иные участники рассматривались лишь как пособники и подстрекатели, теперь личное и непосредственное распространение информации, повлекшее вовлечение лиц в финансовую пирамиду, образует самостоятельный состав преступления. Указанное новшество значительно усилило борьбу с финансовыми пирамидами, так как именно реклама (или ложная реклама) является главным способом совершения указанного правонарушения. При этом, с помощью рекламы привлекаются не только будущие жертвы преступления, но еще и активные соучастники деяния. В текущем году, в данную норму УК внесены изменения, а именно, слова «средств массовой информации или электронных информационных ресурсов» заменены словами «масс-медиа, сетей телекоммуникаций или онлайн-платформ», тем самым законодатель четче конкретизировал способ совершения данного преступления.

В прежние годы лишь единицы привлекались к уголовной ответственности по указанной статье Уголовного Кодекса (2015 год – 1, 2016 год – 0, 2017 год – 10, 2018 год – 4, 2019 год – 4, 2020 год – 11 человек), но в 2021 году уже осуждены 38 лиц, в 2022 году – 62, а в 2023 году количество осужденных достигло 172 человек. Этому способствовали меры, предпринятые в целях исполнения поручения Главы государства, озвученного в ежегодном Послании («Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны», 2021) о принятии мер по противодействию мошенничеству и финансовым пирамидам. Проблема финансовых пирамид стала предметом нескольких депутатских запросов: было констатировано, что число пострадавших от действий финансовых пирамид в Казахстане, только с начала 2021 года до марта 2022 года, превысило 31 тыс. человек, а сумма ущерба составила порядка 60 млрд тенге. Произошла заметная активизация работы не только по пресечению деятельности финансовых пирамид, но и по улучшению качества досудебного расследования (Письмо генерального прокурора РК, 2022).

По данным базы данных Qamqor, общая тенденция по республике показывает уменьшение

случаев по статье 217 «Создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой» с 2020 по 2023 годы. Количество случаев по вышеуказанной статье сократилось с 181 в 2020, на 160 случаев в 2021, на 117 случаев в 2022 до 108 случаев в 2023 году. В анализе по регионам город Шымкент выделялся на фоне остальных с 61 инцидентом, за ним следовала Актюбинская область с 16 случаями, а г. Алматы отметил 14 инцидентами в 2020 году. В 2021 году ситуация повторилась: Шымкент, Актюбинская область и Алматы вновь лидировали с 59, 23 и 18 инцидентами соответственно. Однако в 2022 году Алматы вырвалась вперед с 22 инцидентами, в то время как Шымкент и Актюбинская область зарегистрировали по 16 случаев. В 2023 году города Алматы и Астана возглавили статистику с 13 и 11 случаями, а Жетысуская область отметилась 9 инцидентами (Qamqor б.д., 2024).

В 2023 году Агентством Республики Казахстан по финансовому мониторингу Республики Казахстан (АФМ РК) инициировало специальный проект «Противодействие финансовым пирамидам», в рамках которого проводится анализ социальных сетей с применением IT-инструментов. Главной целью которого является сокращение жизненного цикла мошеннических схем и уменьшения числа вовлеченных вкладчиков в такие мошеннические схемы. Агентство финансового мониторинга (АФМ) предоставило отчет о результатах проекта: в этом году было направлено тысяча ссылок на сайты и аккаунты, связанные с финансовыми пирамидами, с общей аудиторией в 600 тысяч человек. Только за последние шесть месяцев в интернете было выявлено 36 финансовых пирамид, и обнаружено 200 чатов в мессенджерах «WhatsApp», «Telegram» и «Instagram». В результате 182 чата были заблокированы, что помогло предотвратить финансовые потери для 126 тысяч граждан (Агентство РК по финансовому мониторингу, 2024).

Была создана Специальная рабочая группа при Координационном совете органов налоговых (финансовых) расследований с участием стран-партнеров СНГ. В результате работы группы по семи крупным зарубежным проектам с аудиторией 73 тысячи человек были инициированы досудебные расследования в отношении таких проектов, как Eolus, Ниса, GPIBS, Дари получай, Чароит, Carhomi и Beefre (Агентство РК по финансовому мониторингу, 2024). На официальном сайте АФМ Республики Казахстан имеется постоянно обновляемый список проек-

тов с признаками финансовых пирамид (Агентство РК по финансовому мониторингу, 2023).

Агентством Республики Казахстан по финансовому мониторингу была разработана «Методика определения признаков финансовых пирамид» (Приложение 1 к приказу Председателя Агентства от «28» марта 2023 года № 82-НК) (Методика определения признаков финансовых пирамид, 2023). Указанная Методика содержит ряд рекомендации и выводов для применения на практике. Например, в разделе I отмечено, что «вступление в финансовую пирамиду путем внесения денег происходит на добровольной основе и, как правило, без правового сопровождения и отсутствия гарантий возврата вложенных средств. При этом потенциальные участники осознают риск потери вкладов в случае прерывания вовлечения других лиц, понимают, что за счет их вкладов формируются доходы создателей ФП и участников, ранее вложивших свои средства, желают в последующем тоже получить доходы (финансовую помощь в большем от первоначального взноса размере) от вкладов следующих, позже привлеченных участников, и надеются успеть «прокрутить» свои средства». Данная формулировка является обоснованной при решении вопроса о привлечении к уголовной ответственности не только создателей и руководителей финансовых пирамид, но и иных активных вкладчиков, которые по сути являются не пострадавшими, а пособниками преступной деятельности и также подлежат ответственности за соучастие, особенно когда финансовая пирамида организована в форме сетевого маркетинга.

Методика приводит анализ наиболее часто встречающиеся видов финансовых (инвестиционных) пирамид:

1. Матричная – пирамида, состоящая из нескольких ступеней или уровней. В таких схемах участники выстраиваются в ячейки из определенного количества человек и рекрутируют новых вкладчиков.

2. Сетевой маркетинг – подразумевает вступление в ФП и рекрутинг новых вкладчиков с получением прибыли за каждого привлеченного. Ключевым механизмом выступает продажа товаров (услуг), при этом товар служит лишь прикрытием, а его цена, как правило, искусственно завышена. Чем выше уровень, тем больше вкладчиков, а соответственно больше прибыли, поскольку первоначальные участники получают прибыль за каждого нового участника.

3. Инвестиционная компания – такая организация чаще всего предлагает инвестировать в рынок ценных бумаг путем участия на биржевых торгах, в деятельность успешных ресторанов либо компаний, предоставляющих услуги и т.д., в тендера, в недвижимость за границей и другое ценное имущество. Заработок первых участников, по классике, формируется за счет новых инвесторов (вкладчиков).

4. Потребительский кооператив – выдают беспроцентные займы на приобретение жилья и автотранспорта на условиях внесения вступительного (безвозвратного) и паевых взносов при достижении 10–30% от стоимости имущества. Заем осуществляется за счет паевых взносов других участников.

5. Чат в мессенджере – данный способ привлечения в ФП осуществляется посредством создания чатов в мессенджерах WhatsApp и Telegram. Принцип заключается в создании группы, для вступления в которую необходимо заплатить определенную сумму. После вступления необходимо дополнительно пригласить в группу определенное количество людей (чаще всего 2–4). За выполнение условий выдается вознаграждение в 200–400% от вложенной суммы.

6. Микрофинансовые организации (ломбарды, рефинансирующие, софинансирующие организации) – организаторы ФП под видом ломбардов предлагают участникам вложить средства под высокий процент доходности либо заложить движимое/недвижимое имущество по завышенной оценке. В первом случае денежные средства инвестируются в ломбарды для заработка за счет предоставления займов. Во втором случае владельцам оценивают имущество по завышенной цене, затем продают третьим лицам по заниженной стоимости. В обоих случаях схемы приводят к быстрому краху пирамиды, поскольку в последующем привлекаемые средства перестают окупать обязательства перед ранее стоящими в цепочке.

7. Обучение блокчейн-технологиям (инвестиции в трейдинг платформы) – данные организации проводят различные обучающие программы (в основном бесплатные) по инвестированию в финансовые технологии и инструменты. После прохождения обучения клиенту предлагают разместить свои средства на трейдинговой платформе, разработанной (исключительно) обучающим центром. Данные компании, как правило, зарегистрированы за пределами Казахстана, не имеют лицензии или иных разрешительных документов на финансовую деятельность на терри-

тории страны и права работать на рынке ценных бумаг (на сайте финансового регулятора отсутствует информация о выдаче лицензии).

8. Клубы по интересам – такие клубы предлагают круизы, путевки, путешествия, обучения по созданию и продвижению бизнеса, маркетингу, основам инвестиций, копирайтингу, хиромантии, астрологии, улучшению душевного баланса, психологии, нумерологии, символов, магии и прочее. Участнику необходимо привлекать новых лиц и (или) вносить вступительный взнос в течение определенного срока в зависимости от программ.

9. Крипто площадки – инвестиции в криптобиржи, развитие проектов, майнинг, покупка «успешной» криптовалюты (несуществующей либо не несущей ценности). Заработок формируется за счет классических схем деятельности ФП. (Методика определения признаков финансовых пирамид, 2023).

Из приведенной информации становится очевидным, что финансовые пирамиды представляют собой одну из самых опасных моделей криминальной деятельности в сфере финансовых инвестиций и приобретают отчетливо выраженный транснациональный характер. В большинстве случаев компании, физические лица или публичные проекты регистрируются в иностранных государствах, включая оффшорные юрисдикции (Кипр, Сейшельские острова, Белиз и прочее). Необходимо улучшить международное сотрудничество в борьбе с финансовыми пирамидами, наладить качественный и своевременный обмен оперативными данными об организациях и лицах, участвующих в создании и управлении такими схемами для выявления общих угроз. Собранную информацию следует активно использовать для более детального анализа и принятия мер на национальном уровне, включая оперативную блокировку интернет-сайтов и аккаунтов трансграничных финансовых пирамид.

Интернет-мошенничество указано в пункте четыре части два 190й статьи УК Республики Казахстан как мошенничество, совершенное «путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы». В Нормативном постановлении Верховного Суда РК от 29.06.2017 года № 6 «О судебной практике по делам о мошенничестве» отмечается, что «под **мошенничеством, совершенным путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы**, следует признавать действия виновного, которые на-

правлены на завладение имуществом или правом на имущество пользователя информационной системы и совершены посредством информационных технологий (компьютера, компьютерных программ, интернета, сотового телефона и т.п.), путем размещения в информационной системе заведомо недостоверных сведений или программ, с целью реализации его преступного умысла на обман пользователя посредством Qiwi-кошелька, интернет-банкинга и т. д.» (Нормативное постановление Верховного Суда о судебной практике по делам о мошенничестве, 2017).

Число случаев совершенного мошенничества в РК за 2015–2023 гг. имело тенденцию снижения до 2017 года с 37 тыс. до 27 тыс., но, начиная с 2018 года, приобрело тенденцию роста и в 2023 г. составило 44,7 тыс. случаев (Qamqor, б.д.). Интернет-мошенничества становятся всё более распространёнными, и их количество за последние пять лет увеличилось в пять раз: с 4,2 тысячи случаев в 2018 году до 20,6 тысячи в 2022 году. Одной из причин широкого распространения интернет-мошенничества и телефонного мошенничества является недостаточный уровень финансовой, правовой и цифровой грамотности среди населения (Постановление № 1233 Правительства Республики Казахстан, 29 декабря 2023).

За 2023 год в Республике Казахстан было совершено всего 44 786 случаев мошенничества, из них 21 777 относились к интернет-мошенничеству, что составляет 48,62%. Количество случаев интернет-мошенничества в 2023 году по

сравнению с 2022 годом выросло с 20 569 до 21 777 или на 5,87% (в 2021 г. – 21 405, 2020 г. – 14 155 случаев интернет-мошенничества) (Qamqor, б.д.). В региональном разрезе по данным 2023 года большее число интернет-мошенничества зарегистрировано в городах Астана (21,4%) и Алматы (10,46%), затем следуют Карагандинская (9,13%), Костанайская (5,74%) и Восточно-Казахстанская (5,5%) области. Из 21 777 деяний интернет-мошенничества 2023 года 13 219 (70,16%) случаев были совершены в отношении женщин, а 36 случаев – в отношении несовершеннолетних (Qamqor, б.д.).

Способы совершения киберпреступлений разнообразны. В Постановлении Правительства РК «Об утверждении Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024–2028 годы» указано, что злоумышленники применяют методы социальной инженерии с целью получения денег через предоплату, оформление онлайн займов, а также завладения конфиденциальными данными людей для доступа к их банковским счетам, аккаунту в социальных сетях или электронную почту (Постановление № 1233 Правительства Республики Казахстан, 29 декабря 2023). К способам интернет-мошенников можно добавить то, что мошенники при обзвоне граждан через социальные сети, представляются также сотрудниками банков, правоохранительных органов, моделируя различные ситуации и внушая иллюзию опасности (FinGramota.kz, 2022); и обзвоны с предложениями выгодно вложить деньги в различные инвестиционные проекты.

Таблица 1 – Распространенные виды интернет-мошенничества в РК

Годы	Виды интернет-мошенничества	Источники
2021	Мошенничество при онлайн покупках, кражи персональных данных людей и реквизитов банковских карт или депозитов.	Правительство Казахстана, (2021).
2022	Хищение персональных данных с помощью ложных рассылок на фишинговых сайтах и мобильных приложениях; маскировка мошенников под работника службы безопасности финансовой организации для обмана граждан с целью получения доступа к личному кабинету в мобильном устройстве.	Социологическое исследование АРРФР Казправда, 2023
2023	Фишинговые атаки включают случаи, когда злоумышленники получают доступ к аккаунту жертвы в мессенджере WhatsApp через вредоносную ссылку. После этого они рассылают всем контактам взломанного пользователя сообщения с просьбой перевести деньги.	Fingramota.kz (2023)
2023	Популярные схемы мошенников: фишинг, обман при онлайн-покупках, мошенничество с использованием банковских карт и дипфейки.	Zakon.kz (2024)
2023	«Мошенничество, совершаемое в сети Интернет и с помощью сети Интернет: а) Мошенничество при продаже товаров в сети Интернет по предоплате; б) Получение от интернет магазина, продавца товара, не соответствующего заявленному. в) Сайты «подделки», а также фишинговые сайты».	Памятка по профилактике мошеннических действий МВД РК (2023)

Приведем распространенные кейсы интернет-мошенничества в Казахстане. Онлайн-торговля – одна из самых распространенных площадок для интернет-мошенничества. Схема выглядит так: клиент оформляет заказ на товар (например, самокат), оплачивает его, но продавец не отправляет товар в указанный срок, не отвечает на звонки и полностью исчезает из поля зрения (FinGramota.kz, 2023). Стоит обратить внимание на то, что мошенник в онлайн торговле может действовать как от имени клиента, так и от имени продавца.

Фишинг – это форма мошенничества, при которой мошенники разрабатывают фальшивые версии сайтов известных онлайн магазинов, банков или социальных сетей. Их основная цель – получить доступ к конфиденциальным данным пользователей, такие как реквизиты банковских карт, номера счетов, SMS-коды, индивидуальный идентификационный номер или ЭЦП. Мошенники применяют инструменты, такие как фишинговые сайты, всплывающие окна, e-mail рассылки, таргетированную рекламу (FinGramota.kz, 2023).

Уголовный Кодекс РК не определяет термин «телефонное мошенничество» и отдельный учет статистики не ведется. К примеру, в отчете КПССУ статистика по мошенничеству представлена в главе 6 – Уголовные правонарушения против собственности. В графе «мошенничество» (статья 190 УК) данные по телефонному мошенничеству не представлены (БД Qamqor).

Телефонное мошенничество или вишинг – этот вид мошенничества с элементами социальной инженерии направлен на кражу личной информации граждан по телефону (Государственные услуги и информация онлайн, 2024).

Зачастую первичный контакт с потенциальными жертвами и потерпевшими начинается с телефонного звонка, плавно переходящего в пространство интернета. К примеру, жертве может поступить звонок по телефону, после чего могут предложить пройти по ссылке, отправленной на WhatsApp, либо на номер отсылается SMS сообщение. Далее жертва может пройти по ссылке, которая может оказаться фейковым сайтом или лендинг-страничкой мошенников, на которых жертва оставляет/вписывает свои персональные банковские данные. В связи с этим, четко отличить, телефонное мошенничество от интернет-мошенничества является затруднительным.

Телефонное мошенничество (синонимично называемое – мобильное мошенничество) можно классифицировать по способу осуществления следующим образом:

- через телефонный звонок,
- через SMS-сообщение.

Мошенники используют следующие способы, сгруппированные согласно классификации по способу осуществления:

1. Вишинг. Мошенники выманивают личную информацию и посредством убеждения заставляют жертв производить денежный перевод. Во время телефонного разговора злоумышленники могут смоделировать сценарий с попавшим в беду близким человеком или родственником, и, чтобы решить ситуацию, просят у жертвы вознаграждение за возможность решения этого случая с представителем власти. «Представителем власти» может быть чиновник или банковский служащий, якобы отвечающий за безопасность. Этот «подвид» телефонного мошенничества, при котором с фиктивного номера службы безопасности банка мошенник звонит потенциальной жертве и информирует, что якобы, только что, банком была предотвращена попытка нелегального снятия средств с карточки абонента и что эта карта теперь заблокирована.

Существует еще одна популярная схема телефонного мошенничества – немые звонки. Это короткие вызовы с неизвестного номера, которые провоцируют абонента перезвонить. За обратный звонок взимается плата, так как номера принадлежат платным международным сервисам.

2. SMS-фишинг. Мошенники рассылают жертвам SMS с просьбой о помощи, например, якобы от имени родственника или знакомого, прося перевести деньги на указанный номер. Также могут отправить сообщение о «случайном переводе», после чего с другого номера приходит просьба вернуть средства, якобы отправленные по ошибке. Либо приходит SMS-сообщение о выигрыше в лотерее. В тексте сообщения пишется, что абонент выиграл крупную сумму или автомобиль, для получения которого необходимо отправить SMS-сообщение с кодом на указанный номер. В итоге если абонент пересылает на этот номер код, то, с его/ее абонентского счета списывается определенная сумма денежных средств.

Реальная история телефонного мошенничества в Казахстане описана на портале Fingramota.kz. Подписчица этого интернет-ресурса по-

делилась очередной схемой мошенничества, с которой она столкнулась. Ей позвонили якобы сотрудники Национального Банка РК и уговаривали оформить кредит. Подписчица отмечает, что преступники хорошо «вооружены»: заранее на фирменном бланке той организации, от имени которой они представляются, с использованием логотипа и элементов брендбука, печатями, подписями уполномоченных лиц, мошенники высылают информацию о себе и кредитах потенциальной «жертвы». Все действия злоумышленников направлены на то, чтобы обогатиться за счет доверчивых граждан. Далее, редакторы портала предупреждают читателей и приводят совету по тому, как обезопасить себя от такого вида мошенничества (FinGramota.kz, 2024).

Телефонное мошенничество набирает обороты и видоизменяется. Мобильному мошенничеству подвержены все слои населения, однако, жертвами чаще всего становятся люди пожилого возраста. Это самые незащищенные слои населения, так как в силу преклонного возраста они становятся сердобольными и доверчивыми. В эту же категорию людей входят и несовершеннолетние (Энциклопедия Касперского, 2024; Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка, 2022; Овчинский, 2017; Серік, 2022; Гарипова, 2015).

Методология

Методологическую основу исследования составляет совокупность общенаучных и специальных методов изучения явлений и процессов: историко-правовой метод, сравнительно-правовой метод, логический метод, анализ и синтез, индукция и дедукция. Исследование базируется на анализе законов и нормативно-правовых актов Республики Казахстан, регулирующих борьбу с финансовым мошенничеством (например, Уголовный кодекс РК (статья 190 Уголовного Кодекса РК – «Мошенничество»), Закон РК «Об информатизации», Закон РК «О связи», Кодекс РК «Об административных правонарушениях»), а также приказов государственных органов, направленных на предотвращение мошеннической деятельности.

Основное внимание уделено финансовым пирамидам как социально-правовому явлению, их характеристикам и признакам, определенным законодательством РК, а также судебной практике по делам, связанным с пресечением их деятельности. Рассматриваются современные ме-

тоды интернет- и телефонного мошенничества, включая анализ правовых норм, направленных на борьбу с цифровыми видами преступлений, таких как кибербезопасность и защита персональных данных.

Работа включает анализ статистических данных, исследование динамики и тенденций распространения различных видов финансового мошенничества, а также рассмотрение конкретных случаев выявленных и расследованных преступлений (Bowler Jr., 2010).

Результаты и обсуждение

Особенностью казахстанского уголовного законодательства является то, что в нем нет специальных норм по противодействию непосредственно «финансовому мошенничеству» и в Законе подобный термин не употребляется. Уголовный кодекс Республики Казахстан не выделяет финансовое мошенничество как отдельный вид обмана и злоупотребления доверием, а также как незаконную финансовую эксплуатацию отдельных граждан. Уголовная ответственность за названное деяние, в основном, наступает по статье 190 Уголовного Кодекса РК – «Мошенничество», и это – *хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием* (Уголовный Кодекс РК, 2014). Концептуализируя финансы как форму собственности, данная норма охватывает подавляющее большинство преступлений, предусмотренных уголовным законодательством, где основным способом совершения деяния является обман и злоупотребление доверием. Аналогичное содержание имеют и соответствующие нормы уголовного законодательства большинства постсоветских республик.

Но мошенничество в современном мире отличается исключительным многообразием, динамизмом и способностью к «совершенствованию». В связи с чем возникает необходимость в введении специальных норм, предусматривающих уголовную ответственность за отдельные формы завладения чужим имуществом путем обмана. Например, Уголовный Кодекс Российской Федерации, кроме общей нормы «Мошенничество» (статья 159), содержит еще и ряд специальных норм: статья 159.1 – «Мошенничество в сфере кредитования», статья 159.2 – «Мошенничество при получении выплат», статья 159.3 – «Мошенничество с использованием электронных средств платежа», статья 159.5 –

«Мошенничество в сфере страхования», статья 159.6 – «Мошенничество в сфере компьютерной информации» (Уголовный Кодекс РФ, 1996). Подобный подход является более удобным не только для учета и анализа, но и для дифференциации ответственности за те или иные уголовные правонарушения.

По законодательству Казахстана, все наиболее распространенные виды (формы) финансового мошенничества, такие как: вишинг, фишинг, кардинг, фарминг, скимминг, мошенничество с использованием социальных сетей, фиктивные договорные обязательства и другие охватываются 190-й статьей Уголовного Кодекса. Корыстная цель, выражающаяся в незаконном завладении чужим имуществом, выступает ключевым элементом состава мошенничества. Мошенничество совершается путем обмана или злоупотребления доверием, под воздействием которых собственник или иной владелец имущества добровольно передает имущество или право на него другим лицам.

В нормативном постановлении Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 6 «О судебной практике по делам о мошенничестве» определено «...обман может состоять в преднамеренном введении виновным в заблуждение собственника или иного владельца имущества сообщением, заведомо ложных, не соответствующих действительности сведений, либо в сокрытии истинных фактов, которые должны были быть сообщены собственнику либо владельцу имущества, создающих у владельца имущества или иного лица ошибочное представление о правомерности перехода имущества во владение виновного лица и (или) других лиц». Хищение чужого имущества посредством обмана, то есть мошенничество, также включает в себя:

- противоправное получение социальных выплат и пособий, денежных переводов, банковских вкладов или другого имущества из корыстных побуждений на основании чужих личных или иных документов (например, пенсионного удостоверения, свидетельства о рождении ребенка, банковской сберегательной книжки, в которой указано имя ее владельца, или другой именной ценной бумаги и т. д.);

- получение лицом дотации либо кредита без намерения его возврата с целью обращения в свою собственность путем обмана с предоставлением заведомо ложных сведений о финансовом положении или залоговом имуществе, или

об иных обстоятельствах, имеющих существенное значение для получения кредита или дотации (Әділет, 2017);

- получение лицом социальных выплат и пособий, иных денежных выплат или другого имущества путем представления в уполномоченный орган, принимающий соответствующие решения, заведомо ложных сведений о наличии обстоятельств, наступление которых согласно закону, подзаконному акту и (или) договору является условием для получения соответствующих выплат или иного имущества, а также путем умолчания о прекращении оснований для получения указанных выплат;

- предоставление информации и других данных с намерением ввести в заблуждение (о финансовом или хозяйственном положении, наличии работников, технических средств и т. д.), в сфере государственных закупок (Әділет, 2017).

Казахстанскому законодательству необходимы поправки для уточнения состава мошенничества, однако, на наш взгляд, изменения по примеру российского уголовного права окажутся малопрактичными, так как такие понятия, как «обман» и «злоупотребление доверием» имеют очень широкое смысловое толкование и расширенная трактовка названных терминов имеет негативные последствия. При существующей практике, некоторых видах невыполнения договорных обязательств (подрядных, кредитных и др.) тоже усматриваются признаки обмана, что позволяет органам досудебного расследования порой вмешиваться в гражданско-правовые отношения. Кроме того, в некоторых формах мошенничества сами потерпевшие (или их часть) принимают активное участие в реализации преступного умысла, добровольно соглашаясь на противоправную «сделку», они нередко подстрекают и других к участию. Например, сложности вызывает квалификация действий потерпевших-пособников в рамках «финансовых пирамид». Организаторы обычно не скрывают, что выплаты ранним вкладчикам идут за счёт средств новых участников. Однако, несмотря на понимание того, что большинство участников не только не получают обещанный доход, но и теряют свои вложения, такие лица активно содействуют реализации мошеннической схемы, размывая границы понятий.

Поэтому, более приемлемым является не введение в Уголовный Кодекс новых норм, классифицирующих мошенничество по сферам совершения преступления, а создание специ-

альных норм в отношении конкретных форм деяния, отличающихся по специфическому способу их совершения, с конкретизацией понятия «обман и злоупотребление доверием» исключительно для данной нормы Закона. В качестве удачной аналогии можно привести ст. 195, 217, 217-1, 232, 386, 420 и др., в объективной стороне которых также присутствуют элементы «обмана», но в них данное понятие конкретизировано и абсолютно исключается вольная трактовка. К примеру, можно рассмотреть введение отдельной статьи 190-1 в УК РК, устанавливающей ответственность за мошенничество, совершенное через обман или злоупотребление доверием в информационной системе. При этом следует уточнить понятия «обман» и «злоупотребление доверием»:

- как ложную верификацию данных и пр.
- как искаженную передачу действительного содержания информации на электронном носителе;
- как получение идентификационных и иных конфиденциальных данных посредством обмана или манипуляции доверием.

К тому же, статистика КПСиСУ Генеральной прокуратуры Республики Казахстан отдельно учитывает следующие формы мошенничества: интернет-мошенничество; путем займа денежных средств; с использованием платежных карт; в сфере кредитования; в сфере страхования; в сфере земельных правоотношений; связанное с недвижимостью (КПСИСУ, 2024). Так как подобная классификация нормативно не закреплена, она является условной, но все же способствует более глубокому анализу состояния, уровня, динамики мошенничества, для эффективной корректировки мер криминологического характера.

Абсолютным «лидером» последних лет является, так называемое, интернет-мошенничество, составляя около 50% всех зарегистрированных фактов мошенничества. Интернет-мошенничество – это хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущества, совершенное путем обмана или злоупотребления доверием пользователя информационной системы, то есть преступления, предусмотренные п.4) ч.2 ст. 190 УК Республики Казахстан. Согласно п.12) ст. 1 Закона РК «Об информатизации», «информационная система – организационно упорядоченная совокупность информационно-коммуникационных технологий, обслуживающего персонала и технической документации,

реализующих определенные технологические действия посредством информационного взаимодействия и предназначенных для решения конкретных функциональных задач» (Закон РК «Об информатизации», 2015). Указанное определение недостаточно конкретное и не раскрывает содержания противоправного использования информационной системы.

В Законе РК «О связи» следует дать нормативное определение таким распространенным понятиям, как: «фишинг», «вишинг», «скимминг», «кэтфишинг», «социальная инженерия», «смишинг», «брашинг», «кардинг», «фрод», «кликбейт», «каперство», «кликджекинг» и др., четко прописав *являются ли указанные понятия формой правонарушений или допустимыми техническими (технологическими) процессами сферы связи.*

С развитием цифровых транзакций и онлайн-банкинга, существенно вырос риск финансового мошенничества. Высокие технологии предоставили для мошенников новые возможности использования слабых мест финансовых систем для совершения уголовных правонарушений. Мошенничество всегда отличалось изобретательностью, а ныне приобрело еще более интеллектуальный характер. Все же следует признать, что в Республике Казахстан существует достаточная нормативная, информационная и практическая база для успешной борьбы с различными формами финансового мошенничества.

Анализ и корректировка законодательства с учетом новых форм финансовых преступлений, особенно тех, что осуществляются с использованием коммуникационных технологий, представляет собой актуальную задачу на глобальном уровне. Термин «интернет-мошенничество» охватывает широкий спектр преступных действий в сети, что делает статью 190, часть 2, пункт 4 Уголовного кодекса Республики Казахстан недостаточной для полного отражения особенностей данной группы правонарушений. В правовой практике квалификация интернет-мошенничества часто пересекается с другими статьями Уголовного кодекса Республики Казахстан. Поэтому, различные манипуляции в системе коммуникации, которые могут привести к завладению права на чужое имущество нельзя квалифицировать только по статьям 188 («Кража») или 190 («Мошенничество») Уголовного кодекса. Данная проблема особенно актуальна в отношении форм хищений, совершаемых в виртуальном пространстве.

В целом, прогрессивные страны, активно развивающие цифровизацию, создают отдельные специализированные составы преступлений, которые предусматривают уголовную ответственность за кражу имущества в информационном пространстве. Но, прежде всего, необходимо правильно классифицировать используемые в этой области термины и дать им правовое определение в соответствующих законах. Необходимо законодательное определение понятия «киберпространство». В настоящее время в мире уже сформулировано примерное определение данного термина, хотя и нет единого мнения. *Киберпространство – моделируемая с помощью цифровых программ информационное пространство, в котором находятся сведения о лицах, предметах, фактах, событиях и явлениях, и процессах, представленных в математическом, символьном или в любом другом виде и находящиеся в процессе движения по локальным и глобальным сетям, либо сведения, хранящиеся в цифровой памяти любого физического или виртуального устройства, а также другого носителя, предназначенного для их хранения, обработки и передачи.* Примерно такое определение следует внести в Закон РК «Об информатизации», где статью 1 дополнить пунктом 73) указанного содержания. А в УК РК и КоАП РК внести соответствующие пояснения относительно правонарушений, совершаемых в киберпространстве, исходя из законодательной основы данного понятия.

Главу 7 Уголовного кодекса РК («Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи») следует переименовать в «Уголовные правонарушения в киберпространстве и в сфере связи» и именно в рамках этой главы (а не в Главе 6 – «Уголовные правонарушения против собственности») необходимо ввести специальные нормы, предусматривающие уголовную ответственность за определенные виды мошенничества, совершенные в киберпространстве. Например: *Кибермошенничество – хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана, злоупотребления доверием, путем подделки и искажения сведений о лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах, находящихся в киберпространстве.* Предлагаемая норма будет охватывать все уголовные правонарушения, сопряженные с обманом и совершаемые с помощью специальных программ в компьютерах, интернета и Интернет-платформ, средств связи и пр.

Признаки уголовных правонарушений, совершенных с применением коммуникационных технологий и интернета, можно обнаружить в различных статьях Уголовного кодекса Республики Казахстан. Однако основная часть таких преступлений отражена в Главе 7 действующего УК РК, озаглавленной «Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи». Большинство форм интернет-мошенничества так или иначе связано с нарушениями, предусмотренными в этой главе, в совокупности. В связи с этим, помимо кражи чужого имущества через обман с использованием интернет-технологий, мошенники совершают и другие деяния: неправомерный доступ к информации, в информационную систему или сеть телекоммуникаций (статья 205); неправомерное уничтожение или модификация информации (статья 206); нарушение работы информационной системы или сетей телекоммуникаций (статья 207); неправомерное завладение информацией (статья 208); принуждение к передаче информации (статья 209); неправомерное изменение идентификационного кода абонентского устройства сотовой связи, устройства идентификации абонента, а также создание, использование, распространение программ для изменения идентификационного кода абонентского устройства (статья 213) (Уголовный Кодекс РК, 2025).

Заключение

Рост числа мошенничества в Казахстане в последние годы, вызванный стремительным развитием цифровых технологий, требует пристального внимания и принятия законодательных мер противодействия. В результате проведенного исследования правовых мер противодействия финансовому мошенничеству в Казахстане были выявлены ключевые аспекты, требующие внимания и дальнейшего совершенствования. Существующие законы требуют доработки для более эффективного пресечения мошеннических схем и защиты граждан. Уголовная ответственность за мошенничество наступает в основном по статье 190 Уголовного Кодекса Республики Казахстан, где «Мошенничеством» определяется хищение чужого имущества или приобретение права на чужое имущество путем обмана или злоупотребления доверием (УК РК, 2014). Однако, нужно разделять понятия мошенничество по их формам и вводить специальные нормы, предусматривающих уголовную ответственность за них.

Также с развитием новых технологий в интернет-банкинге, существует большой риск финансовых мошенничеств и схем которые требуют особого внимания, так как существующая нормативно правовая база не охватывает все формы и виды правонарушений в интернет-пространстве. Такие правонарушения как: кража персональных данных, взлом корпоративного или личного сервера или аккаунта, изменение данных в неправомерных целях оцениваются как “интернет-мошенничество”. Однако, ответственность за правонарушения должна быть соразмерна их тяжести и последствиям.

Введение новых норм в Уголовный Кодекс РК, которые классифицируют мошенничество в зависимости от видов и форм правонарушения является важным шагом в борьбе с финансовым мошенничеством. Это включает уточнение как классификации мошенничества, что

позволит более точно определять ответственность за такие преступления. Таким образом, текущее законодательство требует улучшений которые определяют состав мошенничества, что поможет лучше защитить интересы наших сограждан.

Важно, чтобы законодательство отвечало современным вызовам, с которыми сталкивается общество в условиях цифровизации и роста интернет-преступности.

Благодарность, конфликт интересов

Статья была написана в рамках исследовательского проекта “Противодействие финансовому мошенничеству, в частности пирамидам, интернет и телефонному мошенничеству”, финансируемого Национальным Банком Республики Казахстан.

Литература

Агентство РК по финансовому мониторингу. (2023). Список финансовых пирамид. Получено из <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/article/details/123696?lang=ru> (дата обращения: 13.03.2024 г.)

Агентство РК по финансовому мониторингу. (2024). АФМ запущен специальный проект, нацеленный на сокращение жизненного цикла финпирамид. Получено из <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/news/details/731860?lang=ru> (дата обращения: 13.03.2024 г.)

Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка, 2022 <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/press/news/details/391279?lang=ru> (дата обращения: 12.03.2024 г.)

Агентство по регулированию и развитию финансового рынка Республики Казахстан. (н.д.). О Агентстве по регулированию и развитию финансового рынка Республики Казахстан. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/about?lang=ru> (дата обращения: 13.03.2024 г.)

Верховный Суд Республики Казахстан. (2017). О судебной практике по делам о мошенничестве (Нормативное постановление № 6 от 29 июня 2017 года).

Гарипова, Р. А. (2015). Потерпевший при расследовании мошенничества. В Наука ЮУрГУ. Материалы 67-й научной конференции (с. 1336–1340).

Государственные услуги и информация онлайн. Что делать, если вам позвонили мошенники. Получено с https://egov.kz/cms/ru/articles/legal_relations/pass_scammers (дата обращения: 12.06.2024 г.)

Закон Республики Казахстан «Об информатизации» от 24 ноября 2015 года № 418-V. (2015). Официальный сайт Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (дата обращения: 10.01.2024 г.)

Информационно-правовая система нормативных правовых актов РК Әділет (2017). О судебной практике по делам о мошенничестве. Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 29 июня 2017 года № 6. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> (дата обращения: 20.03.2024)

Комитет по правовой статистике и специальным учётам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан. О зарегистрированных уголовных правонарушениях https://qamqor.gov.kz/crimestat/files/2023/12/19/202312_1m_00000__ru.XLSX (2020-2023 г.) (дата обращения 16.03.2024)

Комитет по правовой статистике и специальным учётам Генеральной Прокуратуры РК <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/documents/1?lang=ru> (дата обращения: 01.01.2024 г.)

Комитет правовой статистики и специальных учётов Генеральной прокуратуры РК. (2024). Статистические данные по киберпреступности за 2023 год. Получено из <https://qamqor.gov.kz> (дата обращения: 22.09.2024 г.)

Методика определения признаков финансовых пирамид (приложение 1 к приказу Председателя Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу от 28 марта 2023 года № 82-НҚ). Получено из https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35467126&pos=3;-45#pos=3;-45 (дата обращения: 13.03.2024 г.)

Министерство внутренних дел Республики Казахстан. (2023). Памятка по профилактике мошеннических действий МВД РК. Получено из <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/documents/details/502610?directionId=25086> (дата обращения: 01.09.2024 г.)

- Овчинский, С. С. (2017). Оперативно-розыскная информация. Москва: ИНФРА-М.
- Официальный сайт Казахстанская правда. (2023, Май 18). Когда молчание – золото. Получено из <https://kazpravda.kz/n/kogda-molchanie-zoloto/> (дата обращения: 19.03.2024 г.)
- Письмо Генерального Прокурора Республики Казахстан от 13 мая 2022 года № 2-011513-22-38634. Получено из https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32341830
- Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года. Получено из <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021> (дата обращения: 13.03.2024 г.)
- Правительство Казахстана. (2021, ноябрь 11). Меры по предотвращению мошенничества. Получено с <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/article/details/66864?lang=ru> (дата обращения: 01.01.2024 г.)
- Правительство Республики Казахстан. (2023). Об утверждении Концепции обеспечения общественной безопасности в партнерстве с обществом на 2024–2028 годы (в сфере профилактики правонарушений) (Постановление № 1233 от 29 декабря 2023 года).
- Республика Казахстан. (2014). Уголовный кодекс Республики Казахстан (Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК). Получено с <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 13.03.2024 г.)
- Серик, А. С. (2022). Правовые основы предотвращения кибермошенничества: состояние и перспективы развития. Диссертация. Получено с <http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/1613/1.%20Серик%20А.%20Диссертация.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата обращения: 12.06.2024 г.)
- Уголовный кодекс Республики Казахстан от 12 июля 2022 г. Статья 217. Создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой. Получено из <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (дата обращения: 13.03.2024 г.)
- Уголовный кодекс Республики Казахстан. (2025). Получено с https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252. (дата обращения: 20.01.2025 г.)
- Уголовный кодекс Российской Федерации. (1996). Получено из https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073 с изменениями. (дата обращения: 20 марта 2024)
- Энциклопедия Касперского. Что такое фишинг и вишинг. Получено с <https://encyclopedia.kaspersky.ru/glossary/phishing/> (дата обращения: 10.03.2024 г.)
- Bowler Jr, G. M. (2010). Netnography: A method specifically designed to study cultures and communities online. *The Qualitative Report*, 15(5), 1270.
- FinGramota.kz. (2023). «Обманом жить нам стало быть с руки»: как вычислить недобросовестных продавцов в интернет-магазинах. Получено из <https://fingramota.kz/ru/post/obmanom-zhit-nam-stalo-byt-s-ruki-kak-vychislit-nedobrosovestnyh-prodavcov-v-internet-magazinah> (дата обращения: 15.06.2024 г.)
- FinGramota.kz. (2022). Обратная связь: ответы на часто задаваемые вопросы по теме, связанной с финансовым мошенничеством. Получено из <https://fingramota.kz/ru/news/post/obratnaya-svyaz-otvety-na-chasto-zadavaemye-voprosy-po-teme-svyazannoj-s-finansovym-moshennichestvom> (дата обращения: 12.06.2024 г.)
- Zakon.kz. (2024, февраль 1). Фишинг и дипфейки: какие новые схемы используют интернет-мошенники. Получено из <https://www.zakon.kz/obshestvo/6422868-fishing-i-dipfeyki-kakie-novye-skemy-ispolzuyut-internetmoshenniki.html> (дата обращения: 15.03.2024 г.)

References

- Agentstvo RK po finansovomu monitoringu. (2023). Spisok finansovyh piramid. [List of financial pyramids.] Polucheno iz <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/article/details/123696?lang=ru> (data obrascheniya: 13.03.2024)
- Agentstvo RK po finansovomu monitoringu. (2024). AFM zapuschen special'nyj proekt, nacelennyj na sokraschenie zhiznennogo cikla finpiramid. [AFM launched a special project aimed at reducing the life cycle of financial pyramids.] Polucheno iz <https://www.gov.kz/memleket/entities/afm/press/news/details/731860?lang=ru> (data obrascheniya: 13.03.2024)
- Agentstvo Respubliki Kazahstan po regulirovaniyu i razvitiyu finansovogo rynka (Agency of the Republic of Kazakhstan for Regulation and Development of the Financial Market), 2022. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/press/news/details/391279?lang=ru> (data obrascheniya: 12.03.2024)
- Agentstvo po regulirovaniyu i razvitiyu finansovogo rynka Respubliki Kazahstan. (n.d.). O Agentstve po regulirovaniyu i razvitiyu finansovogo rynka Respubliki Kazahstan. [About the Agency for Regulation and Development of the Financial Market of the Republic of Kazakhstan] <https://www.gov.kz/memleket/entities/ardfm/about?lang=ru> (data obrascheniya: 13.03.2024)
- Bowler Jr, G. M. (2010). Netnography: A method specifically designed to study cultures and communities online. *The Qualitative Report*, 15(5), 1270.
- Enciklopediya Kasperskogo. Chto takoe fishing i vishing. [What is fishing and vishing] Polucheno s <https://encyclopedia.kaspersky.ru/glossary/phishing/> (data obrascheniya: 10.03.2024)
- FinGramota.kz. (2022). Obratnaya svyaz': otvety na chasto zadavaemye voprosy po teme, svyazannoj s finansovym moshennichestvom. [Feedback: Answers to frequently asked questions on topics related to financial fraud]. Polucheno iz <https://fingramota.kz/ru/news/post/obratnaya-svyaz-otvety-na-chasto-zadavaemye-voprosy-po-teme-svyazannoj-s-finansovym-moshennichestvom> (data obrascheniya: 12.06.2024)
- FinGramota.kz. (2023). «Obmanom zhit' nam stalo byt' s ruki»: kak vychislit' nedobrosovestnyh prodavcov v internet-magazinah. [“It's become convenient for us to live by deception”: how to identify dishonest sellers in online stores]. Polucheno iz <https://fingramota.kz/ru/post/obmanom-zhit-nam-stalo-byt-s-ruki-kak-vychislit-nedobrosovestnyh-prodavcov-v-internet-magazinah> (data obrascheniya: 15.06.2024)

Garipova, R. A. (2015). *Poterpevshij pri rassledovanii moshennichestva*. [The perspectives of the fraud investigation] V Nauka YuUrGU. Materialy 67-j nauchnoj konferencii (s. 1336–1340).

Gosudarstvennye uslugi i informaciya onlajn. Chto delat', esli vam pozvonili moshenniki. [What to do if the scammers are calling you] Polucheno s https://egov.kz/cms/ru/articles/legal_relations/pass_scammers (data obrascheniya: 12.06.2024)

Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov RK Adilet (2017). O sudebnoj praktike po delam o moshennichestve. [On judicial practice in fraud cases]. Normativnoe postanovlenie Verhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 29 iyunya 2017 goda № 6. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000006S> (data obrascheniya: 20.03.2024)

Komitet po pravovoj statistike i special'nyh ucheta General'noj Prokuratury RK. O zaregistrovannyh ugovolnyh pravonarusheniyah [On registered criminal offenses] https://qamqor.gov.kz/crimestat/files/2023/12/19/202312_1m_00000__ru.XLSX (2020-2023 g.) (data obrascheniya 16.03.2024)

Komitet po pravovoj statistike i special'nyh ucheta General'noj Prokuratury RK <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat/documents/1?lang=ru> (data obrascheniya: 01.01.2024)

Komitet pravovoj statistiki i special'nyh ucheta General'noj prokuratury RK. (2024). Statisticheskie dannye po kiberprestupnosti za 2023 god. [Cybercrime Statistics 2023]. Polucheno iz <https://qamqor.gov.kz> (data obrascheniya: 22.09.2024)

Ministerstvo vnutrennih del Respubliki Kazakhstan. (2023). Pamyatka po profilaktike moshennicheskikh dejstvij MVD RK. [Memo on the prevention of fraudulent actions of the MIA of the RK]. Polucheno iz <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/documents/details/502610?directionId=25086> (data obrascheniya: 01.09.2024)

Metodika opredeleniya priznakov finansovyh piramid (prilozhenie 1 k prikazu Predsedatelya Agentstva Respubliki Kazakhstan po finansovomu monitoringu ot 28 marta 2023 goda № 82-NK). [Methodology for determining the signs of financial pyramids (Appendix 1 to the order of the Chairman of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Financial Monitoring dated March 28, 2023 No. 82-HK)] Polucheno iz https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35467126&pos=3;-45#pos=3;-45 (data obrascheniya: 13.03.2024)

Oficial'nyj sayt Kazhastanskaya pravda. (2023, Maj 18). Kogda molchanie – zoloto. [When silence is golden]. Polucheno iz <https://kazpravda.kz/n/kogda-molchanie-zoloto/> (data obrascheniya: 19.03.2024)

Ovchinskij, S. S. (2017). Operativno-rozysknaya informaciya. [Operational-search information] Moskva: INFRA-M.

Pis'mo General'nogo Prokurora Respubliki Kazakhstan ot 13 maya 2022 goda № 2-011513-22-38634. Polucheno iz https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32341830 (data obrascheniya: 13.03.2024)

Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazhastana ot 1 sentyabrya 2021 goda. Polucheno iz <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021> (data obrascheniya: 13.03.2024)

Pravitel'stvo Kazhastana. (2021, noyabr' 11). Mery po predotvrashcheniyu moshennichestva. [Fraud Prevention Measures]. Polucheno s <https://www.gov.kz/memleket/entities/qriim/press/article/details/66864?lang=ru> (data obrascheniya: 01.01.2024 g.).

Pravitel'stvo Respubliki Kazhastan. (2023). Ob utverzhdenii Konceptii obespecheniya obschestvennoj bezopasnosti v partnerstve s obschestvom na 2024–2028 gody (v sfere profilaktiki pravonarushenij) [On approval of the Concept of ensuring public safety in partnership with society for 2024–2028 (in the field of offense prevention) (Resolution No. 1233 dated December 29, 2023)]. (Postanovlenie № 1233 ot 29 dekabrya 2023 goda). [On approval of the Concept for ensuring public safety in partnership with society for 2024–2028].

Respublika Kazhastan. (2014). Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazhastan (Kodeks Respubliki Kazhastan ot 3 iyulya 2014 goda № 226-V ZRK). [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan] Polucheno s <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (data obrascheniya: 12.06.2024)

Serik, A.S. (2022). Pravovye osnovy predotvrashcheniya kibernoshennichestva: sostoyanie i perspektivy razvitiya. Dissertaciya. [Legal basis for preventing cyber fraud: status and development prospects] Polucheno s <http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/1613/1.%20Serik%20A.%20Dissertaciya.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (data obrascheniya: 12.06.2024)

Ugovnyj kodeks Rossijskoj Federacii. (1996) [Criminal Code of the Russian Federation (1996)]. Polucheno iz https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397073 s izmeneniyami. (data obrascheniya: 20 marta 2024)

Ugovnyj kodeks Respubliki Kazhastan ot 12 iyulya 2022 g. Stat'ya 217. Sozdanie i rukovodstvo finansovoj (investicionnoj) piramidoj. [Creation and management of a financial (investment) pyramid]. Polucheno iz <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (data obrascheniya: 13.03.2024)

Ugovnyj kodeks Respubliki Kazhastan. (2025). Polucheno s https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252. (data obrascheniya: 20.01.2025)

Verhovnyj Sud Respubliki Kazhastan. (2017). O sudebnoj praktike po delam o moshennichestve [On judicial practice in cases of fraud] (Normativnoe postanovlenie № 6 ot 29 iyunya 2017 goda). [On judicial practice in cases of fraud].

Zakon.kz. (2024, fevral' 1). Fishing i dipfejki: kakie novye shemy ispol'zuyut internet-moshenniki. [Phishing and Deepfakes: What New Schemes Are Internet Fraudsters Using?]. Polucheno iz <https://www.zakon.kz/obshestvo/6422868-fishing-i-dipfejki-kakie-novye-skemy-ispolzuyut-internetmshenniki.html> (data obrascheniya: 15.03.2024)

Zakon Respubliki Kazhastan «Ob informatizatsii» ot 24 noyabrya 2015 goda № 418-V. (2015). Ofitsial'nyy sayt Ministerstva tsifrovogo razvitiya, innovatsiy i aerokosmicheskoy promyshlennosti Respubliki Kazhastan [Law of the Republic of Kazakhstan “On Informatization” dated November 24, 2015 No. 418-V. (2015). Official website of the Ministry of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan.]. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000418> (data obrascheniya: 10.01.2024)

Сведения об авторах

Еселева-Пионка Мария – PhD, ассоциированный профессор кафедры Экономики и бизнеса, Бизнес школы СДУ, Учреждение «SDU University» (Казахстан, г. Каскелен, e-mail: m.yesseleva-pionka@sdu.edu.kz)

Кенжегара Мадина – PhD, ассистент профессор кафедры Экономики и бизнеса, Бизнес школы СДУ, Учреждение «SDU University» (Казахстан, г. Каскелен, e-mail: madina.kenzhegaranova@sdu.edu.kz)

Азимбекова Айгерим – PhD, ассистент профессор кафедры Экономики и бизнеса, Бизнес школы СДУ, Учреждение «SDU University» (г. Каскелен, Алматинская обл., Казахстан, эл.почта: aigerim.azimbekova@sdu.edu.kz).

Байбекова Айсулу – MS, старший преподаватель кафедры Экономики и бизнеса, Бизнес школы СДУ, Учреждение «SDU University» (Казахстан, г. Каскелен, e-mail: aisulu.baibekova@sdu.edu.kz)

Исакулов Ергали – MS, старший преподаватель кафедры Права, Учреждение «SDU University» (Казахстан, г. Каскелен, e-mail: yergali.issakulov@sdu.edu.kz)

Information about the authors:

Yesseleva-Pionka Maria – PhD, Associate Professor of the Department of Economics and Business, Business School of SDU, Institution “SDU University” (Kazakhstan, Kaskelen, e-mail: m.yesseleva-pionka@sdu.edu.kz)

Kenzhegara Madina – PhD, Assistant Professor of the Department of Economics and Business, Business School of SDU, Institution “SDU University” (Kazakhstan, Kaskelen, e-mail: madina.kenzhegaranova@sdu.edu.kz)

Azimbekova Aigerim – PhD, Assistant Professor of the Department of Economics and Business, Business School of SDU, Institution “SDU University” (Kaskelen, Almaty region, Kazakhstan, e-mail: aigerim.azimbekova@sdu.edu.kz).

Baibekova Aisulu – MS, Senior Lecturer, Department of Economics and Business, SDU Business School, SDU University (Kazakhstan, Kaskelen, e-mail: aisulu.baibekova@sdu.edu.kz)

Isakulov Yergali – MS, Senior Lecturer, Department of Law, SDU University (Kazakhstan, Kaskelen, e-mail: yergali.issakulov@sdu.edu.kz)

Авторлар туралы мәлімет:

Еселева-Пионка Мария – PhD докторы, СДУ Университеті СДУ бизнес мектебінің экономика және бизнес кафедрасының доценті (Қазақстан, Қаскелең қ., e-mail: m.yesseleva-pionka@sdu.edu.kz)

Кенжегара Мадина – PhD докторы, СДУ Университеті СДУ Бизнес мектебінің экономика және бизнес кафедрасының ассистенті (Қазақстан, Қаскелең қ., e-mail: madina.kenzhegaranova@sdu.edu.kz)

Әйгерім Әзімбекова – PhD докторы, СДУ Университеті СДУ Бизнес мектебінің экономика және бизнес кафедрасының ассистенті (Қазақстан, Қаскелең қ., Алматы облысы, e-mail: aigerim.azimbekova@sdu.edu.kz).

Байбекова Айсулу – MS, аға оқытушы, «Экономика және бизнес» кафедрасы, СДУ Университеті, СДУ бизнес мектебі (Қазақстан, Қаскелең, e-mail: aisulu.baibekova@sdu.edu.kz)

Исақұлов Ергали – М.ғ.д., СДУ Университеті институтының құқық кафедрасының аға оқытушысы (Қазақстан, Қаскелең қ., e-mail: yergali.issakulov@sdu.edu.kz)

Поступило: 17 января 2025 г.

Принято: 10 марта 2025 г.

МРНТИ 10.79.51

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2025113113>**Д.Н. Бийназаров^{1*}**, **Д.А. Абеуов¹**, **Г.А. Куаналиева²**¹Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова, Караганда, Казахстан²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: dauka07@mail.ru

ТАКТИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ДОПРОСА В СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОЙ КОМНАТЕ ДЛЯ РАССЛЕДОВАНИЙ

В процессе производства существуют различные приемы допроса лица, но допрос не должен производиться строго в противоречии с порядком, указанным в законе. Для того, чтобы собрать как можно больше и более значимые данные по преступлению и повысить качество данного следственного действия, в процессе допроса проводятся наиболее эффективные, удобные, психологические, криминалистические технико-тактические приемы. В статье рассматриваются актуальные вопросы применения тактико-психологических аспектов допроса. Допрос заключается не только в профессиональных знаниях следователей, но и в постоянном совершенствовании эффективности новых цифровых и технических методов мышления, логических методов, тактических приемов, основ психологии и криминалистики. Автор указывает на пользу и эффективность тактико-психологического контакта и методов использования специализированные следственные комнаты, в которых установлено зеркало-шпиона Гезелла при досудебном расследовании для достижения эффективных результатов, в целях получения полной, всесторонней и объективной информации о правонарушении при проведении следственного процесса, в целях предотвращения неправомерных следственных действий и физического давления, возможностью предупреждения коррупционных рисков и других конституционных правонарушений. Кроме того, в статье предлагается дополнительные эффективные психологические аспекты при расследовании дел, связанных с несовершеннолетними. Статья может быть полезна участникам уголовного процесса.

Ключевые слова: зеркало-шпион Гезелла, специализированные следственные комнаты, психологический контакт, тактико-психологические аспекты, несовершеннолетние.

D.N. Biinazarov^{1*}, D.A. Abeuov¹, G. A. Kuanaliyeva²¹Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after B. Beisenov, Karaganda, Kazakhstan²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

* e-mail: dauka07@mail.ru

Tactical and psychological aspects of interrogation in a specialized investigation room

In the course of production, there are various methods of interrogating a person, but the interrogation should not be carried out strictly in contradiction with the procedure specified in the law. In order to collect as much and more significant data on the crime as possible and to improve the quality of this investigative action, the most effective, convenient, psychological, forensic technical and tactical techniques are carried out during the interrogation. The article deals with topical issues of the use of tactical and psychological aspects of interrogation. The interrogation consists not only in the professional knowledge of the investigators, but also in the constant improvement of the effectiveness of new digital and technical methods of thinking, logical methods, tactical techniques, the basics of psychology and criminology. The author points out the benefits and effectiveness of tactical and psychological contact and methods of using specialized investigative rooms, in which the Gesell spy mirror is installed during pre-trial investigation to achieve effective results, in order to obtain complete, comprehensive and objective information about the offense during the investigative process, in order to prevent illegal investigative actions and physical pressure, the possibility of prevention corruption risks and other constitutional offenses. In addition, the article suggests additional effective psychological aspects in the investigation of cases involving minors. The article may be useful to participants in the criminal process.

Key words: Gesell spy mirror, specialized investigation rooms, psychological contact, tactical and psychological aspects, minors.

Д.Н. Бийназаров ^{1*}, Д.А. Абеуов ¹, Г.А. Қуналиева ²

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы, Қарағанды, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан

*e-mail: dauka07@mail.ru

Мамандандырылған тергеу бөлмесінде жауап алудың тактикалық-психологиялық аспектілері

Өндіріс процесінде адамнан жауап алудың әртүрлі әдістері бар, бірақ жауап алу заңда көрсетілген тәртіпке қайшы келмеуі керек. Құқық бұзушылық бойынша мүмкіндігінше толық және маңызды деректерді жинау және осы тергеу әрекетінің сапасын арттыру үшін жауап алу процесінде ең тиімді, ыңғайлы, психологиялық, криминалистикалық техникалық-тактикалық әдістер қолданылады. Мақалада жауап алудың тактикалық және психологиялық аспектілерін қолданудың өзекті мәселелері қарастырылады. Жауап алу тек тергеушілердің кәсіби білімінде ғана емес, сонымен қатар ойлаудың жаңа цифрлық және техникалық әдістерінің, логикалық әдістердің, тактикалық әдістердің, психология мен криминалистика негіздерінің тиімділігін үнемі жетілдіруден тұрады. Автор тергеу процесін жүргізу кезінде құқық бұзушылық туралы толық, жан-жақты, әрі объективті ақпаратты алу мақсатында заңсыз тергеу әрекеттері мен физикалық қысым, тараптардың басқада конституциялық құқық бұзушылық пен сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің алдын алу мақсатында тиімді нәтижеге қол жеткізуде Гезелл тыңшы-айнасы орнатылған мамандандырылған тергеу бөлмелерін пайдалану мен тактика-психологиялық әдістерін қолданудың пайдасы мен қажеттілігін көрсетеді. Сонымен қатар, мақалада кәметке толмағандарға қатысты істерді тергеудің қосымша тиімді психологиялық аспектілерін ұсынады. Мақала қылмыстық процесске қатысушы тұлғаларға пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: Гезелл тыңшы-айнасы, мамандандырылған тергеу бөлмелері, психологиялық байланыс, тактика-психологиялық аспектілері, кәметке толмағандар.

Введение

Проведение полного, всестороннего и эффективного судебного разбирательства по делам несовершеннолетних во многом определяется эффективностью организации и ведения предварительного расследования по данной категории дел. Одним из самых распространенных следственных действий при расследовании любой категории уголовных дел является допрос. Основной доказательственный массив приходится на результаты именно этого следственного действия. Указанное предопределяет практическую значимость рассмотрения вопросов, связанных с тактическими и процессуальными особенностями производства допроса несовершеннолетних. Результаты их допроса во многом зависят от того, в какой степени следователь учитывает возрастные и умственные особенности несовершеннолетнего, достигает необходимого уровня психологического контакта и использует соответствующие тактические приемы (Егеров 2013: 101).

10 апреля 2020 года глава государства Касым-Жомарт Токаев поручил повысить эффективность цифровизации государства. В рамках государственной программы «Цифровой Казахстан» реализован ряд цифровых проектов, таких как «электронное уголовное дело» (далее е-УД).

Благодаря этим цифровым проектам повышается эффективность системы правоохранительных органов и в следственных действиях («Цифровой Казахстан». От 04 марта 2020 года.).

В ходе досудебного расследования по электронным уголовным делам, некоторые следственные действия еще нуждаются в изменениях и дополнениях.

Путем проведения следственного действия «допрос» с применением эффективных тактико-психологических аспектов возможно полноценное получение необходимых данных об обстоятельствах совершенного правонарушения и использования их в целях раскрытия преступления, дополнения законных доказательств. В процессе производства существуют различные приемы допроса лица (потерпевшего, свидетеля, подозреваемого и т.д.), но допрос не должен производиться строго в противоречии с порядком, указанным в законе. Для того, чтобы собрать как можно больше и более значимые данные по преступлению и повысить качество данного следственного действия, в процессе допроса проводятся наиболее эффективные, удобные, психологические, криминалистические технико-тактические приемы.

Актуальность темы общего допроса заключается не только в профессиональных знаниях следователей (дознателей), но и в постоян-

ном совершенствовании эффективности новых цифровых и технических методов мышления, логических методов, тактических приемов, основ психологии и криминалистики. Необходимость заключается в том, что следователь (дознатель) не знает о человеке, пришедшем на допрос, о вероятности его психологического обучения. Устойчивость личности или склонность к совершению суицида, а также применению физической силы в отношении сотрудника правоохранительных органов. Лицо, вызываемое на допрос может иметь психическое заболевание, а также состоять на учете в психоневрологическом диспансере.

В настоящее время комнаты, в которых установлено зеркало Гезелла, используются в зарубежной практике как один из наиболее эффективных тактических методов расследования насильственных преступлений в отношении детей. Поэтому в специализированной комнате, оборудованном зеркалом Гезелла, следователи через специалистов можно будет работать с детьми, пострадавшими от насилия, и правильно оценивать их психологическое состояние и профайлинг ^[1] (по английским «*profile*» – *профиль*^[1], так называют совокупность психологических методов, которые позволяют оценить характер и спрогнозировать поведение человека с помощью данных о его внешности, вербального и невербального поведения) внешнего наблюдения за несовершеннолетними.

Поэтому, психологическая наука очень важна для следователей. Одной из конкретных задач этой науки является вооружение следователей объективными и надежными психологическими знаниями, обеспечивающими эффективность расследования (Доспулов 1976).

Материалы и методы

Главная цель работы лица, ведущего уголовный процесс заключается в умении сочетать тактику проведения следственных действий при расследовании правонарушений с использованием различных психологических тактик, подходящих для различного контингента правонарушителей.

В указанном выше случае, применяется один из типов методов, первый включает предложения сочувствия, оправдания, тогда как второй предполагает конфронтацию и представление или преувеличение обличительных доказательств. Также, применяется переходный метод

от доброжелательной стратегии предварительного допроса (например, построение психологической связи, наблюдение за языком тела) к более психологически принудительным приемам (например отрицание).

Кроме этого, в указанном выше случае к допрашиваемому несовершеннолетнему могут применяться следующие тактические методы допроса:

- выслушивание вымышленной истории, позволяющей следователю получить информацию, которую он может просмотреть и установить причину ложных показаний;

- это отвлекает внимание, позволяя следователю запутать несовершеннолетнего, который дает ложные показания, чтобы установить логическую связь доказательств, которыми обладает следователь;

- и противостояние, заключающееся в приведении следователем доказательств того, что допрашиваемый дает ложные показания;

- и детализация показаний;

- уточнение;

- демонстрация, помогающая наглядно восстановить в памяти детали, которые являются важными для уголовного производства или демонстрация явно ложных показаний (Цыганий 2022: 37-43).

Как правило, поведение и действия следователя при исполнении служебных обязанностей берут начало по трем каналам. Первый канал: Процессуальные нормы, которые определяют как, в каком виде и в каком порядке ведется расследование преступления. Второй канал: Тактические правила. Рекомендации давно известной криминалистической тактики полностью позволяют следователю оперативно раскрыть преступление следственным путем и заранее установить свою тактическую систему, методику с целью выявления виновного лица. Третий канал: Принципы психологической этики вытекают из требований социальной морали и позволяют дифференцировать, оценивать, какой подход использовать при проведении расследования. Таким образом, следователь, руководствуясь этими тремя принципами, эффективно излагает свою непосредственную деятельность. Иными словами, процессуальное право определяет содержание и форму, криминалистика – метод следствия, а этические нормы определяют нравственные основы деятельности следователя (Абдугалиев 2022).

Следователь (дознатель) сам по себе является устойчивой психологической личностью, т.

е. должен уметь воспринимать информацию в процессе расследования (*с чтением, видением, слушанием*), запоминать, думать, резюмировать, правильно передавать информацию, эффективно задавать вопросы, а главное быстро менять свою психологическую тактику на устойчивость. К примеру, следователь из-за конфликтной ситуации с руководством или коллегой, может показать гнев человеку, который пришел на допрос или соблюдая этику сотрудника (*обращается вежливо*), но всем своим видом показывает недовольство и раздражение в отношении этого человека – это неправильное поведение.

Когда следователь быстро переходит в состояние постоянной психологической тактики, нормально держит свою речь, жесты, мимику и начинает уверенно допрашивать, он получает максимальную доверия лица, пришедшего на допрос и имеет большое влияние на получение полноценной информации.

Во время допроса должно установиться вежливое, внимательное общение. Все проявления грубости, резкости следует строго подавлять (Нурбек 2016).

Полагаем, что следователю необходимо не только поддерживать свою психологическую устойчивость, но и осознавать психическое состояние сидящего перед ним человека на начальной стадии допроса и успевать формировать свою психолого-тактику допроса.

По нашему мнению, для установления психологического контакта следователь (дознатель) с допрашиваемым необходимо собрать о последнем данные, такие как: его психологическое состояние и структуру ума, моральные качества, интересы, контактную среду, в каком объеме (*полном, кратком, ссылочном*) он может донести до вас информацию по делу и т.д.

Психологический контакт является основным условием для получения информации через любые отношения между людьми. Во время допроса следователь (дознатель) вступает в определенные психологические отношения, то есть контакт с допрашиваемым человеком.

Психологическая коммуникация следователя (дознателя) при допросе способствует немедленному осознанию психического состояния допрашиваемого в первоначальном общении, установлению с ним коммуникативной связи, повышению его эмоциональной уверенности и правильной передаче сведений по данному делу. Если следователь (дознатель) не смог установить психологическую связь или перед

ним сидит устойчивая личность, которая психологически развита, или человек с отклонениями в своем психическом состоянии, он вступает в психологическую борьбу. То есть, мы считаем необходимым перейти на психологическое воздействие.

У следователя при расследовании любого уголовного дела, особенно при проведении следственных действий таких как допрос, очная ставка часто проявляются активные или пассивные возражения со стороны лица, участвующего в уголовном процессе, выражается это в определенной напряженности психики.

Поэтому для лиц, осуществляющих уголовное преследование (следователь, дознаватель, прокурор, суд и т.д.), очень важна такая наука как «психология». Одной из конкретных задач этой науки является вооружение объективными и надежными психологическими знаниями, обеспечивающими эффективность допроса, то есть сущность допроса раскрывается психологически, выделяются его составляющие и характеризуются психологическими и информационными процессами, происходящими при проведении данного следственного действия.

Практические, творческие методы для эффективного использования психологических знаний остается спутником жизни каждого следователя. В целях повышения профессиональной квалификации, имеется рекомендация для лиц, ведущих уголовное преследование в прохождении курсов повышения квалификации по специальности «Психология» с получением сертификата.

Следователь (дознатель), оперуполномоченный, в целом любой сотрудник правоохранительных органов, путем освоения аспектов в области психологии, могут различать психологические особенности правонарушителя определенной категории, то есть характер и способ совершения преступных действий, к какому психологическому типу относятся правонарушитель, получение достоверной информации без какого-либо физического давления, эффективное использование плана следственного действия более успешно раскрывающего преступления или полного выяснения обстоятельств произошедшего.

В случае, если лицо, ведущее уголовный процесс, не проходило курсы повышения квалификации, не имеет сертификат подтверждения и не освоило указанные психологические аспекты, считаем целесообразным привлечение специ-

алистов-психологов к уголовным делам в отношении несовершеннолетних, а также преступлений категории тяжких, особо тяжких. Кроме того, получение от специалистов – психологов предварительного заключения о состоянии психологического здоровья допрашиваемого, рекомендации о направлении на экспертизу и допроса в качестве специалиста.

В соответствии с частью 1 статьи 209 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК) «Допрос производится по месту проведения досудебного расследования». Поэтому конкретных требований о том, что допрос должен производиться только в служебной комнате следователя, в действующем уголовно-процессуальном законодательстве не написано (Уголовно-процессуальный кодекс РК, 2014).

Таким образом, специализированный следственный комната оснащенным «зеркалом-шпиона Гезелла»^[2] (*Краткое описание: форма одностороннего стекла, названная в честь американского профессора, доктора философии по психологии А. Л. Гезелла, зеркало-шпион или одностороннее зеркало*^[2]), используемое органами ведущими уголовный процесс на практике иностранных государств при осуществлении следственных действий которая дает положительный результат на допрос. По нашему мнению, необходимо внедрить в практическую деятельность ОВД Республики Казахстан широкое использование помещения, предназначенного для проведения отдельных следственных мероприятий. Специализированные следственные комнаты (далее – ССК) для допроса, оборудованная специальным зеркалом-шпиона Гезелла, на котором установлена видеозапись, вполне может быть использована не только для допроса, очной ставки, но и для демонстрации в целях опознания человека (Бегалиев 2019).

В частности, опознание указанного лица в помещении, где установлено специальное зеркало Гезелла, является методом, позволяющим проводить скрытое опознание, которое подлежит в первую очередь защите органом ведущим уголовной процесс и регулирование уголовно-процессуального законодательства в целях обеспечения стабильности, безопасности, психологического состояния опознаваемых лиц, без нарушения общих правил.

Кроме того, зеркало Гезелла, расположенное на одной стене в комнате для допросов, мгновенно привлечет внимание любого респондента. Как показано в психологической науке, факто-

ры тревоги, паники, а иногда и обморока могут возникать, при виде допрашиваемого своего отражения в зеркале. Это явление в психологии называют «эйсоптрофобией» или «спектрофобией» – специфическая фобия состоящая в страхе увидеть свое отражение в зеркале (Corsini 2002). В этот момент допрашиваемый не может уклоняться от ответственности, отвечать максимально правдиво без какого-либо физического давления способствующего прозрачности следственного процесса, предотвращению незаконных следственных действий и максимальному соблюдению конституционных прав людей при производстве следственных действий.

Результаты и обсуждения

Объективная необходимость участия психолога при допросе несовершеннолетних участников уголовного процесса неизбежна. Как отметил А.С. Айтбаев, на основании проведенных им исследований, учитывая все следственные действия, 75% специалистов-психологов приглашаются для участия в точном допросе (Айтбаев 2008).

Объясняя сущность психологических особенностей несовершеннолетних в разных возрастных группах, психолог, педагог может оказать существенную помощь в определении восприятия, памяти, воспроизведения информации, свойств нервной системы, состояний, поведенческих акцентов, интеллектуальных особенностей. Психолог и педагог помогают установить психологический контакт с несовершеннолетними, совместно со следователем формулируют вопросы с учетом особенностей психики несовершеннолетних, используя специальные знания в психологии, правильную тактику следственных действий (Алимова 2018).

Следует согласиться с мнением С. В. Кузнецовым и Т. С. Кобцовым классификация несовершеннолетних, которые предполагают следующую педагогическую периодичность детей с рождения:

- ранний возраст -от рождения до 2-х лет;
- младший дошкольный возраст -от 2-х до 4-х лет;
- средний дошкольный возраст -от 4-х до 5-ти лет;
- старший дошкольный возраст -от 5-ти до 7-ми лет;
- период младшего школьного детства -от 7-ми до 12-ти лет;

- период подростковый -от 12-ти до 15-ти лет;
- период юношеский -от 15-ти до 17-ти лет. (Кузнецова 2004: 94).

Кроме того в уголовно-процессуальный кодекс Украины (далее УПКУ) закреплены две группы лиц, малолетнее лицо-ребенок до достижения им четырнадцати лет, несовершеннолетнее лицо – малолетнее лицо, а также ребенок в возрасте от четырнадцати до восемнадцати лет (п. 12 ч. 1 ст. 3 УПКУ).

В соответствии с психологическим формированием детей разделяют на возрастные группы:

- с 1-3 года – эгоцентризм, усвоение языка, мысленные игры, начало возраста любознательности;
- с 3-7 лет – магическое мышление, интерес к сказке, совершенствование языка, конструктивные игры, любознательность;
- И 7-14 лет-реализм, естественнонаучная заинтересованность, Коллекционирование, Робинзонада, героизация;
- возраст около 13-14 лет – проявления неповиновения, депрессии и несмелости, психологическое дифференцирование по половым признакам;
- возраст до 17 лет – половое созревание, адорация, чувственный фермент, романтизм, чувство влюбленности, мечтательные фантазии (Балея 2011: 42-47.).

Следовательно обязательно следует учитывать возрастные особенности несовершеннолетних, среди которых можно выделить следующие: недостаточность жизненного опыта, склонность к подражанию, попытки в некоторых конкретных ситуациях показать свое превосходство, роль лидера, а также повышение эмоциональности и неуравновешенности, импульсивности, чувства групповой поддержки и ложного понимания дружбы, низкий уровень самокритики, неадекватное восприятие и реагирование на изменение следственной ситуации, непонимание в полном объеме своих процессуальных прав и недооценка серьезности своего положения, стеснительности, уязвимости и т. д. (Готвянская 2019: 246-257).

В ходе изучения зарубежного опыта, понравился опыт Республики Беларусь о структуре функционирования дружественной детям комнаты для допроса, в котором установлена звукоизоляция помещения, наличие отдельных входов и выходов в помещение, мест для размещения верхней одежды, а также смежной изолирован-

ной оборудованной звукозаписывающей аппаратуры, помещения для дистанционного наблюдения, радио наличие средств коммуникации.

То есть в соответствии с постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 17 августа 2023 года № 539 «о комнате допроса для детей» применяются следующие термины положения.

В частности, для целей настоящего Положения термины и их определения в значении, установленном уголовно-процессуальным кодексом Республики Беларусь, Кодексом Об образовании Республики Беларусь, Законом Республики Беларусь от 31 мая 2003 года № 200-З «Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних», а также следующий термин и его определение используется:

Дружественная детям комната для допроса (далее – дружественная детям комната) – специально оборудованное помещение, в котором органом, ведущим уголовный процесс, осуществляется допрос несовершеннолетних потерпевшего или свидетеля, не достигших шестнадцатилетнего возраста, по уголовным делам о преступлениях против личной свободы, чести и достоинства, жизни и здоровья, половой неприкосновенности или половой свободы.

Дружественная детям комната может использоваться для получения органом уголовного преследования объяснений несовершеннолетних при проведении проверок по заявлениям и сообщениям о преступлениях в порядке, предусмотренном Уголовно-процессуальным кодексом Республики Беларусь, производстве следственных и иных процессуальных действий с участием несовершеннолетних потерпевшего или свидетеля, а также для работы педагогов и психологов с несовершеннолетними в целях оказания им социально-педагогической поддержки и психологической помощи (Постановление совета министров Республики Беларусь № 539 от 17.08.2023г.).

Можно согласиться с мнением кандидата юридических наук Д. В. Галкина об «использовании зеркала-шпиона Гезелла при допросах несовершеннолетних». В исследовании важным фактором является отдельные следственные действия по насильственным преступлениям в отношении несовершеннолетних, планирование и разработки тактики расследования с применением инновационных инструментов и психологических методов, в том числе «зеркало-шпиона

Гезелла». Такая методика приобретает особое значение при расследовании сексуальных преступлений, совершенных в отношении несовершеннолетних, когда установление психологического контакта с потерпевшим требует помощи специалиста-психолога.

В комнате, оборудованной шпионским зеркалом Гезелла, под внешним наблюдением следователей, психологи могут общаться с детьми-жертвами без ущерба для их психики. Важно, чтобы в комнате, где психолог работает с несовершеннолетним, создавалась уютная «неформальная» обстановка с помощью соответствующей мебели, игрушек и других предметов. Специализированный следственный комната разделена на две зоны: в одной комнаты, где психолог разговаривает с ребенком, а в другой-комнаты, окруженные звукопроницаемой зеркальной стеной следователи могут видеть и слышать интересующие их сведения о преступлении, не «появляясь» на глазах потерпевшего и задавать вопросы через специалиста-психолога.

При этом данное мероприятие не является следственным действием. Следовательно, полученные следователем сведения в данном случае носят информационный, ориентирующий характер. Они используются для представления вариантов в будущем, составления плана допроса и других следственных действий, а также для установления контакта с жертвой. Потерпевший предоставляет необходимую информацию для доказывания по делу в ходе допроса и других следственных действий с соблюдением всех требований Уголовно-процессуального кодекса (Галкин 2015).

Кроме того, еще одним преимуществом использования специализированные следственные комнаты, оборудованные зеркала-шпиона Гезелла, является профайлинг допрашиваемого.

В этом процессе допроса можно использовать подход профайлинга в психологической тактике. Профайлинг – это подход к созданию психологического портрета человека, то есть он осуществляется путем внешнего наблюдения за деятельностью человека. Наблюдая за действиями допрашиваемого во время допроса следователь, получающей ответ, может раскрыть соответствие произошедшего в действительности, задав ему определяющие, дополняющие и уточняющие вопросы (Сайт «Дамы-Господа» 2023).

Основные способы установления психологической связи:

- следователь должен учитывать отношение допрашиваемого для убеждения в правдивости показаний и проявления к нему уважения;
- повышение мотивации к беседе со следователем;
- проявление заботы о лице участвующем в уголовном процессе и обеспечения соблюдения прав и законных интересов;
- проявление спокойствия во время допроса;
- сохранение языковой культуры.

Следует согласиться с мнением Е.Н. Бегалиева, которая справедливо полагает, что изначальной областью применения помещений, оснащенных зеркалами-шпиона Гезелла, являлась психолого-педагогическая сфера по контролю над поведением детей, оставленных в условиях замкнутого пространства. Однако в последующем полезные свойства зеркала-шпионов Гезелла были заимствованы и адаптированы в зоологии, медицине, а также зарубежной криминалистике.

При анализе зарубежного опыта применения помещений, оснащенных зеркала-шпиона Гезелла, установлена положительная практика использования рассматриваемой технологии при проведении иных следственных действий. В частности, при предъявлении для опознания живых лиц зеркала-шпион Гезелла позволяет, в интересах обеспечения безопасности опознающих лиц, производить скрытное опознание, не нарушая общие правила, регламентированные уголовно-процессуальным законодательством. В отечественном законодательстве данная норма регламентирована в ч. 11 ст. 230 УПК РК, однако отмечаем лишь единичные случаи ее практического использования. Тем не менее вышеуказанная практика видится нам вполне рациональной, уместной, не требующей особого порядка финансирования и концептуально допустимой в реализации программ защиты свидетелей и жертв преступлений.

Нам представляется практически возможным и тактически обоснованным проведение очных ставок в условиях помещений, оснащенных зеркалами-шпионами Гезелла. В тех случаях, когда по материалам дела имеются противоречивые показания, вне зависимости от категорий сторон, последовательное опрашивание одной стороны с тайным присутствием другой может служить эффективным тактическим приемом в установлении истины по делу, изобличении лжи, восстановлении прав и законных интересов граждан (Бегалиев 2020).

Заключение

Лицо, осуществляющее досудебное расследование, должно пройти психологические курсы на профессиональном уровне. Это связано с тем, что проведение допроса в следственной деятельности без применения психологических тактических приемов может быть безрезультатным, поэтому допрос должен проводиться с сочетанием психологического контакта и тактического подхода, что, несомненно, даст положительный результат в свою очередь (Жумагалиев 2017).

Поэтому при досудебном расследовании органы уголовного преследования по вопросам защиты прав допрашиваемых лиц, в том числе несовершеннолетних, должны создавать специализированные следственные комнаты со специальным зеркалом Гезелла для создания соответствующих условий, способствующих достижению полного психологического контакта с несовершеннолетними. Кроме того, закрепление обязательного участия педагога (психолога) в следственных действиях с внесением дополнений на уровне законодательных или ведомственных нормативных актов допроса через специалиста.

Психологи могут общаться с детьми-жертвами непосредственно под заочным наблюдением следователей, не причиняя вреда психике несовершеннолетнего. Следователи могут запрашивать, видеть и слышать интересующие их сведения о преступлении, вопросы через специалиста

с использованием микро-наушников, стоя в помещении, где установлено специализированное зеркало Гезелла, «невидимое» для несовершеннолетних. Очень важно иметь скрытую аудиосвязь между следователем и психологом. Такое оборудование позволяет следователю «через психолога» выяснить подробности происшествия, допрашивая несовершеннолетних.

В целях максимального обеспечения защиты прав допрашиваемых граждан, в том числе несовершеннолетних, в ходе досудебного расследования важно максимально учитывать нормативные принципы иностранного законодательства и закреплять их в Казахском законодательстве

На основании изложенного предлагается внести дополнение в часть 2 статьи 24 УПК РК следующей редакции: «органы уголовного преследования определяют фактические данные, предусмотренные законом, и с применением разрешенных научно-технических средств расследования, эффективных психолого-тактических методов, на основании которых определяются обстоятельства, имеющие значение для дела (Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 г.).

Дополнительно лицам, осуществляющим досудебное расследование, рекомендуется более полно изучить психологическую тактику расследования, а также повысить дополнительную квалификацию с получением сертификата по специальности «психология».

Литература

- Абдугалиев К. Н., Серимов Е.Е.. Вопросы профессиональной этики следователей // «Хабаршы – Вестник». Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. – 2022. – №2(76). – С. 144-145.
- Айтбаев А.С. Использование специальных психологических знаний на стадии предварительного расследования: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – Алматы, 2008. – 25 с.
- Алимова Е.. Участие специалиста в уголовном процессе как гарантия обеспечения и защиты прав и свобод несовершеннолетних. Вестник КазНУ. Серия Юридическая, S.I., v. 84, n. 4, p. 97-103, oct. 2018.
- Бегалиев Е.Н. Современный толковый словарь криминалиста: справочное пособие. – Алматы: Лантар Трейд, 2019. – С. 45.
- Галкин Д.В. Об использовании зеркала Гезелла в ходе допроса несовершеннолетнего // Труды Академии МВД Республики Таджикистан. – 2015. № 3 (27). – С. 60-61.
- Глава государства Касым-Жомарт Токаев «Советы по реализации государственной программы «Цифровой Казахстан». От 04 марта 2020 года. – [электрон.ресурс] – URL https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/meetings_and_sittings/memleket-basshysy-cifryk-kazakstan-memlekettik-bagdarlamasy-n-zhuzege-asyru-zhoninde-kenes-otkizdi
- Доспулов Г.Г. (1976) Психология допроса на предварительном следствии. М., 1976.
- Егоров И.М., Харитонова А.Б. Особенности подготовки к допросу несовершеннолетних. Международный научно-исследовательский журнал ISSN 2303-9868: г. Екатеринбург, Issue: № 10 (17), 2013 [С. 101].
- Жумагалиев Б.О.. Допрос в ходе осуществления досудебного расследования-место получения следственного действия // «Хабаршы – Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. – 2017. – №3. -мС. 51-52.
- Кузнецова С. В., Кобцова Т.С. Тактика допроса несовершеннолетних ISBN: 5-472-00053-X Москва 2004, [94с].

Квас О., Периодизация развития психики ребенка в психолого-педагогических исследованиях // С. Балея. Молодежь и рынок. 2011. № 10. – С. 42-47.

Готвянская М. А. Тактика допроса несовершеннолетнего, втянутого в преступную деятельность (отдельные аспекты) // Вестник ЛДУВД им. Е. А. Дидоренко. 2019. № 2. – С. 246-257.

Постановление совета министров Республики Беларусь № 539 от 17.08.2023г. [Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь, 19.08.2023, 5/52011].

Сайт «Дамы-Господа» – о том, как стать успешным и здоровым. <http://damy-gospoda.ru/profajling-cto-eto-takoe/>. Copyright, 2023.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 г. № 231-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

Цыганин С., Кузьмичева-Кисленко. (2022). Тактика допроса несовершеннолетнего подозреваемого в ходе президентского расследования. Ученые записки Львовского университета бизнеса и права, 32, 37-43. Извлечено из <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/519/>.

Nurbek D.T.; Rahmetova M. A. Допрос подсудимого и его эффективность. // Сотталушыдан жауап алудың тактикасы мен ерекшеліктері. // Вестник КазНУ. Серия Юридическая, S.I., v. 71, n. 3, feb. 2016.

Corsini R.J. (2019) The Dictionary of Psychology. – New York, 2002. – P. 319.

References

Abdugaliev, K. N., & Serimov, E. E. (2022). Voprosy professional'noy etiki sledovateley [Questions of professional ethics of investigators] // Khabarshy – Vestnik Karagandinskoy akademii MVD RK im. B. Beysenova, (2(76)), 144-145.

Aitbaev, A. S. (2008). Ispol'zovanie spetsial'nykh psikhologicheskikh znaniy na stadii predvaritel'nogo rassledovaniya [The use of special psychological knowledge at the stage of preliminary investigation] (Avtoref. dis. kand. yurid. nauk). Almaty.

Alimova, E. (2018). Uchastie spetsialista v ugolovnom protsesse kak garantiya obespecheniya i zashchity prav i svobod nesovershennoletnikh [Participation of a specialist in criminal proceedings as a guarantee of ensuring and protecting the rights and freedoms of minors] // Vestnik KazNU. Seriya Yuridicheskaya, (84(4)), 97-103.

Begaliev, E. N. (2019). Sovremennyy tolkovyy slovar' kriminalista: spravochnoe posobie [Modern explanatory dictionary of a criminalist: reference guide]. Almaty: Lantar Treyd.

Egerov I.M., Haritonova A.B. Osobennosti podgotovki k doprosu nesovershennoletnih [Features of preparation for questioning of minors]. Mezhdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal ISSN 2303-9868: g. Ekaterinburg, Issue: № 10 (17), 2013 – S. 101.

Corsini, R. J. (2002). The Dictionary of Psychology. New York.

Cyganij S., Kuz'micheva-Kislenko. (2022). Taktika doprosa nesovershennoletnego podozrevaemogo v hode prezidentskogo rassledovaniya [Tactics of interrogating a minor suspect during a presidential investigation.]. Uchenye zapiski L'vovskogo universiteta biznesa i prava, 32, 37-43. Izvlecheno iz <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/519/>.

Dospulov, G. G. (1976). Psikhologiya doprosa na predvaritel'nom sledstvii [Psychology of interrogation during the preliminary investigation]. M.

Galkin, D. V. (2015). Ob ispol'zovanii zerkala Gessella v khode doprosa nesovershennoletnego [On the use of the Gesell mirror during the interrogation of a minor] // Trudy Akademii MVD Respubliki Tadzhikistan, 3(27), 60-61.

Gotvjanskaja M. A. Taktika doprosa nesovershennoletnego, vtjanutogo v prestupnuju dejatel'nost' (otdel'nye aspekty) [Tactics of interrogating a minor involved in criminal activity (individual aspects)]// Vestnik LDUVD im. E. A. Didorenko. 2019. № 2. – S. 246-257.

Glava gosudarstva Kasym-Zhomart Tokayev «Sovety po realizatsii gosudarstvennoy programmy “Tsifrovoy Kazakhstan”». Ot 04 marta 2020 goda [Head of State Kassym-Jomart Tokayev “Tips for the implementation of the state program “Digital Kazakhstan””. Dated March 04, 2020]. URL https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/meetings_and_sittings/memleket-basshysy-cifrylyk-kazakhstan-memlekettik-bagdarlamasy-zhuzege-asyru-zhoninde-kenes-otkizdi

Jumabgaliev, B. O. (2017). Dopros v khode osushchestvleniya dosudebnogo rassledovaniya-mesto polucheniya sledstvennogo deystviya [Interrogation during the pre-trial investigation—the place of receiving the investigative action] // Khabarshy – Vestnik Karagandinskoy akademii MVD RK im. B. Beysenova, 3, 51-52.

Kuznecova S. V., Kobcova T.S. Taktika doprosa nesovershennoletnih [Tactics of interrogating minors] ISBN: 5-472-00053-X Moskva 2004, 94 c.

Kvas O., Periodizacija razvitiya psihiki rebenka v psihologo-pedagogicheskikh issledovaniyah [Periodization of the development of the child's psyche in psychological and pedagogical research] // S. Baleja. Molodezh' i rynek. 2011. № 10. – S. 42-47.

Nurbek, D. T.; Rahmetova, M. A. (2016). Dopros podsudimogo i ego effektivnost'. Sottalushydan zhaup aludyn taktikasy men erekshelekteri [Interrogation of the defendant and its effectiveness] // Vesnik KazNU. Seriya Yuridicheskaya, 71(3).

Postanovlenie sojeta ministrov Respubliki Belarus' № 539 ot 17.08.2023g. [Nacional'nyj pravovoj Internet-portal Respubliki Belarus', 19.08.2023, 5/52011] [Resolution of the Council of Ministers of the Republic of Belarus No. 539 of 08/17/2023. [National Legal Internet Portal of the Republic of Belarus, 19.08.2023, 5/52011]].

Sayt «Damy-Gospoda» – o tom, kak stat' uspehnym i zdorovym [The website “Ladies and Gentlemen” is about how to become successful and healthy] // <http://damy-gospoda.ru/profajling-cto-eto-takoe/>

Ugolovno-protsessual'nyy kodeks Respubliki Kazakhstan ot 04.07.2014 g. № 231-V ZRK.[Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

Сведения об авторах:

Бийназаров Даулет Нурсеитович (корреспондент-автор) – магистр юридических наук, Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова (Казахстан, г. Караганда, e-mail: dauka07@mail.ru);

Абеуов Дулат Алиаскарович – доктор Phd, Карагандинская академия МВД РК им. Б. Бейсенова (Казахстан, г. Караганда, e-mail: dulatabeuov@mail.ru);

Қуаналиева Гульдана Амангельдиевна – д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой Казахского Национального университета имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: Kuanalieva.guldanakz@mail.ru).

Information about authors:

Biynazarov Daulet Nurseitovich (correspondent author) – Master of Law, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after. B. Beisenova (Kazakhstan, Karaganda c., e-mail: dauka07@mail.ru);

Abeuov Dulat Aliaskarovich – Doctor Phd, Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after. B. Beysenova (Kazakhstan, Karaganda c., e-mail: dulatabeuov@mail.ru);

Kuanalieva Guldana Amangeldievna – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of the Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty c., e-mail: Kuanalieva.guldanakz@mail.ru).

Авторлар туралы мәліметтер:

Биназаров Дәулет Нұрсейітұлы (хат-хабар авторы) – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қарағанды академиясы. Б.Бейсенова (Қазақстан, Қарағанды қ., e-mail: dauka07@mail.ru);

Әбеуов Дулат Әлиасқарұлы – PhD докторы, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Қарағанды академиясы. Б.Бейсенова (Қазақстан, Қарағанды қ., e-mail: dulatabeuov@mail.ru);

Қуаналиева Гүлдана Амангелдіқызы – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің кафедра меңгерушісі (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Kuanalieva.guldanakz@mail.ru).

Поступило: 23 октября 2023 г.

Исправлено: 25 декабря 2024 г.

Принято: 10 марта 2025 г.

МРНТИ 10.77.51

<https://doi.org/10.26577/JAPJ2025113114>**Ш.М. Максутхан¹, Т.К. Акимжанов¹, С.К. Атаханова^{2*}**¹Университет Туран, Алматы, Казахстан²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*e-mail: atakhanova.saltanat@kaznu.kz

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПНОЙ ГРУППЫ КАК ОСОБОЙ ФОРМЫ СОУЧАСТИЯ В ПРЕСТУПЛЕНИИ

Рассматриваются существующие в науке уголовного права подходы к рассмотрению такой формы соучастия, как преступная группа. Предлагается понятие преступной группы через раскрытие общественной опасности ее основных признаков.

Был проанализирован Уголовный Кодекс Республики Казахстан и отмечены основные правовые коллизии, связанные с определением понятия преступной группы и способам противодействия данной противоправной организационной деятельности в связи с этим были предложены определенные рекомендации. Особое внимание обращается на содержательный анализ необходимого признака организованной преступной группы, «устойчивость».

Для всех государств и в том числе Казахстан соприкасается с проблемой противодействия организованной преступности, также сохраняет актуальность, поскольку подобные группы представляют угрозу национальной безопасности и стабильности общества в целом. Законодательство Республики Казахстан четко разграничивает виды преступных групп и предусматривает ужесточенную ответственность за создание, руководство и участие в них. Эффективная борьба с преступными группами возможна только при глубоком понимании их структуры, признаков и отличий от других форм соучастия, что позволяет применять адекватные меры уголовно-правового воздействия и совершенствовать профилактику организованной преступности.

В целом, законодательные изменения направлены на ужесточение наказаний, повышение эффективности расследования и пресечения деятельности преступных групп, а также на интеграцию казахстанской правовой системы в международное пространство борьбы с организованной преступностью.

Ключевые слова: соучастие; форма; группа; преступная группа; сплоченность; структура; сговор; устойчивость.

Sh.M. Maksutkhan¹, T. K. Akimzhanov¹, S. K. Atakhanova^{2*}¹Turan University, Almaty, Kazakhstan²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*e-mail: atakhanova.saltanat@kaznu.kz

Criminal-legal characteristics of a criminal group as a special form of complicity in a crime

The article examines the approaches existing in the science of criminal law to the consideration of such a form of complicity as a criminal group. The concept of a criminal group is proposed through the disclosure of the social danger of its main features.

The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan was analyzed and the main legal conflicts associated with the definition of the concept of a criminal group and ways to counteract this illegal organizational activity were noted; in this regard, certain recommendations were proposed. Particular attention is paid to the substantive analysis of the necessary feature of an organized criminal group, "stability".

For all states, including Kazakhstan, the problem of combating organized crime is encountered, and it remains relevant, since such groups pose a threat to national security and the stability of society as a whole. The legislation of the Republic of Kazakhstan clearly distinguishes between the types of criminal groups and provides for tougher liability for the creation, management and participation in them. An effective fight against criminal groups is possible only with a deep understanding of their structure, characteristics and differences from other forms of complicity, which allows for the application of adequate measures of criminal-legal influence and improving the prevention of organized crime.

In general, legislative changes are aimed at toughening penalties, increasing the effectiveness of investigation and suppression of the activities of criminal groups, as well as integrating the Kazakh legal system into the international space of combating organized crime.

Key words: complicity; form; group; criminal group; cohesion; structure; collusion; stability.

Ш.М. Мақсұтхан¹, Т.Қ. Әкімжанов¹, С.Қ. Атаханова^{2*}

¹Тұран университеті, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

*e-mail: atahanova.saltanat@kaznu.kz

Қылмыстық топтың қылмысқа қатысудың ерекше нысаны ретіндегі қылмыстық-құқықтық сипаттамасы

Мақалада қылмыстық топ ретінде қатысудың осындай нысанын қарастырудағы қылмыстық құқық ғылымында бар тәсілдер қарастырылады. Қылмыстық топ ұғымы оның негізгі белгілерінің қоғамдық қауіптілігін ашу арқылы ұсынылады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне талдау жасалып, қылмыстық топ түсінігін анықтауға және осы заңсыз ұйымдық әрекетке қарсы іс-қимыл әдістеріне байланысты негізгі құқықтық қайшылықтар аталды; осыған байланысты белгілі бір ұсыныстар ұсынылды. Ұйымдасқан қылмыстық топтың «тұрақтылығының» қажетті сипаттамасын мазмұнды талдауға ерекше назар аударылады.

Барлық мемлекеттер, соның ішінде Қазақстан үшін де ұйымдасқан қылмыспен күрес мәселесі өзекті болып табылады, өйткені мұндай топтар ұлттық қауіпсіздікке және тұтастай алғанда қоғамның тұрақтылығына қауіп төндіреді. Қазақстан Республикасының заңнамасында қылмыстық топтардың түрлерін нақты ажыратып, оларды құру, басқару және оларға қатысу үшін жауапкершілікті күшейту көзделген. Қылмыстық топтарға қарсы тиімді күрес олардың құрылымын, белгілерін және қатысудың басқа нысандарынан айырмашылығын терең түсінгенде ғана мүмкін болады, бұл барабар қылмыстық-құқықтық шараларды қолдануға және ұйымдасқан қылмыстың алдын алуды жақсартуға мүмкіндік береді.

Жалпы, заңнамалық өзгерістер жазаны қатайтуға, тергеудің тиімділігін арттыруға және қылмыстық топтардың әрекетін жолын кесуге, сондай-ақ қазақстандық құқықтық жүйені ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрестің халықаралық кеңістігіне біріктіруге бағытталған.

Түйін сөздер: серіктестік; пішін; топ; қылмыстық топ; біріктіру; құрылым; сөз байласу; тұрақтылық.

Введение

В современном уголовном праве группа совершившее преступное правонарушение рассматривается как одна из наиболее опасных форм в преступлении в виде соучастия. Ее особенностью отличается высокая степень организованности и устойчивости, что без условно увеличивает опасность совершаемых действий в виде деянии. Проблема борьбы или профилактики с организованной преступностью остается самой острой для Республики Казахстан, поскольку такие группы способны наносить значительный ущерб общественной безопасности и подрывать основы правопорядка и государственный строй.

В теории уголовного права выделяются различные формы соучастия, однако преступная группа занимает среди них особое место благодаря наличию предварительного сговора, четкой структуры, распределения ролей и устойчивых связей между участниками. Законодательство подчеркивает, что преступная группа формиру-

ется не для разового правонарушения, а для систематического совершения преступлений, что требует особого подхода к квалификации и назначению наказания.

Уголовно-правовая характеристика преступной группы как особой формы соучастия заключается в определении ее признаков, структуры, а также специфики уголовной ответственности ее участников. В современных условиях эффективное противодействие организованной преступности возможно лишь при глубоком понимании сущности преступных групп, их отличий от других форм соучастия и особенностей применения уголовно-правовых норм.

Материалы и методы

Основу исследования составил анализ материалов уголовных дел, связанных с деятельностью преступных групп, что позволило реконструировать их структуру, динамику развития и особенности преступной деятельности. Для

обеспечения репрезентативности были изучены дела, рассмотренные судами Республики Казахстан за период 2015–2024 гг., с акцентом на дела, где фигурировали организованные группы с признаками устойчивости и распределением ролей.

Сравнительно-правовой анализ норм Уголовного кодекса РК, посвященных соучастию, и международного опыта правового регулирования борьбы с организованной преступностью.

Исторический метод для изучения эволюции законодательных определений организованной группы и преступного сообщества в казахстанском праве.

Формально-логический подход к интерпретации признаков преступной группы (устойчивость, предварительный сговор, иерархичность)⁴.

Социологические методы, включая анкетирование 50 сотрудников правоохранительных органов РК, участвовавших в расследовании групповых преступлений.

Статистический анализ данных Комитета по правовой статистике РК за 2020–2024 гг., выявивший динамику роста преступлений, совершенных организованными группами (на 18% за период) (<https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators>).

Для систематизации данных применялись количественные критерии (число участников, длительность существования группы, количество эпизодов преступной деятельности) и качественные показатели (наличие лидера, степень сплоченности, специализация членов). Отдельное внимание уделено судебной практике, в частности, постановлениям Верховного Суда РК, разъясняющим критерии отграничения организованной группы от группового преступления по предварительному сговору.

Исследование опиралось на деятельностный подход, согласно которому преступная группа рассматривается как субъект, формирующийся в процессе совместной противоправной деятельности, а не как статичное объединение.

Наиболее эффективные методы исследования преступных групп включают:

Изучение материалов уголовных дел – основной и наиболее информативный метод, позволяющий выявить структуру, динамику и особенности функционирования преступных групп.

Анализ статистических данных – исследование закономерностей и тенденций развития организованной преступности на основе госу-

дарственных и ведомственных статистических данных.

Сравнительный и системный анализ – применяется для сопоставления различных преступных групп и выявления их общих и отличительных черт.

Конкретно-социологические методы – анкетирование, интервьюирование, наблюдение и анализ документов (в том числе публикаций СМИ и экспертных оценок), что позволяет получить дополнительные сведения о мотивах, ролях и взаимодействии участников группы.

Психологические методы – анализ межличностных отношений, личностных качеств членов группы и особенностей поведения лидеров, а также применение психологических приемов при допросах и следственных действиях.

Монографический, углубленный анализ – детальное исследование отдельных преступных формирований в их развитии и функционировании.

Методы формализации и количественной оценки – измерение численности, активности, структуры и других количественных характеристик преступных групп.

Эффективность достигается за счет комплексного применения указанных методов, что позволяет всесторонне изучить преступную группу как социально-правовое явление и выработать обоснованные рекомендации для профилактики и расследования групповых преступлений.

Обсуждение

В Уголовном кодексе Республики Казахстан 2014 (<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>) года предпринята попытка законодательного закрепления отдельных положений и признаков организованной преступности.

При этом ранее известные уголовному законодательству организованные (сложные) формы соучастия, вошли в качестве отдельных видов в структуру общей, единой формы соучастия под названием «преступная группа». Необходимо отметить и то, что некоторые из видов преступной группы (ранее самостоятельных форм соучастия) претерпели определенные изменения (например, понятие преступного сообщества и преступной организации).

Так, в статье 3 УК РК даны понятия банды (п.7), координация преступных действий (п.22), преступное сообщество (п.23), преступная груп-

па (п.23), преступная организация (п.25), организованная группа (п.36).

Следует отметить, что в выделенных в ст. 31 УК РК трех формах соучастия в уголовном правонарушении в правоприменительной практике имеются серьезные проблемы.

Если между первой и второй формами соучастия имеется видимая граница, то при сравнении второй и третьей форм соучастия этого сказать нельзя. Кроме того, трудно доказать признак сплоченности, так как в законе нет четких критериев, в каких случаях группа является сплоченной или менее сплоченной. Например, мог бы присутствовать временной признак образования группы – до 1 года, свыше 2-х лет и т.д. Трудно поддается доказыванию и другой признак организованной группы – цель создания группы – совершение тяжких или особо тяжких преступлений. Если предположить наличие сплоченной группы, но не совершившей тяжких и особо тяжких преступлений, то трудно доказать и это намерение. Тем более, цели создания организованной преступной группы могут быть и не преступными.

Неработанность в теоретическом плане проблем организованной преступности и отсутствие законодательного закрепления приводили к тому, что в конце 80-х годов органы внутренних дел, стремясь поднять свою роль в борьбе с организованной преступностью, включали обычные групповые преступления в разряд организованных, а преступления, совершаемые организованными группами, по причине недоказанности, переходили в разряд групповых.

На правильную квалификацию организованной преступной деятельности, а значит, и полноту исследования влияют признаки организованной преступности, которые ей присущи и характеризуют ее повышенную общественную опасность (Сейтжанова 2021).

Следует особое внимание уделить таким признакам организованной группы как устойчивость и сплоченность, которые нуждаются, по нашему мнению, в правовой регламентации в первую очередь, чтобы было установлено четкое разделение между формами соучастия как совершение уголовного правонарушения по предварительному сговору (статья 31 ч.2 УК РК) и преступной группой (статья 31 ч.3 УК РК).

Отсутствие законодательного закрепления признаков «устойчивость» и «сплоченность» приводит не только к субъективности и свобод-

ному толкованию данных понятий, что имеет место нередко в выносимых приговорах судами, но и не выполнению предписания Нормативного Постановления Верховного Суда РК от 21 июня 2001 года №2, а также значительно затрудняет квалификацию совершенного преступления и, соответственно, необоснованному назначению уголовного наказания.

В русском языке «устойчивость» означает неподверженность колебаниям, постоянство, стойкость, твердость (Ожегов 1986).

На практике нередко, как и в нашем случае, по причине отсутствия правовой регламентации, допускается неправильное толкование понятий «сплоченности» и «устойчивости». «Сплоченный» в русском языке означает дружный, единый, организованный (Ожегов 1986: 657), и свидетельствует о более тесной форме общения людей.

Так, по мнению авторского коллектива Комментария к Уголовному кодексу Республики Казахстан, сплоченность обеспечивается наличием налаженной цепи иерархической связи между структурными преступными подразделениями, тщательной конспирацией, скрупулезным планированием преступлений, наличием коррупционных связей, системы защиты и охраны и т.д (Борчашвили, 1999а).

Авторы учебника по Уголовному праву Казахстана (Общая часть) считают, что сплоченность группы означает не только стабильность ее состава, наличие руководителя (руководителей), которому подчиняются все другие соучастники, но и взаимную поддержку друг друга, взаимозаменяемость, взаимовыручку. Сплоченность означает высокую степень организованности, соблюдения правил поведения, установленных в преступной организации.

Более того, по мнению казахстанских ученых, создание организованной преступной группы предполагает поиск и вербовку членов этой группы, которая отличается устойчивостью связей между участниками этой группы, разработку планов преступной деятельности. Организованная группа создается для совершения одного или нескольких уголовных правонарушений. Общественно опасные действия по созданию группы предполагают определение задач, конкретизацию целей этого преступного формирования, обеспечения оружием, боеприпасами и другими необходимыми орудиями, и средствами совершения уголовных правонарушений (Рогов 2017).

Достаточно подробное описание отличия группы лиц по предварительному сговору от организованной группы как одному из видов преступной группы сделано доктором юридических наук, профессором И.Ш. Борчасвили в Комментариях к Общей части УК РК:

1) Группа лиц по предварительному сговору отличается от организованных форм уголовно-противоправной деятельности меньшей степенью организованности и сплоченности.

2) Организованная группа – устойчивая группа двух или более лиц, заранее объединившихся с целью совершения одного или нескольких уголовных правонарушений (п.36 статья 3 УК РК). В законодательном определении организованной группы выделены три признака:

- численный состав группы не менее двух лиц (т.е. двух или более);
- устойчивость состава данной группы;
- предварительное и целенаправленное объединение (создание) данной группы для совершения одного или нескольких уголовных правонарушений.

3) Об организованности и устойчивости организованной группы могут свидетельствовать, в частности, такие признаки, как стабильность ее состава и организационных структур, сплоченность ее членов, подчинение групповой дисциплине и указаниям организатора и руководителя, постоянство форм и методов уголовно-противоправной деятельности, планирование и тщательная подготовка преступления, распределение ролей между соучастниками, разработка преступного плана, обеспечение заранее мер по сокрытию преступления и сбыта имущества, добытого в результате уголовно-противоправной деятельности, длительность существования такого формирования и т.д.

4) В случае, если организованная группа создана для совершения одного преступления (как правило, тяжкого или особо тяжкого), признак устойчивости ее участников устанавливается сложнее. На устойчивость состава группы в данном случае указывает факт распределения ролей между участниками, наличие связи и взаимодействия между участниками на стадии приготовления к преступлению» (Борчасвили, 2015б).

По мнению ученых Л.Д. Гаухмана и С.В. Максимова, признаками собственно только сплоченности являются: «круговая порука», выражающаяся в совместном совершении участниками группы преступления ранее, отбывании участниками прежде наказания в одном и том

же месте лишения свободы, взаимной осведомленности участников о компрометирующих друг друга материалах; использование для поддержания дисциплины в группе насилия, угроз, жесткости и т.п.; конспирация, заключающаяся в использовании условных наименований и сигналов, уголовного жаргона, шифров, паролей; общая касса («общаг»), представляющая собой находящиеся в распоряжении группы денежные средства и иные ценности, добытые в результате преступной и иной незаконной деятельности, и т.д.; наличие специальных технических средств, т.е. различных подслушивающих и антиподслушивающих устройств, охранной сигнализации транспорта и т.д., которыми оснащены организованные группы (Гаухман 1997).

Как видим, указанные признаки вполне достаточны для отличия второй сложной формы соучастия (по предварительному сговору) от третьей особой, наиболее сложной формы соучастия (преступная группа), к которой следствием и судом нередко относят действия лиц, совершивших преступления в соучастии.

Хотя на этот счет имеется прямое указание Верховного Суда Республики Казахстан, содержащееся в Нормативном постановлении от 21 июня 2001 года №2 «О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие уголовные правонарушения, совершенные в соучастии».

Так, в п.11 указанного Нормативного постановления Верховного Суда РК указано, что факт совершения группой лиц по предварительному сговору ряда преступлений в течение определенного времени путем согласованных действий, постоянных форм и методов преступной деятельности не является основанием для признания наличия преступной группы (Мухамеджанов 2014).

Далее, в п.11 данного Нормативного постановления указаны четкие отличия между преступной группой и группы лиц по предварительному сговору: преступная группа отличается от группы по предварительному сговору более высокой организованностью и устойчивостью. Ее признаками, в частности, могут являться:

- наличие руководителя (руководителей) и подчиненность ему других членов;
- осознание другими участниками своего членства в ней;
- наличие определенной иерархии;
- наличие общих материальных финансовых средств;

- соблюдение установленных в преступной группе правил (дисциплины) и т.п (https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39345143).

Как показывает правоприменительная практика, судами нередко не берутся во внимание такие признаки организованности как устойчивость, иерархия, наличие общих материальных ценностей и соблюдении установленных в преступной группе правил (дисциплины).

В результате чего такая форма соучастия как совершение преступления по предварительному сговору необоснованно переводится в разряд преступной группы, что приводит к неправильному назначению наказания.

Более того, в п.11 Нормативного постановления Верховного Суда РК дано достаточно жесткое предписание судам, что признаки преступной группы, в соответствии с требованиями статьи 113 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан, подлежат доказыванию наряду с другими признаками состава преступления.

А, как известно, отсутствия хотя бы даже одного элемента состава преступления говорит об отсутствии самого преступления. Применительно к рассматриваемой нами проблеме отсутствие указанных признаков преступной группы, перечисленных в цитируемом Нормативном постановлении Верховного Суда РК, свидетельствует об отсутствии данной формы соучастия.

В связи с возникающими у судов вопросами при применении законодательства, регулирующего ответственность за совершение преступлений с участием группы лиц, группы лиц по предварительному сговору, организованной преступной группы, банды либо преступного сообщества, Верховный Суд Республики Казахстан разъясняет следующее.

Судам следует учитывать, что преступления, совершённые группой лиц, по предварительному сговору, организованной группой, бандой или преступным сообществом, обладают повышенной общественной опасностью (https://ebooks.grsu.by/yg_pravo_konspekt/tema-10-souchastie-v-prestuplenii.htm). Соучастие возможно исключительно при совершении умышленных преступлений, поэтому если деяние совершено несколькими лицами по неосторожности, оно не может квалифицироваться как преступление, совершённое группой лиц (https://ebooks.grsu.by/yg_pravo_konspekt/tema-10-souchastie-v-prestuplenii.htm).

При правовой оценке действий обвиняемых по квалифицирующим признакам «группа

лиц», «группа лиц по предварительному сговору», «организованная группа» необходимо руководствоваться положениями статьи 31 УК РК (https://kodeksy-kz.com/ka/ugolovnyj_kodeks/31.htm). Квалифицирующие признаки «группы лиц» и «группы лиц по предварительному сговору» применяются, если в совершении преступления участвовали двое или более соучастников (https://zakon.uchet.kz/rus/history/P01000002S_/22.12.2008). Для признания преступления совершённым группой лиц по предварительному сговору требуется установление предварительной договорённости между двумя или более лицами до начала непосредственных действий, направленных на совершение преступления.

Признак «группы лиц по предварительному сговору» сохраняется и в тех случаях, когда для совершения преступления объединены усилия двух и более лиц, действия каждого из которых являются необходимым условием для действий других соучастников, а их вклад находится в причинной связи с наступившим преступным результатом. При этом не обязательно участие в преступлении двух и более исполнителей – достаточно одного исполнителя при наличии других видов соучастников (https://zakon.uchet.kz/rus/history/P01000002S_/22.12.2008).

Организатор, подстрекатель или пособник несут ответственность по соответствующей статье УК за конкретное преступление со ссылкой на статью 28 УК, за исключением случаев, когда они одновременно выступают соисполнителями². Если лицо не участвовало в предварительном сговоре, но присоединилось к совершению преступления в ходе его реализации, оно отвечает за фактически совершённые действия как соисполнитель.

Преступление может быть квалифицировано как совершённое организованной группой, если оно совершено лицами, входящими в состав организованной преступной группы, банды или преступного сообщества (https://kodeksy-kz.com/ka/ugolovnyj_kodeks/31.htm).

Заключение

Принимая во внимание изложенные выше обстоятельства, мы можем констатировать следующее.

Первое. В УК РК не достаточно аргументированы признаки преступной группы, которая является наиболее общественно опасной фор-

мой соучастия в преступлении. Следовало бы квалифицирующий признак соучастия как преступная группа рассматривать более дифференцированно применительно к каждому составу преступлений.

Второе. В УК РК должны найти отражение такие признаки преступной группы как устойчивость, сплоченность, количественный признак и время существования преступной группы.

Преступления, совершённые организованными группами, представляют собой значительно большую угрозу для общества по сравнению с аналогичными действиями отдельных лиц. В подобных случаях в противоправную деятельность вовлекается сразу несколько человек, что придаёт преступлению особые черты и зачастую приводит к более тяжким последствиям. Это объясняется тем, что участники группы объединяют свои навыки, знания и опыт, в том числе профессиональные умения, что позволяет им действовать более слаженно и эффективно. Со временем внутри таких объ-

единений происходит разделение функций и ролей, что может приобретать профессиональный характер.

В настоящее время существует ряд сложностей, связанных с правильной квалификацией преступлений, совершённых организованными группами, что требует глубокого анализа и научного осмысления. Организованная преступность быстро стала неотъемлемой частью общественной жизни, породив серьёзные социальные, экономические и правовые вызовы. Особенно актуальной становится борьба с этим явлением в условиях роста масштабов и степени организованности преступных структур, а также усиления их влияния на различные сферы жизни общества. При этом в стране пока отсутствует эффективная и комплексная система противодействия организованной преступности, а существующие меры зачастую оказываются несбалансированными и не охватывают все необходимые направления деятельности государственных органов.

Литература

- Борчасвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть (том 1)/Под общ. Ред. Генерального Прокурора Республики Казахстан, Государственного советника юстиции 1 класса Даулбаева А.К.- Алматы:- Жеті жарғы, 2015. – С.214-216.
- Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за организацию преступного сообщества // Законность. – 1997. – № 2. – С.14.
- Комментарий к Уголовному кодексу РК / Отв.ред. Борчасвили И.Ш.; Рахимжанова Т.К. – Караганда, 1999. – 304 с.
- Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2)/ Под общ. ред. Даулбаева А.К. / И. Ш. Борчасвили. – нов. – Алматы : Жеті жарғы, 2015. – 1120 с. – ISBN 978-601-288-096-0 : 4000 р.
- Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстана. Общая часть (том 1)/Под общ. ред. Даулбаева А.К. / И. Ш. Борчасвили. – нов. – Алматы : Жеті жарғы, 2015. – 504 с. – ISBN 978-601-288-094-6 :
- О некоторых вопросах применения судами законодательства об ответственности за бандитизм и другие преступления, совершенные в соучастии. Нормативное Постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 21 июня 2001 года N 2 // https://zakon.uchet.kz/rus/history/P01000002S_/22.12.2008
- Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М., 1986. – С. 797.
- Сборник нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан. – Алматы: ТОО«Издательство «Норма-К».- 2021, С.86-87.
- Практикум по уголовному процессу Республики Казахстан /2-е изд., перераб. и доп. / У. Нурмашев, Т. Токтыбеков, Д. Копбаев. – . – Алматы : ИП «Сагаутдинова», 2017.
- Сейтжанова Н.К. Совершенствование нормативного закрепления оценочных категорий в уголовном законодательстве Республики Казахстан в контексте современной уголовной политики //«Хабаршы-Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. 2021. – № 1(71). – С. 66–71.
- Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2021.
- Сноп С.Н. Уголовное право. Общая часть.конспект лекций // https://ebooks.grsu.by/yg_pravo_konspekt/tema-10-souchastie-v-prestuplenii.htm
- Уголовный кодекс Республики Казахстан, 2014. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
- Уголовный кодекс РК, 2014 // https://kodeksy-kz.com/ka/ugolovnyj_kodeks/31.htm
- Уголовное право Казахстана (Особенная часть). Учебник для ВУЗов. // Под ред. д.ю.н., профессора И. И. Рогова и к.ю.н., профессора С. М. Рахметова. – Алматы:ТОО «Баспа», 2001. С. 102.
- Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть в 2т. (главы 11-18). Учебник для вузов /Отв. Ред. И.И.Рогов, К.Ж.Балтабаев, А.И.Коробеев.- Алматы: Жеті Жарғы, 2017- С. 34-35.

Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть. Учебник. // Под ред. д.ю.н., профессора И. Ш. Борчасвили и к.ю.н., профессора С. М. Рахметова. В 2-х частях. Ч.1. – Алматы: Институт «Данекер», 2000. – С. 174;

Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть в 2-х т. Т.2-й : отв. ред. Рогов И.И., Балтабаев К.Ж., Коробеев. – нов. – Алматы : Жеті жарғы, 2017. – 540 с. – ISBN 978-601-288-124-0

References

Borchashvili I.Sh. Kommentarii k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazakhstan. Obshchaya chast' (tom 1) [Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. General Part, vol. 1] Pod obshch. red. General'nogo Prokurora Respubliki Kazakhstan, Gosudarstvennogo sovetnika yustitsii 1 klassa Daulbaeva A.K. – Almaty: Zheti Zhargy, 2015, pp. 214–216.

Gaukhman L.D., Maksimov S.V. Otvetstvennost' za organizatsiyu prestupnogo soobshchestva [Liability for Organizing a Criminal Community] // Zakonnost'. – 1997. – No. 2. – p. 14.

Kommentarii k Ugolovnomu kodeksu RK / отв. ред. Borchashvili I.Sh.; Rakhimzhanova T.K. [Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan] – Karaganda, 1999. – 304 p.

Kommentarii k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazakhstan. Osobennaya chast' (tom 2) [Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Special Part, vol. 2] Pod obshch. red. Daulbaeva A.K., I. Sh. Borchashvili. – Almaty: Zheti Zhargy, 2015. – 1120 p. – ISBN 978-601-288-096-0.

Kommentarii k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazakhstan. Obshchaya chast' (tom 1) [Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. General Part, vol. 1] Pod obshch. red. Daulbaeva A.K., I. Sh. Borchashvili. – Almaty: Zheti Zhargy, 2015. – 504 p. – ISBN 978-601-288-094-6.

O nekotorykh voprosakh primeneniya sudami zakonodatel'stva ob otvetstvennosti za banditizm i drugie prestupleniya, sovershennye v souchastii. Normativnoe Postanovlenie Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan ot 21 iyunya 2001 goda N 2 [On Certain Issues of Application by Courts of Legislation on Liability for Banditry and Other Crimes Committed in Complicity. Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated June 21, 2001 No. 2] // https://zakon.uchet.kz/rus/history/P01000002S_/22.12.2008

Ozhegov S.I. Slovar' russkogo yazyka [Dictionary of the Russian Language] – M., 1986. – p. 797.

Sbornik normativnykh postanovleniy Verkhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan [Collection of Regulatory Resolutions of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty: TOO "Izdatel'stvo 'Norma-K'", 2021, pp. 86–87.

Praktikum po ugolovnomu protsessu Respubliki Kazakhstan / 2-e izd., pererab. i dop. / U. Nurmashev, T. Toktybekov, D. Kopbaev [Workshop on Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan / 2nd ed., revised and supplemented / U. Nurmashev, T. Toktybekov, D. Kopbaev] – Almaty: IP "Sagautdinova", 2017.

Seitzhanova N.K. Sovershenstvovanie normativnogo zakrepleniya otsenochnykh kategoriy v ugolovnom zakonodatel'stve Respubliki Kazakhstan v kontekste sovremennoy ugolovnoy politiki [Improvement of the Normative Consolidation of Evaluative Categories in the Criminal Legislation of the Republic of Kazakhstan in the Context of Modern Criminal Policy] // Khabarshy-Vestnik Karagandinskoy akademii MVD RK im. B. Beysenova. 2021. – No. 1(71). – pp. 66–71.

Ugolovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan: Prakticheskoe posobie [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan: Practical Guide]. – Almaty: Izdatel'stvo "Norma-K", 2021.

Snop S.N. Ugolovnoe pravo. Obshchaya chast'. Konspekt lektсий [Criminal Law. General Part. Lecture Notes] // https://ebooks.grsu.by/yg_pravo_konspekt/tema-10-souchastie-v-prestuplenii.htm

Ugolovnyi kodeks Respubliki Kazakhstan, 2014 [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 2014] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>

Ugolovnyi kodeks RK, 2014 [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 2014] // https://kodeksy-kz.com/ka/ugolovnyj_kodeks/31.htm

Ugolovnoe pravo Kazakhstana (Osobennaya chast'). Uchebnik dlya VUZov [Criminal Law of Kazakhstan (Special Part). Textbook for Universities] / Pod red. d.yu.n., professora I.I. Rogova i k.yu.n., professora S.M. Rakhmetova. – Almaty: TOO "Baspa", 2001, p. 102.

Ugolovnoe pravo Respubliki Kazakhstan: Osobennaya chast' v 2 t. (glavy 11–18). Uchebnik dlya vuzov / отв. ред. I.I. Rogov, K.Zh. Baltabayev, A.I. Korobeev [Criminal Law of the Republic of Kazakhstan: Special Part in 2 vols. (Chapters 11–18). Textbook for Universities / ed. by I.I. Rogov, K.Zh. Baltabayev, A.I. Korobeev]. – Almaty: Zheti Zhargy, 2017, pp. 34–35.

Ugolovnoe pravo Respubliki Kazakhstan. Osobennaya chast'. Uchebnik [Criminal Law of the Republic of Kazakhstan. Special Part. Textbook] / Pod red. d.yu.n., professora I.Sh. Borchashvili i k.yu.n., professora S.M. Rakhmetova. V 2-kh chastyakh. Ch. 1. – Almaty: Institut "Daneker", 2000, p. 174.

Ugolovnoe pravo Respubliki Kazakhstan: Osobennaya chast' v 2 t. T. 2-y: отв. ред. Rogov I.I., Baltabayev K.Zh., Korobeev [Criminal Law of the Republic of Kazakhstan: Special Part in 2 vols. Vol. 2: ed. by Rogov I.I., Baltabayev K.Zh., Korobeev]. – Almaty: Zheti Zhargy, 2017, 540 p. – ISBN 978-601-288-124-0.

Сведения об авторах:

Максутхан Шынар Максутхановна – докторант Университета Туран (Казахстан, г. Алматы, e-mail: 21220738@turan-edu.kz);

Акимжанов Талгат Курманович – доктор юридических наук, профессор, Университет Туран (Казахстан, г. Алматы, e-mail: t.akimzhanov@turan-edu.kz);

Атаханова Салтанат Карибаевна – кандидат юридических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби (Казахстан, г. Алматы, e-mail: atakhanova.saltanat@kaznu.kz).

Авторлар туралы мәліметтер:

Максутхан Шынар Максутхановна – Тұран Университетінің докторант (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: 21220738@turan-edu.kz);

Акимжанов Талгат Курманович – заң ғылымдарының докторы, профессор Тұран университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: t.akimzhanov@turan-edu.kz);

Атаханова Салтанат Карибаевна – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы қ., e-mail: atakhanova.saltanat@kaznu.kz).

Information about authors:

Maksutkhan Shynar Maksutkhanovna – doctoral student at Turan University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: 21220738@turan-edu.kz);

Akimzhanov Talgat Kurmanovich – Doctor of Law, Professor at Turan University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: t.akimzhanov@turan-edu.kz);

Atakhanova Saltanat Karibayevna – Candidate of Law, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan, Almaty, e-mail: atakhanova.saltanat@kaznu.kz).

Поступило: 20 сентябрь 2022 г.

Исправлено: 25 декабря 2024 г.

Принято: 10 марта 2025 г.

6-бөлім
**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ**

Section 6
**INTERNATIONAL RELATIONSHIPS
AND INTERNATIONAL LAW**

Раздел 6
**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

K.T. Zhumanova^{1*}, **Sh.U. Yarikhapova²**,
A.O. Yergebekova³, **A.B. Toizhanova²**, **M.B. Bibolaeva²**

¹Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

²Mukhtar Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

³Tashenev University, Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: 87056887832@list.ru

PECULIARITIES OF EXERCISING THE RIGHTS AND INTERESTS OF CHILDREN IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE FRAMEWORK OF THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THE INTERNATIONAL STANDARDS

This article studied the specificity of the legal system on the protection of children's rights functioning in the Republic of Kazakhstan, attention is paid to the basic principles of international cooperation on problems of children. Protecting children as the national treasure, as well as the aspiration of the Republic of Kazakhstan to integrate into the world community has made this idea very relevant. The key purpose of the research is to identify the problems and gaps in the legal protection system for minors in the Republic of Kazakhstan and to provide recommendations to improve the existing practices taking into account the international best practices. It includes national legal regulations, international legal instruments, and practices of law enforcement in this area.

As an academic work, this drug a better understanding of legal processes for the protection of children rights and also to pin point existing legal gaps. The practical implications of its significance are seen in the recommendations made to amend national legislation to strengthen the protection of children's rights. The research utilizes an eclectic method when analyzing legal regulations including international and domestic legislation, statistical analysis of the number of crimes against minors, as well as a review of the academic literature.

The key findings indicate that there are still existing challenges in the development of the legal framework including the covert nature of crimes, weak cooperation between organs and inadequate legal protection of children's property and information. The cross sectional data also reveals that the government has contributed to this by decreasing the rate children of even crimes though against the rate of serious crimes is still worrisome. The theoretical and practical significance of the research is shown in the recommendations made for the enhancement of the digital child protection as well as the incorporation of the principles of juvenile justice. The significance of the research is that it has the of potential being used in the development of a strategy that can be used in enhancing the protection of children's rights and thus create a safe legal environment for children to grow and develop.

Key words: child rights, global standards, juvenile justice system, UN guidelines on child rights, children's digital security, social welfare protection.

К.Т. Жуманова^{1*}, **Ш.У. Ярилхапова²**,
А.О. Ергебекова³, **А.Б. Тойжанова²**, **М.Б. Биболоева²**

¹Әлихан Бөкейхан Университеті, Семей, Қазақстан

²Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

³Жұмабек Тәшенев атындағы Университеті, Шымкент, Қазақстан

*e-mail: 87056887832@list.ru

Халықаралық стандарттарды салыстырмалы талдау шеңберінде Қазақстан Республикасында балалардың құқықтары мен мүдделерін іске асыру ерекшеліктері

Бұл мақалада балалардың проблемалары бойынша халықаралық ынтымақтастықтың негізгі қағидаттарына назар аудара отырып, Қазақстан Республикасында жұмыс істейтін балалардың құқықтарын қорғаудың құқықтық жүйесінің ерекшелігі зерттелді. Балаларды ұлттық қазына ретінде қорғау, сондай-ақ Қазақстан Республикасының әлемдік қоғамдастыққа кірігуге деген ұмтылысы бұл идеяны өте өзекті етті. Зерттеудің негізгі мақсаты Қазақстан Республикасындағы кәмелетке толмағандарды құқықтық қорғау жүйесіндегі проблемалар мен олқылықтарды анықтау және озық халықаралық тәжірибені ескере отырып, қолданыстағы тәжірибені

йынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады. Зерттеуге ұлттық құқықтық нормалар, халықаралық құқықтық құралдар және осы саладағы құқық қолдану практикасы кіреді.

Бұл ғылыми жұмыс балалардың құқықтарын қорғаудың құқықтық процестерін жақсы түсінуге, сондай-ақ қолданыстағы құқықтық олқылықтарды анықтауға көмектеседі. Бұл жұмыстың практикалық маңыздылығы балалардың құқықтарын қорғауды күшейту үшін ұлттық заңнамаға өзгерістер енгізу жөніндегі ұсыныстардан көрінеді. Зерттеу халықаралық және ұлттық заңнаманы, кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстардың санын статистикалық талдауды және ғылыми әдебиеттерге шолуды қоса алғанда, құқықтық нормаларды талдаудың эклектикалық әдісін қолданады.

Негізгі тұжырымдар құқықтық базаны дамытуда қылмыстардың жасырын сипатын, органдар арасындағы әлсіз ынтымақтастықты және балалардың меншігі мен ақпаратын құқықтық қорғаудың жеткіліксіздігін қоса алғанда, проблемалар әлі де бар екенін көрсетеді. Салыстырмалы деректер сонымен қатар мемлекеттің балалар жасаған қылмыстардың санын азайту арқылы өз үлесін қосқанын көрсетеді, дегенмен ауыр қылмыстардың деңгейі әлі де алаңдаушылық туғызады. Зерттеудің теориялық және практикалық маңыздылығы цифрлық ортада балаларды қорғауды күшейтуге, сондай-ақ ювеналды әділет принциптерін енгізуге бағытталған ұсыныстардан көрінеді. Зерттеудің маңыздылығы мынада, ол балалардың құқықтарын қорғауды күшейту және осылайша балалардың өсуі мен дамуы үшін қауіпсіз құқықтық орта құру үшін пайдаланылуы мүмкін стратегияны әзірлеуде пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: балалардың құқықтары, халықаралық стандарттар, ювеналды әділет, БҰҰ-ның балалар құқықтары жөніндегі ұсынымдары, балалардың цифрлық қауіпсіздігі, әлеуметтік қорғау.

К.Т. Жуманова^{1*}, Ш.У. Ярилхапова²,
А.О. Ергебекова³, А.Б. Тойжанова², М.Б. Биболлаева²

¹Университет имени Алихана Бокейханова, Семей, Казахстан

²Южно-Казахстанский университет имени Мухтара Ауезова, Шымкент, Казахстан

³Университет имени Жумабека Ахметулы Ташенева, Шымкент, Казахстан

*e-mail: 87056887832@list.ru

Особенности реализации прав и интересов детей в Республике Казахстан в рамках сравнительного анализа международных стандартов

В данной статье исследовалась специфика правовой системы защиты прав детей, функционирующей в Республике Казахстан, при этом уделяя внимание основным принципам международного сотрудничества по проблемам детей. Защита детей в качестве национального достояния, а также стремление Республики Казахстан интегрироваться в мировое сообщество сделали эту идею очень актуальной. Основной целью исследования является выявление проблем и пробелов в системе правовой защиты несовершеннолетних в Республике Казахстан и выработка рекомендаций по совершенствованию существующей практики с учетом передового международного опыта. Исследование включает национальные правовые нормы, международные правовые инструменты и практику правоприменения в этой области.

Данная научная работа помогает лучше понять правовые процессы защиты прав детей, а также выявить существующие правовые пробелы. Практическое значение этой работы проявляется в рекомендациях по внесению изменений в национальное законодательство для усиления защиты прав детей. В исследовании используется эклектичный метод анализа правовых норм, включая международное и национальное законодательство, статистический анализ количества преступлений против несовершеннолетних, а также обзор научной литературы.

Основные выводы свидетельствуют о том, что в развитии правовой базы по-прежнему существуют проблемы, включая скрытый характер преступлений, слабое сотрудничество между органами и недостаточную правовую защиту собственности и информации детей. Сравнительные данные также показывают, что государство внесло свой вклад в это, снизив число преступлений, совершаемых детьми, хотя уровень серьезных преступлений по-прежнему вызывает беспокойство. Теоретическая и практическая значимость исследования проявляется в рекомендациях, направленных на усиление защиты детей в цифровой среде, а также на внедрение принципов ювенальной юстиции. Значимость исследования заключается в том, что оно потенциально может быть использовано при разработке стратегии, которая может быть использована для усиления защиты прав детей и, таким образом, создания безопасной правовой среды для роста и развития детей.

Ключевые слова: права ребенка, глобальные стандарты, система правосудия в отношении несовершеннолетних, руководящие принципы ООН по правам ребенка, цифровая безопасность детей, защита социального обеспечения.

Introduction

The current policy of protecting children and vulnerable groups of the population is that children are one of the most vulnerable groups of the population, which causes serious concerns and requires protection and support. The Convention on the rights of the child, signed by Kazakhstan in 1994, drew attention to the need to bring the country's laws in line with international standards (Malgazhdarova 2023). However, there are still some challenges that affect the protection of children's rights in some cases and Kazakhstan being among them: some cases of weak inter-agency cooperation which and include; limited access to treatment facilities (Abikenova 2019).

This research is significant due to the fact that the issue of children's rights cannot be viewed from a narrow perspective of one discipline. These include the UN, UNICEF, and ILO that work across borders to address issues such as child abuse, exploitation, discrimination and safety in the online world. However, researches that focus on Kazakhstan tend to focus on specific issues such as legal aspect, crime statistics or a particular case study (Tuyakbayeva 2020).

The study employs a logical and a systematic approach in the conduct of the research. It checks the domestic legislation with the international conventions, compiles trends and problems presented in the charts and tables, and gathers specific information about the child protection system from the experts. This approach enables a more structured analysis of the problem and to identify the most appropriate solution for child protection and the needs assessment.

The study's objective was to determine the gaps in the protection of children's rights in Kazakhstan and to propose the necessary changes. It was assumed that the system has a number of challenges which include slow reporting of cases, inefficient policing and poor coordination of different branches of the law. It had recommended the implementation of the global standards, the use of the digital technologies and the development of education on the system management.

The main importance of the study is the development of recommendations that can be implemented by government agencies, NGOs and international partners to strengthen child protection systems. The recommendations are aimed at improving the legal framework, creating new projects on the education of children and parents, increasing the competence of specialists working with children, and developing effective treatment of patients. The theoretical

significance of the work is to expand the conceptual understanding of legal and social protection of children, identify the main tasks and develop new solutions.

This research topic is justified by the need to strengthen the legal and social protection of the child in Kazakhstan, taking into account the modern challenges. Based on this, this study allows not only to identify existing problems, but also to propose solutions for the comprehensive development of children, strengthening their legal status and increasing their Social Security. The results of the study will be useful for reforms aimed at improving the framework for the protection of children's rights in Kazakhstan and other countries.

Literature review

Many research works on the universal human rights pay attention to the need of protecting children's rights and well-being, thus recognizing it as one of the foremost concerns in the modern world. This literature survey provides a critical evaluation of the key international scholarly outputs, their scholarly and practical value and points out the research gaps that this study aims to fill.

In the entire world community, the rights of the child are protected by the United Nations Convention on the rights of the child (CRC) which has been adopted by most countries including Kazakhstan. Pleiers S. and Kilkelly U. (Kilkelly 2023) observed that CRC identifies some of the fundamental principles of children's rights such as the right to life, education and protection from all forms of discrimination and oppression and the responsibilities of states in this regard. However, the integration of CRC provisions into the domestic legal systems of countries of the region is still a problematic task. In addition, the International Labour Organization (ILO) has adopted two conventions namely No. 138 (https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-04/C138_at_a_glance_EN.pdf) and No. 182 (<https://www.ilo.org/media/322486/download>) which aims at eliminating the worst forms of child labour and defining the minimum age of employment. These conventions have been ratified on the international level and thus provide a basis for approach to the problem of economic exploitation of children. However, their application differs significantly, especially in the developing countries where poverty forces children to work under dangerous conditions. According to Sydorenko A. and Polkhovska I. (Sydorenko 2021) the above mentioned frameworks are vital but there is a need for improved institutional

support and specific socio-economic interventions to facilitate their effective implementation.

Perceptible and systematic abuse of children and adolescents including sexual violence against them is still a critical issue on the global level. In Hackett's A. article (Hackett 2015) highlights the need for better practices in the area of international cooperation, due to low reporting rates and lack of awareness. The same problems were identified in Kazakhstan by Abikenova G. B., Lavnichak A. (Abikenova 2019), who also stressed that such cases are investigated by the police who often lack proper experience and resources to deal with them. This is in consistent with the literature that reviewed on child abuse by emphasizing on the importance of improved specialized training and inter-agency co-operation for effective management of child abuse.

Children today are facing new and emerging threats in the form of cyber bullying, unwanted photographing and viewing of indecent material on the internet. The protection of children's data has been guided by laws such as the General Data Protection Regulation (GDPR) of the European Union which other countries have followed. However, as noted by Krylova M. S. (Krylova 2019), Malgazhdarova M. M. and Akhmetzhanova L. K. (Malgazhdarova 2023), the application of such frameworks in Kazakhstan raises numerous important issues with regard to the local legislation and culture. In addition, while the current literature is mainly focused on the issue of enacting policies, there is a increasing focus on the need for policy interventions that seek to encourage educational campaigns that help children and their parents gain better understanding of the digital world. Such initiatives are important in order to provide them with the knowledge on how to move around the internet safely and wisely.

Materials and methods

This study employs a mixed-methods approach, integrating both quantitative and qualitative data. The analysis draws on statistical reports, legal frameworks, international standards, and scholarly publications. The research relies on data from the Bureau of National Statistics of Kazakhstan for the period 2010–2022 (<https://bala.stat.gov.kz/en/prestupnost-nesovershennoletnih-po-otdelnym-vidam-prestuplenij/>) and includes legal sources such as the Law of the Republic of Kazakhstan “On the Rights of a Child in the Republic of Kazakhstan” (https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z020000345_), the Penal Code of the 29 9 Republic of Kazakhstan (<https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226>), and

the Code of the Republic of Kazakhstan “On Administrative Infractions” (<https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000235>).

The research methodology was the collection of materials, analysis of the current legislation, the analysis of crime statistics related to minors and assessment of the activities of the police. The analytical comparison was used in order to define the effectiveness of the national legislation of Kazakhstan from the perspective of the international law. This method helped to collect all the necessary information on crimes against children, to study legal texts and to check the relevance of the programs. The study has also incorporated qualitative approaches such as expert interviews and academic research. Interpretative analysis was employed in order to come up with recommendations that would be suitable to the legal system in Kazakhstan.

The findings of this study also support the initial hypothesis which showed that there are numerous weaknesses of the child rights protection system. The main problems that have been highlighted include; high rate of cases of missing crimes, this is due to poor coordination of the police. The study also recommended the integration of the digital technologies and suggested for the policy improvement while stressing on the importance of enhancing information security for children as well as their property rights. Further, the limited use of juvenile justice in Kazakhstan was highlighted as another key issue.

Results and discussion

No nation would willingly expose children to any form of risk, as they represent the most vulnerable segment of society and require special care and protection. Reflecting its international obligations and domestic social priorities, Kazakhstan has established a comprehensive child protection framework. At the core of this legislative system is the Code of the Republic of Kazakhstan “On Marriage (Matrimony) and Family” (<https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1100000518>), which plays a fundamental role in ensuring children's rights. This legal instrument defines the principles of child upbringing within families, prioritizes the best interests of children, and guarantees their right to financial support. It places special emphasis on orphans and children deprived of parental care, outlining procedures for their placement under guardianship or foster care.

The law of the Republic of Kazakhstan “On the rights of the child in the Republic of Kazakhstan” (https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z020000345_) fur-

ther strengthens the rights of children, especially in areas related to protection against cruelty, neglect and discrimination. This law also supports the principle of equality of children and obliges the state to support children in difficult situations.

The Criminal Code of Kazakhstan also improves the protection of minors, as it provides for legal punishments for crimes against persons under 18 years of age. Such crimes include violence, human trafficking and the involvement of children in criminal activities. In addition, the code of the Republic of Kazakhstan “on human health and the health care system (<https://www.adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000360>) provides all children with access to free medical services, paying special attention to the provision of medical care to disabled people and orphans.

The law of the Republic of Kazakhstan “On education” (<https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z070000319>) establishes that incomplete secondary education should be free of charge and that the education system should take measures to help children with learning disabilities. In addition, the social code of the Republic of Kazakhstan (<https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2300000224>) establishes

a legal framework for the protection of children at risk. There is information on the number and types of 154 social services involved in the rehabilitation, adaptation and support of children at risk.

Figure 1 shows the relationship between the Constitution of Kazakhstan, the law on the rights of the child and the Criminal Code. The Constitution stresses respect for the family, motherhood, fatherhood and childhood as the most valuable principles of society and guarantees the health, education and protection of children (<https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000>). The children’s Rights Act expands the list of measures that can be taken to prevent or respond to physical and psychological violence and provides access to free health care and education (<https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z020000345>). The Penal Code reinforces these measures by imposing sanctions on acts such as child trafficking, violence against children and physical violence against children (<https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226>). All these legal frameworks work together to create a child protection system, which includes social, educational and legal aspects designed to protect the welfare of children.

Venn Diagram: Legislative Frameworks in Kazakhstan

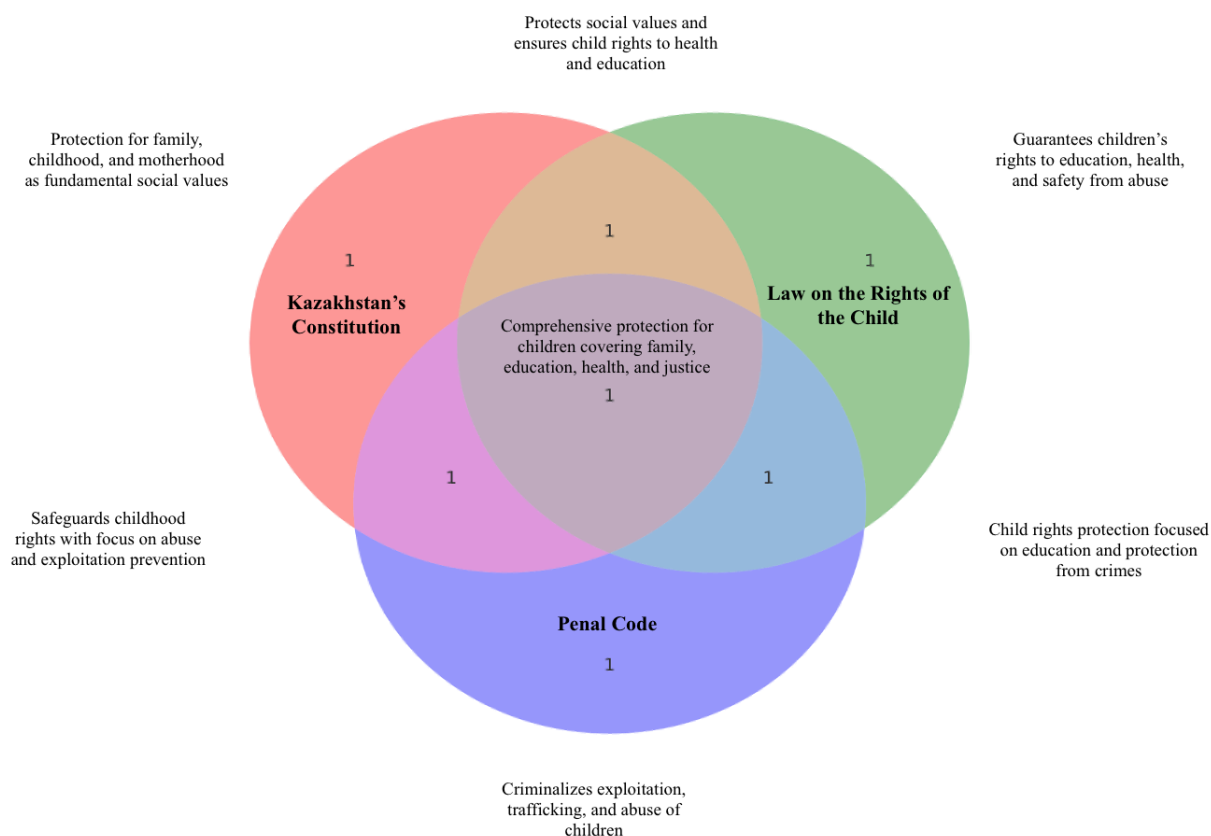

Figure 1 – Venn Diagram: Legislative Frameworks in Kazakhstan

An important aspect of the development of the legal framework of Kazakhstan is the convergence of domestic legislation with the legislation of other countries, especially developed ones. The convention on the rights of the child (CRC) [14] is the most important international treaty used in the development of child protection laws. The CPC was signed by Kazakhstan in 1994 and forms the basis of the country's international law on the rights of the child. This international treaty establishes certain general principles for the protection of children, including the right to life, growth and development and the right to protection from harm, including violence. It is important to note that CPR includes general principles such as the non-discrimination clause in

Article 2 and specific points, such as Article 40 on Juvenile Justice and Article 16 on the protection of children from abuse.

Additional protocols provide detailed guidelines on principles such as children's right to enter society and not be discriminated against, the principle of protecting the interests of the child, and the Prohibition of child abuse. Other documents establishing and developing these standards include the European Convention on the rights of the child and the recommendations of the Council of Europe (Moore 2005). The above-mentioned international documents and standards in the field of child protection, as well as the role of international organizations in their implementation, are presented in Table 1.

Table 1 – International documents and international initiatives for the protection of rights of minors

№	Document / International Initiative	Main Rights and Provisions	Implementation & Monitoring Entity
1	UN Convention on the Rights of the Child (1989)	Protects essential rights: education, health, life, non-discrimination, and child participation.	<i>UNICEF, UN Committee on Child Rights:</i> Provide financial and legal support to countries.
2	Optional Protocols to the UN Convention on the Rights of the Child	Prevents child trafficking, sexual exploitation, and the recruitment of children in armed conflicts.	<i>UN Human Rights Mechanism:</i> Oversees implementation and offers policy guidance.
3	Universal Declaration of Human Rights (1948)	Ensures protection for orphans and children in vulnerable situations.	<i>UN and member states:</i> Promotes child welfare as part of human rights efforts.
4	ILO Convention No. 138 (1973)	Defines the minimum employment age for children (14 or 15, depending on context).	<i>ILO Child Labor Program:</i> Offers technical assistance to align national laws with ILO standards.
5	ILO Convention No. 182 (1999)	Calls for the elimination of child slavery, prostitution, and hazardous work for minors.	<i>ILO Global Initiative:</i> Works with governments to create safer work environments for children.
6	Hague Convention (1993)	Protects children in cross-border adoptions to prevent trafficking and exploitation.	<i>Hague Conference on Private International Law:</i> Ensures and monitors cross border adoptions.

The Kazakhstan Convention on the rights of the child (CPC) provides for the protection of the rights of the child on the basis of non-discrimination, the best interests of the child and the right to comprehensive development. This support is provided financially and professionally by UNICEF, and the UN Committee on the rights of the child is the body responsible for the implementation in member states. Other additional protocols relate to child trafficking, commercial sexual exploitation of children, and the involvement of children in armed conflicts.

The International Labor Organization (ILO) fights against child labor and has adopted conven-

tions 138 and 182, which set the minimum age for employment and prohibit the worst forms of child labor. The ILO also provides technical and financial support and implements special projects in countries with a high level of child labor.

These include, among others, the European Convention on the rights and welfare of children and the CIS Convention on Human Rights, which contains proposals on how international law can be adapted to the regional context to help develop legal measures. and also important family legislation to protect children. The United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) help define national child protection strategies, including the goals of stopping

child abuse, ensuring access to quality education, and improving child health.

The child protection system is based on conventions that determine the guiding principles of national and international law. Reliability is based on local conditions, cooperation and interdepartmental control. Kazakhstan has achieved significant success in bringing child protection systems in line with international standards, but there are problems with the introduction of the law «On the rights of the child in the Republic of Kazakhstan» and the introduction of artificial respiration into domestic legislation.

The legal status of children in Kazakhstan is a rather complex system which is based on the domestic legislation and international agreements. According to the research done by M.K. Musabayev and K.A. Sabitov (Musabaev 2022) the protection of children in Kazakhstan has its problems; the regulations are more of a symbolic value and there are no proper youth policies in place. Although the Convention has been enacted into the national law in the country, there are still some issues that have been raised concerning its application.

A challenge that exists is the variation between the Kazakh legal terminologies and the international legal terminologies. Although the UN Convention does not make a distinction between the term “minor” and “minor,” Kazakh law has different age limits for each of the terms. This inconsistency results to confusion in law enforcement and hampers the protection of the children’s rights. Also, there is no clear cut legal definition of what constitutes a child and therefore there can be no clear cut way of establishing a comprehensive juvenile justice system. It is suggested that the legal status of children should be strengthened through the establishment of age thresholds, conformity of the domestic legislation with the norms of the international law and introduction of new approaches to prevent children’s abuse and exploitation.

The protection of children through legal proceedings remains the top priority of Kazakhstan’s political agenda, in particular, in terms of the international obligations of the United Nations under the Convention on the rights of the child. The country has taken steps to align its national legislation with international standards (Malgazhdarova 2023). However, serious problems remain, including poor implementation, insufficient funding, and limited coordination among government agencies (Rakhimova 2024).

The child protection system in Kazakhstan is reflected in a number of key initiatives, such as the

Law “On the rights of the child” in the Republic of Kazakhstan, the concept of cyber security “Cyber Shield of Kazakhstan” and the roadmap for improving the protection of children’s rights. These initiatives aim to reduce the physical, psychological and informational risks to children (Hasanova 2023). Despite these efforts, gaps in legislation, inefficient enforcement, and reduced awareness of crimes against children prevented the practical implementation of these measures.

The frequency of crimes against children is a good indicator of children’s social well-being and protection within society. This metric shows the efficiency of legal, social, and preventive measures targeted at protecting the rights and interests of children. Looking at the recent statistics helps to determine trends, problems, and possible areas of policy improvement. The data used in this study were obtained from Kazakhstan’s Bureau of National Statistics for the period between 2010 and 2022 (<https://bala.stat.gov.kz/en/prestupnost-nesovershennoletnih-po-otdelnym-vidam-prestuplenij/>). This includes the rate of criminal assaults on children, the deaths and severe injuries that occurred and the rate of victims to the total population. The trend of reported criminal assaults on children showed a downward trend between 2010 and 2022. The number dropped from 6,497 in 2010 to 2,196 in 2022 (<https://bala.stat.gov.kz/en/prestupnost-nesovershennoletnih-po-otdelnym-vidam-prestuplenij/>). The greatest decline was seen between 2015 and 2016, with numbers dropping from 4,038 to 2,708. This could suggest that the preventive and the law enforcement agencies are having better results in their work. The trend of minor fatalities in crimes also shows some positive changes as has been depicted above. Sadly, the numbers of fatal cases also reduced from 84 in 2010 to 41 in 2022 (<https://bala.stat.gov.kz/en/prestupnost-nesovershennoletnih-po-otdelnym-vidam-prestuplenij/>).

However, despite this, the rates of such deaths in the overall crime structure have been more or less constant thus calling for more stringent measures to curb the severe consequences. There were 389 cases of severe health damage in 2010 and 2022, 170 such cases were recorded. It was noted that in 2013, there were 536 cases which may have been as a result of certain circumstances that require further study. Interestingly, the rate of incidents with no severe health impact has greatly increased. In 2010, such cases constituted 86. 3% of total cases while in 2022 the figure was 98. 2% (<https://bala.stat.gov.kz/en/prestupnost-nesovershennoletnih-po-otdelnym-vidam-prestuplenij/>).

This is evident from Figure 2 that presents the annual percentage changes for the main crime indicators from 2010 to 2022: the total crime level, minor fatality, severe health damage and crimes with no severe consequences as a

percentage of all crimes. It shows trends like decreasing of crime and death rates, serious harm increase in 2013, less serious crimes' increase which may indicate the effectiveness of the preventing efforts.

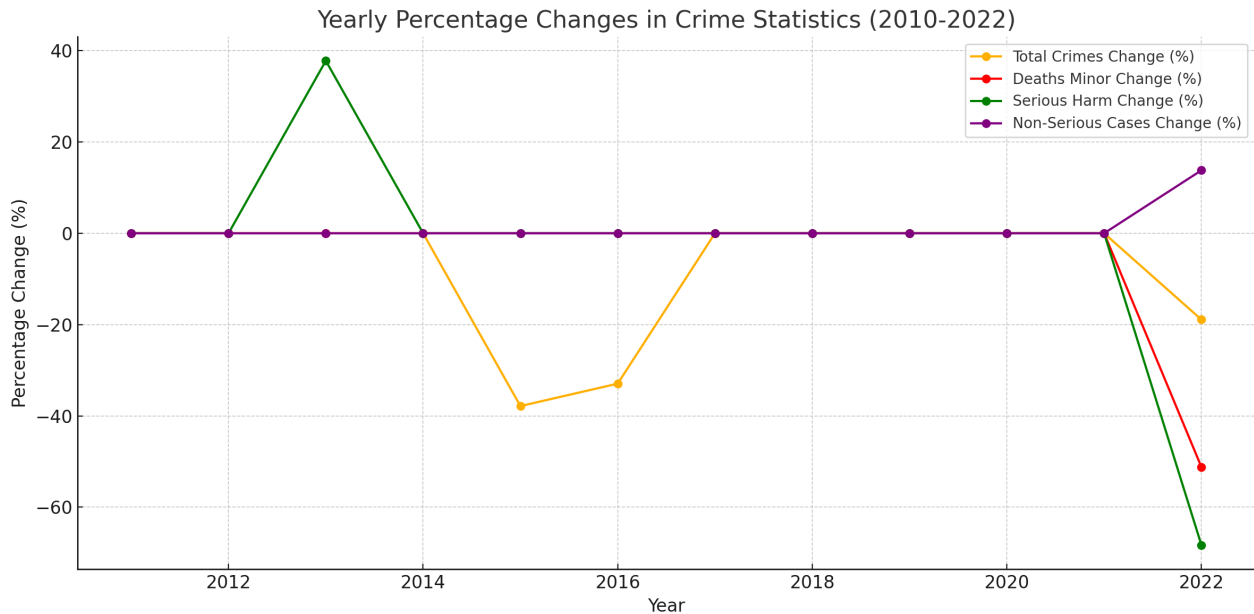

Figure 2 – Yearly Percentage Changes in Crime Statistics (2010-2022)

Kazakhstan has improved the protection of children through enhanced legal measures for instance through the Children's Rights Act and enhanced prevention and follow-up. However, there are still several challenges that exist including; unreported cases, poor investigation of cases, and inefficient inter-agency cooperation. These problems cannot be solved without a comprehensive approach that involves law enforcement, education, and early prevention to prevent the worst outcome which may include severe injuries or even death. To build on this protection of the child, there is need to especially focus on crime prevention, early threat detection and raising the awareness of the legal protection of the child. It is also important for the agencies to foster cooperation and improve on the way data is collected and analyzed in order to come up with better policies. The protection from criminal aggression is still one of the important concerns in public policy and requires further enhancement and evolution.

The issue of protection of children has also been compounded by insecurity that is endemic in the digital age. With the advancement of technology, the children are exposed to many hazards including

cyber bullying, unauthorized collection of data and exposure to unfavorable contents. To address these challenges the following strategies are needed: enhancing parents, educators and children's understanding of the nature of the risks through education and awareness programs, and enhancing legal and technological safeguards for children's safety in the new media. Information security has become one of the most important issues in the protection of children in the society today especially due to advancement in technology. Technological advancement has made children to be at high risk of getting exposed to vices such as bullies, data theft, and undesirable contents.

For instance, regulations such as the European Union's General Data Protection Regulation (GDPR) (Krylova 2019) can be of great benefit to Kazakhstan in reducing the risks that are faced in the digital environment. It is therefore important that educational programs that are designed at teaching children and their parents on the use of the internet and other digital devices should be developed to teach on the dangers that are likely to be encountered. Another area that has close relation with child

protection is property right. In Kazakhstan, children cannot control their assets freely as the management of the finances requires the approval of a legal guardian. This limitation hinders their capacity to claim their property rights (Hasanova 2023). The following should be the focus of legal changes: expanding the responsibility of parents and guardians who control children's property as well as improving the strong arm of the law for children's property. It is also important for the improvements of the digital and property rights to be well protected so as to complete the child protection system in Kazakhstan.

The child protection aspects also correspond to the problems of juvenile justice in Kazakhstan. As specialized courts for minors are established, however, problems remain such as lack of qualified judges and attorneys and insufficient rehabilitation programmes for young offenders. Addressing these challenges would require training initiatives with professionals or developing rehabilitation strategies that contribute to a more broad approach to children rights protection (Musabaev 2022). Unpaid child support remains a significant issue in Kazakhstan, as in many other low-income countries. The total arrears exceed 12 billion KZT, adversely affecting children's well-being. Difficulties in enforcement and administrative barriers often hinder the collection of alimony. Introducing digital payment tracking systems and imposing stricter penalties for non-payment could significantly improve the situation (Temirova 2022).

The Republic of Kazakhstan has come a long way in the process of convergence of its child protection policies with the international norms most significantly by ratifying the UN CRC. But, still many challenges exist, including hidden cases, weak investigation of reported cases, and poor inter-agency cooperation. A challenge that has been identified is the lack of coordination between the government institutions and non-governmental organizations (NGOs) in the monitoring and management of child protection interventions. The development of a unified database and information exchange platform and cooperation between different services can increase transparency and improve coordination between all stakeholders (Belea 2023). Although there are some basic laws in Kazakhstan there are still some gaps. Despite the signing of the convention and protocols on the rights of the child, the refusal to provide educational and medical services to migrant children in Kazakhstan is an obvious problem (Dubovitskaya 2023). Violence and exploitation are still the major threats to children's safety. This is because there are no clear-cut procedures on how these agencies

work together and this always hampers the progress of such cases. Even with the existing legal provisions, the problem of alimony collection remains an issue due to the weakness of the enforcement mechanisms. This has to be addressed by increasing penalties and improving the legal mechanisms of enforcement (Temirova 2022).

Child protection is becoming even more important, especially in rural areas, as many cases have not been recorded. Although Kazakhstan has signed the Council of Europe Convention on the protection of children from sexual abuse and sexual exploitation, the principles of the convention are not fully reflected in national legislation. The situation is aggravated by the lack of funds for rehabilitation and the lack of awareness of police officers and other law enforcement agencies (Abikenova 2019). Thus, it outlines the areas that need to be addressed to ensure the protection of children in Kazakhstan. These include strengthening the police, increasing the availability of rehabilitation services and implementing the recommendations of international conventions. It also began to pose a serious threat, as the information security of children was violated.

New threats include cyber bullying, exposure to negative content, data loss among others due to the development of technology. The Kazakhstan Cyber Shield is an initiative that has been made to cater for these issues but needs some improvements to be made. Adopting standards similar to the GDPR would also help in enhancing data protection and make the internet a safer place for children (Hackett 2015). The establishment of the juvenile courts is another improvement that has been made in the Kazakhstani juvenile justice system. Still, there are challenges including the lack of qualified judges and lawyers, and absence of adequate rehabilitation measures for the juvenile offenders. Improving the professionalism of the professionals and developing rehabilitation measures will help to reduce the problem (Musabaev 2022). These challenges highlight the need for a comprehensive approach to child protection in Kazakhstan. This approach should thus be on increasing the numbers of police officers, improving on inter-agency cooperation and implementing the best practices from other countries. These measures are meant to enhance the capacity of the child protection system and create an environment that is favorable for children.

Despite the significant achievements of legal reform, there is still a big difference between the literal interpretation of the law and its application. One of the most important legal measures is the law on protection against information that threatens the

health and development of children, which is associated with the digital security of children. However, the effectiveness of this law depends on the specific definition of the harmful content and the establishment of proper mechanisms for controlling the online platforms. The European best practices such as parental control systems have been a clear reminder on the need for a comprehensive strategy for national information security. Implementing the same concepts in Kazakhstan could also help the country protect children from adverse digital content while making the internet a safer place (Malgazhdarova 2023). To close this gap between policy and practice, the efforts of the policymakers, technology providers, and civil society organizations are needed.

Another important area of child protection is the protection of the property rights of minors. It turned out that the Guardians and parents who manage the child's property are not always interested in the child's rights. This therefore requires strong legal precedents and high levels of accountability in the protection of property rights of children (Ablyatipova 2022: 84-90). The safety of children from violence, exploitation and neglect is a major concern. However, in 2020, 500 cases of sexual integrity were identified, which showed that preventive measures were ineffective (Tuyakbayeva 2020: 30-38). In addition, there is a need for legal improvements in the areas of employment, health and social support for children. Improper use of labor law may also be used to prevent children exploitation especially in the peripheral regions (Atakhanova 2021: 4-11). Despite signing the United Nations Convention on the Rights of the Child, the effective implementation of its provisions in Kazakhstan remains a challenge. One of the biggest challenges is child labor especially in the rural areas where the enforcement of labor laws is usually weak. Improvement of the labor laws' enforcement and the adoption of the ILO recommendations will be important in the fight against child labour in such areas (Sydorenko 2021: 179-189).

These issues can only be resolved by government agencies, NGOs and international development partners. This field of action cannot be effectively achieved without political support and the creation of new monitoring instruments. Kazakhstan can create better conditions for children by improving cooperation between different departments and ensuring that national legislation complies with international standards. In this way, it will improve not only the protection of children at the national level, but also the country's compliance with international standards of children's rights.

Conclusion

The primary objective of this study was to examine Kazakhstan's legal and social framework for protecting the rights and interests of minors, with a focus on both international standards and the specific characteristics of the national context. The study sought to identify gaps in the current legal system, analyze the obstacles to effective implementation, assess the types of crimes committed against minors, and evaluate the role of governmental and international initiatives in child protection. To achieve these goals, the research utilized a range of methodologies, including comparative legal analysis, statistical review, examination of legislative provisions, and an assessment of law enforcement practices. The findings highlighted the need for greater alignment between Kazakhstan's legal framework and international standards to strengthen child protection measures.

The research findings showed that Kazakhstan has implemented a good part of the international conventions on child protection into the national legal and policy framework. Some of the important legislations including the Law "On the Rights of the Child", Criminal Code and the Code of Administrative Offences provide the legal basis for protecting children against violence, exploitation and neglect. All these legal provisions are in conformity to the following international conventions that have been signed and ratified by Kazakhstan namely the United Nations Convention on the Rights of the Child and the ILO Conventions No. 138 and No. 182. In totality, these laws provide for the rights of children to education and health services and the prohibition of practices that are destructive to them thus providing a legal cover for their protection.

Looking at the area of child protection in Kazakhstan, one can observe certain positive changes that have taken place between 2010 and 2022. The crimes against children fell to 2,196 in 2022 from 6,497 in 2010. Severe bodily harm was reduced from 389 to 170 and fatal cases reduced from 84 to 41. This progress is due to improvement in the legal and policy framework, prevention and early intervention and better coordination among the different agencies. But the system has some problems, for instance, high rate of reported cases of crimes against children, violation of minors' property rights and lack of co-operation between different branches of government. Thus, concerns can be raised on the coordination and prevention strategies especially in the case of sexual violence against children (Hackett 2015: 423-429).

Due to the increasing use of the digital technologies, there are new challenges to child protection. There are many online threats such as cyber bullying, harmful content and privacy violations. Kazakhstan has started the programs like “Cyber Shield of Kazakhstan” and included the EU’s GDPR but these need further development (Hasanova 2023: 23-27). In view of the fact that children are easy preys in the digital world, there is a need to develop and strengthen the protection mechanisms that will keep children safe while on the internet and their privacy protected.

This paper therefore calls for improvement of the legal architecture and improved capacities of the law enforcement agencies in addressing digital risks to children. The inadequate cooperation and coordination among the executive bodies, courts, guardianship authorities and NGOs are the major factors that prevent the effective protection of children’s rights (Belea 2023:24-36). Although the initial juvenile courts have been set up currently there is a challenge in the form of lack of experienced personnel and rehabilitation facilities for youth criminals (Musabaev 2022: 74-83). A plan for the advancement of the juvenile justice should include the professional development of the judges and lawyers and other professionals.

This study reveals the need to enhance the protective system for children in Kazakhstan. It outlines the following recommendations for altering legal capacity age limits, increasing parental and guardians’ responsibilities in protecting children’s property and improving the legal protection of children’s property: It also identifies the problem of enforcer of alimony payments and suggests that there should be more strict control mechanisms because the effects of unpaid alimony to children are devastating. To cater for the present-day challenges, the research suggests that there should be early threat identification systems and digital literacy programs aimed at teaching children, parents, and other professionals on the internet, and the threats that are on it (Malgazhdarova 2023: 59-69).

To this end, child protection cannot be overemphasized since it demands inter-agency co-opera-

tion. A possible way that has been suggested is to create a single website where cases of child violence and crime will be entered and followed fast and efficiently as well as to respond to them promptly (Belea 2023:24-36). It also recommended that Kazakhstan should emulate other countries with effective monitoring system on child support and prevention of child abuse (Hackett 2015: 423-429). Hackett A. explains how to integrate the international practices for the protection of children’s rights.

Building a proper juvenile justice system in Kazakhstan is possible only with the necessary changes that include the provision of treatment centers for young offenders as well as regular training of the judiciary (Musabaev 2022: 74-83). These rehabilitation programs are very important in minimizing on repeat offences and in the reintegration of the juvenile offenders back into the society. In order to make these efforts effective, Kazakhstan has to bring its national legislation in conformity with the UN Convention on the Rights of the Child. This would help in protecting children’s property rights and also protect the minors from the evils of the internet. The proposed digital platform would be very useful in the management and coordination of child protection cases as it would enhance the coordination and communication between the executive bodies, the courts and the guardianship authorities (Belea 2023:24-36). This system would help in the management of child protection issues to ensure that they are handled as quickly as possible.

The findings of the study are presented to the policy makers, government institutions and the international community the recommended guidelines to implement. These measures aim to strengthen and modernize Kazakhstan’s child protection framework. By aligning national legislation with international norms and fostering inter-agency cooperation, the proposed measures promote a holistic approach to child protection. Future research could explore the effectiveness of these measures and assess how well they adhere to global child protection standards, offering insights for further refinement and development of the system.

Литература

Абдраманова Н.К., Алауханов Е.О. Преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних в Республике Казахстан и их латентность. Вестник Томского государственного университета. Право. №43 (2023). С. 5-16. DOI: <https://doi.org/10.17223/22253513/47/1>

Аблятипова Н.А., Волкова И.Ю. Защита имущественных прав несовершеннолетних: анализ системности правоприменительной практики. Legal Concept. №1 (2022). С. 84-90. DOI: <https://doi.org/10.15688/lc.jvolsu.2022.1.12>

Гасанова В.В. Правовая регламентация и приоритеты развития национального законодательства Республики Казахстан по противодействию негативным информационным воздействиям на несовершеннолетних. *Social and Economic Aspects of Education in Modern Society*. №1 (2023). С. 23-27. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_conf/25022021/7419

Игнатьева С.В. К вопросу о защите имущественных прав несовершеннолетних. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. №1 (2020). С. 76–80. DOI: <https://doi.org/10.35750/2071-8284-2020-1-76-80>

Крылова М.С. Особенности правовой охраны персональных данных несовершеннолетних в сфере электронной связи в Европейском Союзе. *Актуальные проблемы российского права*. №3 (2019). С. 194-199. DOI: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2019.100.3.194-199>

Мусабаев М.К., Сабитов К.А. Сравнительно-правовой анализ регламентации правового статуса несовершеннолетних. *Вестник университета Торайгырова*. Серия: Право. №3 (2022). С. 74-83. DOI: <https://doi.org/10.48081/ATRQ8088>

Темирова А.З. Уголовная ответственность за неисполнение обязанностей по уплате средств на содержание детей в Республике Казахстан. *Обзор правовых наук*. №1 (2022). С. 109-115.

Abikenova, G.B., Lavnichak, A. Constitutional and legal status of minors in the Republic of Kazakhstan. *Bulletin of the Karaganda University. Law Series*. №1 (2019). P. 33-39.

Atahanova, G.M., Tagaibek, K.T., Spabekova, A.A. The role of children's rights in society. *Journal of actual problems of Jurisprudence*. №1 (2021). P. 4-11. DOI: <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2021.v97.i1.01>

Belea, S. Rights of the Minors in International and European Legislation after the Application of The New York Convention of 1989. *Logos Universality Mentality Education Novelty: Social Sciences*. №1 (2023). P.24-36. DOI: <https://doi.org/10.18662/lumenss/12.1/76>

Constitution of the Republic of Kazakhstan adopted on August 30, 1995 at the republican referendum. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_ (accessed: 25.11.2024)

Dubovitskaya, O. B., Talipova, Z. Z., Beksultanov, A. S. Protection of personal data of children in migration processes. *Bulletin of Toraigrov University. Law series*. №3 (2023). P. 43-52. DOI: <https://doi.org/10.48081/BHJV9513>

Hackett, A. Child Protection: International Issues. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. №3 (2015). P. 423-429. DOI: https://doi.org/10.1057/9781137464989_5

International Labour Organization's Convention No. 138 on Minimum Age. 1973. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-04/C138_at_a_glance_EN.pdf

International Labour Organization's Convention. No. 182. Worst Forms of Child Labour Convention. 1999. URL: <https://www.ilo.org/media/322486/download>

Juvenile delinquency statistics broken down by individual types of crimes. Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics. URL: <https://bala.stat.gov.kz/en/prestupnost-nesovershennoletnih-po-otdelnym-vidam-prestuplenij/>

Kilkelly, U., Pleysier, S. Rights of the Child in the Child Justice System. *Youth Justice*. №2 (2023). P. 135-139. DOI: <https://doi.org/10.1177/14732254231185820>

Malgazhdarova, M.M., Akhmetzhanova, L.K. The European system for the protection of children's rights: experience for Kazakhstan. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political science. Regional studies. Oriental studies. Turkology Series*. №2 (2023). P. 59-69. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-143-2-59-69>

Moores, A., Pace, N.A. Children's rights in Europe. *European Journal of Anaesthesiology*. №22 (2005). P. 245–248. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0265021505000414>

Rakhimova, G., Khamzina, Zh., Kalkayeva, N., Buribayev, Y., Sailibayeva, Zh. Legal Protection of Children in Kazakhstan: Problems and Challenges. *Lex Scienta Law Review*. №1 (2024). P. 489-516. DOI: <https://doi.org/10.15294/lsr.v8i1.1220>

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (accessed: 25.11.2024)

Sydorenko, A., Polkhovska, I. International standards regulating labour of underage workers. *Scientific Journal of Polonia University*. №3 (2021). P. 179-189. DOI: <https://doi.org/10.23856/4623>

The Code of the Republic of Kazakhstan "On Administrative Infractions" dated 5 July 2014 № 235-V. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000235> (accessed: 25.11.2024)

The Code of the Republic of Kazakhstan "On Marriage (Matrimony) and Family" dated 26 December, 2011 № 518-IV. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1100000518> (accessed: 25.11.2024)

The Code of the Republic of Kazakhstan "On Public Health and Healthcare System" dated July 7, 2020 No. 360-VI 3PK. URL: <https://www.adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000360> (accessed: 25.11.2024)

The Code of the Republic of Kazakhstan "Penal Code of the Republic of Kazakhstan" dated 3 July 2014 № 226-V. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226> (accessed: 25.11.2024)

The Code of the Republic of Kazakhstan "Social Code of the Republic of Kazakhstan" dated April 20, 2023 № 224-VII. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2300000224> (accessed: 25.11.2024)

The Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" dated 27 July, 2007 № 319-III. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z070000319_ (accessed: 25.11.2024)

The Law of the Republic of Kazakhstan "On the Rights of a Child in the Republic of Kazakhstan" dated 8 August 2002 № 345. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z020000345_ (accessed: 25.11.2024)

The United Nations Convention on the Rights of the Child. URL: <https://www.unicef.org.uk/wp-content/uploads/2016/08/unicef-convention-rights-child-uncrc.pdf> (accessed: 25.11.2024)

Tuyakbayeva, N.S., Berdibaeva, A.K., Nakisheva, M.K. On the need for changes in approaching children's rights. Journal of actual problems of Jurisprudence. №4 (2020). P. 30-38. DOI: <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2020.v96.i4.04>

References

- Abdramanova, N.K., Alauhanov, E.O. Prestupleniya protiv polovoj neprikosновенности nesovershennoletnih v Respublike Kazahstan i ih latentnost' [Crimes against the sexual inviolability of minors in the Republic of Kazakhstan and their latency]. Tomsk State University Journals. Law. №43 (2023). P. 5-16. DOI: <https://doi.org/10.17223/22253513/47/1> [in Russian]
- Abikenova, G.B., Lavnichak, A. Constitutional and legal status of minors in the Republic of Kazakhstan. Bulletin of the Karaganda University. Law Series. №1 (2019). P. 33-39. <https://law-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/law/article/view/7/6>
- Ablyatipova, N.A., Volkova, I.Yu. Zashhita imushhestvennykh prav nesovershennoletnih: analiz sistemnosti pravoprimeritel'noj praktiki [Protection of Property Rights of Minors: The Analysis of the Consistency of Law Enforcement Practice]. Legal Concept. №1 (2022). P. 84-90. DOI: <https://doi.org/10.15688/lc.jvolsu.2022.1.12> [in Russian]
- Atahanova, G.M., Tagaibek, K.T., Spabekova, A.A. The role of children's rights in society. Journal of Actual Problems of Jurisprudence. №1 (2021). P. 4-11. DOI: <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2021.v97.i1.01>
- Belea, S. Rights of the Minors in International and European Legislation after the Application of The New York Convention of 1989. Logos Universality Mentality Education Novelty: Social Sciences. №1 (2023). P.24-36. DOI: <https://doi.org/10.18662/lumenss/12.1/76>
- Constitution of the Republic of Kazakhstan adopted on August 30, 1995 at the republican referendum. URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_ (accessed: 25.11.2024)
- Dubovitskaya, O. B., Talipova, Z. Z., Beksultanov, A. S. Protection of personal data of children in migration processes. Bulletin of Toraigyrov University. Law series. №3 (2023). P. 43-52. DOI: <https://doi.org/10.48081/BHJV9513>
- Hackett, A. Child Protection: International Issues. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. №3 (2015). P. 423-429. DOI: https://doi.org/10.1057/9781137464989_5
- Hasanova, V. V. Pravovaya reglamentaciya i priority razvitiya nacional'nogo zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan po protivodejstviyu negativnym informacionnym vozdejstviyam na nesovershennoletnih [Legal regulation and priorities for the development of the national legislation of the Republic of Kazakhstan on countering negative information impacts on minors]. Social and Economic Aspects of Education in Modern Society. №1 (2023). P. 23-27. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_conf/25022021/7419 [in Russian]
- Ignatieva, S.V. K voprosu o zashhite imushhestvennykh prav nesovershennoletnih [On the protection of property rights of minors]. Vestnik of St. Petersburg University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. №1 (2020). P. 76-80. DOI: <https://doi.org/10.35750/2071-8284-2020-1-76-80> [in Russian]
- International Labour Organization's Convention No. 138 on Minimum Age. 1973. URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/2024-04/C138_at_a_glance_EN.pdf
- International Labour Organization's Convention. No. 182. Worst Forms of Child Labour Convention. 1999. URL: <https://www.ilo.org/media/322486/download>
- Juvenile delinquency statistics broken down by individual types of crimes. Agency for Strategic planning and reforms of the Republic of Kazakhstan Bureau of National statistics. URL: <https://bala.stat.gov.kz/en/prestupnost-nesovershennoletnih-po-otdelnym-vidam-prestuplenij/>
- Kilkelly, U., Pleysier, S. Rights of the Child in the Child Justice System. Youth Justice. №2 (2023). P. 135-139. DOI: <https://doi.org/10.1177/14732254231185820>
- Krylova M.S. Osobennosti pravovoj ohrany personal'nykh dannykh nesovershennoletnih v sfere jelektronnoj svyazi v Evropejskom Sojuze [Peculiarities of legal protection of personal data of minors in the field of electronic communication in the European Union]. Actual Problems of Russian Law. №3 (2019). P.194-199. DOI: <https://doi.org/10.17803/1994-1471.2019.100.3.194-199> [in Russian]
- Malgazhdarova, M.M., Akhmetzhanova, L.K. The European system for the protection of children's rights: experience for Kazakhstan. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political science. Regional studies. Oriental studies. Turkology Series. №2 (2023). P. 59-69. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2023-143-2-59-69>
- Moore, A., Pace, N.A. Children's rights in Europe. European Journal of Anaesthesiology. №22 (2005). P. 245-248. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0265021505000414>
- Musabaev, M. K., Sabitov, K. A. Sravnitel'no-pravovoj analiz reglamentacii pravovogo statusa nesovershennoletnih [Comparative legal analysis of the regulation of the legal status of minors]. Bulletin of Toraigyrov University. Law series. №3 (2022). P. 74-83. DOI: <https://doi.org/10.48081/ATRQ8088> [in Russian]
- Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (accessed: 25.11.2024)
- Rakhimova, G., Khamzina, Zh., Kalkayeva, N., Buribayev, Y., Sailibayeva, Zh. Legal Protection of Children in Kazakhstan: Problems and Challenges. Lex Scientia Law Review. №1 (2024). P. 489-516. DOI: <https://doi.org/10.15294/lslr.v8i1.1220>
- Sydorenko, A., Polkhovska, I. International standards regulating labour of underage workers. Scientific Journal of Polonia University. №3 (2021). P. 179-189. DOI: <https://doi.org/10.23856/4623>

Temirova, A.Z. Ugolovnaja otvetstvennost' za neispolnenie objazannostej po uplate sredstv na sodержanie detej v Respublike Kazakhstan [Criminal liability for failure to fulfill obligations to pay funds for keeping children in the Republic of Kazakhstan]. Review of Law Sciences. №1 (2022). P. 109-115 [in Russian]

The Code of the Republic of Kazakhstan "On Administrative Infractions" dated 5 July 2014 № 235-V. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000235> (accessed: 25.11.2024)

The Code of the Republic of Kazakhstan "On Marriage (Matrimony) and Family" dated 26 December, 2011 № 518-IV. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1100000518> (accessed: 25.11.2024)

The Code of the Republic of Kazakhstan "On Public Health and Healthcare System" dated July 7, 2020 No. 360-VI 3PK. URL: <https://www.adilet.zan.kz/eng/docs/K2000000360> (accessed: 25.11.2024)

The Code of the Republic of Kazakhstan "Penal Code of the Republic of Kazakhstan" dated 3 July 2014 № 226-V. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226> (accessed: 25.11.2024)

The Code of the Republic of Kazakhstan "Social Code of the Republic of Kazakhstan" dated April 20, 2023 № 224-VII. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K2300000224> (accessed: 25.11.2024)

The Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" dated 27 July, 2007 № 319-III. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z070000319> (accessed: 25.11.2024)

The Law of the Republic of Kazakhstan "On the Rights of a Child in the Republic of Kazakhstan" dated 8 August 2002 № 345. URL: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z020000345> (accessed: 25.11.2024)

The United Nations Convention on the Rights of the Child. URL: <https://www.unicef.org.uk/wp-content/uploads/2016/08/unicef-convention-rights-child-uncrc.pdf> (accessed: 25.11.2024)

Tuyakbayeva, N.S., Berdibaeva, A.K., Nakisheva, M.K. On the need for changes in approaching children's rights. Journal of actual problems of Jurisprudence. №4 (2020). P. 30-38. DOI: <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2020.v96.i4.04>

Information about authors:

Zhumanova Kundyž Tynyshbaevna – Master of Law, Alikhan Bokeikhanov University (Kazakhstan, Semey ñ., e-mail: 87056887832@List.ru);

Yarilkhapova Sholpan Ulukbanovna – Master of Law, Senior Lecturer at the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan, Shymkent, e-mail: Sholpan_8682@bk.ru);

Ergebekova Akbota Orazbaevna – Master of Law, University named after Zh.A. Tashenova (Kazakhstan, Shymkent ñ., e-mail: ergebekova777@mail.ru);

Toyzhanova Aiken Bolatkyzy – Master of Law, South Kazakhstan University named after M. Auezov (Kazakhstan, Shymkent ñ., e-mail: Aikentoizhanova@gmail.com);

Bibolaeva Makpal Bakhytovna – Master of Law, South Kazakhstan University named after M. Auezov (Kazakhstan, Shymkent ñ., e-mail: mih_bibolaeva@mail.ru).

Сведения об авторах:

Жуманова Кундыз Тынышбаевна – магистр права, Университет имени Алихана Бөкейханова (Казахстан, г. Семей, e-mail: 87056887832@List.ru);

Ярилхапова Шолпан Улукбановна – магистр юридических наук, старший преподаватель Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: Sholpan_8682@bk.ru);

Эргебекова Акбота Оразбаевна – магистр права, Университет им. Ж.А. Ташенова (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: ergebekova777@mail.ru);

Тойжанова Айкен Болатқызы – магистр права, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: Aikentoizhanova@gmail.com);

Бибולהва Макпал Бахытовна – магистр права, Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова (Казахстан, г. Шымкент, e-mail: mih_bibolaeva@mail.ru).

Авторлар туралы мәліметтер:

Жұманова Күндыз Тынышбайқызы-құқық магистрі, Әлихан Бөкейханов атындағы Университет (Қазақстан, Семей қ., e-mail: 87056887832@List.ru);

Ярилхапова Шолпан Ұлықбанқызы-заң ғылымдарының магистрі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің аға оқытушысы (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: Sholpan_8682@bk.ru);

Эргебекова Ақбота Оразбайқызы-құқық магистрі, университет. Ж. А. Тәшенова (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: ergebekova777@mail.ru);

Тойжанова Айкен Болатқызы-құқық магистрі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: Aikentoizhanova@gmail.com);

Бибולהва Макпал Бахытқызы-құқық магистрі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті (Қазақстан, Шымкент қ., e-mail: mih_bibolaeva@mail.ru).

Previously sent (in English): December 25, 2024.

Accepted: March 10, 2025.

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН АҚПАРАТ

«ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясында» материалдарды жариялау Open Journal System арқылы, онлайн жіберу жүйесі және сараптамалық бағалауды қолдану арқылы жүзеге асырылады. Тіркелу және жүйеге кіру материалдарды жіберу бөлімінде қол жетімді.

Корреспонденция авторы журналға жариялау үшін ілеспе хат ұсынуға міндетті.

Журналдың тақырыптық бағыттары

Журнал материалдары заң ғылымының, мемлекет және құқық теориясының, сондай-ақ қазақстандық және халықаралық юриспруденцияның барлық салаларының өзекті мәселелерін қамтиды.

Мақалалар заң ғылымының келесі бөлімдерінде жарияланады

- Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы.
- Конституциялық және әкімшілік құқық.
- Азаматтық құқық және еңбек құқығы.
- Табиғи ресурстар және экологиялық құқық.
- Қылмыстық құқық және процесс, сот сараптамасы.
- Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық.

Мақалаға қойылатын талаптар:

- Редакциялық коллегия журналдың ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала журналдың функционал сайтына жүктеу арқылы FАNА (Open Journal System) электронды форматта (doc, .docx, .rtf форматында) қабылданады.

- Шрифт кеглі – 12 (аңдатпа, кілт сөздер, әдебиеттер тізімі - 10, кесте мәтіні – 9-11), шрифт – Times New Roman, мәтін беттің ені бойынша тегістеу арқылы теріледі, аралығы – бір, абзац бойынша шегініс – 0,8 см, шеттері: үстіңгі және астыңғы – 2 см, сол және оң жақ – 2 см.

- Сурет, кесте, графика, диаграмма және т.б. мәтін ішінде нөмір және атаумен белгіленеді. (Мысалы, 1 - сурет – Сурет атауы). Суреттердің, таблица, графика мен диаграммалардың саны мақала көлемінің 20% -нан (кейбір жағдайда 30%) артық болмауы керек.

- Мақала көлемі (атауы, авторлар бойынша ақпарат, аңдатпа, кілт сөз, әдебиеттер тізімін қоспағанда) әлеуметтік және гуманитарлық бағытта 3 000 сөзден кем, 7 000 сөзден артық емес болуы шарт.

- Авторлар жіберіліп отырған мақаланың/қолжазбаның бұрын соңды еш жерде жарияланбағаны, мақалада/қолжазбада басқа жұмыстардың мәтіндеріне сілтемесіз алынған кірме фрагменттердің жоқ екендігі туралы Open Journal System немесе Editorial Manager жүйесіндегі ілеспе хатта МІНДЕТТІ түрде жазу керек.

Мақала құрылымы (мақаланы рәсімдеу үшін ҮЛГІ-ні қолданыңыз):

Бірінші бет:

- Бірінші жол –FTAMP нөмірі (ерекше жағдайда ООЖ), мәтін беттің сол жақ шетімен тегістеледі, қаралау шрифт.
- Мақала атауы (Тақырып) мақаланың мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырманның назарын аудару керек. Тақырып қысқа әрі ақпараттық, жаргондар мен Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатурасыз жазылуы тиіс. Тақырыптың орташа ұзындығы 5-7 сөз (кей жағдайда 10-12 сөз). Мақаланың тақырыбы орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде берілуі керек. Тақырып қаралау шрифтті кіші әріптермен, беттің ортасымен тегістеледі.

- Мақала автор(лар)ы – аты-жөнінің бірінші әріптері және тегі, жұмыс істейтін орны (аффилиация), қала, мемлекет, email – орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде жазылады. Авторлар туралы ақпарат қалыпты шрифтті кіші әріптермен жазылып, беттің ортасында тегістеледі.

- Аңдатпа көлемі 150 сөз орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде жазылады.

- Аңдатпа құрылымында келесі ақпарат МІНДЕТТІ түрде болуы керек:

- Зерттеу тақырыбы бойынша кіріспе сөз.

- Ғылыми зерттеудің мақсаты, негізгі бағыттары мен идеялары.

- Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы бойынша қысқа ақпарат.

- Зерттеу әдістемесі бойынша қысқа ақпарат.

- Ғылыми зерттеудің негізгі нәтижелері, талдау және тұжырымдама.

- Жүргізілген зерттеу жұмысының маңыздылығы (аталған жұмыстың ғылымның сәйкес саласына енгізген үлесі)

- Жұмыс қорытындысының практикалық маңыздылығы.

- Кілт сөздер/сөз тіркестері – орыс, қазақ, ағылшын тілдерінде 3-5 сөз аралығында.

Келесі бет (жаңа бет):

- Кіріспе келесіде берілген негізгі элементтерден тұрады:
- Тандалған тақырыптың негіздемесі; тақырып өзектілігі мен зерттеу проблемалары. Тандалған тақырыптың негіздемесінде алдыңғы зерттеушілердің тәжірибелері негізінде проблемалық жағдайдың (зерттеу жұмыстарының жоқтығы, жаңа зерттеу нысанының пайда болғаны және т.б.) бар екендігі айтылады. Тақырыптың өзектілігі аталған зерттеу нысанының қойылған сұрақтарға толық жауаптардың болмаған жағдайда, тақырыптың теориялық және практикалық маңыздылығы арқылы дәлелденіп жалпыға ортақ мүдде арқылы анықталады.

- Жұмыстың нысанын, пәнін, мақсаттарын, міндеттерін, тәсілдерін, әдістер, гипотезасын анықтау. Зерттеудің мақсаты тезисті дәлелдеумен, яғни зерттеу тақырыбын автор таңдаған аспектімен көрсетумен байланысты.

- Материал мен әдістер - материалдар мен жұмыс барысының сипаттамасынан, сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек

Зерттеу материалының сипаттамасы оның сапалық және сандық көрінісін қамтиды. Материалдың сипаттамасы - тұжырымдар мен зерттеу әдістерінің сенімділігін анықтайтын факторлардың бірі.

Бұл бөлімде проблеманың қалай зерттелгені сипатталады: бұрын жарияланған рәсімдеулерді қайталамай егжей-тегжейлер ақпарат беріледі; материалдар мен әдістерді қолдану кезінде міндетті түрде енгізілген жаңалықтар арқылы жабықты сәйкестендіруді (бағдарламалық жасақтама) және материалдардың сипаттамасы қолданылады.

Ғылыми әдістеме келесілерден тұруы қажет:

- зерттеу сұрақтар(ы);
- алға қойылға гипотеза (тезис);
- зерттеу кезеңдері;
- зерттеу әдістері;
- зерттеу нәтижелері.

- Әдебиеттерге шолу жасау бөлімінде - зерттеу тақырыбы бойынша ағылшын тілінде шетелдік авторлардың іргелі және жаңа еңбектер (кемінде 15 жұмыс) тізімі, олардың ғылыми мақалаға үлесі тұрғысынан талдау, сондай-ақ сіздің мақаланызда қолданылған деректер беріледі.

- Жұмысқа қатысы жоқ көптеген сілтемелердің болуы немесе сіздің жетістіктеріңіз туралы, алдыңғы жұмыстарыңызды көрсететін сілтемелерді қосуға БОЛМАЙДЫ.

- Нәтижелер мен Талқылау бөлімінде сіздің зерттеу нәтижелеріңізді талдауы және талқылауы беріледі. Зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы қорытынды беру арқылы негізгі мәні айқындалады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі болып саналады. Онда жұмысыңыздың нәтижелерінің талдауы және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және тұжырымдамаларымен салыстыру арқылы сәйкес нәтижелерді талқылау беріледі.

- Қорытынды, тұжырымдама – жұмыстың осы кезеңдегі нәтижелерін жалпылау және қорытындылау; автор алға қойған тұжырымның растығын және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысын растау. Қорытынды абстрактілі болмауы керек, оларды ұсыныстарды немесе одан әрі жасалатын жұмысты сипаттай отырып белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін қолдану керек.

Қорытындының құрылымында келесі сұрақтар болуы керек: Зерттеудің мақсаттары мен әдістері қандай? Нәтижелері қандай? Қандай тұжырымдар бар? Зерттемені енгізу, қолдану перспективалары мен мүмкіндіктері қандай?

- Пайдаланылған әдебиеттер тізімі немесе библиографиялық тізім әлеуметтік және гуманитарлық бағыттарға 15 атаулардан тұрады, ал ағылшын тіліндегі жалпы атаулар саны 50% -дан кем болмауы керек. Егер сілтемелер тізімінде кириллицада берілген еңбектер болса, сілтемелер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі - түпнұсқада, екіншісі - романизацияланған алфавитте (транслитерация - <http://www.translit.ru>).

Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесідей болуы керек: автор (лар) (транслитерация) → (жақшадағы жыл) → транслитерацияланған нұсқадағы мақала тақырыбы [мақала тақырыбының ағылшын тіліндегі аудармасы төрт бұрышты жақшада], орыс тіліндегі дереккөздің атауы (транслитерация немесе бар болған жағдайда ағылшын тілінде), шығыс деректер ағылшын тілінде белгілеулер арқылы жазылады.

Мысалы: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiia-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі алфавиттік тәртіпте және тек мәтінге сілтеме жасалған жұмыстар ҒАНА жазылады.

- Орыс және қазақ тілдеріндегі әдебиеттер тізімінің стилі ГОСТ 1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және құрастыру ережелері» сәйкес жасалады (БФСБ тізіміне енген басылымдарға қойылатын талап).

- Әлеуметтік және гуманитарлық бағытта романизацияланған әдебиеттер тізімін, ағылшын тіліндегі (басқа шет тіліндегі) дереккөздер рәсімдеу стилі - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

- Берілген бөлімде төмендегілерді ескеру қажет:

- Ғылымның осы саласында қолданылатын және автордың жұмысы негізделген ғылыми басылымдар, алдыңғы қатарлы зерттеу әдістерінен дәйексөздер келтіріледі.

- Өзіңіздің жұмысыңыздан дәйексөздерді келтіруді шамадан тыс қолданудан аулақ болыңыз.

- Сілтемелерді ТМД / КСРО авторларының басылымдарына шамадан тыс келтіруден аулақ болыңыз, әлемдік тәжірибені қолданыңыз.

- Библиографиялық тізімде мақала тақырыбы бойынша белгілі шетелдік авторлар мен зерттеушілер шығарған іргелі және ең маңызды жұмыстар болуы керек.

Әлеуметтік және гуманитарлы бағыттағы мәтіндерде дәйексөз келтірілген сілтемелер жұмыстың бірінші авторы, шыққан жылы: бет нөмір(лер)і жақша ішінде көрсетіліп беріледі. Мысалы, (Залесский 1991: 25). Әдебиеттер тізімінде бір автордың бір жылда жарық көрген бірнеше жұмысы келтірілген жағдайда, шыққан жылдың тұсына «а», «б» және т.б. әріптерді қосып жазу керек. Мысалы, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Жаратылыстану бағытындағы мақалаларда сілтемелер сілтеме жасалған жұмыстардың мақала мәтінінде кездесетін кезеңіне байланысты нөмірленіп тік жақшада беріледі.

Библиографиялық сілтемелерді рәсімдеу үшін Mendeley Reference Manager құралын пайдалана аласыз.

Төлем мақаланы жариялауға және редакцияның хабарламасына қабылдағаннан кейін ғана жүргізіледі.

Жарияланым құны-2000 теңге/WORD форматындағы бет (қаріп 12, Times New Roman).

Реквизиттер:

«Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы

Индекс 050040

Мекенжай: Алматы қ., Әль-Фараби даңғылы 71

БИН 990140001154

КБЕ 16

АО «First Heartland Jýsan Bank»

ИИК KZ19998CTB0000567141 – тенге

ИИК KZ40998CTB0000567151 – USD

БИК TSESKZKA

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Публикация материалов в «Вестнике КазНУ. Серия юридическая» осуществляется с использованием Open Journal System, системы онлайн-подачи и экспертной оценки. Регистрация и войти в систему доступны в разделе Отправка материалов.

Автор для корреспонденции обязан предоставить сопроводительное письмо на публикацию в журнале.

Тематические направления журнала

Материалы журнала освещают широкий круг актуальных проблем юридической науки, теории государства и права, а также всех отраслей казахстанской и международной юриспруденции.

Статьи публикуются по следующим разделам юридической науки

- Теория и история государства и права.
- Конституционное и административное право.
- Гражданское право и трудовое право.
- Природо-ресурсовое и экологическое право.
- Уголовное право и процесс, криминалистика.
- Международное отношение и международное право.

Требование для оформления статьи:

- Редакционная коллегия принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала. Статья представляется в электронном формате (в форматах .doc, .docx, .rtf) ТОЛЬКО посредством ее загрузки через функционал сайта журнала (Open Journal System).

- Кегль шрифта – 12 (аннотация, ключевые слова, литература - 10, текст таблиц – 9-11), шрифт – Times New Roman, выравнивание – по ширине текста, интервал – одинарный, абзацный отступ – 0,8 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое и правое – 2 см.

- Рисунки, таблицы, графики, диаграммы и др. представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации и заглавия (Например, Рис. 1 – Название рисунка). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).

- Объем статьи (без учета названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов, библиографического списка) должен составлять не менее 3 000 слов и не превышать 7 000 слов для социогуманитарных направлений.

- Авторы в ОБЯЗАТЕЛЬНОМ порядке должны указать в сопроводительном письме в системе Open Journal System или Editorial Manager о том, что направляемая статья/рукопись нигде ранее не публиковалась, и что в статье отсутствуют заимствованные фрагменты текста из других работ без ссылок на них.

Структура статьи (для оформления статьи используйте ШАБЛОН):

Первая страница:

- Первая строка – номер МРНТИ (в исключительных случаях УДК), выравнивание – по левому краю, шрифт – полужирный.

- Название статьи (Заголовок) должно отражать суть и содержание статьи и привлекать внимание читателя. Название должно быть кратким, информативным и не содержать жаргонизмов или аббревиатур. Оптимальная длина заголовка – 5-7 слов (в некоторых случаях 10-12 слов). Название статьи должно быть представлено на русском, казахском и английском языках. Название статьи представляется полужирным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.

- Автор(ы) статьи – Инициалы и фамилия, места работы (аффилиация), город, страна, email – на русском, казахском и английском языках. Сведения об авторах представляются обычным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.

- Аннотация объемом не менее 150 слов на русском, казахском и английском языках.

Структура аннотации включает в себя следующие ОБЯЗАТЕЛЬНЫЕ пункты:

- Вступительное слово о теме исследования.
- Цель, основные направления и идеи научного исследования.
- Краткое описание научной и практической значимости работы.
- Краткое описание методологии исследования.
- Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы.
- Ценность проведенного исследования (внесенный вклад данной работы в соответствующую область знаний).
- Практическое значение итогов работы.
- Ключевые слова/словосочетания – количеством 3-5 на русском, казахском и английском языках.

Последующая страница (новая):

Введение состоит из следующих основных элементов:

- Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. В обосновании выбора темы на основе описания опыта предшественников сообщается о наличии проблемной ситуации (отсутствие каких-либо исследований, появление нового объекта и т.д.). Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.
- Определение объекта, предмета, целей, задач, методов, подходов, гипотезы и значения вашей работы. Цель исследования связана с доказательством тезиса, то есть представлением предмета исследования в избранном автором аспекте.
- Материал и Методы – должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

Характеристика или описание материала исследования включает его представление в качественном и количественном отношении. Характеристика материала – один из факторов, определяющий достоверность выводов и методов исследования.

В этом разделе описывается, как проблема была изучена: подробная информация без повторения ранее опубликованных установленных процедур; используется идентификация оборудования (программного обеспечения) и описание материалов, с обязательным внесением новизны при использовании материалов и методов.

Научная методология должна включать в себя:

- исследовательский вопрос(-ы);
- выдвигаемую гипотезу (тезис);
- этапы исследования;
- методы исследования;
- результаты исследования.

В секции обзор литературы – должны быть охвачены фундаментальные и новые труды по исследуемой тематике зарубежных авторов на английском языке (не менее 15 трудов), анализ данных трудов с точки зрения их научного вклада, а также пробелы в исследовании, которые Вы дополняете в своей статье.

• НЕДОПУСТИМО наличие множества ссылок, не имеющих отношения к работе, или неуместные суждения о ваших собственных достижениях, ссылки на Ваши предыдущие работы.

• В разделе Результаты и Обсуждение – приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

• Заключение, выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

Структура заключения должна содержать следующие вопросы: Каковы цели и методы исследования? Какие результаты получены? Каковы выводы? Каковы перспективы и возможности внедрения, применения разработки?

• Список используемой литературы, или Библиографический список состоит из 15 наименований для социогуманитарных направлений, и из общего числа наименований на английском языке должно быть не менее 50%. В случае наличия в списке литературы работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах: первый – в оригинале, второй – романизированным алфавитом (транслитерация - <http://www.translit.ru>).

Романизированный список литературы должен выглядеть в следующем виде: автор(-ы) (транслитерация) (год в круглых скобках) название статьи в транслитерированном варианте [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках], название русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть), выходные данные с обозначениями на английском языке.

Например: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. Список литературы представляется в алфавитном порядке, и ТОЛЬКО те работы, которые цитируются в тексте.

• Стиль оформления списка литературы на русском и казахском языке согласно ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (требование к изданиям, входящих в перечень КОКСОН).

• Стиль оформления Романизированного списка литературы, а также источников на английском (другом иностранном) языке для социогуманитарных направлений - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

• В данном разделе необходимо учесть:

• Цитируются основные научные публикации, передовые методы исследования, которые применяются в данной области науки и на которых основана работа автора.

• Избегайте чрезмерных самоцитирований.

• Избегайте чрезмерных ссылок на публикации авторов СНГ/СССР, используйте мировой опыт.

• Библиографический список должен содержать фундаментальные и наиболее актуальные труды, опубликованные известными зарубежными авторами и исследователями по теме статьи.

Ссылки на цитируемые работы в тексте социогуманитарного направления даются в скобках, с указанием первого автора работы, год издания: номер страниц(-ы). Например, (Залесский 1991: 25). В случае наличия в списке литературы несколь-

ких работ одного и того же автора, изданных в один год, то дополнительно к году издания добавляется буква «а», «б» и т.д. Например, (Садуова, 2001а: 15), (Садуова, 2001б, 22). Для естественнонаучных статей ссылки оформляются в квадратных скобках с указанием нумерации по мере появления цитируемых работ в тексте.

Для оформления библиографических ссылок также можете использовать инструмент - Mendeley Reference Manager

Оплата производится только после принятия статьи к публикации и сообщения редакции.

Стоимость публикации – 2000 тенге/страница в формате WORD (шрифт 12, Times New Roman).

Реквизиты:

Некоммерческое акционерное общество «Казахский национальный университет имени Аль-Фараби»

Индекс 050040

Адрес: г. Алматы, пр. аль-Фараби 71

БИН 990140001154

КБЕ 16 АО «First Heartland Jýsan Bank»

ИИК KZ19998CTB0000567141 – тенге

ИИК KZ40998CTB0000567151 – USD

БИК TSESKZKA

INFORMATION FOR AUTHORS

Submissions to the Journal of actual problems of jurisprudence are made using Open Journal System, the online submission and peer review system. Registration and access is available at Submissions

The author for correspondence is obliged to provide a cover letter for publication in the journal.

Manuscript requirements:

- The Editorial Board accepts previously unpublished articles in research areas of journal. The paper should be submitted in electronic format (in .doc, .docx, .rtf) ONLY by submitting it through the function (Open Journal System) at the journal's website
- Font size -12 (abstract, keywords, references - 10, table text - 9-11), font -Times New Roman, alignment - text width, spacing - single, paragraph indentation - 0.8 cm, margins: top and bottom – 2 cm, left and right – 2 cm.
- Figures, tables, graphs, diagrams, etc. are presented directly in the text, indicating the number and title (for example, Figure 1 – The name of the figure). The number of figures, tables, graphs and diagrams should not exceed 20% of total volume of the article (in some cases up to 30%).
- The volume of the article (excluding title, information about authors, abstract, keywords, references) should be at least 3,000 words and not exceed 7,000 words.
- Authors must indicate in the cover letter in the Open Journal System or Editorial Manager that the submitted article/manuscript has not been published anywhere before, and that the article does not contain borrowed text fragments from other papers without referencing them.

The structure of the article (You can use the TEMPLATE for preparing your manuscript):

First page:

- The first line is the IRSTI (Interstate rubricator of scientific and technical information number) (in exceptional cases, UDC), alignment is left, the font is bold.
- The title of the article (Title) should reflect the essence and content of the article and attract the reader's attention. The name should be short, informative and not contain any jargon or abbreviations. The optimal length of the title is 5-7 words (in some cases 10-12 words). The title of the article should be presented in Russian, Kazakh and English. The title of the article is presented in bold, lowercase letters, and alignment is centered.
- Author (s) of the article – Initials and surname, place of work (affiliation), city, country, email – in Russian, Kazakh and English. Information about authors is presented in an ordinary font in lowercase letters, alignment is centered.

- Abstract of at least 150 words in Russian, Kazakh and English

The structure of the abstract includes the following MANDATORY items:

- Introduction to the research topic.
- Purpose, main directions and ideas of research.
- A brief description of the scientific and practical significance of the paper.
- A brief description of the research methodology.
- Main results and analysis, conclusions of the research.
- Research value (contribution of this work to the relevant field of knowledge).
- The practical significance of research results.
- Keywords are words/collocations - 3-5 words in Russian, Kazakh and English.

Next page (new):

- Introduction consists of the following main elements:
- Justification for the topic chosen; relevance of topic or problem. The chosen topics should be based on description of our predecessors' experience and report a problem to solve (lack of any research, emergence of a new object, etc.). The relevance of topic is due to general interest to the research object with lack of comprehensive answers on relevant questions, which is proved by theoretical or practical importance of the topic.
- Defining the object, subject, goals, objectives, methods, approaches, hypothesis, and meaning of your work. The purpose of study is related to proof of thesis, that is presentation of research subject in the aspect chosen by the author.
- Materials and Methods should consist of description of materials and progress of work, as well as full description of methods used.

Characteristics or description of research materials includes its presentation in qualitative and quantitative terms. Characteristic of material is one of the factors determining the reliability of research conclusions and methods.

This section describes how the problem was investigated: detailed information without repeating previously published established procedures; identification of hardware (software) and description of materials used, with mandatory introduction of novelty when using materials and methods.

Research methodology should include:

- research question(s);
- proposed hypothesis (thesis);
- research stages;
- research methods;

- research results.

- The literature review section should cover fundamental and new papers on the subject under study by foreign authors in English (at least 15 references), analysis of these works from the point of view of their scientific contribution, as well as gaps in research that authors supplement in their article.

- It is UNACCEPTABLE to have a lot of links which are not related to research, or inappropriate judgments about your own achievements, links to your previous work.

- In the Results and Discussion section, authors can analyze and discuss results of their research. Conclusions on results obtained in the course of study are presented, main essence is revealed. In addition, this is one of the most important sections of the article. It is necessary to analyze results of research and discuss relevant results in comparison with previous work, analyses and conclusions.

- Conclusions section covers generalization and summing up of work at this stage; truth confirmation of statements put forward, expressed by the author, and author's conclusion about change in scientific knowledge, taking into account the results obtained. Conclusions should not be abstract, they should be used to summarize the results of research in a particular research area, with description of proposals or opportunities for further work.

The structure of conclusions should contain the following questions: What are objectives and methods of research? What results were obtained? What are conclusions? What are prospects and opportunities for implementation and application of developments or research results?

- The list of references consists of at least 15 titles for socio-humanitarian areas. Total number of titles in English should be at least 50%. If there are references presented in Cyrillic in the list of references, it is necessary to present the list of references in two versions: first - in the original language, second – in the Romanized alphabet (transliteration -<http://www.translit.ru>).

- The Romanized list of references should look like this: author (s) (transliteration) → (year in parentheses) → title of article in transliterated form [translation of article title into English in square brackets], name of Russian language source (transliteration, or English title – if any), output data with notation in English.

Example: Gokhberg L., Kuznetsova T. (2011) *Strategiya-2020: novye kontury rossiiskoi innovatsionnoi politiki* [Strategy 2020: New Outlines of Innovation Policy]. Foresight-Russia, vol. 5, no 4, pp. 8–30. The list of references is presented in alphabetical order, and ONLY those papers which are cited in the text.

- In this section authors should take into account:

- Style of reference list in Russian and Kazakh according to GOST 7.1-2003 “Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation” (requirement for publications included in the CCSES list).

- Style of the Romanized list of references, as well as sources in English (another foreign language) for social and humanitarian areas - American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

- In this section authors should take into account:

- Main scientific publications, advanced research methods are cited, which are used in this field of research and on which the author's work is based.

- Avoid excessive self-citations.

- Avoid excessive references to publications of authors from CIS/USSR period, use world research experience.

- References should contain fundamental and most relevant research papers published by well-known foreign authors and researchers on the topic of the article.

References to cited works in the text of socio-humanitarian areas are given in parentheses, indicating the first author of work, year of publication: page number (s). For Example, (Zaleski, 1991: 25). If there are several works of the same author published in the same year in the list of references, then letters «a», «b», etc. are added in addition to the year of publication. For example, (Saduova, 2001a: 15), (Saduova, 2001b, 22). For natural science articles, references should be placed in square brackets, indicating the number as the cited works appear in the text.

For bibliographic references, you can also use the Mendeley Reference Manager.

Payment is made only after the acceptance of the article for publication and the message of the editorial board.

The cost of publication is 2000 tenge/page in WORD format (font 12, Times New Roman). Bank details:

Non-commercial Joint-Stock Company «Al-Farabi Kazakh National University»

Index 050040

Address: 71 al-Farabi Ave., Almaty

BIN 990140001154

KBE 16

JSC «First Heartland Jýsan Bank»

IIC KZ19998CTB0000567141-tenge

IIC KZ40998CTB0000567151-USD

BIC TSESKZKA

МАЗМҰНЫ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы	Section 1 Theory and history of state and law	Раздел 1 Теория и история государства и права
А.Б. Мұхамеджан, Д.А. Турсынқұлова, А.А. Касымжанова, А.С. Ибраева, У.А. Ахатов Роль искусственного интеллекта в совершенствовании правотворчества: перспективы внедрения в правотворческий процесс Республики Казахстан на основе зарубежного опыта 4		
А.Ә. Алайдаров, Н.Н. Пошанов, А.Е. Паридинова, М.М. Иманбекова, К.Ж. Айдарбекова Қазақстан Республикасының жоғарғы сотының нормативтік қаулылары қолданыстағы құқықтың қайнар көздері ретінде маңыздылығы 17		
2-бөлім Конституциялық және әкімшілік құқығы	Section 2 Constitutional and administrative law	Раздел 2 Конституционное и административное право
D.B. Makhambetsaliyev, A.M. Karatayeva Legal aspects of martial law: conflict between the constitution and emergency powers30		
Н.М. Абдиров, А.М. Сайтбеков Электронное голосование в Казахстане и за рубежом: перспективы и киберриски51		
D.R. Egezhanova, I.S. Saktaganova, A.B. Saktaganova, A. Yessenaliyev, A.M. Yessentemirova Digital format of administrative proceedings: realities and prospects.....61		
A. Duyssenkul, G. Begazova, T. Dyussebayev, M.G. Dyussengaliyeva, K.E. Otebaliyeva Legal regulation of information security in the Republic of Kazakhstan.....71		
3-бөлім Азаматтық құқық және еңбек құқығы	Section 3 Civil law and labor law	Раздел 3 Гражданское право и трудовое право
Г.Б. Мукалдиева, Д.М. Баймуханова, Ж. Жағыпар Цифрлық экономикада қызмет көрсету шарты80		
Б.Х. Толеубекова, Г.Ж. Османова Қазақстан Республикасында ойын бизнесінің заңнамалық реттелу тәртібі96		
A.K. Aronov, S.K. Idrysheva Information intermediaries in the digital environment: copyright problems and trends of legal regulation.....106		
4-бөлім Қаржылық және салық заңы	Section 4 Financial and tax law	Раздел 4 Финансовое и налоговое право
М.Н. Абишева, Э.Э. Юхневич Сақтандыру түрлерінің Қазақстан Республикасының сақтандыру заңнамасында реттелу ерекшеліктері116		

5-бөлім Қылмыстық құқық және процесс	Section 5 Criminal law and process	Раздел 5 Уголовное право и процесс
К.А. Бакишев Объективные и субъективные факторы нарушения безопасности при ведении горных или строительных работ (статья 277 УК РК).....		128
М. Еселева-Пионка, М. Кенжегара, А. Азимбекова, А. Байбекова, Е. Исакулов Правовые меры противодействия финансовому мошенничеству: анализ законодательства и практики Республики Казахстан		139
Д.Н. Бийназаров, Д.А. Абеуов, Г.А. Куаналиева Тактико-психологические аспекты допроса в специализированной комнате для расследований.....		154
Ш.М. Максутхан, Т.К. Акимжанов, С.К. Атаханова Уголовно-правовая характеристика преступной группы как особой формы соучастия в преступлении		164
6-бөлім Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық	Section 6 International relationships and international law	Раздел 6 Международные отношения и международное право
К. Zhumanova, Sh.U. Yarikhapova, A.Yergebekova, A.Toizhanova, M.Bibolaeva Peculiarities of exercising the rights and interests of children in the Republic of Kazakhstan in the framework of the comparative analysis of the international standards		174
Авторларға арналған ақпарат.....		188